

Ի. ԲԱՐԱՄՅԱՆ
Կ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. Գ. ՔԱՐԱՄՅԱՆ, Կ. Հ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՈՋԻԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Քայլատրվում է ՀՍՍՌ քաղաքային և միջնակարգ մասնագիտական կրթության մինիստրության կողմից որպես ուսումնական ձեռնարկ անասնաբուծական-անասնաբուծական ինստիտուտի ուսանողների համար

МИХАИЛ ГЕВОРКОВИЧ КАРАМЯН
КАМО ГАЙКОВИЧ ПЕТРОСЯН
ОВЦЕВОДСТВО
(Пособие)

(На армянском языке)
Издательство «Айастан», Ереван, 1966

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ոչխարաբուծությունը անասնապահության հիմնական և առաջնակարգ ճյուղերից մեկն է: Ոչխարից ստացվում է կենցաղային այնպիսի անհրաժեշտ հումք, ինչպես բուրդը, գառնենին, ոչխարենին, միսը, ճարպը, կաթը և այլն: Դրանցից ժողովրդական տնտեսության համար ամենաարժեքավորը բուրդն է: Սովետական Միության բրդի վերամշակման արդյունաբերությունը գլխավորապես նուրբ ու կիսանուրբ բրդի մեծ պահանջ ունի, քանի որ այն բարձրորակ, ընտիր կտորեղենի հիմնական անփոխարինելի հումքն է:

Ոչխարների գլխաքանակն ավելացնելու և նրանց մթերատվությունը բարձրացնելու համար հարկավոր է ստեղծել կերակրման, խնամքի ու պահպանման ավելի լավ պայմաններ, մատղաշներին աճեցնել անկորուստ և վերացնել անասունների ստերջությունն ու անկումները: Բացի այդ, անհրաժեշտ է արհեստական սերմնավորման միջոցով լայն կերպով կիրառել տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների տրամախաչումը նրբագեղմ խոյներով:

Վերջին տարիներին անասնապահության զարգացման ասպարեզում գիտությունը ձեռք է բերել զգալի հաջողություններ, որոնք գյուղատնտեսության առաջավորների ստեղծագործական աշխատանքի շնորհիվ տարեցտարի ներդրվում են արտադրության մեջ:

Նրբագեղմ ոչխարների գլխաքանակի ավելացումն ու նրանց մթերատվության բարձրացումը ոչխարաբուծության զարգացման հիմնական խնդիրներից են: Մեր երկրում մեծ ուշադրություն է դարձվում միատարր բուրդ ունեցող ոչխար-

ների գլխաքանակի և նուրբ ու կիսանուրբ բրդի տեսակա-
բար կշռի ավելացմանը, Այսպես, եթե մինչև Հոկտեմբերյան
ռեուլյուցիան նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ուղիարեններ կազ-
մում էին ուղիարենների ամբողջ գլխաքանակի 5%-ը, իսկ բրդի
համախառն արտադրության մեջ կուպիտ բուրդը կազմում էր
90%, ապա 1959 թ. եղած մոտավորապես 130 միլիոն ու-
ղիարեններից ստացվող բրդի ավելի քան կեսը կազմել է նուրբ
ու կիսանուրբ բուրդը:

Զգալիորեն ավելանալու է նաև ուղիարեններից ստացվող
մսի քանակը: 1965 թվականին ամբողջ արտադրվող մսի
(16 միլ. տոննա) մոտավորապես 12,1%-ը (մոտավորապես
2 միլիոն տոննա) կազմելու է ուղիարենը, որն ավելի քան
երկու անգամ ավելին է վերջին տարիներում արտադրվող
մսի տարեկան քանակից:

Առաջավոր ուղիարաբուծները զգալի նվաճումներ են
ձեռք բերել մթերատվության ու պտղատվության բարձրաց-
ման բնագավառում: Կրասնոդարի երկրամասի Կամիշևսկի
շրջանի անվանի հովիվ Նիկիտա Ֆեոդորովիչ Ումանսկին իրեն
ամրացված յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացել ու աճեցրել
է 124 գառ: Ալթայի երկրամասի «Ռուբցովսկի» սովխոզում
Վլադիսլավ Գեորգի խոյերից միջին հաշվով ստացվել է 16,5—
—18,6 կգ բուրդ, մաքիներից՝ 9,6—10,2 կգ: Ղազախական
ՍՍՌ-ի Արմա-Աթայի մարզի «Կատենսկի» սովխոզի ղազա-
խական նրբագեղմ ցեղի խոյերը տվել են 9,1—10,2 կգ, իսկ
մաքիները՝ 5,6—6,3 կգ բուրդ: Կիրգիզական ՍՍՌ-ի «Տամ-
ջի» սովխոզի նրբագեղմ դմակավոր խառնածինների բրդա-
տվությունը կազմել է 10,1 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 7,9 կգ:
Անկախական ցեղի Պ40 խոյից ստացվել է 30,6 կգ բուրդ,
իսկ Պ218 խոյից՝ 176 կգ կենդանի քաշ: Այս ցուցանիշները
նրբագեղմ ուղիարաբուծության մեջ համադասարհային ռե-
կորդ են համարվում:

Այժմ նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ուղիարեններն բու-
ծում են ոչ միայն մեր երկրի արևմտյան շրջաններում, այլև
Միջին Ասիայում, Անդրկովկասում, Մերձբալթյան ռեսպուբ-
լիկաներում, Կրասնոյարսկի մարզում և այլն:

Հայկական ՍՍՌ-ում նույնպես զգալիորեն ավելացել է

նուրբ և կիսանուրբ բրդի արտադրանքը: Այսպես, եթե 1953
թվականին նվաճեց բրդի տեսակարար կշիռը բրդի համախառն
արտադրանքի մեջ կազմում էր 9%, ապա 1964 թվականին
այն կազմեց 67%, իսկ արտադրվող կուպիտ բրդի քանակը
նույն ժամանակամիջոցում զգալիորեն նվազեց, հասնելով
8%-ի:

Հաջողություններ են ձեռք բերել նաև Հայաստանի ու-
ղիարաբուծները: Այսպես, օրինակ, Ախուրյանի շրջանի Կառ-
նուտ գյուղի կուտնտեսության ավագ հովիվ Աշոտ Մինասյանը
յուրաքանչյուր ուղիարի միջին բրդատվությունը հասցրել է
4,0 կգ-ի և յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացել ու պահպա-
նել է 110 գառ: Աղինի շրջանի Սառնաղբյուր գյուղի կուտն-
տեսության ավագ հովիվ Սերգո Ասլանյանը յուրաքանչյուր
ուղիարի միջին բրդատվությունը հասցրել է 4,3 կգ-ի: Արթի-
կի շրջանի Արևշատ գյուղի կուտնտեսության ավագ հովիվ
Վոլոդյա Մատինյանը յուրաքանչյուր ուղիարի միջին բրդա-
տվությունը հասցրել է 3,7 կգ-ի և յուրաքանչյուր 100 մա-
քուց ստացել ու պահպանել է 103 գառ: Հրազդանի շրջանի
Վերին Հրազդան գյուղի կուտնտեսության ավագ հովիվ Կարո
Հակոբյանը յուրաքանչյուր ուղիարի միջին բրդատվությունը
հասցրել է 4,4 կգ-ի: Բասարգեշարի շրջանի Կարակոյուն
գյուղի կուտնտեսության ավագ հովիվ Բալուզ Զաֆարովը
յուրաքանչյուր ուղիարի միջին բրդատվությունը հասցրել է
4,8 կգ-ի:

Մեր ռեսպուբլիկայի ուղիարաբուծության վարպետնե-
րի նվիրված աշխատանքի շնորհիվ բազմաթիվ կուտնտեսու-
թյունների ուղիարաբուծական ֆերմաներ մեկ ուղիարի միջին
բրդատվությունը հասցրել են 3,5—4,5 կգ և յուրաքանչյուր
100 մաքուց ստացել ու պահպանել են 100—110 գառ: Գո-
րիսի շրջանի «Ավանգարդ» կուտնտեսության ուղիարաբու-
ծական ֆերմայի հովիվների լավ աշխատանքի շնորհիվ մեկ
ուղիարի միջին բրդատվությունը հասել է 3,5 կգ-ի: Ուղիար-
ների ձմեռային ծնի գառներն աշնանն ունենում են միջակից
բարձր գիրություն և նրանց կենդանի քաշը հասնում է 39—
—40 կգ-ի: Խնձորեակ գյուղի «Լենինյան ուղի» կուտնտեսու-
թյան ուղիարաբուծական ֆերմայում, որն ունի ավելի քան

15 հազար գլուխ ոչխար, տարիներ շարունակ բարեկալիով ոչխարների խնամքը, կերակրումը և նրանց տրամախաչելով նբագեղմ ցեղերի արտադրողների հետ, մեկ ոչխարի միջին բրդատվությունը հասցրել են 4,2 կգ-ի և յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացել են 103 գառ:

Ոչխարաբուծության բնագավառում առաջավոր ֆերմաների և հովիվների ձեռք բերած հաջողությունները ցույց են տալիս, որ մեզ մոտ կան բոլոր հնարավորությունները անասունների մթերատվությունը բարձրացնելու և նրանց գլխաքանակն ավելացնելու համար:

«Ոչխարաբուծություն» ձեռնարկը կօգնի մեր ռեսպուբլիկայի ոչխարաբուծներին ոչխարների խնամքի, կերակրման ու պահպանման, բուծման ու մատղաշների աճեցման աշխատանքները ճիշտ կազմակերպելու և ոչխարաբուծությունից մեծ քանակությամբ ու բարձր որակի մթերք ստանալու գործում:

ԸՆՏԱՆԻ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ոչխարների ծագման դասակարգումը մշակել են մի շարք կենդանաբաններ (Ն. Սևերցով, Ռ. Լեյդեկկեր, Ն. Նգսոնով, Վ. Ցալկին և ուրիշներ), սակայն այն չի կարելի վերջնական համարել: Դրա պատճառն այն է, որ գիտնականները ոչխարի ծագման դասակարգումը հիմնում էին սահմանափակ նակի հատկանիշների՝ կենդանու չափերի, գույնի, անջյուրների և գանգի ձևի վրա:

Գերմանացի հայտնի գոտոեխնիկ Հերման Նատուզիոսը առաջինն էր, որ փորձեց տալ ոչխարների ցեղերի տոհմագրական (գենետիկական) դասակարգումը: Իր աշխատանքի սկզբնական շրջանում նա ցանկանում էր այդ դասակարգումը հիմնել գանգաբանական հատկանիշների վրա, սակայն տարբեր ոչխարների գանգերի, ինչպես նաև եղջյուրների ուսումնասիրությունների համեմատական անալիզը նրան հնարավորություն չտվեց որոշակի սահման գտնել ոչխարների տարբեր ցեղերի միջև:

Ընտանի ոչխարների ծագումը պարզաբանելիս մեծ նշանակություն ունեցավ Կոնրադ Կելլերի «Ընտանի կենդանիների բնական պատմություն» գիրքը, որի մեջ հեղինակը նշում էր ոչխարների ընտանեցման երեք օջախ՝ եվրոպական, ասիական և հյուսիսաֆրիկյան: Ոչխարների ընտանեցման նշված օջախներից առաջին երկուսը հետագայում հաստատեցին նաև Կյունը, Խիլդեյմերը, Դյուրմադը, Անտոնիուսը, Լոսը և Ռումյանցևը:

Ոչխարների ծագման ու ընտանեցման էվոլյուցիայի պարզաբանման վրա մեծ աշխատանք են կատարել նաև Ադա-

մեցք, Կրոնափերը, Շտեգմանը, Բոգոլյոսփսկին և ուրիշները։ Ն, Վ. Նոսոնովը, ելնելով գիտնականների քաղաքիվ ուսումնասիրություններից, աթմ գոյություն ունեցող վայրի ոչ խարների մեջ տարբերում է 9 ձև, որոնցից վեցին խմբավորում է մոսֆլոնակերպների, իսկ երեքին՝ արգալիակերպաների խմբում։

Մոսֆլոնակերպների խմբից ընտանի ոչխարներին շատ մոտ են կանգնած սարդինյան մոսֆլոնը և արկարը կամ արկալը, իսկ արգալիակերպների խմբից՝ արգալը։ Նշված երեք խմբերի կենդանիները միմյանցից տարբերվում են մեծությունմբ, գույնով և եղջյուրների ու գանգի մորֆոլոգիական հատկանիշներով։

Մոսֆլոնը եվրոպական վայրի ոչխարների միակ ներկայացուցիչն է։ Նա բնակվում է Կոբսիկա և Սարգիսիա կղզիների բարձր և անմատչելի լեռնագագաթներում։

Մոսֆլոնի գույնը շիկավուն է, որը փոխվում է գորշի։ Արու մոսֆլոններն ավելի շեկ են լինում, քան էգերը։ Կողքերի, վերջավորությունների և փորի վրա լինում են սպիտակ հատիկներ, որոնք էգերի մոտ ավելի քիչ են։

Բուրդը կարճ է և շատ կոպիտ, իսկ ենթաբուրդը՝ շատ նուրբ։ Մոսֆլոնները բուծվում են նաև մեր Միոթյունում՝ Ասկանիա-Նովայում (Ուկրաինայի հարավային մաս), որտեղ մոսֆլոնին հաճախ տրամախաշում են կուլտուրական ցեղերի հետ և ստանում են հիբրիդներ։

Իրենց հատկություններով հյուսիսային կարճապոչավոր ոչխարները շատ նման են մոսֆլոնին, որի համար վերջինին համարում են նախահայր։ Ենթադրում են, որ մոսֆլոնի ընտանեցումը տեղի է ունեցել Հարավային Եվրոպայում, որտեղից հետագայում տարածվել է Եվրոպայի հյուսիսային մասում։

Արևալ կամ Արկալ կոչվող վայրի տեսակը բնակվում է Կասպից կամ Արալյան ծովերի միջև ընկած տաթառությունում։ Արկարը մոսֆլոնից խոշոր է, արցունքափոսերն ավելի խոր են, իսկ եղջյուրներն իրենց հիմքի մասում ավելի հեռացված են։ Արկարներն ապրում են ինչպես լեռներում, այնպես էլ հարթավայրերում ու տափաստաններում, որտեղ շրթ-

շում են 60—200 գլխից կազմված հոտերով։ Արկարի մի այլատեսական ապրում է Իրանում և էլբրուս լեռան հյուսիսային թեքության վրա. նա շատ նման է ընտանի ոչխարների երկարապոչ ցեղերին և համարվում է դրանց ու ճարպապոչավորների նախահայրը։ Ընտանի ոչխարների հետ զուգավորելիս նա սերունդ է տալիս։

Արգալ։ Տարածված է Հարավային Ալթայում, Սայլուգեմյան քարձրավանդակում և Տանիու-Ուլայում։ Արգալները խոշոր կենդանիներ են. նրանց մեղավի բարձրությունը հասնում է մինչև 125 սմ-ի, գանգը առջևի մասում սեղմված է, իսկ ճակատային մասում ուժեղ կերպով լայնանում է, եղջյուրները եռանկյունաձև են և ուժեղ զարգացած։

Արգալների բրդածածկը մուգ մոխրագույն է, որը վեր է ածվում գորշի։ Արգալները շրջում են 5—50 գլխից կազմված հոտերով։ Որոշ գիտնականների կարծիքով արգալները դավակվոր ոչխարների նախահայրերն են։ Ներկայումս հիբրիդներ են ստացվել արգալի և դավակվորների ու մերինոսյան ոչխարների տրամախաշումից։

Բաշավոր։ Վայրի խոյը բնակվում է Հյուսիսային Աֆրիկայում և աչքի է ընկնում բարձր հասակով և ուժեղ, լավ զարգացած մարմնակազմությամբ։ Գլուխը երկար է, լայն ճակատով, իսկ վիզը՝ կարճ։ Այս փոյի բնորոշ գիծը երկար բաշն է, որն աճում է վզի ներքևի մասում և առջևի վերջավորությունների շուրջը։ Հստ կենդանաբանական հատկանիշների, բաշավոր ոչխարը հատուկ տեղ է գրավում, բռնելով ոչխարների և այծերի տոհմերի միջին տեղը։

Որոշ գիտնականների կարծիքով բաշավոր վայրի ոչխարը աֆրիկյան ոչխարների մի շարք ցեղերի նախահայրն է։

Հիմնվելով ժամանակակից գիտական գուրը տվյալների վրա, կարելի է եզրակացնել, որ ոչխարների վայրի տեսակների ընտանեցումը կատարվել է աշխարհի երեք վայրերում։

Ոչխարների ընտանեցման ամենահին և ամենակարելի վոր վայրը համարվում է Հարավ-Արևելյան և Մերձավոր Ասիան, որտեղ ընտանեցվել է արկարը և առաջացել են երկարապոչ ոչխարները։ Նրանք այստեղից տարածվել են Եվրոպա և Հյուսիսային Աֆրիկա, իսկ Արևմտյան Ասիայում

առաջացել է երկարապուշ ոչխարների մի առանձին ճյուղ՝ ճարպապուշավորները, որոնք նույնպես լայն տարածում են ստացել:

Վայրի ոչխարների ընտանեցման երկրորդ վայրը եղել է Եվրոպան: Այդտեղ կատարվել է եվրոպական մուֆլոնի ընտանեցումը, որից հետագայում առաջացել են կարճապուշ ոչխարները: Բացի այդ, այստեղ տրամախաչվել են կարճապուշ և հին տորֆային ոչխարները:

Ոչխարների ընտանեցման երրորդ վայրը համարվում է Միջին Ասիան, որտեղ առաջացել են դմակավոր ոչխարները: Ենթադրվում է, որ դմակավոր ոչխարներն առաջացել են ճարպապուշավոր և արգալի ոչխարների տրամախաչումից:

Ներկայումս Ասկանիա-Նովայում և այլ վայրերում կատարված ոչխարների վայրի և ընտանի տեսակների տրամախաչումները դրական արդյունք են տալիս և ստացված հիբրիդները լավ հարմարված են լինում տեղական պայմաններին, իսկ նրանցից միշտ ավելի շատ եկամուտ է ստացվում, քան կոպտաբուրդներից:

ՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԲԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆԱՏՈՄԻԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ոչխարը, համեմատած գյուղատնտեսական մյուս որոշող կենդանիների հետ, ավելի լավ է օգտագործում կոպիտ և արոտային կերերը: Ոչխարը առավելապես արոտային կենդանի է և առանց արոտի նա գոյություն ունենալ չի կարող: Այս տեսակետից սրանց չեն զիջում միայն այծերը: Այդ հանգամանքը փացատրվում է ոչխարների գլխի անատոմիական կառուցվածքով. ոչխարն ունի շատ բարակ և շարժվող շրթունքներ, իսկ դնչի ծայրը սուր է, որի շնորհիվ կարողանում է բույսը կտրել շատ ցածից ու շրթունքներով հավաքել ցողունների մանր կտորները և տերևները, որի շնորհիվ ոչխարները կարողանում են լավ սնվել նաև կարճ բուսածածկ ունեցող արոտներում, կամ այնպիսի տարածություններում, որտեղ բույսերի ցածրած լինելու հետևանքով գյուղա-

տնտեսական մյուս կենդանիները մնում են կիսաքաղց: Բացի այդ, ոչխարն ունի ամուր և ուժեղ ոտքեր ու պինդ կրճղակներ:

Ոչխարները, համեմատած մյուս բոլոր գյուղատնտեսական կենդանիների հետ, օգտագործում են կերաբույսերի ավելի շատ տեսակներ: Թրինակ՝ ուսումնասիրված է, որ խոշոր եղջերավոր անասունները չեն օգտագործում կիսաանապատային շրջանների արոտների բուսականության 60%-ը, իսկ ոչխարները՝ 38%-ը: Ընդ որում՝ մնացած բույսերից խոշոր եղջերավոր անասունները ընդամենը 12% են լավ օգտագործում. մինչդեռ ոչխարները չեն օգտագործում միայն 8%-ը:

Ոչխարն իրեն լավ է զգում չոր կլիմա ունեցող վայրերում և չոր արոտավայրերում. խոնավ արոտավայրերում նա հիվանդանում է:

Դմակավոր, ճարպապուշավոր և մյուս ոչխարներն ընդունակ են իրենց մարմնի մեջ պուշի ողերի, գլխավորապես դմակի վրա, կուտակելու մեծ քանակությամբ ճարպ: Ծարպի կուտակման հատկությունը ձեռք է բերվել հարյուրավոր տառեր ոչխարներին բնության խիստ անբարենպաստ պայմաններ ունեցող շրջաններում (չորային, կիսաանապատային անապատային) պահելու հետևանքով: Այսպիսի պայմանքում ոչխարաբուծությունը հիմնականում կրում էր բրական կամ շատ հազվադեպ՝ կիսաքոչվորական բնույթ՝ հետևանքով հաճախ զգացվում էր կերի ու ջրի պակասություն: Այսպիսի սուղ պայմաններում ոչխարները ծախսում էին իրենց ճարպային կուտակումները և դրանց միջոցով լրացնում էին կերերի ու ջրի պակասը:

Բացի ֆիզիոգիական այս հատկություններից, ոչխարների ընտրության և զույգընտրության միջոցով մարդու կողմից ստեղծվել են նաև շատ կարևոր մի շարք ցեղային առանձնահատկություններ, օրինակ՝ կան ցեղեր, որոնք լավ հարմարված են տափաստանային չոր արոտներին (դմակավոր և ճարպապուշավոր ոչխարները) այն դեպքում, երբ մի շարք ցեղեր (անգլիական) լավ են հարմարվում միայն բարձր խոնավություն ունեցող կլիմային, նրբագեղմ ցեղերը՝ հարթավայրային և տափաստանային պայմաններին, իսկ ճարպա-

պաշտպանները և մի շարք նոր ներագեղմ ցեղերը՝ լեռնային պայմաններին:

Հնդհանուր առմամբ ոչխարներն արոտներում գիրանալու մեծ ընդունակություն ունեն, որի շնորհիվ տալիս են լավագույն որակի, բարձր կալորիականություն ունեցող միս:

Ոչխարների ցեղերի այսպիսի զանազանությունը ոչխարաբույժներին հնարավորություն է տալիս նրանցից ընտրելու բարձր մթերատու այնպիսի ոչխարներ, որոնք բուծվում են կլիմայական տարրեր պայմաններում և մեծ եկամուտներ են բերում:

ԸՆՏԱՆԻ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Գոյություն ունեցող ոչխարների բազմաթիվ ցեղերը դասակարգելիս անհրաժեշտ է նշել, թե ինչպիսի հատկանիշների հիման վրա է այն կատարվում:

Մյուս գյուղատնտեսական կենդանիներից կենդանաբանական հատկություններով դասակարգելիս որպես հիմք ընդունվում է նրանց գանգի կառուցվածքը. ըստ գանգի կառուցվածքի ոչխարներին դասակարգել հնարավոր չէ, քանի որ տարբեր ցեղերի ոչխարների գանգի ոսկորները չափազանց շատ մեծ տատանումներ են տալիս:

Ոչխարների համար որպես դասակարգման հիմք ընդունվել է նրանց պոչի ձևն ու անատոմիական կառուցվածքը: Գիտնականներն առաջարկել են տարբեր դասակարգումներ, որոնցից ներկայումս կազմվել է մի ընդհանուր կենդանաբանական (զոոլոգիական) դասակարգում:

Կենդանաբանական դասակարգումը կազմված է գիտնականների Պալլասի, Նատուգիուսի, Ջիլվինսկու և Իվանովի առաջարկությունների հիման վրա և կոչվում է նրանց անունով: Այդ դասակարգումը գործնական նշանակություն ունի:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ՊԱՆԱՍԻ-ՆԱՏՈՒՋԻՈՒՄԻ-ՋԻՐՎԻՆՍԿՈՒ-ԻՎԱՆՈՎԻ

Խ մ բ ե ռ

Ց ե ղ ե ռ

1. ԿԱՐՃ, ՆԻՆԱՐ ՊՈԶԱՎՈՐՆԵՐ

1. Հյուսիսային կարճապոչավորներ
2. Ռոմանովյան
3. Վերեսկովյան
4. Մարշևյան

2. ԴՄԱԿԱՎՈՐՆԵՐ

3. ՃԱՐՊԱՊՈԶԱՎՈՐՆԵՐ ԿԱՄ ԼԱՅՆԱՊՈԶԱՎՈՐՆԵՐ

Զոմատովյան, օրդինյան, կիրգիզական, աստրախանյան, հիսարյան, էդելբանյան, ուզբեկական, ռադչինյան և այլն:

Կարճ նարպաչավորներ

1. Մոնղոլական, բուրյատ-մանջուրական
2. Միքիթի մի քանի շրջանների ոչխարներ

Ներկառաճապոչավորներ
ա) Ճարպային երկար և առանց ծովածքի ուղիղ պոչ է:

1. Վոլոշյան ոչխարներ
2. Մալիշ
3. Իմերեթիյան ոչխարներ

բ) Ճարպային երկար պոչ է, որը ծոված է S տառի նման, իսկ ծայրը ծովելուց հետո նորից իջնում է ցած: Պոչի ծայրը բարակ է, առանց ճարպային հյուսվածքի

1. Կարակուլյան
2. Օսեթական և այլն

գ) Պոչը երկար է, ճարպային. S տառի ձևով, ճարպը կուտակվում է պոչի ամբողջ երկարությամբ, որի հետևանքով նրա ծայրը հաստանում է ու լայնանում է

1. Մազեխ
2. Բալբաս
3. Սիվասյան և այլն

դ) Ճարպային պոչը համեմատաբար կարճ է և ծովելով մեղմանում ուղղվում է վերև, իսկ սրբանից ցած նորից ծովում է ներքև

1. Թուշինյան
2. Լեզգինյան
3. Բոզախ
4. Ղարաբաղ

Պոչի ժայրը բարակ է, առանց
ճարպակալման ու ուղղված
է ներքև:

4. ԵՐԿԱՐ, ՆԻՂԱՐ ՊՈԶԱՎՈՐՆԵՐ

5. Կումիկական
6. Ներքին Սամուրյան
7. Ավարյան և այլն:

1. Հասարակ
2. Միանություն
3. Բոկինյան
4. Զերկասյան
5. Սոկոլյան և ռեշիտիվյան
6. Զուշկա կամ մոլդավական
7. Ցիգայան
8. Անգլիական
9. Մերինոսներ

Դասակարգումից երևում է, որ ՍՍՌՄ-ում բուծվող բո-
լոր ոչխարները ըստ պոչի անատոմիական կառուցվածքի և
ձևի բաժանվում են չորս խմբի:

Առաջին խմբում առանձնացված կարճապոչավոր ոչխար-
ներն ունեն կարճ, նիհար, 10—14 սմ երկարության և 6—14
ողերից կազմված պոչ, որը ծածկված է կարճ ու կոշտ մա-
զերով:

Դմակավոր ոչխարների պոչը կազմված է 4—5, որոշ
դեպքերում մինչև 11 ողերից:

Ճարպապոչավոր ոչխարների որոշ ցեղերի պոչը կարճ է,
իսկ մյուսներինը՝ երկար և հասնում է մինչև 40—50 սմ:
Սրանց պոչը կազմված է 20—24 ողերից:

Ծրկար, նիհարպոչավոր ոչխարներն ունեն երկար, առանց
ճարպային հյուսվածքի պոչ, որի երկարությունը տատանվում
է 24-ից մինչև 40 սմ-ի սահմաններում: Այսպիսի պոչը ցատ-
կիչ հողից ցած է իջնում և կազմված է լինում 14—23 ուղե-
րից:

Չնայած նրան, որ այս դասակարգումը շատ վաղուց է
մշակված և գիտականորեն հիմնավորված է, այնուամենայ-
նիվ, մի շարք թերություններ ունի:

1. Պոչի երկարության մեծ տատանումների հետևանքով,
որը պայմանավորված է ողերի քանակով, հաճախ դժվար է
լինում որոշ գիծ սահմանել այդ խմբերի միջև:

2. Ոչխարների մի շարք ցեղերն այս դասակարգման մեջ

չեն մտնում կամ համախմբված են մեկ ընդհանուր անվանե-
րակ:

3. Ոչխարների տարբեր խմբերի մթերատվության, նրանց
տնտեսական ուղղության և հետագա զարգացման ուղղու-
թյան մասին չի խոսվում:

Այս թերությունները որոշ չափով ծածկելու համար ակա-
դեմիկ Իվանովը գործնական նպատակով առաջարկել է ոչ-
խարներին դասակարգել ըստ գերակշռող մթերատվության:
Այսպիսի տնտեսական դասակարգումը հետագայում է նույ-
նանման մթերատվություն ունեցող տարբեր ցեղերի նկարա-
գրությունը, նրանց ընտրությունը և հնարավորություն է տա-
լիս ճշտել ոչխարի մթերատվության գլխավոր ուղղությունը:
Ըստ տնտեսական դասակարգման ՍՍՌՄ-ում բուծվող
ոչխարները բաժանվում են 8 խմբի:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆ ԸՍՏ ԱԿԱԴԵՄԻԿ ԻՎԱՆՈՎԻ

Խ մ բ ե Ր	Ց կ ղ ե Ր
Բրդատու ոչխարներ	Մերինոսներ, ցիգայան
2. Մսատու ոչխարներ	Անգլիական՝ երկարապոչի և կարճապոչի: ա) միասեռ նույն բրդով՝ պոչիկո, վյուրոսներեղյան, օպարինյան և այլն: բ) միասեռ կիսանուրբ բրդով՝ կոր- րիդելյան, անգլիական մսատուների խառնածիններ:
3. Մսա-բրդատու ոչխար- ներ	գ) տադրասեռ բրդով՝ վորշյան, բո- կինյան, միխնովյան, չերկասյան, մոնղոլական, քուրդական, չապան- յան, դարվազյան, բիսյուզյան և այլն:
4. Մսա-ճարպատու (դմա- կավորներ)	Հիսարյան, չունտովյան, էդելբակյան, սառաջինյան, աստրախանյան, դադա- խական, թուրքմենական և այլն:
5. Ոչխարենիատուներ (մուշտակատուներ)	Հյուսիսային կարճապոչավորներ, ումա- նովյան և այլն:

5. Կաթնատու ոչխարներ մարշկյան, օստֆրիզլանդական և այլն:
7. Գառնենիա-կաթնատու ոչխարներ սոկոլյան, ռեշետկովյան, լուշկա, մալիչ, Պոլտավայի հասարակ երկարապոչներ, կարակովյան:
8. Մսա-բրդա-կաթնատու ոչխարներ (կովկասյան ցեղեր) Ենթախումբ՝
 ա) իմերկարինյան և այլն
 բ) օսեթական և այլն
 գ) մազեխ, բալբաս և այլն
 դ) թուշինյան, բոզախ, դարաբադի և այլն:

Այս դասակարգումն օգտագործվում է գործնականում, բայց այն գիտականորեն չի հիմնավորվում, քանի որ ամեն մի ոչխար կարող է տալ ինչպես մորթի, այնպես էլ բուրդ, միս՝ ճարպ և կաթ: Բացի այդ, այս դասակարգման մեջ են մտել միայն ոչխարների այն ցեղերը, որոնք բուծվում են ՍՍՌՄ-ում կամ որոշ նշանակություն ունեն ՍՍՌՄ-ի ոչխարաբուծության զարգացման համար (անգլիական մսատուներ, կորիդելյան ոչխարներ և այլն):

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱՅՈՒՄԸ

Ոչխարների շրջանացումը մեծ նշանակություն ունի և որոշակի դեր է խաղում ոչխարաբուծության զարգացման գործում: Ելնելով ոչխարաբուծության առջև դրված խնդիրներից, ոչխարների ցեղային շրջանացումը պետք է համապատասխանի մի շարք պահանջների.

1. Ժողովրդատնտեսական պահանջները բավարարելու համար մեր Միության յուրաքանչյուր ռեսպուբլիկայում պետք է բուծվեն ոչխարների այնպիսի ցեղեր, որոնք իրենց բիոլոգիական առանձնահատկություններով համապատասխանեն տվյալ վայրի բնական և արտադրական պայմաններին:

2. Պետք է հաշվի առնել բուծվող ոչխարներից ստացված մթերքների շահավետությունը:

3. Ոչխարաբուծության զարգացման հիմքում պետք է դրված լինեն տվյալ միջավայրի պայմաններն ուսումնասիր-

րած գիտական տվյալները և ոչխարների զարգացման պրակտիկ փորձը:

Գյուղատնտեսական կենդանիների ցեղային շրջանացման պլանի վերաբերյալ կառավարության որոշման մեջ ցույց են տրված այդ միջոցառման հետևյալ նպատակները՝

ա) անասնաբուծական մթերքների ավելացումը ոչխարաբուծության մեջ պետք է կատարվի ի հաշիվ նուրբ և կիսանուրբ բրդի և ոչխարներից ստացված մսի ու կաթի քանակի ավելացման:

բ) բարձր մթերատու տոհմային անասնապահության վերարտադրության ընդարձակման:

գ) նպատակահամար է թուծել ոչխարների այնպիսի ցեղեր, որոնք հեշտությամբ կհարմարվեն տվյալ շրջանին հատուկ բնական և տնտեսական պայմաններին:

Ցեղային շրջանացման պլանով սահմանված են ոչխարների բուծման հետևյալ վեց գոտիները:

1. Նրբագեղմ ոչխարաբուծության գոտի՝ Հյուսիսային Կովկասի տափաստանային շրջանները, Ուկրաինական ՍՍՌ-ի, Սիբիրի անտառատափաստանային շրջանների և Կիրգիզական ու Ղազախական ՍՍՌ-ների զգալի մասը:

2. Նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ոչխարաբուծության գոտի՝ Բաշկիրական ԱՍՍՌ-ի, ՍՍՌՄ-ի Եվրոպական մասի մի շարք կենտրոնական մարզեր, ՌԽՍՄ-ի արևմտյան մարզերը, Բելոռուսական ՍՍՌ-ի և Արևելյան Սիբիրի մի շարք մարզեր:

3. Նրբագեղմ, կիսանրբագեղմ և մասամբ մսաբրդա-կաթնատու ոչխարաբուծության գոտի՝ Հյուսիսային Կովկասի ինքնավար ռեսպուբլիկաները, Հայկական, Վրացական և Ադրբեջանական ՍՍՌ-ները:

4. Կիսանրբագեղմ մսաբրդատու ոչխարաբուծության գոտի՝ ՍՍՌՄ-ի Եվրոպական մասի մի շարք կենտրոնական, հյուսիս-արևմտյան և հյուսիս-արևելյան մարզերը:

5. Մուշտակատու ոչխարաբուծության գոտի՝ ՍՍՌՄ-ի հյուսիսային շրջանները, ներառյալ Արխանգելսկի մարզը, Կոմի ԱՍՍՌ-ն և Յակուտական ԱՍՍՌ-ն:

6. Գառնենիատու (կարակովյան) և մսաճարպատու (դմակավոր) ոչխարաբուծության գոտի՝ Ղազախական ՍՍՌ-ի

առանձին շրջաններ, Կիրգիզական, Թուրքմենական, Ուզբեկական և Տաջիկական ՍՍՌ-ները:

ՍՍՌՄ Մինիստրների անվանի որոշմամբ նշված յուրաքանչյուր ուղղության ոչխարաբուծության համար առաջարկված են այնպիսի ցեղեր, որոնց բուծումը այս կամ այն դեպքերիկայում ավելի նպատակահարմար կլինի: Այսպես, Հայկական ՍՍՌ-ում տեղական կոպտաբուրդ ցեղերը պետք է տրամախաչվեն սովետական մերինոս, կովկասյան նրբագեղմ և մսաբրդատու նրբագեղմ (պրեկոս) ցեղերի խոյերով այն հաշվով, որ մոտակա տարիներում ստացվող բրդի հիմնական մասը լինի նուրբ ու կիսանուրբ: Բացի այդ, Հայկական ՍՍՌ-ում մաքուր բուծվում են կովկասյան նրբագեղմ (Կրասնոսելսկի շրջան) և տեղական բալբաս ցեղի (Մարտուկի, Վեդի և այլ շրջաններ) ոչխարները:

Ոչխարների ցեղային շրջանացումն իրագործելու համար անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարաբուծության զարգացման ու տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների ու նրբագեղմ ցեղերի տրամախաչումը ճշտորեն կազմակերպելու վրա:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿՈՆՍՏԻՏՈՒՑԻԱՆ ԵՎ ԷԶՍԵՐՅԵՐԸ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿՈՆՍՏԻՏՈՒՑԻԱՆ

Կոնստիտուցիա ասելով հասկանում են կենդանու օրգանիզմի ներքին և արտաքին հասկանիշները, որոնցով պայմանավորված է նրա առողջությունը, կենսունակությունը և մթերատվությունը: Այդ պատճառով կենդանու կոնստիտուցիան գնահատելով ժամանակ ուշադրություն է դարձվում նրա էքստերիորին (մարմնակազմությանը), նյութերի փոխանակությանը, արյան կազմին, ոսկրակազմին, մաշկի, ենթամաշկի և մկանների զարգացմանը, բրդի բարակությանը, խտությանը և մարմնամասերի բրդակալվածությանը:

Կոնստիտուցիա բառը վերցված է լատիներենից, որը նշանակում է կառուցվածք: Կոնստիտուցիայի ուսմունքը դեռ շատ վաղուց զարգացել է բժշկության մեջ, որի շնորհիվ որոշում էին մարդու օրգանիզմի դիմադրողականությունը զա-

նազան արտաքին ներգործությունների նկատմամբ: Այսպես, դեռ շատ հնում Հիպոկրատը տարբերում էր «լավ» և «վատ» «ուժեղ» և «թույլ» կոնստիտուցիաներ, որոնց հետ կապում էր տարբեր օրգանիզմների վերաբերմունքը հիվանդությունների նկատմամբ: Այստեղից երևում է, որ Հիպոկրատը օրգանիզմը պատկերացնում էր որպես օրգանների մի ամբողջական սիստեմ, որը սերտ կապ ուներ արտաքին միջավայրի պայմանների հետ:

Հետագայում կոնստիտուցիայի ուսմունքը զարգանալով զանազան փոփոխություններ կրեց, որոնք լի էին հակասություններով (մեխանիստական ուղղություն) կամ լրացումներով (էմպիրիկական գոտեխնիա):

Ռուս մեծ գիտնական, ակադեմիկ Ի. Պ. Պավլովն այն շաղկապելով նյարդային համակարգության հետ, մեծ ավանդ մտցրեց կոնստիտուցիայի գիտության մեջ: Ելնելով տարբեր ներվային գործունեության տիպերի ուսումնասիրություններից, նա առանձնացնում է կոնստիտուցիայի չորս տիպ՝ 1) թույլ տիպի, որին պատկանող կենդանիները արտաքին միջավայրի պայմաններին բոլորովին հարմարված չեն և հեշտությամբ հիվանդանում են, 2) ուժեղ, բայց անհավասարակշիռ, որը բնութագրվում է օրգանիզմի փխտ դյուրագրգիռ բնավորությամբ, բայց կասեցման պրոցեսների ուժի թույլությամբ, 3) սանգվինիկ տիպ, որի մեջ մտնում են շատ շարժուն և աշխույժ կենդանիները, 4) ուժեղ հավասարակշռված տիպ, որը բնութագրվում է ուժեղ հավասարակշռված նյարդային համակարգությամբ, բայց համեմատաբար դանդաղաշարժությամբ, պաղարյունությամբ և հանդարտությամբ:

Ամերիկյան հետազոտողները գործնական աշխատանքում գյուղատնտեսական կենդանիների ստորաբաժանումը կատարում են ըստ նրանց արտադրողականության, ընդունելով, որ կոնստիտուցիան որոշում է նաև կենդանու արտադրողականությունը, իսկ վերջինս իր հերթին ազդում է կոնստիտուցիայի վրա: Կոնստիտուցիայի այսպիսի ստորաբաժանումը չի կարելի ճիշտ համարել, որովհետև կոնստիտուցիան մեծ նշանակություն ունի ոչ միայն որպես արտադրողակա-

նության, այլև որպես կենդանու առողջության, ամրակազմության և արտաքին միջավայրի պայմաններին հարմարվածության ցուցանիշ:

Ռուս մեծ գիտնական պրոֆեսոր Պ. Ն. Կուլեշովն ուսումնասիրելով բրդատու, մսատու և կաթնատու ուղղության ոչխարների մաշկի, ենթամաշկի շարակցական հյուսվածքի, ոսկրային սխտեմի, մկանահյուսվածքի ու ներքին օրգանների կռճային հարաբերությունը և մասամբ էլ նրանց ֆունկցիաները, ցույց տվեց թե կոնստիտուցիան ինչպիսի սերտ կապ ունի կենդանու մարմնի կառուցվածքի, նրա ֆունկցիաների և արտադրողականության բնույթի ու աստիճանի հետ:

Աղյուսակ 1

Մթերատվության զանազան ուղղություն ունեցող ոչխարների մարմնամասերի, օրգանների և հյուսվածքների հարաբերակցությունը ըստ Պ. Ն. Կուլեշովի տվյալների (%-ով, կենդանի քաշի համեմատ)

Մարմնի մասերի հարաբերակցությունը	Մթերատվության ուղղությունը		
	բրդատու	մսատու	կաթնատու
Կենդանի քաշ	100.0	100.0	100.0
Սպանդային քաշ	41.5	59.6	36.0
Միսն առանց ոսկորների	20.0	43.7	25.0
Ոսկորները և զլուխը	15.0	8.7	12.0
Մաշկը	12.9	6.2	7.0
Փորոտիքի քաշը	37.0	18.6	50.6

Աղյուսակից երևում է, որ բրդատու ոչխարների մաշկի շերտերը և ոսկրակազմը խիստ զարգացած են, իսկ մկանային և ճարպային հյուսվածքները գտնվում են ճնշված վիճակում, քանի որ ներքին օրգանների սխտեմը համեմատաբար ավելի զարգացած է: Մսատու ոչխարների ենթամաշկային ճարպաշերտը ու մկաններն ուժեղ են զարգացած, իսկ զգալիորեն ավելի թույլ են արտահայտված արտաքին մաշկաշերտը, ոսկրակազմն ու ներքին օրգանների սխտեմը: Կաթնատու ոչխարների մաշկաշերտը, ենթամաշկային շարակ-

ցահյուսվածքը, մկանահյուսվածքը և ոսկրակազմը թույլ են զարգացած, որոնց փոխարեն ավելի ուժեղ են զարգացած ներքին օրգանները և կուրծը:

Նշելով իր կատարած հետազոտությունների արդյունքներից, պրոֆեսոր Պ. Ն. Կուլեշովն առանձնացնում է կոնստիտուցիայի 4 տիպ՝ կոպիտ, նուրբ, խիտ և փոխի:

Ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովն, ի լրացումն այդ դասակարգման, բացի կոնստիտուցիայի նշված տիպերից, իբր մի առանձին տիպ առանձնացնում է ամուր կոնստիտուցիան, որը բնորոշվում է բուծման համար ամենացանկալի ոչխարներին:

Ամուր կոնստիտուցիա ունեցող կենդանին զրկված է ինչպես նրբության, այնպես էլ փխրունության հատկանիշներից և միևնույն ժամանակ չունի կոպտության նշաններ: Հյուսվածքներն առանձնապես փխտ են, ոսկրակազմն ամուր է, ուժեղ զարգացած (բայց ոչ կոպիտ), լավ զարգացած են գլխի ոսկորները, խոյների եղջյուրները (բայց ոչ հաստ), մաշկը միջին հաստության է ու խիտ, ենթամաշկային ու ճարպային շերտերը թույլ են զարգացած: Այդպիսի կենդանիներն առույգ են լինում, ունենում են առողջ տեսք, տեղի պայմաններին լավ են հարմարվում և դիմացկուն են: Նրանց մարսողական օրգանները լավ են զարգացած, իսկ ներվային համակարգությունը բավական դյուրագրգիռ է: Ամուր կոնստիտուցիա ունեցող կենդանիները պահանջկոտ չեն խնամքի և պահվածքի պայմանների նկատմամբ և աչքի են ընկնում բարձր մթերատվությամբ: Նրանց բոլոր օրգաններն ու հյուսվածքները համաչափ են զարգացած: Կոնստիտուցիայի այսպիսի տիպ պետք է ունենան տոհմային կենդանիները և առաջին հերթին՝ արտադրողները:

Կոպիտ կոնստիտուցիա ունեցող կենդանիները բնութագրվում են ուժեղ զարգացած հաստ մաշկով և եղջյուրներով ու շատ կոպիտ բրդով, կոպիտ ու մասսիվ ոսկրակազմով, ծավալուն մկաններով, շարակցական ու ճարպային հյուսվածքների թույլ զարգացմամբ: Կոպիտ կոնստիտուցիա ունեցող կենդանիները բարձր մթերատվություն են ունենում:

Նուրբ կոնստիտուցիան բնորոշվում է բարակ ու ծալբավոր մաշկով, թեթև ոսկրակազմով և շատ բարակ, կարճ,

նուրբ ու նոսր բրդով: Կենդանու գլուխը թեթև է և փոքրիկ, վերջավորությունները բարակ են և վատ բրդակալված, իսկ մարմնամասերը հաճախ արատներ են ունենում: Նուրբ ու չոր կոնստիտուցիան նպաստում է ոչխարների բարձր կաթնատվությանը:

Կոնստիտուցիայի այս տեսակը համարվում է կոպիտի հակառակը և բնորոշում է ցածր բրդատվություն:

Խիտ կամ շուր կոնստիտուցիան բնութագրվում է մաշկի տակ և ներքին օրգաններում գտնվող շարակցական հյուսվածքի թույլ զարգացումով: Ծարպային հյուսվածքը նույնպես թույլ է զարգացած, իսկ մկանները լավ են զարգացած և պարզ արտահայտվում են մաշկի տակից: Մարմինը շոշափելիս զգացվում է մաշկի խտությունը, իրանը անկյունավոր է, դուրս ցցված հոդերով և ամուր ոսկրակազմով: Այս տիպի կենդանիները ճարպակալելու հակում չունեն և ունենում են խիտ, միջին երկարության ու բարակության բուրդ: Կոնստիտուցիայի այս տեսակը ցանկալի է համարվում:

Փխուռն կամ խոնավ կոնստիտուցիան բնութագրվում է մաշկի տակի, ներքին օրգանների ու մկանների շարակցական ու ճարպային հյուսվածքների ուժեղ զարգացումով: Փխուռն կոնստիտուցիայով կենդանիներն ունենում են փափուկ, փուխր ու խմորանման մաշկ, որը պատած է լինում նոսր ու երկար բրդով: Իրանի և գրագծերը կլորաձև ուղղանկյուն են: Ոսկրակազմը թեթև է, իսկ եղջերային գոյացումները՝ փոքր: Կենդանիները լինում են խոշոր, դանդաղաշարժ, ցածր նյութափոխանակությամբ և ոչ բարձր պտղատվությամբ ու կաթնատվությամբ: Այսպիսի կոնստիտուցիան բնորոշ է մսատու ուղղության կենդանիներին:

Կոնստիտուցիայի փխրունությունը և կոպտությունը կարող են համագործակցվել և նուրբ կոնստիտուցիայի հետ, կազմելով կոմբինացիաներ՝ կոպիտ ու փուխր, կոպիտ ու խիտ, նուրբ ու փուխր, նուրբ ու խիտ:

Բացի կոնստիտուցիայի նշված նորմալ տիպերից, հանդիպում են նաև զանազան անցանկալի շեղումներ դեպի ավելի չոր կոպտության կամ նրբության կողմը, որոնք կենդանուն հասցնում են այլասերման աստիճանի: Այսպիսի շեղումներն

անվանում են գերզարգացումներ: Օրինակ՝ գերզարգացած նուրբ կոնստիտուցիան համարվում է նուրբ կոնստիտուցիայի ծայր աստիճանը: Կոնստիտուցիայի այս տեսակը բնութագրվում է շատ բարակ ոսկրակազմով, նեղ ու երկար գլխով (որն առանձնապես ձգված է դեմքի մասում), շատ բարակ ոտքերով, նեղ ու տափակ կրծքավանդակով, նեղ մեջքով, թեք, կախընկած ու նեղ սրբանով, շատ բարակ ու նոսր բրդով, վատ բրդատվությամբ, բարակ, վարդագույն ու թափանցիկ ականջներով, երկար, նեղ ու բարակ վզով և այլն:

Գերզարգացած նրբությունը սովորաբար առաջ է բերում կոնստիտուցիայի թուլացում, պակաս դիմադրողականություն արտաքին միջավայրի անբարենպաստ պայմանների, և մեծ պահանջկոտություն կերակրման, խնամքի ու պահվածքի պայմանների նկատմամբ: Այդպիսի կոնստիտուցիայով կենդանիների բրդատվությունը, կենդանի քաշը, պտղատվությունը ցածր է:

Այսպիսով, կոնստիտուցիան օրգանիզմի անատոմիա-ֆիզիոլոգիական ընդհանուր դրությունը և կենդանու տարբեր վերաբերմունքն է արտաքին պայմանների նկատմամբ, որը պայմանավորված է նրա ժառանգականությամբ և արտաքին միջավայրի փոխազդեցությամբ:

Ոչխարաբուծության զարգացման փորձը ցույց է տալիս, որ հնարավոր չէ կենդանիներին բուծել, առանց հաշվի առնելու նրանց կոնստիտուցիայի առանձնահատկությունները:

Ոչխարների կոնստիտուցիան պայմանավորում է նրանց մթերատվության ուղղությունը և հնարավորություն է տալիս դատելու առողջության վիճակի կամ տարբեր հիվանդություններին դիմադրելու նրա ընդունակության մասին:

Ներկայումս ոչխարների բոնիտավորման (ինչպես դասային, այնպես էլ անհատական) հիմքում դրված են կոնստիտուցիայի առանձնահատկությունները, առանց հաշվի առնելու ոչխարների մթերատվության ուղղությունը: Այսպիսի գնահատումն անհրաժեշտ է մի կողմից ոչխարների զուգավորման շրջանում խոյերի ու մաքիների զույգընտրություն կատարելու համար, և մյուս կողմից՝ հաշվի առնելով ոչխարների կոնստիտուցիայի տեսակը տարբեր ամրություն ու

առողջություն ունեցող կենդանիներին, նրանց պահանջներին համապատասխան կերակրելու համար:

Եթե կենդանու ընտրությունը կատարում են միակողմանի, միայն ըստ մթերատվության, առանց հաշվի առնելու կոնստիտուցիան, ապա ստացվող սերնդում առաջ է գալիս բազմացման ընդունակության իջեցում, հիվանդությունների և անկումների բարձրացում, ալարկոտություն, դանդաղաշարժություն և այլ անցանկալի երևույթներ: Շատ ժամանակ այդ տեղի է ունենում այն պատճառով, որ արտադրության պայմաններում կոնստիտուցիայի հատկանիշների և նրա տեսակի բնորոշումը կատարվում է ոչխարների մարմնակազմի և մթերատվության մի քանի ցուցանիշների հիման վրա, որը կոնստիտուցիայի գենահատման մի մասն է միայն, քանի որ ոչխարների տարբեր ցեղեր մարմնակազմի արտաքին տեսքով նման են, սակայն տարբեր վերաբերմունք են ցուցաբերում հիվանդությունների և պահվածքի պայմանների նկատմամբ:

Կոնստիտուցիայի առանձնահատկությունները փոխանցվում են ժառանգաբար և ստեղծվում են օրգանիզմի զարգացման ընթացքում արտաքին միջավայրի պայմանների ազդեցության տակ: Այդ պատճառով կենդանուն գնահատելիս առաջին հերթին պետք է ուշադրություն դարձնել նրա կոնստիտուցիայի, այսինքն արտաքին տեսքի, առողջության և մթերատվության վրա:

Օրինակ՝ խառնացեղ ծագում ունեցող ոչխարներին ընտրելիս մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել բրդի երկարության և բարակության, միահավասարության վրա: Սակայն այսպիսի լավ հատկություններ ունեցող կենդանիներին բոնիտավորման ժամանակ չի կարելի առանձնացնել բարձր գասերում, եթե նրանց կոնստիտուցիան ամուր չէ: Իսկ եթե կենդանու կոնստիտուցիան ամուր է, բայց բրդի երկարությունը չի համապատասխանում առաջին դասի համար սահմանված պահանջներին (որը հետևանք է կերակրման ու խնամքի), ապա բոնիտավորողը այդպիսի կենդանիներին կարող է առանձնացնել առաջին դասում:

ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԷՔՍԵՐՑԵՐԸ (ՄԱՐՄՆԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ)

Էքստերյերը ոչ միայն կոնստիտուցիայի, այլև մթերատվության ուղղությունը բնորոշող հատկանիշներից է: Մարմնակազմությունը հնարավորություն է տալիս գաղափար կազմելու կենդանու զարգացման մասին և համապատասխանություն սահմանել կենդանու արտաքին տեսքի և մթերատվության միջև:

Ոչխարների մարմնակազմությունը մեծ նշանակություն ունի նրանց որակը որոշելու ժամանակ, ուստի ոչխարների ընտրության դեպքում հաշվի է առնվում նաև էքստերյերը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով ինչպես նրա թերություններին, այնպես էլ լավ զարգացած մարմնամասերի վրա: Օրինակ՝ մերինոսյան ոչխարներին ընտրելիս հաշվի են առնում նրանց մեղավի բարձրությունը, մեջքի երկարությունը ու կախահարթ լինելը, սրբանի լայնությունը, երկարությունը ու կախահարթությունը, կրծքի լայնությունը, խորությունը ու սեղմվածքների առկայությունը թիակների հետևում, ազդրերի գիրությունը, վերջավորությունների դրվածքը և ոսկորների հաստությունը:

Կենդանու էքստերյերը գնահատելիս ուշադրություն են դարձնում տվյալ ցեղի ցանկալի տեսակին նրա համապատասխան լինելու վրա: Գնահատելով որևէ մարմնամասի լայնությունը, երկարությունը կամ խորությունը, այն պետք է համեմատել տվյալ ցեղի համար ընդունված պայմանական նորմաների (ցանկալի տիպի պահանջների) հետ:

Այսպիսով, էքստերյերի գնահատումը կատարվում է ոչ թե ստացված բացարձակ հատկանիշների, այլ նրանց և ցեղի ցանկալի տիպի ոչխարների հատկանիշների հարաբերության իման վրա:

ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ՄԱՐՄՆԱՄԱՍԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄԸ

Ոչխարների մաշկը: Ըստ բարակության լինում է՝ նուրբ խիտ, որը ցանկալի է մերինոսյան նուրբ բուրդ ունեցող խիտ մաշկ (միջին բարակության և որակի բրդով մերինոսյան)

ներ), նուրբ և փխրուն մաշկ (մսային ուղղության ոռոգումներ), շատ հաստ և փխրուն մաշկ, որը անցանկալի է բոլոր ուղղության ոռոգումների համար և համարվում է ցածր մթերատվության հատկանիշ:

Ոսկրակազմը: Մերինոսյան ոռոգումներն ունենում են ուժեղ զարգացած ոսկրակազմ: Մաստու ոռոգումների վաղահասության հետևանքով ոսկորների աճը շուտ է ավարտվում և նրանք լինում են կարճ ու թեթև, կաթնատու ոռոգումների ոսկրակազմը բարակ է ու թույլ զարգացած: Այսպիսի ոսկրակազմը հատուկ է ուշահաս ոռոգումներին, որի հետևանքով ոսկորների զարգացումը ուշ է վերջանում և նրանք երկար են լինում, բայց որովհետև սննդանյութերի մեծ մասը գնում է կաթնային գեղձերի զարգացման համար, ապա ոսկորները շատ չեն հաստանում:

Գլուխը: Գլխի ձևը և մեծությունը որոշ չափով ոսկրակազմի զարգացման ցուցանիշ է: Այսպես, մեծ, կոպիտ և ծանր գլուխը ցույց է տալիս, որ կենդանու ոսկրակազմը կոպիտ է, կոպիտ գլուխը ծածկված է լինում հաստ մաշկով և կոպիտ մազերով: Գլխի առանձին մասերից են եղջյուրները: Մերինոսների համար նորմալ է եղջյուրների լինելը՝ խոյերի համար, չլինելը՝ մաքիների համար, իսկ վաղահաս մսաբերդատու ոռոգումների երկու սեռն էլ եղջյուրներ չունեն: Տեղական, պրիմիտիվ ցեղի ոռոգումները կարող են լինել եղջյուրներով և առանց եղջյուրների:

Կաթնատու ոռոգումների գլուխը չոր ու փոքր է լինում: Մերինոսների համար նորմալ է համարվում այն գլուխը, որի լայնության ու երկարության հարաբերությունը հավասար է 3/8-ի:

Շատ կոպիտ կամ գերզարգացած նուրբ գլուխն անցանկալի է, քանի որ այն կապված է կոպիտ կամ գերզարգացած կոնստիտուցիայի ձևերի հետ:

Ոռոգումի վիզը: Վզի հիմքն են կազմում պարանոցային յոթ ողերը: Վզի երկարությունը պայմանավորված է ողերի երկարությամբ ու մկաններով պարփակված լինելով: Մաստու վաղահաս ոռոգումների վիզը լինում է կարճ և մսալի, ճարպով պատված, որի հետևանքով այն լայն է, խոր և կլոր:

Բրդատու ոռոգումների վիզը համեմատաբար երկար է և ունի 2—3 մաշկային ծալքեր:

Կաթնատու ոռոգումների վիզը երկար է, բայց մսի ու ճարպի պակասության և բարակ մաշկ ունենալու հետևանքով այն լինում է բարակ, տափակ և ոչ խոր: Շատ երկար, նեղ և տափակ վիզը կոչվում է գերզարգացած, որը մաստու ու բրդատու ուղղության ոռոգումների համար արատ է համարվում:

Կրծքի վանդակը: Կրծքավանդակի ծավալը կապված է նրա երկարության, խորության և լայնության հետ: Մաստու ոռոգումների կրծքավանդակը պետք է լինի լայն ու տակառաձև, որը նպաստում է մեծ քանակությամբ միս կուտակելուն: Սակայն, մաստուների կրծքի վանդակի ծավալը, մերինոսների և տեղական ոռոգումների հետ համեմատած, ավելի փոքր է, որովհետև նրանք լավ կերակրվում են և կեր ճարելու համար շատ ման չեն գալիս: Այդ պատճառով նրանց սիրտը, անոթները և թոքերը, որոնց մեծությունից է կախված կրծքավանդակի ծավալը, համեմատաբար թույլ են զարգացած:

Բրդատու և պրիմիտիվ (գլխավորապես տափաստանային) ոռոգումների կրծքի վանդակը երկար է և փոքր, բայց ոչ լայն: Նրանց կողերը թեք են, որը ոռոգումին հնարավորություն է տալիս խոր շունչ քաշելու, իսկ դա նպաստում է թոքերի ծավալի մեծանալուն:

Կաթնատու ոռոգումների կրծքավանդակն ավելի նեղ է ու ոչ խոր, իսկ լեռնային պայմաններում բուծվող ոռոգումների կրծքավանդակը լավ է զարգացած:

Մեղավը: Մեղավի հիմքն են կազմում մեջքի առջևի 5—7 ողերը: Դրանք կողերից սահմանափակվում են թիակների վերին եզրով, որոնք վապերի և մկանների միջոցով մխրցած են կողերին ու ողերին:

Մաստու ոռոգումների մեղավը, հոծ մկաններով պատած լինելու հետևանքով, լայն է և մեջքի գծի հետ փոխվում է միևնույն ուղղության վրա: Այսպիսի մեղավը կոչվում է ցածր և լայն:

Բրդաստունների մնդավը որոշ չափով քարձրանում է մեջքի գծից, քանի որ մկաններն ավելի քիչ են:

Կաթնատու ոչխարների կողերի փուշեղունները երկար են, իսկ խոտորնակային ելունները կարճ են ու թույլ, պատած են մսով ու ճարպով, որի հետևանքով նրանց մնդավը բարձր է ու նեղ:

Շատ նեղ մնդավը լինում է սուր, որը կապված է կենդանու օրգանիզմի թույլ զարգացման, և կոնստիտուցիայի գերզարգացած նուրբ տիպի հետ:

Մեջքը: Մեջքի հիմքը ողնաշարն է, որն իր վրա է վերցնում կրծքի և որովայնի ծանրությունը: Մեջք է կոչվում իրանի վերևի մասի տարածությունը՝ մնդավից մինչև սրբանը: Հիմնականում այս հատվածը կազմված է սեփական մեջքից և գոտկատեղից: Ցանկալի է համարվում միանգամայն ուղիղ, հարթ ու հորիզոնական մեջքը: Հաճախ մեջքը լինում է թույլ, որի հետևանքով այն դառնում է կախ ընկած կամ թամբաձև, իսկ ուռուցիկ մեջքը, որը նույնպես արատ է համարվում, կոչվում է սապատավոր:

Մասաու ոչխարների մեջքը խոտորնակային ելունների երկարության և կոտակվող մսի ու ճարպի առատության հետևանքով լայն է լինում, իսկ կաթնատուներինը՝ ողերի նեղության և մկանների աղքատության հետևանքով ավելի նեղ է: Բրդատու ոչխարների մեջքը լայնությամբ գրավում է միջին տեղը:

Գոտկատեղը: Նույնպես ցանկալի է, որ լինի հարթ և ուղիղ, լայն ու մսուր: Ամենաարատավորը սուր և սապատավոր գոտկատեղն է:

Ոչխարի փորը (որովայնը): Նորմալ կազմվածքով կենդանու իրանի ներքևի մասն ունենում է հորիզոնական ուղիղ գիծ, որը որոշ չափով զուգահեռ է լինում մեջքի գծին և նորմալ է համարվում: Այսպիսի փոր ունեն հիմնականում մսատու ցեղերը:

Ծթն փորը կրծքի վանդակի ներքևի գծից շատ է ցած իջնում, համարվում է արատավոր և հետևանք է մատուցում հասակից կենդանուն մեծ քանակությամբ կոպիտ, մեծածավալ

երերով կերակրելու: Այսպիսի փորը կոչվում է կախ ընկած, ամ ծավալային, որի հակառակն է վերև ձգված, կամ այսպես կոչված հավաքված փորը:

Կաթնային գեղձերը: Ոչխարների կուրծը կազմված է երկու կաթնային գեղձերից և ունի երկու պտուկ: Կաթնատու ոչխարների կուրծը ավելի լավ է զարգացած, քան մյուս ուղղության ոչխարներինը:

Տարբեր ցեղերի և տարբեր մթերատվության ոչխարների կրծի ձևի մեջ առանձին տարբերություն չի նկատվում:

Սրբանը: Տարբեր մթերատվություն ունեցող բոլոր ոչխարների համար ցանկալի է համարվում լայն, երկար և ուղիղ սրբանը: Արատավոր է համարվում մեջքի ուղիղ գծից թեքված սրբանը, որը կոչվում է կախ ընկած:

Վերջավորությունները: Վերջավորությունների ճիշտ դրվածքը մեծ նշանակություն ունի: Ծիշտ դրվածք ունեցող կենդանիներն ավելի հեշտությամբ և ազատ են շարժվում, որը և նպաստում է մեծ քանակությամբ մսի կուտակվելուն: Վերջավորությունների դրվածքը ճիշտ է համարվում այն դեպքում, երբ կենդանուն դիմացից նայելիս առջևի վերջավորությունները ծածկում են ևստևի վերջավորություններին, կամ կողքից նայելիս՝ մի կողքի վերջավորությունները ծածկում են մյուս կողքիներին:

Մասաու ցեղերի վերջավորությունների դրվածքը լայն և ուղիղ է լինում, իսկ մերինոսների առջևի վերջավորությունները՝ ծնկները հաճախ որոշ չափով մոտեցած են լինում:

Արատ է համարվում վերջավորությունների ինչպես իջսաձև (հողերի մոտեցումը), այնպես էլ թրաձև դրվածքը: Եթե ևստևի վերջավորությունները ցատկիչ հողից ցած առաջ են ծռվում դեպի փորի տակ, նույնպես արատ է:

Իրանը: Ընդհանուր առմամբ իրանի ձևը ցեղային հատկանիշ է: Այսպես, մասաու ցեղերի իրանն աչքի է ընկնում խորությամբ ու լայնությամբ ու մոտենում է քառակուսու ձևին: Նույն ձևի է նաև մերինոսներինը, իսկ կաթնատու ոչխարների իրանը լինում է տանձաձև, որի լայն կողմը ուղղված է դեպի ետ:

Անբավարար լայնութիւն ունեցող իրանը կոչվում է նեղ, իսկ շատ նեղ իրանը՝ տափակ։ Ոչ խոր իրանը կոչվում է հավաքված, իսկ անբավարար երկարութիւն ունեցող իրանը՝ կարճ։

Կենդանի քաշը։ Կենդանու մեծութիւնը, բացի չափումներ կատարելուց, որոշվում է նաև կենդանի քաշի միջոցով։

Ոչխարների կենդանի քաշը խիստ փոփոխական հատկանիշ է և կախված է մի շարք գործոններից՝ ցեղից, սեռից, հասակից, կերակրումից, փնամքից, պահվածքից, առողջութիւնից, բուծման վայրի կլիմայից, տարվա եղանակից, օդի ջերմաստիճանից և այլն։

Մեր Միութեանում բուծվող ոչխարների ցեղերից ամենաբարձր կենդանի քաշ ունեն Միջին Ասիայում տարածված դմակավոր ոչխարները՝ մինչև 194 կգ։ Համեմատաբար փոքր կենդանի քաշ ունեն ճարպապոչավորների մի շարք ցեղեր (թուշինյան, հոիկ և այլն)։ Միևնույն ցեղի մեջ խոյերն ունենում են ավելի բարձր կենդանի քաշ, քան մաքիները, որը հասակի հետ ավելանում է։ Արտաքին միջավայրի կամ խնամքի, կերակրման ու պահվածքի անբարենպաստ պայմանների հետևանքով ոչխարների կենդանի քաշը բարձրանում է։

Կենդանի քաշը հնարավոր է ճիշտ որոշել միայն ոչխարներին անմիջականորեն կշռելու միջոցով, որը պետք է կատարել տարվա տարբեր ժամանակներին։

ԷՔՍՏԵՐՅԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Կենդանիների էքստերյերը գնահատվում է չորս եղանակով՝ աչքաշափով, կենդանիների մարմնամասերի չափումներ կատարելով, լուսանկարումներով, կետագծային գնահատումներով։ Նշված չորս եղանակներից ոչխարաբուծության մեջ հիմնականում կիրառվում են առաջին երեքը։

Ոչխարների էքստերյերը աչքաշափով գնահատելիս ուշադրութիւն են դարձնում կենդանու մարմնի ընդհանուր տեսքին ու ձևին, նրա աչս կամ այն մասերի համապատասխանութիւնը, իսկ հետագայում զննում ու գնահատում են կենդանու առանձին մարմնամասերը՝ հիմք ունենալով տարբեր

ուղղութիւն ոչխարների մարմնամասերի առանձնահատկութիւնները։ Էքստերյերը աչքաշափով գնահատելիս կենդանուն նկարագրում են, այս կամ այն մարմնամասի թերութիւնների կամ առավելութիւնների մասին գրանցումներ կատարելով։

Ոչխարների էքստերյերը լուսանկարահանումների միջոցով գնահատելիս հնարավորութիւն է ստեղծվում մի ամբողջական տպավորութիւն ստանալ գնահատվող կենդանու մասին։

Լուսանկարահանման ժամանակ հնարավոր է լինում պատկերել ոչ միայն կենդանու ընդհանուր տեսքը, նրա բնօրինակը, այլև առանձին նկարահանումների առավելութիւնները կամ թերութիւնները։

Նկարահանումներ կատարելիս կենդանուն կանգնեցնում են կիսադեմով (պրոֆիլով)։ Խորհուրդ է տրվում ոչխարին շքունել, իսկ որպեսզի չփախչի, նրան կարելի է կանգնեցնել բարձր սեղանի կամ արվղի վրա։ Այս դեպքում ոչխարը վախենում է ցած թռչել ու կանգնում է անշարժ, և բացի այդ, նկարի ֆոնը ազատ է լինում։

Սովորաբար ոչխարներին նկարահանում են բնական մեծութիւն 1/10 մասշտաբով։

Ավելի նպատակահարմար է ոչխարներին նկարել վաղ առավոտյան, մինչև լրիվ արևածագը, կամ արևածագից առաջ, քանի որ արևի տակ ոչխարների բուրդը փայլում է և նրա սահմանագծերը խեղաթյուրվում են։

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐՄՆԱԿԱԶՄԻ ԻՆՂԵՔՍՆԵՐԸ

Ոչխարների մեծութիւն և ձևի մասին ճիշտ կերպով կարելի է դատել միայն չափումների միջոցով։ Հիմնականում այդ չափումները կատարում են ոչխարաբուծական տոհմային ֆերմաներում, առանձին ցեղեր նկարագրելիս, կամ ոչխարաբուծութիւն ուղղութիւն ուսումնասիրելիս։

Չափումների միջոցով հնարավոր է լինում ուսումնասիր-

րել զանազան ցեղերի ու ցեղի սահմաններում առանձին ոչ-խարնների էքստերյուքի առանձնահատկությունները, տալ դրանց համեմատությունը և հետևել մատողաշների աճման ու զարգացման ընթացքին:

Տարբեր հեղինակներ ոչխարների համար առաջարկել են տարբեր քանակությամբ չափումներ, որոնցից հիմնականները հետևյալներն են՝

1. Մնդավի բարձրությունը
2. Սրբանի բարձրությունը
3. Կրծքի խորությունը
4. Կրծքի լայնությունը
5. Իրանի թեք երկարությունը
6. Կրծքի փաթը
7. Նախադաստակի փաթը
8. Գլխի երկարությունը
9. Գլխի լայնությունը
10. Ջստոսկրների լայնությունը

Ճարպապոչավորների համար, բացի նշված չափումներից, վերցվում է նաև պոչի լայնությունը, երկարությունը և փաթը, իսկ դմակավոր ոչխարների համար՝ դմակի լայնությունը, երկարությունը, փաթը և խորությունը:

Չափումները վերցնում են չափածողի միջոցով (1, 2, 3, 4, 5), կարկինով (8, 9, 10, պոչի լայնությունը և դմակի խորությունը) և չափածապալմանով (մնացած չափումները):

Ոչխարներին պետք է չափել խուզելուց հետո և վաղ առավոտյան մինչև կերակրելը: Չափելիս ոչխարներին պետք է կանգնեցնել ուղիղ տեղ և հետևել նրա վերջավորությունների ուղիղ դրվածքին:

Նշված չափումները վերցնելիս հարկավոր է նրանց սահմանները ընդունել մարմնակազմի հետևյալ կետերը.

1. Մնդավի բարձրությունը չափվում է ուղղաձիգ դիրքով՝ գետնից մինչև մնդավի ամենաբարձր կետը:
2. Սրբանի բարձրությունը չափվում է ուղղաձիգ դիրքով՝ գետնից մինչև սրբոսկորի ամենաբարձր կետը:
3. Կրծքի խորությունը չափվում է մնդավից մինչև կրծ-

4. Կրծքի լայնությունը թիակների հետևում չափվում է թիակի ետևի անկյունի նկատմամբ խլեցված շոշափողի ուղղագծով:

5. Իրանի թեք երկարությունը չափվում է բազկոսկրի առջևի ծայրային կետի հետևից մինչև նստոսկրի ետևի ներքին ծայրային ելունը:

6. Կրծքի փաթը թիակների հետևում չափվում է թիակների ետևից՝ շոշափելով թիակի կրծիկի անկյունը:

7. Նախադաստակի փաթը չափվում է նախադաստակի ոսկորի վերին երրորդականի ստորին ծայրում:

8. Գլխի երկարությունը չափվում է ծոծրակի կատարի մեջտեղից մինչև դնչի ծայրը:

9. Գլխի լայնությունը (ամենամեծը) չափվում է ակնա-կապիճների ամենահեռավոր կետերում:

10. Ջստոսկրների լայնության համար չափվում է զստոսկրների առջևի արտաքին ելունների միջև ընկած տարածությունը:

Մարմնամասերի չափումներ կատարելիս հնարավոր է պարզ պատկերացնել կենդանու առանձին մարմնամասերի գծային մեծությունները. սակայն այս մեթոդը հնարավորություն չի տալիս լրիվ գաղափար կազմելու օրգանիզմի և նրա կառուցվածքի մասին, որովհետև յուրաքանչյուր մարմնաչափ քննարկվում է առանձին, մյուսներից անկախ: Այդ տեսակետից ավելի կատարյալ է համարվում մարմնակազմի բնութագրումն ինդեքսների միջոցով, որի հեպքում վերցնում են առանձին, անատոմիապես միմյանց հետ կապված չափումների հարաբերությունը:

Տոկոսներով արտահայտելով անատոմիապես միմյանց հետ կապված մարմնաչափումների հարաբերությունը, հնարավոր է լինում պատկերացնել օրգանիզմի զարգացման աստիճանը, մարմնակազմի համաչափությունը և կենդանու ընդհանուր կոնստիտուցիայի տիպը:

Գոյություն ունենալով սկզբունքով՝ կազմված մի շարք ինդեքսներ, որոնցից որոշորայնություն մեջ ավելի անհրաժեշտ են համարվում հետևյալները.

1. Նրկարաբուխություն ինդեքսը ցույց է տալիս կենդանու

տարբերի բարձրության հարաբերական զարգացումը և որոշվում է շափումների հետևյալ հարաբերությամբ.

$$\frac{(\text{Մեղավի բարձրություն} \times \text{կրծքի խորություն}) \times 100}{\text{Մեղավի բարձրությանը}}$$

Մեղավի բարձրությանը

Մաստու վաղահաս կենդանիների այս ինդեքսն ավելի փոքր է, քան ուշահաս ոչխարներինը: Միևնույն ցեղի սահմաններում համեմատաբար բարձրադաս լինելը ցույց է տալիս կենյանու հտարգանդային թերզարգացում, իսկ խիստ կարճ տոթությունը արգանդային շրջանի թերզարգացում:

Գառներն ունենում են երկարատոթության մեծ ինդեքս, որը տարիքի հետ զուգընթաց նվազում է:

2. Կոնվալոբձային ինդեքսը ցույց է տալիս կրծքի լայնության (փխակների ետևում) հարաբերությունը զստոսկրների լայնությանը և որոշվում է հետևյալ հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Կրծքի լայնությունը թիակների ետևում} \times 100}{\text{Զստոսկրների լայնությանը}}$$

Զստոսկրների լայնությանը

Մաստու ուղղության ոչխարների մոտ այս ինդեքսը մեծ է լինում: Արտադրող խոյերի կրծքի ուժեղ զարգացման և ետևումասի համեմատաբար թույլ զարգացման հետևանքով կոնվալոբձային ինդեքսը, համեմատած մաքիների հետ, փոքր է: Կենդանիների հասակին զուգընթաց այս ինդեքսը նվազում է, որովհետև զստոսկրները զարգանալով ավելի երկարաստե են աճում, քան կրծքի լայնությունը:

3. Կրծային ինդեքսը որոշվում է հետևյալ հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Կրծքի լայնություն} \times 100}{\text{Կրծքի խորություն}}$$

Կրծքի խորություն

Մաստու ուղղության ոչխարների այս ինդեքսը մեծ է լինում, իսկ տարիքին զուգընթաց մեծ փոփոխությունների չի ենթարկվում:

4. Անցանդային ինդեքսը մարմնի զանգվածի զարգա-

ման շափանիշ է և որոշվում է հետևյալ հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Կրծքի փաթ} \times 100}{\text{Իրանի թեք երկարությունը}}$$

Իրանի թեք երկարությունը

Մաստու ուղղության ոչխարների այս ինդեքսը մեծ է լինում և տարիքին զուգընթաց որոշ շափով մեծանում է:

5. Գերանի ինդեքսը որոշվում է սրբանի և մեղավի բարձրությունների հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Սրբանի բարձրություն} \times 100}{\text{Մեղավի բարձրությանը}}$$

Մեղավի բարձրությանը

Գառների այս ինդեքսն ավելի մեծ է լինում, քանի որ գերանն ընդհանրապես բնորոշ է մատղաշների ետևի մասի համար, իսկ զարգացման անբարենպաստ պայմանների դեպքում այն պահպանվում է նաև մեծահասակ ոչխարների մոտ: Գերանի ինդեքսի մեծությունը բնորոշ է նաև լեռնային ոչխարների համար, որոնց մոտ միշտ լեռնի վեր բարձրադաս հետևանքով սրբանի բարձրությունը մեղավի բարձրությունից մեծ է լինում:

6. Ոսկրառուքյան ինդեքսը ցույց է տալիս կենդանու ոսկրակազմի հարաբերական զարգացումը: Այն որոշվում է հետևյալ հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Ոսկրառուքյան փաթ} \times 100}{\text{Մեղավի բարձրությանը}}$$

Մեղավի բարձրությանը

Մաստու ոչխարների այս ինդեքսն ավելի փոքր է, քան կաթնատու և բրդատու ոչխարներինը, իսկ տեղական պրիմիտիվ ոչխարներինը զգալիորեն բարձր է: Տարիքի հետ զուգընթաց այդ ինդեքսը մեծանում է, որովհետև կտաքանդային շրջանում փողավակաձև ոսկորները երկարությամբ ավելի քիչ են աճում, քան լայնությամբ:

7. Երկառազուքյան կամ ֆորմատի ինդեքսն արտատաշայտվում է իրանի թեք երկարության և մեղավի բարձրության հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Իրական թիվ երկարություն} \times 100}{\text{Մեղավի բարձրությունը}}$$

Մասյին ուղղության ոչխարներն ունեն երկարաձգության ավելի մեծ ինդեքս, քան կաթնատու և բրդատու ուղղության ոչխարները: Այս ինդեքսը հասակի հետ զուգընթաց մեծանում է:

Արգանդային թերզարգացման դեպքում ֆորմատի ինդեքսը բավական բարձր է, իսկ ետարգանդային թերզարգացման դեպքում ցածր է:

8. Լայնաճակատության ինդեքսը ցույց է տալիս գլխի հարաբերական զարգացումը լայնությանը:

$$\frac{\text{Ճակատի ամենամեծ լայնություն} \times 100}{\text{Գլխի երկարությունը}}$$

Բրդատու ոչխարների լայնության ինդեքսը, համեմատած մսատու և կաթնատու ոչխարների հետ, ավելի բարձր է և ցույց է տալիս ոսկրակազմի կոպտությունը: Տարիքի հետ զուգընթաց այս ինդեքսը նվազում է:

3. Մեծագլխության ինդեքսը պատկերում է գլխի հարաբերական մեծությունը և որոշվում է հետևյալ հարաբերությամբ:

$$\frac{\text{Գլխի երկարություն} \times 100}{\text{Մեղավի բարձրությունը}}$$

Բրդատու ոչխարների մեծագլխության ինդեքսն ավելի մեծ է, քան կաթնատու կամ մսատու ոչխարներինը: Տարիքին զուգընթաց այս ինդեքսը մեծանում է:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՏԱՐԻՔԻ ՈՐՈՇԵԼԸ ԱՏԱՄՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

Տնտեսություններում ոչխարների տարիքը որոշում են գրանցումների միջոցով կամ ականջներին արված համարների օգնությամբ, որտեղ առաջին թիվը ցույց է տալիս կենդանու ծննդյան թիվը: Այն դեպքում, երբ գրանցումներ կամ համարներ չկան, ոչխարների տարիքը կարելի է որոշել նաև ատամները դուրս գալու, փոխելու և նրանց ձևերի հիման վրա: Մեծահասակ ոչխարներն ունեն 32 ատամ, որոնցից 8-ը

կտրիչներն են, 12-ը՝ նախասեղանատամները կամ կեղծ սեղանատամները, 12-ը՝ սեղանատամները: Կտրիչները և նախասեղանատամները սկզբից լինում են կաթնային, իսկ հետագայում փոխարինվում են հիմնականով: Սեղանատամները լինում են միայն հիմնական:

Կտրիչները դասավորված են միայն ներքին ծնոտի վրա և բաժանվում են 4 զույգի՝ բռնիչների (միջին զույգը), ներքին միջին կտրիչների, որոնք դասավորված են առաջին զույգի կողքին, արտաքին միջին կտրիչների (նախավերջին զույգը) և եզրայինների (վերջին կողքերի կտրիչներն են):

Ոչխարների ատամների բանաձևը պատկերվում է հետևյալ կերպ՝

$$\frac{I_0 \ P_6 \ M_6}{I_3 \ P_6 \ M_6} = 32,$$

որտեղ՝ I-կտրիչներն են, P-ն նախասեղանատամները, իսկ M-ը սեղանատամները:

Ոչխարների տարիքը ատամների միջոցով որոշելու համար հարկավոր է նրա ներքին ծնոտը շատ քիչ իջեցնել ցած և հաշվել բերանում եղած հիմնական կտրիչների քանակը, որից հետո օգտվելով 2-րդ աղյուսակից, իմանալ տարիքը:

Այս տխեմայի օգնությամբ ոչխարների տարիքը (ըստ ատամների դուրս գալու և փոխվելու) որոշվում է մինչև 3 տարի 9 ամսական հասակը, իսկ 4 տարեկանից սկսած նրանց տարիքը որոշվում է ըստ ատամների ձևի:

Չորս տարեկան ոչխարի բոլոր կտրիչներն արդեն լրիվ փոխված և միմյանց շատ մոտ են դասավորված լինում, ատամների մակերեսը սուր է, շրթունքներին զուգահեռ:

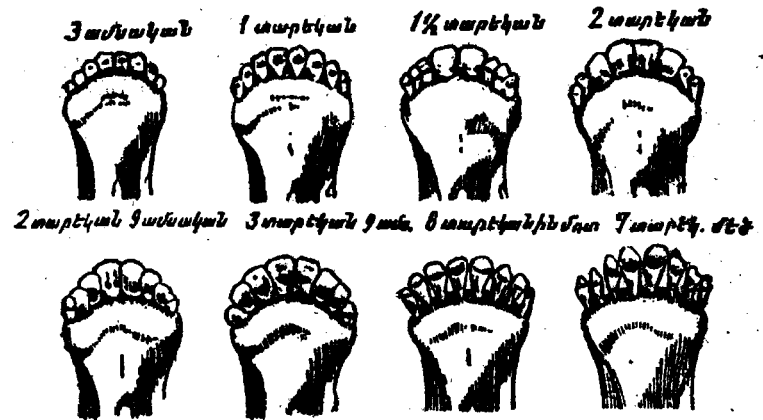
Հինգ տարեկան հասակում կտրիչների մակերեսը որոշ չափով մաշվում է, իսկ բռնիչների միջև ճեղք է առաջանում:

Վեց տարեկան ոչխարների կտրիչների մաշվածությունն ավելի ակնհայտ է դառնում և ճեղքեր են առաջանում մնացած բոլոր կտրիչների միջև:

Ցոթ տարեկան հասակում ոչխարի կտրիչները շատ ուժեղ մաշվում են, միմյանցից հեռանում, իսկ նրանց մակերեսը

ՈՍԿԱՐՆԵՐԻ ՑԵՐՈՒԹ ԲՐՈՇԵՐՈՒՆ ԸՍՏ ԱՅԱՍՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ

Ատամներ	Գառներ (տարեք)					Մեծահասակներ (տարեք)			
	1 շաբաթական	3-6 շաբաթական	3-6 ամսական	9 ամսական	1-1,5 տարեկան	1,5-2 տարեկան	2,3-2,9 տարեկան	3-3,9 տարեկան	
Կտրիչներ	Մեղմուշիկի անոթները	Գուրս են գալիս մեծ ցած կտրիչները	—	—	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են
Սնդակա-տամներ	—	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են	Գուրս են գալիս և քակվում են
Ատամների թիվը	2	20	24	28	32	32	32	32	—

Նկ. 1. Ոչխարների ատամների զարգացումը:

լինում է ուղղահայաց շրթունքներին՝ ատամների օվալային ձևը ուղղված է լինում դեպի շրթունքները:

Յոթ տարեկանից հետո ոչխարի ատամները սկսում են քափվել, որից հետո, որևէ օրինաչափություն չի նկատվում, որի միջոցով հնարավոր լինի որոշել տարիքը:

Բոլոր ուղղութիւնի ոչխարների ատամների զարգացման այս օրինաչափությունը նույնն է և բայտ դրա նրանց տարիքը որոշվում է մոտավորապես 90%-ի ճշտությամբ:

ԲՐԴԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱՑՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԲՐԴԻ ՄԱՍԻՆ ԵՎ ԲՐԴԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հավորակ բրդի գործվածքներով բնակչության պահանջները բավարարելու համար անհրաժեշտ է աճեցնել բարձր բրդատու ոչխարներ, ավելացնել նրանց քանակը և բարձրացնել բրդի որակը:

Հավազույն բրդի գործվածքները՝ տրիկո, շեվիտ, բոստոն, մահուկ և նուրբ գործվածքների այլ տեսակները ստացվում են գլխավորապես նուրբ ու կիսանուրբ բրդից, որն ամբողջությամբ կազմված է միանման երկարություն ու բար-

կոսթյուն ունեցող բրդաթելերից: Սակայն մերինոս ու կիսա- նրբագեղձ տարբեր ցեղերի ոչխարների բուրդը որակով նույնպես տարբեր է լինում: Նույնիսկ միեւնույն ցեղին պատ- կանող ոչխարներն ունենում են տարբեր որակի բուրդ, տար- բեր կենդանի քաշ և էքստերյոր: Հայաստանի տեղական և կոպտաբուրդ ոչխարներն իրենց բրդի որակով խիստ կեր- պով տարբերվում են մերինոս ոչխարներից: Սրանց բուրդը կազմված է տարբեր տեսակի բրդաթելերից, որոնք միմյան- ցից տարբերվում են ոչ միայն իրենց բարակությամբ ու եր- կարությամբ, այլև հյուսվածաբանական կառուցվածքով:

Այսպիսի տարասեռ կոպիտ բրդից հնարավոր է պատ- րաստել միայն կոպիտ գործվածքներ, գորգեր կամ թաղիք- ներ:

Ոչխարների բրդատվությունը բարձրացնելու համար ոչ- խառաբույծը լավ պետք է գիտենա որոշել բրդի որակը, ինչպիսի գործոններ են ազդում բրդի որակի և քանակի վրա:

Նախքան ոչխարների ցեղերն ուսումնասիրելն ու բուծ- ման մեթոդներին ծանոթանալն անհրաժեշտ է կանգ առնել բրդագիտության հիմունքների վրա:

Բուրդ է կոչվում գյուղատնտեսական կենդանիների այն մազածածկը, որն ունի մանվելու հատկություն և որից պատ- րաստում են գործվածքներ: Գյուղատնտեսական կենդանիներ- ի բրդի հիմնական մասը ստացվում է ոչխարներից: Բացի այդ, բուրդ կարելի է ստանալ նաև այծերից, ուղտերից և ճա- գարներից: Մյուս տեսակի կենդանիների մազածածկը (ձիեր, փուշոր եղջերավոր կենդանիներ, խոզեր) բրդի մշակման ար- դյունաբերության մեջ օգտագործվում է տեխնիկական (թա- ղիք և այլն) նպատակներով:

Այն բուրդը, որն անմիջականորեն ստացվում է կենդա- նիներից, կոչվում է քնական:

Քնական բուրդը, համեմատած տեքստիլային մյուս հում- քերի հետ, ջերմության ամենավատ հաղորդիչ է, որի շնոր- հիվ այդ բրդից պատրաստված գործվածքները ջերմության պահպանման լավ միջոց են:

Բուրդը մյուս տեքստիլ հումքերից բարձր է գնահատվում նաև իր թաղիքացման հատկությամբ, որի շնորհիվ բրդյա

գործվածքները խիտ ու ամուր են լինում, ստացված բարձր- արժեք մահուզյա գործվածքների մակերեսին չեն երևում բրդի թելերը և վերջապես, հնարավոր է լինում թաղիքե կոշիկներ (վալենկաներ) ու թաղիք ստանալ:

Բրդյա թելերը, համեմատած նույն բարակության մյուս տեսակի թելերի հետ, ավելի թեթև, ամուր, ճկուն և առաձ- գական են: Շնորհիվ բրդի նշված հատկությունների, բրդյա գործվածքներն ուշ են մաշվում և արտաքին լավ տեսք ունեն:

Քնական բուրդ է համարվում նաև, այսպես կոչված, «հին բուրդը», որը ստացվում է մաշված բրդի գործվածքները հա- տուկ մեքենաներով վերամշակելուց (գզելուց) հետո: Այսպի- սով, հին մաշված գործվածքը նորից վերականգնվում է բրդի: Այս տեսակը մինչև վերջին տարիները (մինչև քիմիական տեխնոլոգիական եղանակով բուրդ ստանալը) անվանում էին արհեստական բուրդ:

Քիմիա-տեխնոլոգիական եղանակով ստացված արհես- տական բուրդը երկու անուն ունի՝ արհեստական և սինթետիկ:

Արհեստական թելիկները ստացվում են քնական տար- բեր տեսակի թաղանթանյութերի և սպիտակուցային միացու- թյունների (փայտանյութ, բամբակ, կաթ կազեին, սոյա և այլն) քիմիա-տեխնոլոգիական վերամշակումից:

Արհեստական թելիկներից ամենատարածվածը փայտա- նյութի ցելյուլոզից պատրաստվածներն են, որոնք կոչվում են վիսկոզային թելեր և արտադրվում են կամ անընդհատ թելերի ձևով (արհեստական մետաքս), կամ համապատաս- խան երկարության կարճ կտրված թելիկների ձևով (շտապել):

Սինթետիկ են կոչվում այն թելիկները, որոնց ստացման համար ածուխի, նավթի կամ գազի մշակման մնացորդներից քիմիական եղանակով նախօրոք սինթեզվում են բարձր մո- լեկուլային միացություններ, որոնք հետագայում քիմիա- տեխնոլոգիական ճանապարհով վերամշակվում են թելիկ- ների:

Այդ նյութերից ամենից գործածականը ֆենոլն է, որից պատրաստում են կապրոնը: Սինթետիկ եղանակով ստացված թելերը (ինչպես և արհեստական բրդերը) բրդի արդյունա- բերության համար արտադրվում են շտապելի (փրձիկ) ձևով:

6—10 սմ երկարությամբ: Արհեստական եղանակով ստացված բուրդն արդյունաբերության մեջ օգտագործվում է կամ բնական բրդի հետ խառնված կամ մաքուր վիճակում:

Այսպիսով, արհեստական բրդի արտադրությունը թեթևաբեղուն է բրդյա գործվածքների սուր պահանջը, վերացնում է բնական բրդի անփոխարինելիությունը և իջեցնում բրդյա գործվածքների արտադրության ինքնարժեքը:

ՄԱՋԱԾԱԾԿԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ ՍԱՀՄԻ ՎՐԱ

Բրդաթելիկներն իրենցից ներկայացնում են մաշկի արտադրանք, մաշկի եղջերային գոյացում և կազմված են այնպիսի նյութերից, որոնցից որ կազմված են կենդանու եղջյուրները ու սմբակները:

Բրդաթելիկի սաղմերը գառան վրա առաջանում են ծնվելուց շատ առաջ, արգանդային զարգացման շրջանում, որի հետևանքով գառը ծնվում է մազածածկով պատված: Այսպես, 50 օրական սաղմի մաշկի վրա արդեն հեշտորեն տարբերվում է երեք շերտ, որոնցից վերին երկուսը՝ էպիդերմիսը և կուտիսը կազմված են տափակ, հորիզոնական ձևով խոշոր բջիջներից, իսկ ներքին՝ 3-րդ շերտը, որը, կոչվում է ծլային կամ մալպիգյան շերտ, կազմված է գլանաձև բջիջներից:

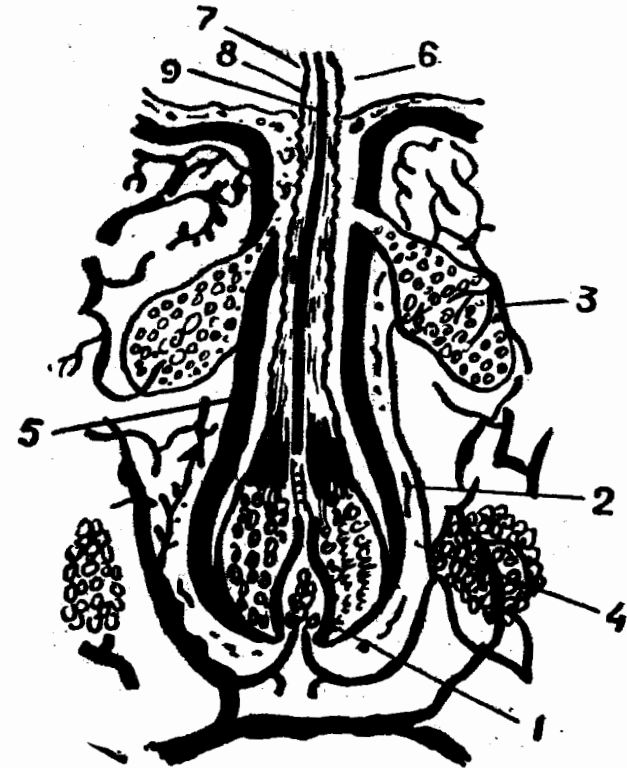
Սաղմի 2,5 ամսական հասակում էպիդերմիսի շերտավորումը հասնում է ամենամեծ աստիճանի, իսկ 55—70 օրական սաղմերի մաշկի էպիդերմիսը բջիջներից սկսվում են հիմնադրվել բրդաթելիկի սաղմերը (ֆոլիկուլներ):

Սկզբնական շրջանում առաջանում են միայնակ տեղադրված առաջնային ֆոլիկուլներ, որից հետո մինչև մեկ ամիս տևողությամբ, խմբերով առաջանում են նաև երկրորդային ֆոլիկուլները: Ընդ որում, առաջնային ֆոլիկուլները հյուսվածաբանորեն կապված են լինում քրտնաբային և ճարպային գեղձերի և մազի մկանի հետ այն դեպքում, երբ երկրորդային ֆոլիկուլները կապվում են միայն ճարպային գեղձերին:

Առաջնային ֆոլիկուլների վերջնական զարգացումը համընկնում է սաղմի զարգացման ավարտին, որի շնորհիվ գա-

ռի ծնվելու ժամանակ նրանց առաջացրած բրդաթելերը երեվում են մաշկի մակերեսին: Այդ նույն ժամանակամիջոցում երկրորդային ֆոլիկուլների միայն մի մասն է հասցնում բրդյա թելեր առաջացնել և դուրս բերել մաշկի մակերես:

Ֆոլիկուլներն առաջանալիս 5—10 օրվա ընթացքում խրվում են մաշկի շարակցական շերտի մեջ և սկսվում է մազերի արմատների ու դրանց հեշտոցների առաջացումը: Քանի որ ֆոլիկուլները միաժամանակ չեն առաջանում, ապա մազի առաջանալը ու նրանց մաշկի մակերեսը դուրս գալը տեղի է ունենում տարբեր ժամանակներում:

Նկ. 2. Մազի միջածիք կազմակերպումը:

- 1—մազի պտկիկը, 2—մազային հեշտոց, 3—ճարպային գեղձեր, 4—մազի սոխուկը, 5—մազի արմատը, 6—մազի ցողունը, 7—մազի թեփուկային շերտը, 8—մազի կեղևային շերտը, 9—մազի միջուկային շերտը:

Սաղմի զարգացման 4 ամսական հասակում ֆոլիկուլների զարգացումը հիմնականում վերջանում է, իսկ առաջին բրդաթելերը սաղմի մաշկի վրա առաջանում են 2,5—3,5 ամսականում: Նրբագեղմ գառների բրդաթելերն ավելի կուպիտ են լինում և կոշվում են շնամազեր: Ոչխարների տարբեր ցեղերի և նույն ցեղի պահմանափոփում առանձին անհատների ֆոլիկուլների և բրդաթելերի արմատների քանակը տարբեր է լինում: Դա վերաբերում է նաև մաշկի միջից մազերի աճելուն, որը նրանում է 3-րդ աղյուսակից:

Աղյուսակ 3

Տարբեր ցեղերի ոչխարների նորածին գառների ֆոլիկուլների և մաշկի միջից աճած բրդաթելերի քանակի փոփոխությունը մեկ քառ. մմ-ի վրա (ըստ Ա. Ի. Նիկոլայի):

Գառների ցեղերը	Ֆոլիկուլների ընդհանուր քանակը	Նրանցից աճել են բրդաթելեր
Սովետական մերինոս	309—543	85—140
Պրեկոս	273—480	72—149
Դադատանյան լեռնային	197—267	94—114
Լիովական սևագլուխ	62—171	48—95
Կարակուլյան	72—143	55—80

ԲՐԴԻ ԱՃՆ ՈՒ ԲՐԴԱԹԱՓՈՒՄԸ

Բրդաթելի սաղմն իր ներքևի մասում միանում է մաշկի հետ և առաջացնում է մազի պտկիկը, որին շրջափակող բրդաթելիկի մասը կոշվում է սոխուկ: Մազի սոխուկի բջիջներն աճելով պտկիկից հեռանում ու եղջրանում են, կազմելով անկենդան գոյացումներ, որոնք լինում են տարբեր ձևի ու մեծության և կազմում են մազի բաղկացուցիչ մնացած բոլոր մասերը: Բրդաթելի այն մասը, որը ցտնվում է մաշկի մեջ, կոշվում է արմատ, իսկ մաշկից դուրս գտնվողը՝ ցողուն: Մազի այն մասը, որտեղ գտնվում է մազի արմատը, կոշվում է մազի հեշտոց, որի արտաքին շերտերը, որոնք շրջվում են արմատի հետ, կազմված են էպիդերմիալ բջիջներից,

իսկ ներքին շերտերը՝ շարակցական հյուսվածքից ու կոշվում է մազի պայուսակ:

Մազի հեշտոցի կողքին կան երկուական ճարպագեղձեր, որոնց դուրս բերող անոթները բացվում են մազի հեշտոցի մեջ վերևից մեկ երրորդի մասով: Այդ պատճառով բրդաթելի արմատամասը միշտ օծված է լինում մաշկաճարպով: Մաշկի ճարպը, կամ ինչպես անվանում են, բրդի յուղը կազմում է ճարպաբուխների բաղկացուցիչ կարևոր մասը:

Առաջնային ֆոլիկուլներից առաջացած բրդամազերի հեշտոցի վերևի մասում, իսկ ավելի ճիշտ, մաշկի մակերեսի վրա, բացվում են քրտնագեղձերի դուրս բերող խողովակները: Այսպիսով, մաշկի մակերեսի բրդաթելերի ցողունները, որոնք օծված են ճարպով, շփվում են քրտնագեղձերի արտադրանքի՝ քրտնքի հետ և առաջացնում են ճարպաբուխներ, որը տարածվում է մաշկի մակերեսին և բրդաթելերի արանքում:

Բրդաթելերի արմատները ոչխարների մաշկի մեջ տեղափոխված են փմբերով՝ 5—20 հատ յուրաքանչյուրում, որոնցից ամեն մի խմբում առանձնանում է մեկ բրդաթել՝ ուղեցույց (հիմնական) մազ, որը մյուս բրդաթելերից հաստ է, առաջանում է առաջնակարգ ֆոլիկուլից և տարբերվում է մյուսներից նրանով, որ ունի հարթ մկանների երկու փուլ (երկվիանի մկան), որոնք ամրացված են մազային հեշտոցի ներքին 1/3 մասին:

Խմբակային բրդաթելերը մեկը մյուսին այնքան մոտ են դասավորված, որ հաճախ մեկ հեշտոցից դուրս են գալիս մի քանի մազ:

Բրդի աճն ու բրդաթափումը կատարվում է հետևյալ կերպ: Բրդաթելի սոխուկի բջիջների կիսվելու և աճի հետևանքով ամեն մի բրդաթել հասնում է հաստության և երկարության որոշակի չափերի: Վայրի և ընտանի կենդանիների (որոնց շեն-խոտում) մազի աճը վերջանում է սոխուկի բջիջների կիսվելու դադարելու ժամանակ, տարբեր կենդանիներինը տեղի է ունենում տարբեր ժամանակ: Հաճախ մազի բնական աճը շարունակվում է 3—5 տարի, որի վերջում դանդաղում է սոխուկի բջիջների կիսվելը և այն կամաց-կա-

մաք հղջրանում է: Դրա պատճառով սոխուկի և պտկիկի կապը խախտվում է և մազային հեշտոցում ազատ տեղավորված մազն ընկնում է: Անջատված մազի փոխարեն նույն պտկիկի վրա սկսում է աճել նոր մազ: Այս պրոցեսը կոչվում է մազաթափում:

Ոչխարների մազաթափումը լինում է շորս տեսակ՝ հասակային, սեզոնային, ոչ պարբերական և ախտաբանական (պաթոլոգիական):

Հասակային մազաթափումը, հատուկ է նրբագեղմ գառներին, նրանց կյանքի 4—6 ամսական հասակում տեղի է ունենում սաղմնային շրջանում առաջացած կոպիտ մազերի բրդաթափում: Դրա շնորհիվ նրբագեղմ գառների բրդածածկն ազատվում է առաջնային ֆուլիկուլներից առաջացած կոպիտ մազերից՝ շնամազերից, իսկ կոպտաբուրդ գառների հասակային մազաթափում գործնականորեն չի նկատվում:

Սեզոնային մազաթափումը հատուկ է վայրի կենդանիներին և կոպտաբուրդ ոչխարների ցեղերի մեծամասնությանը: Ամեն տարի գարնանը ոչխարների բրդածածկի մեջ գտնվող ազվամազերը և անցողիկ մազերը թափվում են ու նրանց տեղը դուրս են գալիս նոր մազեր: Մեռած մազը ավելի քիչ է թափվում, իսկ քստամազը համարյա չի փոխվում: Սեզոնային բրդաթափումը բիոլոգիական բնույթ է կրում: Վայրի կենդանիների տարվա տարբեր եղանակներին տեղի ունեցող բրդաթափումը շերմակարգավորման դեր է կատարում, որովհետև նոր բուրդն առաջանում է աշնանը և ձմռանը:

Շնորհիվ մարդու նպատակասլաց ընտրության ու զույգ-ընտրության, կերակրման ու պահպանման բարենպաստ պայմանների, ընտանի ոչխարների մազաթափումը զգալիորեն թուլացել, և նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ոչխարներին համարյա լրիվ վերացել է:

Ոչ պարբերական մազաթափումը հաճախ աննկատ է անցնում. առանձին բրդաթելեր վերջացնելով իրենց աճը (անկախ սեզոնից և կենդանու հասակից), ընկնում ու փոխարինվում են նորով:

Նրբագեղմ ոչխարների ամենամյա խուզը և կոպտաբուրդների կրկնախուզը գործնականորեն հնարավորություն

չեն տալիս, որպեսզի բրդաթելերը լրիվ վերջացնեն իրենց աճն ու անցնեն սեզոնային կամ ոչ պարբերական մազաթափման:

Ախտաբանական (պաթոլոգիական) մազաթափումը մեծ մասամբ առաջանում է կենդանիների հիվանդանալու դեպքում, երբ խիստ կերպով խախտվում է օրգանիզմի նյութափոխանակությանը և փաշկի սնումը: Օրինակ՝ շատ բնորոշ ախտաբանական մազաթափում է տեղի ունենում քոս կամ մաստիս հիվանդությունների ժամանակ, որոնց դեպքում մաշկի զգալի մասերում բուրդը թափվում ու մաշկը մերկանում է:

Գարնան վերջին, երբ եղանակները տաքանում են, բրդաթելերը, իրենց ներքևի մասում՝ անմիջապես մաշկի մակերեսին մոտ, բարակում ու հաճախ կտրվում են և սկսվում է մազաթափման ակտիվացման շրջանը: Այս դեպքում կենդանու բրդածածկի ու մաշկի միջև եղած կապը թուլանում է և մաշկի մակերեսի բրդի փստությունը պակասում է, որը զգալիորեն հեշտացնում է բուրդը խուզելու աշխատանքները, քանի որ մկրատը բրդի մեջ հեշտությամբ է շարժվում: Այս վիճակը կոչվում է ենթադեղմայնացում, կամ ինչպես ասում են, ոչխարաբույծները, ճարտը հասել է խուզվելու համար: Նրանով դրանից, հարկավոր է տարասեռ բրդով ոչխարների խուզի ժամկետը հարմարեցնել բրդի ենթադեղմայնացման հետ:

Գարնանային ամիսներին թեև մազաթափում տեղի չի ունենում, բայց նկատվում է նրբագեղմ ոչխարների բրդաթելերի որոշ բարակում և ճարպաքրտինքի ավելացում: Դրա հետևանքով բուրդը դառնում է ավելի փափուկ ու ճկուն, իսկ ճարպաքրտինքը օծելով բուրդը խշեցնում է բրդի դիմադրությունը խուզող մկրատի նկատմամբ:

ԿԵՐԱԿՐՄԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԱՋԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՐԴԻ ԱՌԱՋԱՅՄԱՆ ԵՎ ԱՃՄԱՆ ՎՐԱ

Առաջին գործոնը, որն ազդում է բրդի առաջացման ու աճման վրա, կենդանիների լիարժեք կերակրումն է: Ոչխարաբուծության պրակտիկան ցույց է տվել, որ երբ հղի մաքիններին լիարժեք են կերակրում, ապա նրանցից ստացված գառների բրդածածկը ավելի լավ է զարգանում, քան այն

գառներինը, որոնց մայրերը հղիության շրջանում լավ չեն կերակրվում:

Գիտական փորձերով ապացուցված է (Ա. Ի. Նիկոլաև), որ լիարժեք կերակրված մերինոսային մաքիների սազմերն տևեցել են 20—30 %-ով ավելի ֆոլիկուլներ, քան թերսնված մաքիներինը:

Լավ կերակրման դեպքում, բացի ֆոլիկուլների քանակից, զգալիորեն բարձրանում է նաև բրդի աճման աստիճանը: Լիարժեք կերակրված ոչխարների բուրդը բավական երկար է չինում, և ամբողջ երկարությամբ ունենում է միջինման բարակություն: Դրան հակառակ, թերսնված ոչխարների բուրդը միշտ ավելի կարճ է լինում և իր երկարության վրա ունենում է սեղմվածքներ, որոնք համընկնում են կենդանու թերսնման ժամկետին: Այս երևույթը քաջատրվում է նրանով, որ բրդաթելի կենդանի ու աճող մասի սոխուկի բջիջները սնվում են մաշկի արյան մազանոթների միջոցով բերված սննդանյութերով: Սոխուկի բջիջներն աճում և բազմանում են կիսվելով: Յուրաքանչյուր նոր առաջացած բջիջ սկսում է աճել և իր հերթին կիսվելով առաջացնում է Կերտասարդ նոր բջիջներ, ուստի բրդիկի աճը երկարությամբ և հաստությամբ պայմանավորված է մաշկի սոխուկի բջիջների աճով: Երբ ոչխարը քաղցած է մնում, ապա արյան մազանոթների միջոցով սոխուկը քիչ քանակությամբ սննդանյութ է ստանում և բրդաթելը դանդաղ է աճում ու բարակում է, իսկ սննդանյութերի առատության ժամանակ բրդաթելի աճն արագ է ընթանում և սոխուկի մեջ արագ աճող բջիջների ճնշման տակ այն դուրս է մղվում դեպի մաշկը:

Բրդի աճի ու զարգացման վրա զգալի ազդեցություն է թողնում կենդանու ցեղը: Այսպես, եթե մի շարք ցեղեր տալիս են նուրբ բուրդ, ապա մյուսները տալիս են կոպիտ բուրդ և այլն: Հետևապես բուրդը ոչխարի ցեղը բնորոշող հատկանիշներից մեկն է:

Բրդի մթերատվությունը կախված է նաև կենդանու անհատական հատկանիշներից, միևնույն ցեղի սահմաններում տարբեր կենդանիներ ունենում են բրդի տարբեր աճ: Այս պատճառով կենդանու բրդատվության բարձրացման զբոծում

մեծ նշանակություն ունեն կենդանիների ընտրությունն ու զույգերի ընտրությունը:

Ըստ բրդի աճման, առաջին տեղն են գրավում ամորձատվածները, հետո խոյերը և մաքիները, ուստի ամորձատվածների պահելը զգալիորեն ավելացնում է բրդի արտադրությունը:

Բրդի աճման վրա մեծ ազդեցություն է ունենում կենդանու մաշկի վիճակը, նրա սնումը և գրգռումը: Գործնականում մաշկի գրգռման աղբյուր են կլիմայական ազդակները և բրդի խուզի պրոցեսը: Այսպես, օրինակ, կենդանու կերակրման լավ պայմաններում շրջապատի ցածր ջերմաստիճանը խթանիչ ուժ է բրդի աճման համար, իսկ արտաքին միջավայրի բարձր ջերմաստիճանը, ընդհակառակը, դանդաղեցնում է բրդի աճը ու առաջացնում է մազաթափում:

Ոչխարներին խուզելը նույնպես խթանում է բրդի աճը, քանի որ այս դեպքում լավանում է կենդանու մաշկային շնչառությունը և նյութափոխանակությունը: Սակայն տարվա ընթացքում 2—3 անգամ կարելի է խուզել միայն կոպտաբուրդ ոչխարներին. նորագեղմներին հաճախակի խուզելիս բուրդը կարճանում է:

Բրդի աճման վրա դրական են ազդում նաև լույսը, խնամվությունը, ջերմաստիճանը և քամին:

Գիտական հատուկ ուսումնասիրություններով ապացուցված է, որ բրդի վրա կարելի է ազդել նաև կենդանու մաշկը քիմիական ազդեցությունների ենթարկելով: Այս դեպքում մաշկի մեջ գտնվող ներմերի վերջավորությունները գրգռվում են, որոնք գրգիռը հաղորդում են գլխավոր նյարդային համակարգությանը, վերջինս ակտիվացնում է մաշկի գործունեությունը, առաջացնելով նոր ֆոլիկուլներ, կամ վերջնականորեն զարգացնելով այն ֆոլիկուլները, որոնք առաջ չէին կարողանում արմատ և մազ առաջացնել:

ԲՐԴԻ ՀՅՈՒՍՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Բրդաթելերը կազմված են բազմաթիվ եղջերացած և ձևավափոխված փոքրիկ բջիջներից, որոնք երևում են միայն միկրոսկոպով, մի քանի հարյուր անգամ մեծացնելով:

Նյնելով բրդաթելերի բջիջների դասավորությունից, կարելի է տարբերել երեք շերտ՝ թեփուկային, կեղևային և միջուկային:

Թեփուկային շերտը կազմված է առանձին եղջերացած, շատ բարակ թերթիկներից՝ թեփուկներից, որոնք գտնվում են բրդաթելի արտաքին մասում և շատ նման են ձկան թեփուկներին: Թեփուկներն ուժեղ ձևափոխված բջիջներ են, որի հետևանքով շունեն նաև կենդանի բջիջների հատկություններ: Որքան թեփուկները սոխուկից բարձր են դասավորված, այնքան անկենդան են և ավելի կոպիտ: Թեփուկները լինում են տարբեր մեծության և ձևի (օղակաձև և ոչ օղակաձև):

Օղակաձև թեփուկները բրդաթելի շուրջը պտտվելով, ամեն թեփուկ կազմում է օղակ, իսկ ձևը լինում է ժապավենի նման: Ոչ օղակաձև թեփուկները օղակ են կազմում միայն 2—3 և ավելի թեփուկներ միանալով:

Թեփուկները դասավորվում են այնպես, ինչպես կղմինգերները տանիքի վրա: Մեկ թեփուկի ներքևի մասը որոշ չափով ծածկում է իր տակ գտնվող մյուս թեփուկի վերևի մասը:

Հաշված է, որ բրդաթելի մեկ միլիմետր երկարության վրա գտնվում է 40—80 թեփուկ:

Թեփուկային շերտը որպես բրդաթելի արտաքին շերտ մյուս շերտերը պաշտպանում է վնասակար, քիմիական և ֆիզիկական ազդեցություններից: Թեփուկային շերտի վնասվելու դեպքում ցածրանում են բրդաթելի ամրությունն ու մյուս հատկությունները:

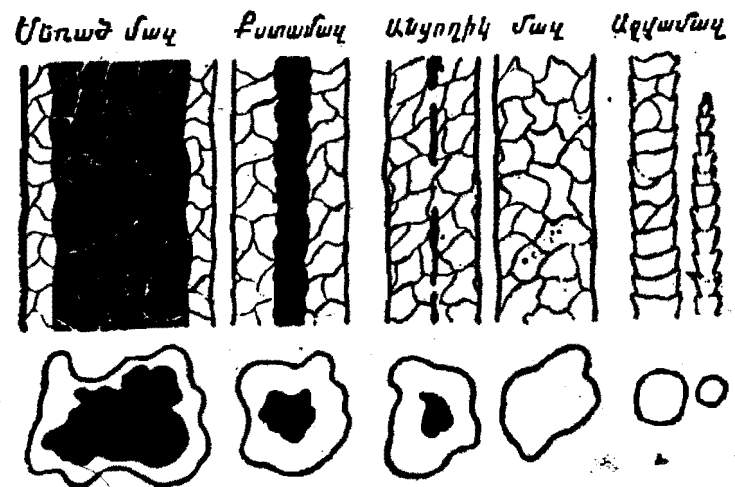
Շնորհիվ թեփուկների կղմինդրաձև դասավորության, թեփուկային շերտի մակերեսը հարթ չէ, որը նպաստում է բրդի թաղիքավորվելուն և բրդաթելերը հեշտությամբ կառչում են մեկը մյուսից: Քանի որ լույսի ճառագայթները թեփուկներին հանդիպելիս անդրադառնում են, ապա այս շերտից է կախված նաև բրդի փայլը:

Կեղևային շերտը գտնվում է թեփուկային շերտի տակ և կազմված է երկար, իլիկանման բջիջներից: Կեղևային շերտի բջիջները, ինչպես նաև թեփուկներն անկենդան են ու եղջերացած, որն ավելի ակնհայտ է —

իլիկանման բջիջները մեկը մյուսի հետ միանում են միջբջջային նյութով, որն իր քիմիական ու ֆիզիկական հատկություններով տարբերվում է իլիկաձև բջիջներից: Կեղևային շերտով, և մասամբ այդ միջբջջային նյութով է բացատրվում բրդի առաձգականությունը, դյուրաձևությունը:

Բրդի բնական գույնը պայմանավորված է կեղևային շերտում տեղավորված պիգմենտային հատիկներով:

Միջուկային շերտը կամ միջուկը գտնվում է բրդաթելի մեջտեղում՝ նրա ամբողջ երկարությամբ: Այս շերտը երրորդ շերտն է և շրջապատված է կեղևային շերտով: Ոլխարների բրդի մեծած մասը, չոր մազը, քստամազը և որոշ դեպքերում էլ անցողիկ մազը միջուկային շերտ են ունենում, իսկ աղվամազը և անցողիկ մազը՝ չեն ունենում (նկ. 8):

Նկ. 8. Բրդի հյուսվածքաբանական (միստորգիտական) կառուցվածքը:

Միջուկը, ի տարբերություն մյուս շերտերի, մեծ քանակությամբ օդ է պարունակում, փխրուն հյուսվածք է, այն մի կողմից նպաստում է բրդիկների ջերմահաղորդականության ցածրացմանը, իսկ մյուս կողմից իջեցնում է բրդի տեխնիկական հատկանիշները:

ԲՐՈՒ ԲԻՄԻԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՎ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բուրդը կերատինների խմբից կազմված նյութ է, որի հեռանքով զգալի քանակությամբ ծծումբ է պարունակում: Ուրդը որոշ դիմացկունություն է ցուցաբերում թույլ թթուների և ալկալիի ու տրիպսին ֆերմենտներով ազդելու ժամանակ:

Բրդի քիմիական կազմը հետևյալն է. ածխածին՝ 50%, թվածին՝ 21—24%, ազոտ՝ 15—21%, ջրածին՝ 5—7% և ծծումբ՝ 2—5%:

Հիմքերը բայթայիչ ազդեցություն են թողնում բրդի քիմիական կազմի վրա և, նույնիսկ, սողայի թույլ լուծույթները խախտում են բրդի նորմալ կազմը և իջեցնում նրա հատկությունները: Տաքացրած 10 տոկոսանոց NaOH-ը կամ KOH-ը իրենց մեջ լրիվ լուծում են բուրդը, մինչդեռ այդ լուծույթների մեջ չեն լուծվում բուսական թելերը: Մծմբաթթվի թույլ լուծույթները բրդի վրա բայթայիչ ազդեցություն չեն գործում, որոնց և օգտագործվում են գործարաններում բուրդը բուսական փառնուրդներից մաքրելու համար: Այս ֆառանակը լայնորեն օգտագործվում է բրդի վերամշակման ժամանակ և կոչվում է կարբոնացում:

ԲՐՈՒԹՅՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ըստ արտաքին տեսքի և տեխնիկական հատկությունների, բրդաթելերը բաժանվում են՝ աղվամազի, անցողիկ մազի, քստամազի, մեղած մազի, չոր մազի, շնամազի և ծածկող մազի:

Աղվամազը բրդի ամենանուրը և ամենաուրված տեսակն է: Աղվամազի բարակությունը 15—30 միկրոն է: Աղվամազը կոպիտ բրդի մեջ գրավում է ներքևի մասը, որի հեռանքով արտաքինից, առանց բուրդը բացելու, չի երևում:

Կոպիտ բրդի մեջ որքան բարձր է աղվամազի տոկոսը, այնքան բուրդը բարձր է գնահատվում:

Ըստ հյուսվածաբանական կառուցվածքի, աղվամազը կազմված է նրկու շերտից՝ թեփուկային և կեղևային: Աղվա-

մազի թեփուկները դասավորված են օղակաձև և ընդգրկում են բրդաթելը բոլոր կողմերից: Աղվամազի երկարությունը 5—15 սմ է: Այն ամենից ամուրն ու առաձգականն է, որի շնորհիվ դրանցից պատրաստված գործվածքները շատ դիմացկուն են լինում:

Մերինոսյան բուրդն ամբողջապես կազմված է աղվամազից և շատ բարձր է գնահատվում:

Անցողիկ մազը (միջին մազը) համեմատաբար ավելի երկար է, քան աղվամազը, բայց ավելի կարճ, քան քստամազը: Անցողիկ մազն ավելի բարակ է, քան քստամազը և ավելի կոպիտ է, քան աղվամազը, ըստ ոլորվածության անցողիկ մազի մի մասը շատ նման է քստամազին, իսկ մյուսը՝ աղվամազին: Այսպիսով, անցողիկ մազն իր հատկություններով քստամազի և աղվամազի միջին տեղն է գրավում: Հյուսվածաբանական կառուցվածքով անցողիկ մազն ավելի մոտ է աղվամազին, քան քստամազին:

Բրդի միջուկային շերտ շատ հաճախ չի լինում կամ թույլ զարգացած՝ ընդհատվող է լինում: Անցողիկ մազի միջին բարակությունը 25—55 միկրոն է, իսկ երկարությունը՝ 9—14 սմ:

Կիսանրբազեղմ ցեղերի ոչխարների բուրդը միասեռ է, կազմված է միայն անցողիկ մազից: Անցողիկ մազը աղվամազի և քստամազի հետ միասին կազմում է կիսակոպիտ և կոպիտ բրդերի բաղկացուցիչ մասը:

Քստամազը կոպիտ բրդի ամենաերկար և հաստ տեսակն է. երկարությունը տատանվում է 14—20 սմ-ի սահմաններում, իսկ բարակությունը՝ 60—80 միկրոն, տատանվելով 35—120 միկրոնի սահմաններում:

Քստամազն ունենում է շատ խոշոր ոլորքներ կամ միանգամայն չի ոլորվում: Այն մեծ մասամբ աղվամազից և անցողիկ մազից երկար է լինում և կազմում է կոպիտ բրդի արտաքին, տեսանելի մասը: Ըստ հյուսվածաբանական կառուցվածքի, քստամազը կազմված է թեփուկային, կեղևային և միջուկային շերտերից: Թեփուկներն ըստ իրենց ձևի ու մեծության շատ տարբեր են, բայց նրանցից ամեն մեկը բրդաթելի փաթեց կարճ է, որի հետևանքով չեն շրջապատում բրդաթելը բոլոր կողմերից և լինում են ոչ օղակաձև: Միջուկն

ավելի լավ է դարգացած և գրավում է բրդաթելի կենտրոնական մասը:

Քստամազի տեխնիկական հատկությունները շատ ցածր են և այն ավելի թույլ է, քան աղվամազը: Կոպտաբուրդ տեղական ոչխարների բրդի հիմնական մասը կազմում է քստամազը, չոր մազը:

Չոր մազը քստամազի ձևափոխություններից մեկն է և բնորոշ է կոշտոսթյամբ: Սովորական քստամազից տարբերվում է էլ ավելի թույլ փայլով և փխրունությամբ: Չոր մազն ավելի թույլ է և ավելի քիչ առածգական, քան քստամազը: Չոր մազն առաջանում է գլխավորապես ճարպաքրտինքի բացակայության հետևանքով, որը վատ փնամքի, կերակրման ու պահածքի հետևանք է: Ըստ տեխնիկական հատկությունների, չոր մազը գրավում է քստամազի և մեռած մազի միջին տեղը: Չոր մազը լինում է կոպտաբուրդների բրդի մեջ և խիստ կերպով ցածրացնում է բրդի որակը:

Ըստ հյուսվածքանական կառուցվածքի, չոր մազը կազմված է 3 շերտից, որոնցից միջուկն ավելի ուժեղ է զարգացած:

Մեռած մազը քստամազի մի տեսակն է, որի երկարությունը մեծ մասամբ 3—4 սմ-ից չի անցնում և գլխավորապես գտնվում է դմակավորների և Հայաստանի տեղական դարբաղ ոչխարների բրդի մեջ:

Մեռած մազի բարակությունը տատանվում է 130—240 և ավելի միկրոնի սահմաններում: Մեռած մազը հեշտ կոտորվող է, չի ներկվում և ունենում է թույլ փայլ: Այս տեսակը համարվում է արատավոր և զցում է բրդի որակը: «Մեռած» անունը ճիշտ չէ, որովհետև, ինչպես մյուս բրդաթելերն, այնպես էլ մեռած մազն աճում է, բայց քանի որ առածգականություն, ճկունություն, ամրություն, փայլ և ներկվելու ընդունակություն չունի, նրան կարելի է համեմատել մեռած օրգանիզմի հետ: Մեռած մազի տրամագծի վտաճարապես 2/3 մասը կազմում է միջուկային շերտը:

Շեամազ: Ընդունված է այսպես կոչել մեկ տարեկան հասակի մերինոսյան գառների բրդի մեջ հանդիպող ավելի կոպտ, երկար և քիչ ոլորված բրդաթելերին:

Մածկող ազդեցությունը շատ նման է մեռած մազին: Մածկող մազերը լինում են ոչխարի վերջավորությունների և դեմքի վրա: Ոչխարին խոտեղելու ժամանակ ծածկող մազը չեն խուզում, որովհետև այն իջեցնում է մերինոս բրդի որակը:

ԲՐԴԻ ՏԱՐԲԵՐ ԽՄԲԵՐԸ

Ամենից տարասեռ և կոպիտ բուրդը կոպտաբուրդ ոչխարների բուրդն է, որի բարակությունն սկսվում է 10 միկրոնից (աղվամազ) և հասնում է մինչև 250 և ավելի միկրոնի (մեռած մազ): այս բրդի երկարությունը տատանվում է 3,5—17 սմ-ի սահմաններում:

Բուրդն ըստ տեխնոլոգիական օգտագործման և բրդաթելերի կազմության բաժանվում է հետևյալ փմբերի՝ նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ և կոպիտ:

Նուրբ բուրդը ստացվում է նորագեղմ ոչխարներից և բարակ բուրդ ունեցող խառնածիններից: Այս բուրդը կազմված է միայն աղվամազից, այսինքն միասեռ է և բրդաթելերն ունեն միևնույն բարակությունը, երկարությունն ու ոլորվածությունը: Նուրբ բրդի բարակությունը չի անցնում 25 միկրոնից: Ըստ տեխնոլոգիական հատկությունների, նուրբ բուրդը համարվում է ամենաբարձրարժեքը, որից պատրաստում են թանկագին կտորներ: Մեկ կգ նուրբ բրդից ստացվում է մոտավորապես երեք անգամ ավելի շատ գործվածք, քան կոպիտ բրդից:

Կիսանուրբ բուրդը նույնպես միասեռ է և կազմված է անցողիկ մազից: Այս բուրդը ստացվում է կիսանուրբ ոչխարներից և լավորակ խառնածիններից: Կիսանուրբ բրդի բարակության սկզբի սահմանն սկսվում է 25 միկրոնից:

Կիսակոպիտ բուրդը տարասեռ է և ստացվում է գլխավորապես 1-ին և 2-րդ սերնդի խառնածիններից: Կիսակոպիտ բուրդը հիմնականում պարունակում է աղվամազ և անցողիկ մազ և քիչ քանակությամբ բարակ քստամազ: Այսպիսի կազմի հետևանքով բուրդն առաջացնում է մանր փրնշեր՝ ծամիկներ, Կիսակոպիտ բուրդն արդյունաբերության

մեջ օգտագործվում է զանազան գործվածքներ և բարձրորակ գորգեր ստանալու համար:

Կոպիտ բուրդը ստացվում է բուրբ կոպտաբուրդ ուլխարներից և ցածր դասերի այն խառնածիններից, որոնք ունեն կոպիտ բուրդ: Այս բուրդը խառն է, տարասեռ և պարունակում է բրդաթելերի բուրբ տեսակները՝ աղվամազ, անցողիկ մազ, քստամազ, մեռած և չոր մազեր: Բրդաթելիկների այս տեսակների հարաբերությունը կախված է ուլխարների ցեղից, սեռից, հասակից, անհատականությունից:

Ըստ տեխնիկական հատկությունների, կոպիտ բուրդը զգալիորեն դիջում է նուրբ, կիսանուրբ և կիսակոպիտ բրդերին: Նրա որակը կախված է պարունակվող բրդաթելերի հարաբերությունից, նրանց բարակությունից և այլ տեխնիկական հատկություններից:

Շատ կոպիտ և տարասեռ բուրդ ունեն դմակավոր ուլխարները և ճարպապոչավոր ղարաբաղ ուլխարը, որոնց բուրդը մեծ քանակությամբ մեռած ու չոր մազ է պարունակում:

Կոպիտ բուրդն օգտագործվում է կոշտ գորգեր և թաղիքներ պատրաստելու համար:

ԳԵՂԱՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՆԱԴՐՈՋ ՄԱՍԵՐԸ

Ուլխարների մազածածկը կոչվում է գեղմ: Գեղմ է անվանվում մեկ ուլխարի բուրդը, որը նրա վրայից հանվում է ամբողջությամբ և ոչ թե կտրոններով:

Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ուլխարներին խուզում են տարեկան մեկ անգամ, որի դեպքում միշտ ստացվում է գեղմ: Կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ ուլխարներին տարեկան փուզում են երկու անգամ՝ զարնանը և աշնանը: Այս դեպքում զարնանային բուրդն ստացվում է գեղմի ձևով, իսկ աշնանայինը՝ կտրոններով, փնջերով:

Նուրբ և կիսանուրբ բրդերը, որոնք միասեռ են, առաջացնում են շտապելներ (խրձիկներ), իսկ կիսակոպիտ և կոպիտ տարասեռ բրդերն առաջացնում են ծամիկներ:

Շտապելներն առաջանում են բրդաթելերի միատեսա-

կության, միևնույն երկարության, բարակության և խտության հետևանքով:

Բրդաթելերը միմյանց հետ միանալով կազմում են փոքր խմբեր՝ շտապելիկներ, իսկ վերջիններս միմյանց հետ միանալով կազմում են շտապելներ:

Ծթի զննելու լինենք գեղմի մակերեսը, ապա պարզ կերևա, որ այն բաժանված է փոքր քառակուսիների: Փառակուսիների սահմանները համապատասխանում են շտապելիկներին, իսկ յուրաքանչյուր շտապելի մակերեսը հաղիվ նկատելի սծերով բաժանվում է ավելի մանր քառակուսիների, որոնք համապատասխանում են շտապելիկների ձևին:

Շտապելին նայելիս կարելի է տարբերել նրա արտաքին և ներքին մասերը, կամ արտաքին ու ներքին շտապելը:

Ներքին շտապելը ըստ ձևի լինում է գլանաձև, կոնաձև և հակառակը՝ կոնաձև կամ ձագարաձև: Շտապելի նորմալ ձևը գլանաձև ներքին շտապելն է, որի դեպքում բուրդը խիտ է, բրդիկներն ունենում են միանման բարակություն, երկարություն, ուղղվածություն ու նորմալ ֆիզիկական հատկություններ:

Կոնաձև շտապելն առաջանում է բրդի նոսրության դեպքում, երբ բրդաթելերը միմյանցից որոշ հեռավորության վրա են դասավորվում: Բացի այդ, կոնաձև շտապելն առաջանում է նաև այն ժամանակ, երբ բրդաթելը ներքևի մասում լինում է ավելի հաստ և ունենում է ավելի խոշոր ուլորքներ, քան վերևի մասում, և երբ բրդաթելերն ունենում են տարբեր երկարություն:

Ձագարաձև շտապելն առաջանում է այն ժամանակ, երբ բրդաթելերը վերևի մասում ավելի հաստ են լինում և ունենում են ավելի մեծ ուլորվածություն քան ներքևի մասում: Բացի այդ, ձագարաձև շտապել առաջանում է ճարպաքրտինք չլինելու և բրդի նոսրության դեպքում:

Արտաքին շտապելը շտապելի վերին մասի տեսքն է. եթե շտապելները միմյանց հետ խիտ են միացած, ապա առաջացնում են փակ փեղմ և նրանց ներքին շտապելը չի երևում, իսկ եթե թույլ են միացած, ապա ներքին շտապելները (շտապելների կողքը) երևում է և այդպիսի գեղմը կոչվում է բաց:

Ըստ արտաքին շտապելի ձևի կտրելի և տարբերել հետևյալ տեսակները՝ խոշոր ուղղանկյուն, փոքր ուղղանկյուն, սրացված, ասեղնային, ձյութային, կլորացված, խիստնջանման և այլն:

Մամիկենբեռն առաջանում են կոպիտ ու տարասեռ բուրդ ունեցող ոչխարների գեղմում: Այսպիսի բրդի մեջ երկար քստամազերն իրենց վերևի մասում միանում են մեկը մյուսին և առաջացնում են առանձին փնջեր, որոնք կոչվում են ծամիկներ: Որքան բուրդը կոպիտ է, այնքան նրա ծամիկներն ուժեղ են արտահայտված և ընդհակառակը: Կոպիտ գեղմի բրդի մեջ աղվամազը և անցողիկ մազը գրավում են բրդածածկի ավելի ցածր մասերը և առաջացնում են թաղիքացված շերտ, որի հետևանքով մաշկի վրա հնարավոր չի լինում տարբերել առանձին ծամիկների սահմանները, որը հեշտությամբ է երևում շտապելային կառուցվածքի ժամանակ:

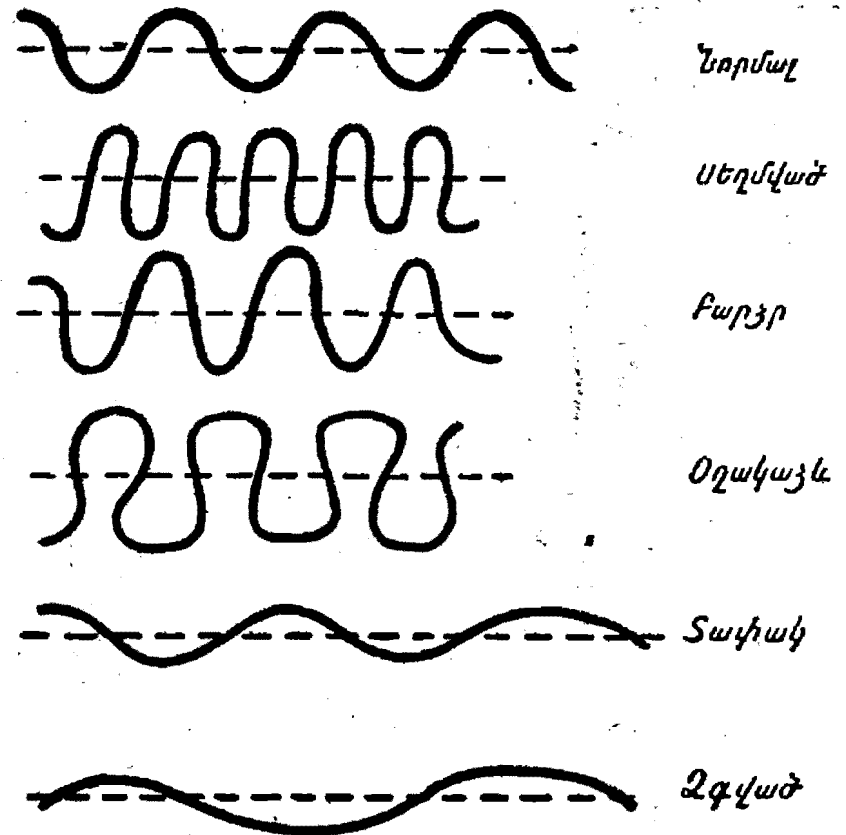
ԲՐԴԻ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բրդի խտությունը բրդաթելերի խիտ դասավորվածությունն է մաշկի վրա: Բրդի խտությունը կախված է մազարմատների քանակից. որքան մեծ է նրանց թիվը, այնքան բուրդը խիտ է:

Գործնականում բրդի խտությունն ընդունված է որոշել շտապելների միջև ընկած տարածության (կարի) լայնությամբ: Որքան այդ կարը լայն է, այնքան բուրդը նոսր է և, ընդհակառակը, որքան բուրդը խիտ է, այնքան կարը նեղ է: Տաթբեր ցեղերի բրդի խտությունը տարբեր է. մերինոսներիը ավելի փափուկ է, քան կոպտաբուրդներիին: Բրդի խտությունը կախված է նաև կենդանու անհատականությունից և այլ հատկանիշներից: Ընտրության ժամանակ անհրաժեշտ է ընտրել շատ խիտ և նորմալ խտության բուրդ ունեցող ոչխարներին:

Բրդի ոլորվածությունը բրդաթելերի շեղումներն են միավոր առանցքից դեպի աջ և ձախ: Այդ հատկությունով տարված են բրդաթելերը, որոնցից ավելի լավ է ար-

տահայտված աղվամազի ոլորվածությունը: Օրինակ, աղվամազի մեկ սմ երկարության վրա կարելի է հաշվել 6—8 և նույնիսկ մինչև 12 ոլորք այն դեպքում, երբ քստամազի մեկ ոլորքը լինում է 1—3 սմ: Ըստ ձևերի ոլորվածությունը լինում է նորմալ, թույլ (տափակ, ձգված, հարթ) և ուժեղ (անդամված, բարձր և օղակաձև, կամ «թելիկ»):

Նկ. 4. Բրդի ոլորվածության ձևերը:

Նորմալ համարվում է այն ոլորվածությունը, որի մեջ ոլորքները կիսաշրջանաձև են և ոլորքի բարձրությունը հավասար է հիմքի երկարությանը:

Թույլ համարվում է այն ոլորվածությունը, որտեղ ոլորքի աղեղի հիմքն ավելի երկար է, քան աղեղի բարձրությունը և մոտենում է կիսաօվալային ձևին:

Ուժեղ կոչվում է այն ոլորվածությունը, որտեղ ոլորքի աղեղի բարձրությունը մեծ է հիմքից և կարծես ձգված է դեպի կողք: Բրդի ուժեղ ոլորվածությունը լինում է նաև օղակաձև: Այսպիսի ոլորվածության ժամանակ, որը լինում է նոսր բրդի մեջ, մի քանի բրդաթելեր միանում են փաթեթի խմբերում և առաջանում են «թելիկներ»: Այս ձևը հաճախ անվանվում է մարկիրտային: Ոլորվածության ձևը կախված է բրդի բարակությունից. որքան բուրդը նուրբ է, այնքան ոլորքները մանր են լինում և ընդհակառակը:

Ոլորվածությունը պետք է բնութագրել ոչ թե ըստ առանձին բրդաթելերի, այլ ըստ ամբողջ շտապելի կամ ծամիկների: Ընդհանուր առմամբ աղվամազն ունենում է լավ արտահայտված, մանր ոլորվածքներ, քստամազը՝ խոշոր ալիքանման ոլորվածքներ, իսկ անցողիկ մազը գրավում է միջին տեղը:

Լավ ոլորվածություն ունեցող բրդից պատրաստված գործվածքը հեշտությամբ ձգվում է, շուտ չի պատռվում և հետագայում նորից վերականգնում է իր նախկին դիրքը: Գործվածքի այս հատկությունը բարձր է գնահատվում:

Բրդի բարակությունը բրդաթելերի լայնակի կտրվածքի մեծությունն է, արտահայտված միկրոններով: Բարակությունը մեծ նշանակություն ունի բրդի վերամշակման ժամանակ: Բարակ բրդից ստացվում է ավելի նուրբ և համեմատաբար ավելի մեծ քանակությամբ գործվածք, քան կոպիտ բրդից:

Որքան բուրդը նուրբ է և միանման բարակություն ունեցող բրդաթելեր է պարունակում, այնքան բարձր է գնահատվում: Կոպիտ բրդից ստացված մեկ մետր գործվածքը 3—4 անգամ ծանր է կշռում նուրբ բրդից ստացված մեկ մետր կտորից: Հետևաբար, մեկ մետր կոպիտ գործվածք ստանալու համար ծախսվում է 3—4 անգամ ավելի կոպիտ բուրդ, քան մեկ մետր նուրբ գործվածք ստանալու համար: Ուրեմն մեկ կգ նուրբ միասեռ բրդից, որի միջին բարակությունը 20—25 միկրոն է, կարելի է ստանալ 3—3,5 մետր բարձրարժեք նուրբ գործվածք այն դեպքում, երբ մեկ կիլոգրամ կոպիտ տարասեռ բրդից (40—45 միկրոն միջին բարակությամբ) ստաց-

վում է ընդամենը մեկ մետր կոպիտ գործվածք: Դրամական արտահայտությամբ մեկ ոչխարից ստացված նուրբ բուրդը միջին հաշվով 15 անգամ, իսկ կիսանուրբը 6 անգամ ավելի է գնահատվում, քան կոպտաբուրդ ոչխարի բուրդը:

Բրդի բարակությունը կախված է ոչխարի ցեղից, սեռից, տարիքից, անհատական հատկություններից, նրանց կերակրումից ու խնամքից: Բացի այդ, նույն ոչխարի բուրդը գեղմի տարբեր մասերում լինում է տարբեր բարակության, որովհետև մաշկը, որն արտադրում է բուրդ, իր հատկանիշներով տարբեր է: Օրինակ, գործարանում բուրդը տեսակավորելիս ամենալավը համարում են կողքի բուրդը, իսկ ամենակոպիտը՝ ազդրերինը, գլխինը և վերջավորությունների ներքևի մասերինը:

Լաբորատորիայում բրդի բարակությունը որոշում են մանրադիտակի տակ, որի վերևի մասը (օկուլյարը) զինված է լինում հատուկ միկրոֆանոնով (միկրոմետր). միկրոֆանոնի գծերի նշանակությունը պարզվում է օբյեկտիվ միկրոֆանոնի օգնությամբ, որով որոշում են նաև բրդաթելի տրամագծի մեծությունը, այն արտահայտելով միկրոններով:

Արդյունաբերության մեջ ոչխարների բոնիտավորման, տեսակավորման ու դասակարգման ժամանակ բրդի բարակությունը որոշում են աչքաչափով: Ներկայումս մեր Միության ոչխարաբուծության և բրդի մթերման ու մշակման արդյունաբերության մեջ նուրբ ու կիսանուրբ բրդի բարակությունը որոշելու համար ՍՍՌՄ-ի բրդի կենտրոնական գիտահետազոտական ինստիտուտը մշակել է հատուկ դասակարգում, ըստ որի բրդերը բաժանվում են 13 դասերի, որոնք նշվում են որակներ և արտահայտվում են թվերով: Յուրաքանչյուր որակ համապատասխանում է որոշ բարակության: Այս դասակարգման հիմքում ընկած է մեր ոչխարաբուծության ու բրդի արդյունաբերության մեջ մինչև 1937 թ. գործող բրադֆորդյան դասակարգումը:

Այս դասակարգումը հիմնված էր այն բանի վրա, որ միևնույն քաշի, բայց տարբեր բարակություն ունեցող բրդերից տարբեր քանակությամբ ու որոշակի երկարությամբ փաթեթներ (կաժեր) են ստացվում:

Քրադֆորդում (Անգլիա) սահմանել են, որ զանազան բարակության բրդի անգլիական մեկ ֆունտից (453,6 գրամ) ստացվում է 28—90 փաթեթ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի 512 մ անկարություն:

Փաթեթների թիվը, որը կոչվում է որակ, կախված է բրդի բարակությունից. որքան բարակ է բուրդը, այնքան նրա մանվիլու հատկությունը բարձր է և շատ փաթեթ է ստացվում:

Չնայած նրան, որ սովետական դասակարգման մեջ սահմանվել են բրդի բարակության ու նշանակման դասերը, ինչպես բրադֆորդյան դասակարգման մեջ, սակայն դրանք իրենց բովանդակությամբ ու կառուցվածքով լրիվ տարբերվում են: Օրինակ, սովետական դասակարգման մեջ ստեղծված են բարակության դասերի որոշակի սահմաններ, իսկ բրադֆորդյան դասակարգման մեջ այդ չկար: Նուրբ բրդի բարակության ստորին սահմանը համարվում է 60 որակը, իսկ 58 և ավելի ցածր որակի միասեռ բուրդն առանձնացվում է որպես կիսանուրբ:

Բրդի համամիութենական գիտահետազոտական ինստիտուտի վոդմից մշակված բրդի որակի դասակարգման սխեմայի բերված է 4-րդ աղյուսակում:

Աղյուսակ 4

Բրդի որակը	Բարակությունը միկրոններով	
	նվազագույն	առավելագույն
80	14,5	18,0
70	18,1	20,5
64	20,6	23,0
60	23,1	25,0
58	25,1	27,0
56	27,1	29,0
56/50	29,1	30,0
50	31,1	34,0
46	34,1	37,0
44	37,1	40,0
40	40,1	43,0
36	43,1	55,0
32	55,1	67,0

Նուրբ և կիսանուրբ բրդերի բարակությունը որակների միջոցով որոշելու համար անհրաժեշտ է ունենալ աշխատանքի մեծ փորձ և աչքի վարժեցում: Բացի նշված դասակարգման միջոցով որոշելուց, բրդերի բարակությունը հնարավոր է նաև մոտավոր ճշտությամբ որոշել Նդած ոլորքների քանակով: Որքան բուրդը բարակ է, այնքան ոլորքների քանակն էլ շատ է և ընդհակառակը: Հաշված է, որ 64 որակի բուրդը մեկ սմ երկարության վրա ունենում է 7 ոլորք, 56 որակինը՝ 6 ոլորք և այլն:

Բրդի երկարությունը սովորաբար որոշվում է խուզից առաջ: Բրդի երկարությունը հաստատուն մեծություն չէ. այն կախված է կենդանու ցեղից, սեռից, հասակից, կերակրումից, անհատական հատկություններից և տարվա եղանակից:

Մերինոս ցեղի ոչխարների բուրդն ամենակարճն է. միջին հաշվով տատանվում է 5—9 սմ-ի սահմաններում: Ամենահերկար բուրդ ստացվում է կիսանրբաճեղմ մի քանի ցեղերից. կույբիշեյան և լինկոյլն ցեղերի բրդի բնական երկարությունը հասնում է մինչև 30—40 սմ-ի: Կոպտաբուրդներինը նույնպես երկար է: Գարնանային խուզի կոպիտ բրդի երկարությունը կազմում է 7—20 սմ, իսկ որոշ դեպքերում հասնում է մինչև 35 սմ-ի (միխնովյան ոչխարներ): Կոպտաբուրդ ոչխարների աշնանային փուլի երկարությունը հասնում է 10—15 սանտիմետրի:

Խոյների և ամորձատվածների բուրդն ավելի երկար է, քան մաքիներինը:

Կենդանու տարիքին զուգընթաց բուրդը անկարում է: Մինչև մեկ տարեկան հասակը բուրդն արագ է աճում, որից հետո մինչև 5—6 տարեկանը փոփոխություն չի նկատվում, իսկ 5—6 տարեկանից հետո բրդի աճի արագությունը փոքրանում է:

Գեղմի տաքքեր մասերում քրդի երկարությունը միանման չէ: Ամենահերկարը թիակների, պարանոցի և կողքի բուրդն է, իսկ ամենակարճը՝ փորի վրայինը:

Բրդի նորմալ աճի համար մեծ նշանակություն ունի ոչխարների կերակրումը, խնամքն ու պահվածքը: Վատ կերա-

կրելիս մաշկի սնումը վատանում է և բուրդն էլ վատ է աճում ու կարճ է մնում:

Բրդի երկարությունը լինում է բնական, որը բրդի բարձրությունն է (շտապելի խորությունը) և իսկական, այսինքն ոլորքները բացած (բայց չձգած):

Բրդի բնական երկարությունը որոշվում է քանոնով՝ 0,5 սմ-ի ճշտությամբ: Այդ նպատակով բացում են գեղմը և քանոնը դնելով շտապելի կողքին, առանց բրդի ոլորքների ձևը խախտելու, հաշվում են նրա ներքին շտապելի երկարությունը՝ մաշկից մինչև բրդի ծայրը (արտաքին շտապելը): Նույն կերպ չափում են կոպտաբուրդ ոչխարների ծամիկի երկարությունը:

Բրդի իսկական երկարությունը չափելու համար լաբորատորիայում յուրաքանչյուր բրդաթել զգուշությամբ ուղղում են մինչև ոլորքների անհետանալը, հետևելով, որ այն չձգվի և քանոնով չափում են երկարությունը՝ 1 մմ-ի ճշտությամբ:

Ոչխարներից ստացվող բուրդը ըստ բնական երկարության բաժանվում է՝ ապարատային (մահուդային) և սանրվածքային (կամվոլային) տեսակների: Մահուդային կոչվում են 4—5 սմ երկարության կարճ բրդերը, որոնք օգտագործվում են մահուդային և տրիկոտաժային գործվածքներ պատրաստելու համար, իսկ ավելի երկար՝ 6,5—7 սմ երկարության կամվոլային բրդերից պատրաստում են թանկարժեք գործվածքներ (բոստոն, կովերկոտ, շվիտո և այլն):

Բրդի ամրությունը նրա դիմադրողականությունն է կլուրդ ուժի նկատմամբ և արտահայտվում է կգ-ով (կամ գրամներով):

Միայն ամուր բրդից կարելի է պատրաստել ամուր գործվածքներ: Արտադրության մեջ (ոչխարների բոնիտավորման, բրդի դասակարգման ու տեսակավորման ժամանակ) բրդի ամրությունը որոշում են ձեռքով ձգելով: Ելնելով բրդի դիմադրողականությունից, կարելի է գաղափար կազմել ամրության մասին: Սեղմվածքներ ունեցող («բաղցած») բուրդը ձգելիս իսկույն կտրվում է բարակ տեղում: Լաբորատորիաներում ամրությունը որոշվում է դինամոմետրի միջոցով: Բրդի ամրությունն արտահայտված գրամներով կոչվում է

բացարձակ ամրություն, իսկ բացարձակ ամրության հարաբերությունը բրդի բարակությանը՝ հարաբերական ամրություն: Բրդի ամրությունը պայմանավորված է բարակությամբ. օրինակ, մերինոսյան բուրդը որքան հաստ է, այնքան ամուր է, իսկ այն բրդերը, որոնք իրենց կազմության մեջ ունեն օդով լցված միջուկային շերտ և հաստանում են շնորհիվ միջուկային շերտի ավելացման, շատ ցածր ամրություն ունեն (մեռած մազ, չոր մազ և քստամազ):

Բրդի ձգունությունը կամ երկարանալը այն հատկությունն է, որի շնորհիվ մեխանիկական ազդեցության տակ իր իսկական երկարությունից հետո մինչև կտրվելը լրացուցիչ կերպով ձգվում ու երկարում է:

Ձգունությունն արտահայտվում է %-ներով և որոշ դեպքերում անցնում է 50 %-ից: Գործվածքների ամրությունը կախված է ձգունությունից: Գործնականում բրդի ձգունությունը որոշվում է մի փունջ բուրդ ձգելու միջոցով, իսկ լաբորատորիայում՝ դինամոմետրի օգնությամբ: Ամրություն, և ձգունությունը մեծ կախում ունեն բրդի բարակությունից: Բրդը երևում է 5-րդ աղյուսակից:

Աղյուսակ 5

Միասին բրդի ամրությունն ու ձգունությունը տարբեր բարակության դեպքում

Բրդի բարակությունը	Ձգունությունը %-ներով		Ամրությունը գրամներով	
	նվազագույն	առավելագույն	նվազագույն	առավելագույն
18 և բարակ	20,0	43,5	3,98	5,74
18—20	28,0	50,5	5,70	6,98
20—22	29,0	56,5	7,19	8,55
22—24	32,0	50,5	7,76	9,54
24—26	35,0	57,5	9,36	11,76
26—30	30,0	65,5	13,26	16,86
30—37	37,0	62,5	16,47	22,79
37—45	40,0	67,5	29,30	36,66
45—60	32,5	65,0	39,20	48,40
60-ից ավելի	40,0	63,5	51,25	63,25

Բրդի առաձգականությունը այն հատկությունն է, երբ բրդի վրա ազդող մեխանիկական ազդեցությունը վերացնելուց հետո (որի տակ բուրդը կորցրել է իր ձևը) նորից վերականգնում է իր նախկին ձևը և չափը:

Գործնականում բրդի առաձգականությունը որոշվում է մի փունջ բուրդ սեղմելով և բաց թողնելով: Եթե բուրդը առաձգականություն ունի, ապա իսկույն վերականգնում է իր նախկին ձևը: Բարձր առաձգական հատկություններ ունեցող բրդից պատրաստված կտորը շուտ չի ճմրթվում:

Բրդի դյուրաձևությունն այն հատկությունն է, որի շնորհիվ բուրդը մեխանիկական ուժի, խոնավության և ջերմության ազդեցության տակ ընդունում և պաշտպանում է իրեն տված ձևը: Դյուրաձևությունը մեծ նշանակություն ունի գործվածքներ պատրաստելիս: Դյուրաձևության բարձր հատկություններ ունեցող բրդից պատրաստված կտորը երկար ժամանակ պահպանում է արդուկով առաջացրած ծալքերը և, ընդհակառակը, ցածր դյուրաձևություն ունեցող բրդից պատրաստած կտորը պետք է արդուկել շատ հաճախ:

Բրդի գույնը: Նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ոչխարների բրդերը, որպես օրենք, սպիտակ են լինում, իսկ կոպիտ բուրդը լինում է տարբեր գույների՝ սպիտակ, սև, շագանակագույն, մոխրագույն, շեկ և այլն:

Բրդի գույնը կախված է կենդանին շերտում գտնվող գունավոր հատիկներից, որոնք կոչվում են պիգմենտային: Հարկավոր է նշել, որ բրդի (գլխավորապես նուրբ) գույնը լվանալուց հետո որոշ չափով փոխվում է, որը կախված է ճարպաթափների քանակից ու գույնից:

Տեխնոլոգիական տեսակետից արժեքավոր է սպիտակ բուրդը, քանի որ կարելի է ներկել ցանկացած գույնի: Բացի այդ, բրդի բնական գույնը, համեմատած արհեստական գույնի հետ, ավելի անկայուն է, որի հետևանքով նպատակահարմար չէ գործվածքները պատրաստել առանց բուրդը ներկելու:

Բրդի փայլը պայմանավորված է լույսի ճառագայթներն անդրադարձնելով: Բրդի այդ ընդունակությունը հետևանք է նրա թեփուկային կառուցվածքի և թեփուկների ձևի, որը ման-

րամասն նկարագրված է բրդի հյուսվածքաբանական (հիստոլոգիական) կառուցվածքը բաժնում:

Գործնականում տարբերում են փայլի հետևյալ աստիճանները՝

շատ ուժեղ փայլ, որը հաճախ կոչվում է փայլունային ապակեփայլ

լյուստրինե (ուժեղ արտահայտված մետաքսափայլն է) մետաքսե փայլ

արծաթափայլ

թույլ փայլ

փայլատ

Այս աստիճաններից լավագույններն են մետաքսե փայլը և արծաթափայլը:

Բրդի փայլը հաճախ ուժեղանում է, երբ բրդաթելերն օծվում են ճարպաթրտինքով, ուստի բնական փայլի մասին գաղափար կազմելու համար անհրաժեշտ է բուրդը դիտել լվանալուց կամ ճարպադերծելուց հետո: Բրդի լավ փայլը մեծ նշանակություն ունի տեքստիլ արդյունաբերության մեջ, քանի որ այդպիսի փայլ ունեցող բրդերից պատրաստված գործվածքներն աչքի են ընկնում իրենց գեղեցկությամբ:

Գործնականում բրդի փայլը որոշվում է աչքաչափով: Բրդի փայլը ճիշտ գնահատելու համար հարկավոր է այն դիտել ոչ թե արևի տակ, որտեղ բուրդը փայլում է, այլ լուսավոր տեղում:

Հաբորատորիայի պայմաններում բրդի փայլը որոշվում է հատուկ ապարատների միջոցով, որոնք կոչվում են փայլաչափեր:

Բրդի խոնավությունը բրդի մեջ եղած ջրի քանակն է, որը ոչ թե մտնում է նրա քիմիական կազմի մեջ, այլ հանդես է գալիս որպես մեխանիկական խառնուրդ: Բուրդը հիդրոսկոպիկ է և հեշտությամբ օդից ջուր է կլանում: Նույնիսկ սովորական պայմաններում պահելիս ջուրը բրդի մեջ կազմում է 15% և ավելի:

Բրդի փոխավորությունը ուղիղ համեմատական է օդի խոնավությանը և տատանվում է շատ լայն չափերով:

Բրդի մշակման արդյունաբերության կողմից սահմանված

է խոնավութեան նորմա: Խոնավութեան նորման բրդի մեջ եղած ջրի այն քանակն է, որը թույլատրելի է բրդի կշիռը որոշելիս:

ՍՍՌՄ-ում միասեռ նուրբ և կիսանուրբ բրդերի խոնավութիւնը պետք է կազմի 17%, իսկ կոպիտ բրդինը՝ 15%: Դա նշանակում է, որ լվացված նուրբ և կիսանուրբ չուրաքանչյուր 100 կգ չոր բուրդը պարունակում է 17 կգ, իսկ կոպիտ բուրդը՝ 15 կգ ջուր:

Բրդի խոնավութիւնը գործնականում որոշվում է ջոշափելով, իսկ ամենաճիշտը լաբորատոր եղանակն է, որտեղ խոնավութիւնը որոշվում է կոնդիցիոն ապարատի միջոցով:

ԲՐԴԻ ՄԱՐՈՒՐ ԵԼՈՒՆՔԸ

Բրդի արտադրութեան մեջ մեծ նշանակութիւն ունի բրդի մաքրութեան աստիճանը, որը կախված է ոչխարների ցեղից, տեղից, անհատականութիւնից, կերակրման, խնամքի ու պահպանման պայմաններից և բրդի մեջ պարունակվող ճարպաբաժնի քանակից:

Բացի ճարպաբաժնից, բուրդը պարունակում է տարբեր խառնուրդներ՝ փոշի, գոմաղբ, կերերի մնացորդներ և այլն: Այսպիսի բուրդը կոչվում է կեղտոտ կամ անլվա:

Երբ բուրդը մաքրվում է կեղտից և ճարպաբաժնից կոչվում է մաքուր բուրդ:

Այսպիսով, լվանալուց ու շորացնելուց հետո ստացված բրդի քանակը, արտահայտված տոկոսներով, նրա սկզբնական քաշի նկատմամբ կոչվում է բրդի մաքուր ելունք:

Օրինակ, երբ ասում են բրդի մաքուր ելունքը հավասար է 45%-ի, նշանակում է, որ ամբողջ բրդի 55%-ը կազմում են ճարպաբաժնիքն ու այլ խառնուրդները, իսկ մնացածը (45-տոկոս) բուրդը:

Նրբագիւղմ ոչխարների բրդի մաքուր ելունքը, համեմատած կոպտագորգերի բրդի հետ (55—60 տոկոս), զգալիորեն ցածր է և կազմում 30—50 տոկոս:

Այսպիսով, բուրդը, բացի բրդաթելերից, պարունակում է ման մի շարք այլ խառնուրդներ, որոնք կտրելի է բաժանել

երեք խմբի. 1) բուսական ծագում ունեցողներ, 2) կենդանական ծագում ունեցողներ, 3) հանքային ծագում ունեցողներ:

Բրդի մեջ եղած բուսական ծագում ունեցող կեղտերը բաժանվում են երկու խմբի՝ հեշտ և դժվար (չարորակ) անջատվողների: Հեշտ անջատվողների խմբին են դասում խոտի ու ծղոտի մնացորդները, ծառի ճյուղերի կտորտանքները, տերևները և այլն: Դրանք փշեր չունեն և բրդից հեշտութեամբ անջատվում են: Դժվար անջատվող կեղտերից են բուսական այն խառնուրդները, որոնք փշեր ունեն, խճկվում են բրդի մեջ և շատ դժվար են անջատվում (կոսատուկ, փետրախոտ):

Երբ բուրդը կեղտոտված է լինում մեղմով ու գոմաղբով, որակը խիստ կերպով իջնում է, քանի որ առաջանում են գնչիկներ և բուրդը դառնում է դեֆեկտավոր:

Համեմատաբար քիչ վնասակար են հանքային ծագում ունեցող խառնուրդները, քանի որ բուրդը լվանալիս դրանք հեշտութեամբ անջատվում են:

Պետութեան կողմից հաստատված են բրդի մաքուր ելունքի բաղիսային նորմաները, որոնք մշակված են տարբեր տեսակի բրդերի համար (աղյուսակ 6): Այս նորմաները ոչխարաբուծներին փարախուսում են ոչխարների բուրդը մաքուր վիճակում պահելու համար:

Աղյուսակ 6

Բրդի մաքուր ելունքի բաղիսային նորմաները

Բրդի տեսակները	Բրդի դասը	Բրդի մաքուր ելունքի %-ի բաղիսային նորմաները
1. Նուրբ	Առաջին երկրորդ	36 36
2. Կիսանուրբ	Նրբորդ Առաջին երկրորդ	36 41 41
3. Կիսակոպիտ	Նրբորդ Առաջին երկրորդ	41 41 49
ա) զարնանային	—	51
բ) աշնանային	—	56
գ) գառների	—	51
4. Կոպիտ	—	—
ա) աշնանային	—	56
բ) զարնանային	—	56
գ) գառների	—	56

Ներկայումս Համամիութենական գիտահետազոտական անասնապահական և Համամիութենական գիտահետազոտական ոչխարաբուծության և այծաբուծության ինստիտուտների բրդի լաբորատորիաները մշակել են բրդի մաքուր լիունքի որոշման մեթոդ՝ ըստ առանձին ոչխարաբուծական հոտերի, որի համար անհրաժեշտ է ոչխարաբուծական ֆերմային կից ստեղծել բրդի փոքր լաբորատորիա։ Լաբորատորիայում պետք է լինի վառարան, 100—150 լիտր տարողությամբ կամ ավելի փոքր կաթնա, չորս հատ ցինկյա գլանաձև բաքեր, որոնց մեջ կան շլյումինե զամբյուղներ, 10 հատ ալյումինե թաս՝ բուրդը թրջելու համար, սեղան, բրդի նմուշները վերցնելու ցանց, տեխնիկական կշեռք, բրդի մաքուր լիունքը որոշելու ապարատ։

Քրդի մաքուր ելունքը լաբորատոր եղանակով որոշելու համար խուզված բրդից վերցնում են նմուշներ, լվանում ոչ ուշ, քան երկու օրվա ընթացքում: Նմուշները պետք է վերցնել ըստ առանձին ոչխարաբուծական հոտերի, հաշվի առնե-

լով բրդի տեսակը և դասը, որի համար ընտրել յուրաքանչյուր 15 կամ 20-րդ գեղմը:

Այդ նպատակով պատրաստում են հատուկ ցանց (1,6×1,2 մ), որը բաժանված է վինում քառակուսիների (20×20 սմ): Ցանցը դնում են գեղմի վրա և յուրաքանչյուր քառակուսուց վերցնում են նմուշ: Մեկ գեղմից վերցված ընդհանուր նմուշի կշիռը, նայած գեղմի կշռին, կազմում է 100—200 գրամ:

Վերցրած նմուշներն ուղարկում են բրդի լաբորատորիա: Լաբորատորիայում յուրաքանչյուր նմուշ կշռում են մեկ գրամի ճշտությամբ, որից հետո առաջին բաքի մեջ լցնում են 45 աստիճանի ջերմությոն ունեցող 30 լիտր սոդայի և օճառի լուծույթ, երկրորդ և երրորդ բաքերի մեջ՝ 15-ական լիտր նույն լուծույթից՝ 50—55 աստիճանի, իսկ 4-րդ բաքը լցնում են 30 լիտր 45 աստիճանի մաքուր ջրով: Նշված լուծույթը պատրաստելու համար վերցնում են 60 լիտր մաքուր ջուր, որին ավելացնում են 180 գրամ տնտեսական օճառ և 120 գրամ լվացքի սոդա: Ավելի արագ և մաքուր լվանալու համար բրդի նմուշները նախօրոք անհրաժեշտ է 3—4 ժամ առաջ թրջել բաքերի, թասերի կամ այլ անոթների մեջ: Թրջելու համար օգտագործում են 25—30 աստիճանի մաքուր ջուր կամ սոդայի և օճառի լուծույթ, որն արդեն օգտագործվել է լվանալու համար:

Ցուրաքանչյուր նմուշի լվանալը տևում է 5—10 րոպե, որը կախված է ճարպաբուրսի քանակից, որակից և կեղտոտվածության աստիճանից: Նմուշը լվանում են զամբյուղներում, որոնք մի քանի անգամ ընկղմում և հանում են բաքի մեջ չցված լուծույթի մեջ: Առաջին բաքում լվանալուց հետո նմուշը ձեռքով սեղմում են, որպեսզի ջուրն անջատվի ու զամբյուղով իրենց համարների հետ միասին փոխադրում են երկրորդ բաքը, որտեղ նույն եղանակով լվանալուց և քամելուց հետո փոխադրում են երրորդ բաքը և ապա շորորոգը:

Նմուշը լվանում են զգուշությամբ՝ բուրգը միմյանցից անջատելով, դժվար լվացվող և պնդացած մասը մատներով տրորելով: Նմուշը ամբողջությամբ տրորել չի թույլատրվում, որովհետև թաղթում է: Լվանալիս նմուշից անջատում են բուսական խոշոր փառնուրդները: Լվանալուց հետո նմուշը

լավ սեղմում են ձեռքով, իսկ որտեղ հնարավորություն կա, անց են կացնում մամլիչով: Նշված լուծույթը միմյանց կառելի է օգտագործել 1 կգ բուրդ լվանալու համար, այսինքն հինգ 200 գրամանոց նմուշներ, որից հետո լուծույթը պետք է փոխել: Որպեսզի լվանալիս նմուշները չխառնվեն միմյանց, հարկավոր է նմուշներին կպցնել ալյումինե թիթեղիկներից պատրաստված պայմանական համարներ:

Բրդի մաքուր ելունքը խուզի ժամանակ որոշվում է հատուկ հիդրավլիկ մամլիչ «ԳՊՕՇ—2» ապարատի օգնությամբ, 4—5 րոպեում:

Ապարատը գործածելիս մանոմետրի սլաքը պետք է հասնի 200 կգ/սմ² գծին, իսկ չափող հարմարանքը պետք է լինի զրոյի վրա: Դրանից հետո 200 գրամանոց անլվա բուրգը հարկավոր է լվանալ և տեղավորել ապարատի պարկուճի մեջ և փակել այն, իսկ թևավոր մանեկը պտտելով մինչև վերջ՝ ժամացույցի սլաքի ուղղությամբ, բռնակի տարբերումով պարկուճի մխոցը սեղմել բրդին: Որպեսզի մանոմետրի սլաքը 200 բաժանմունքից չբարձրանա, պետք է պոմպի բռնակի վրա ուժ գործադրել ընդմիջումներով (մեկ րոպե տևողությամբ):

Աշխատանքը, վերջացնելուց հետո ապարատի մասշտաբային քանոնի և նոնիուսի օգնությամբ հաշվում են միլիմետրերը և նրանց տասնորդական մասերը, որոնք տեղադրելով մշակված հատուկ աղյուսակում, ստանում են բրդի մաքուր ելունքի տոկոսները:

Բրդի մաքուր ելունքը կարելի է որոշել նաև կշռային եղանակով. երբ մանոմետրի սլաքը հասնում է 200 բաժանմունքին, այդ դրությամբ թողնում են մեկ րոպե, որից անմիջապես հետո բրդի նմուշը կշռում են: Բայց ապարատից հանված բրդի մեջ խոնավությունը նորմայից ավելի է լինում, որի համար կատարվում է վերահաշվարկ:

Ապարատներով սեղմելուց հետո հանված բրդի նմուշների խոնավությունը ստուգելիս պարզվել է, որ մանոմետրի ընդունված ցուցանիշներից հետո նուրբ և կիսանուրբ բրդերի նմուշների միջև մնում է միջին հաշվով 29%, իսկ կիսակոպիտ և կոպիտ բրդերի նմուշների մեջ 30% խոնավություն:

Այստեղից պարզ է դառնում, որ ապարատի մեջ բրդի նմուշի սեղմելուց հետո յուրաքանչյուր 100 կշռային միավորին բեկնում են 71 կամ 70 միավոր մշտական շոր կշռող բրդաթելեր:

Իմանալով այդ և ապարատի մեջ սեղմելուց հետո նմուշի կշիռը, կարող ենք դուրս բերել լվացած բրդաթելերի հաստատուն շոր կշիռը վերջերած նմուշի մեջ և բրդի մաքուր ելունքի տոկոսը:

Այսպես, օրինակ, եթե նմուշի կշիռը ապարատի սեղմումից հետո կազմում է 95 գրամ, իսկ գործակիցը 71, ապա լվացված բրդի մշտական շոր կշիռը կկազմի՝

$$\frac{95 \times 71}{100} = 67,4 \text{ գրամի:}$$

Հաշվի առնելով, որ նմուշի սկզբնական կշիռը չլվացված վիճակում կազմում է 200 գրամ, իսկ լվացված նուրբ բրդի կոնդինցիոն խտությունը՝ 17 տոկոս, հեշտությամբ կարելի է դուրս բերել բրդի մաքուր ելունքի տոկոսը:

$$x = \frac{67,4 \cdot (100 - 170)}{200} = 34,4 \%$$

Բրդի մաքուր ելունքը որոշելու այս եղանակը, համեմատած ծավալային հետ, ավելի ճշգրիտ և ավելի գործածական է:

Բրդի մաքուր ելունքը որոշելուց հետո մթերման գրասենյակը վերահաշվարկ է կատարում բրդի բազիսային մաքուր ելունքի վրա:

Օրինակ 1. Կոլտնտեսությունը հանձնել է 500 կգ նուրբ բուրդ, որի փաստացի մաքուր ելունքը եղել է 39 տոկոս, իսկ բազիսային ելունքը՝ 35 տոկոս: Այդ դեպքում կոլտնտեսության պարտավորությունները կատարելիս գրանցվում է ոչ թե 500 կգ, այլ 557 կգ բուրդ ($500 \times 39 : 35 = 557$ կգ-ի):

Օրինակ 2. Կոլտնտեսությունը հանձնել է 500 կգ նուրբ բուրդ, որի փաստացի մաքուր ելունքը եղել է 31%, իսկ բազիսայինը՝ 35%: Այդ դեպքում կոլտնտեսությանը գրանցվում է ոչ թե 500 կգ, այլ 442 կգ բուրդ ($500 \times 31 : 35 = 442$ կգ-ի):

Օրինակ 3. Կոլտնտեսությունը հանձնել է 500 կգ առա-

ջին դասի կիսանուրբ բուրդ, որի փաստացի մաքուր ելունքը եղել է 50%, իսկ բազիսայինը՝ 43%: Այդ դեպքում կոլտնտեսությանը գրանցվում է 581,4 կգ ($500 \times 50 : 43 = 581,4$):

Օրինակ 4. Կոլտնտեսությունը հանձնել է 500 կգ առաջին դասի կիսանուրբ բուրդ, որի փաստացի մաքուր ելունքը կազմել է 41%, իսկ բազիսայինը՝ 43%: Այդ դեպքում կոլտնտեսությանը գրանցվում է 476,7 կգ բուրդ ($500 \times 41 : 43 = 476,7$ կգ):

Բրդի ճարպափրփեմը. մաշկի մեջ գտնվում են ճարպային և քրտնքային գեղձեր: Ծարպային գեղձերն արտադրում են ճարպ, որն օծում է բուրդը և մաշկը, պահպանելով նրանց արտաքին ազդեցություններից: Քրտնափեղձերը արտադրում են քրտինք, որը մաշկին օգնում է մարմնի ջերմաստիճանը կանոնավորելու գործում: Քրտինքը կազմված է մեծ քանակությամբ ջրից և նրա մեջ լուծված աղերից, միզաթթվից և գազերից:

Քրտինքը և ճարպը մաշկի մակերեսին միանալով կազմում են ճարպաքրտինքը, որը և պաշտպանում է մաշկը և բուրդը արտաքին ազդեցություններից:

Մերինոսյան բրդի մեջ ճարպաքրտինքը մեծ դեր է խաղում շտապենների կազմակերպվելու և գեղմի առաջանալու գործում: Ծարպի և քրտինքի միանալու ժամանակ կատարվում է ճարպի մասնակի սապոնացում:

Ծարպաքրտինքը կազմված է ջրի մեջ լուծվող և լուծվող նյութերից, որոնցից վերջինը լուծվում է ծծմբածխածինի մեջ: Գործնականում տարբերում են հեշտ լուծվող և դժվարալուծ ճարպաքրտինքներ: Հեշտ լուծվողները պարունակում են մեծ քանակությամբ օճառ և հեշտ հալվող ճարպաթթուներ, որի հետևանքով այսպիսի ճարպաքրտինքները հեշտությամբ լուծվում են տաք ջրի մեջ: Դժվարալուծ ճարպաքրտինքները շարքրակ են և նրանցից բուրդն ազատելու համար անհրաժեշտ է լինում օգտագործել տարբեր լուծիչներ (սոդա և այլն), որոնք թվարացնում ու թանկացնում են բրդի լվանալը և իջեցնում են նրա տեխնոլոգիական հատկությունները:

Հեշտ լուծվող ճարպաքրտինքները սովորաբար բնորոշ են կոպիտ քրդերին, իսկ դժվարալուծները՝ խիտ բուրդ ունե-

ցող մերինոսներին: Ճարպաքրտինքի ուսակը որոշ չափով որոշվում է նրա գույնով:

1) սպիտակ (հեշտ լուծվող և հեշտ լվացվող)

2) քաղցր (հեշտ լուծվող)

3) մուգ դեղնագույն (դժվարալույծ)

4) կանաչ կամ մոմանման (շատ դժվարալույծ է և պարունակում է մեծ քանակությամբ դժվարալույծ ստեարին),

5) ժանգաղույն (դժվարալույծ է: ժանգաղույն են լինում արատավոր բրդերը):

Ճարպաքրտինքի քանակը և որակը կախված է ոչխարների ցեղից, անհատականությունից, սեռից, հասակից, առողջությունից, զույգերի ընտրությունից, կլիմայից, տարվա եղանակից և ոչխարների կերակրումից:

Ճարպաքրտինքի պակասության հետևանքով բուրդը աչորս է լինում: Բացի ճարպաքրտնագեղձերի արտադրանքից, ճարպաքրտինքին են փառնվում նաև փոշի, հող, գոմաղբ, ծղոտ, մաշկի պոկված շերտեր, բշիջներ և այլ իրեր:

Միջին հաշվով 100 գրամ մերինոս բուրդը պարունակում է (տոկոսներով):

մաքուր բուրդ	31,0
սառը ջրում լուծվող ճարպաքրտինք՝	32,7
սառը ջրում չլուծվող ճարպաքրտինք՝	8,6
փոշի, գոմաղբը և այլն՝	27,7:

Նկատի ունենալով ճարպաքրտինքի նշանակությունը բրդի հատկությունների և որակի պահպանման համար, յուրաքանչյուր ոչխարարույծ պետք է շահագործված լինի կենդանիներին ընտրել և պահպանել այնպես, որպեսզի նրանց բուրդն ունենա շատ և որակով ճարպաքրտինք:

ԲՐԴԻ ԱՐԱՏՆԵՐՆ ՈՒ ԴԵՖԵԿՏՆԵՐԸ

Բրդի արատները: Սրանք այն արատներն են, որոնք անմիջականորեն չեն ազդում բրդի որակի ու կազմության վրա: Արատների այս խմբին են պատկանում բրդի կեղտոտվելը տարբեր տեսակի բուսականությամբ, որը բաժանվում է երկու խմբի՝

ա) աղբոտված բուրդ:

բ) կռատուկային:

Ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ ենթախմբերի արատներն առաջանում են ոչխարների վատ խնամքի, պահվածքի ու կերակրման ոչ ճիշտ կազմակերպման հետևանքով:

Աղբոտված է համարվում այն բուրդը, որը պարունակում է անփուշ բուսականություն՝ խոտի, ցողունների կտորներ, ծղոտ և այլն: Այդպիսի բուսականության խառնուրդը համարվում է հեշտ անջատվող կամ կերային: Նրանք բրդի մեջ են ընկնում ոչխարների կերակրելու ժամանակ:

Կռատուկային բուրդը, որի արժեքն ավելի ցածր է, քան աղբոտված բրդինը, կեղտոտված է լինում կռատուկի և փետրափոսի փշերով: Կռատուկի պտուղները ծածկված են շատ մանր փշերով, որի հետևանքով խճճվում են բրդի մեջ և շատ դժվար են անջատվում: Բուրդը հնարավոր չէ լրիվ կերպով անջատել այսպիսի բուսական խառնուրդից, իսկ անջատելու ժամանակ փշերին կպած բուրդը պոկվում է նրա հետ միասին: Բրդի այս արատների դեմ կարելի է միայն պայքարել մոլախոտերի դեմ կոմպլեքսային աղբոսմիական միջոցառումներ կիրառելով և լավացնելով ոչխարների կերակրումը (գլխավորապես մսուրային շրջանում), խնամքն ու պահվածքը:

Բրդի դեֆեկտները: Դեֆեկտները բրդի այն արատներն են, որոնք խիստ կերպով իջեցնում են տեխնիկական հատկությունները, ազդելով նրա կառուցվածքի վրա:

Դեֆեկտավոր բուրդն ամրությամբ և մյուս տեխնիկական հատկություններով միշտ զիջում է նորմալ բրդին և ավելի ցածր է գնահատվում:

Համաձայն մթերման ստանդարտի դեֆեկտավոր են համարվում հետևյալ բրդերը՝

քոսով վարակված	զեղիկային
լողացված	բազային
սեղմվածքներով	կոպիտ բրդով կեղտոտված
մանրված	պարանի կտորներ և շպազատ
	պարունակող բուրդ
մաշկի կտորներով	մարկիրտային:

Քոսով վարակված բուրդը տաացվում է քոսով վարակված ոչխարներից: Քոսով վարակված ոչխարի բրդի նորմալ աճը վատանում է, որի հետևանքով բարակ և կարճ է մնում, նրա վրա առաջանում են սեղմվածքներ, շատ բրդիկներ միանգամայն դադարեցնում են աճը և մազածածկը դառնում է կտրտված: Այսպիսի բուրդը շատ թույլ է լինում, առաձգականությունը, ձգունությունը՝ ցածր:

Քոսի ժամանակ պակասում է ճարպաքրտինքի քանակը, վատանում են նրա կազմը և հատկությունները, այն դառնում է ավելի հեշտ լուծվող, որի հետևանքով ոչխարի գեղմը կորցնում է ճարպաքրտինքի պաշտպանողականությունը կեղտի, անձրևի և այլ գործոնների նկատմամբ:

Քոսով վարակված ոչխարների մաշկի վրա վերքեր են առաջանում, որոնցից արտադրվող հեղուկները բրդաթելերը միմյանց են կպցնում, այս կտորներին է միանում նաև մաշկից անջատված թեփը և այդպիսի բուրդը դժվար է լինում անջատել միմյանցից:

Քոսով հիվանդ ոչխարներն ուժեղ քոր են զգում, որը հանգստացնելու համար կրծում են վարակված մարմնամասերը, քորվում են հանդիպած ագարկաներին (պատերին, փայտերին), որի հետևանքով բուրդը կտորներով թափվում է և թրդի կորուստ է առաջանում: Հաճախ պատահում է, որ քոսով ուժեղ վարակված ոչխարները կորցնում են ամբողջ գեղմը (մազաթափում):

Առողջ ոչխարները քոսով վարակվում են այն բուրդ առարկաների միջոցով, որոնց քսվել են (քորվել) հիվանդ ոչխարները: Քոսի վարակման տարածողներ են նաև մարդիկ (հովիվները), բուրդ տեսակի անասունները (գլխավորապես շները) և բացի այդ, քոսը կարող է տարածվել կերերի և զանազան իրերի միջոցով (ոչխարանոցների, գույքի):

Միևնույն պայմաններում նրբագեղմ ոչխարներն ավելի շուտ են քոսով վարակվում, քան կոպտաբուրդները:

Քոս հիվանդությունն առաջացնում են մազակեր և մաշկակեր տիզերը, որոնք այնքան մասն են, որ անգնն աչքով չեն երևում: Տիզերը բազմանում են միայն ոչխարի մարմնի

վրա, սակայն կարող են արոտներում ապրել մինչև 1,5—2 ամիս, իսկ ոչխարանոցներում՝ 3 ամիս:

Տիզերն ընկնելով մաշկի վրա ծածկում են այն և առաջացնում մաշկային անցքեր՝ սնվելով մաշկի սննդաբար նյութերով: Մաշկի մեջ շարժվելով տիզերը քոր են առաջացնում: Մաշկի վնասված մասերը սկզբում կարմրում են և արտաքրում են լարծուն հեղուկ, որն և իրար է կպցնում բրդաթելիկները: Քոսի տիզերը շատ արագ են բազմանում: մեկ գույգ տիզից 3—4 ամսվա ընթացքում տաացվում է 1,5 միլիոն տիզ:

Պայթաբ: Քոսի արտաքին նշաններն են՝ ոչխարների քորվելը և նրանց գեղմի վրա մաշկից պոկված բրդի փնջերի հայտնվելը: Երբ դեռ մի քանի ոչխարներ են վարակված քոսով, հարկավոր է վարակված մարմնամասը բուժել: Այդ նպատակով ոչխարի վնասված մարմնամասին հարկավոր է քսել գոլ օճառաչրի մեջ բացված 5%-անոց կրեոլինի լուծույթ և այդ կրկնել մի քանի անգամ՝ ամեն 2—3 օրը մեկ:

Երբ քոսով վարակված է լինում ոչխարների ամբողջ գլխաքանակը և նրանց ամբողջ մաշկը, ապա անհրաժեշտ է անցկացնել ոչխարների հակաքոսային լողացում:

Ոչխարներին քոսից զերծ պահելու նպատակով անհրաժեշտ է նրանց ամեն տարի փուլից հետո երկու անգամ լողացնել 1,5—2 տոկոսանոց կրեոլինի լուծույթում: Առաջին անգամ լողացնել փուլից 5—6 օր հետո (փուլից առաջացած վերքերը լավանալուց հետո), իսկ երկրորդ անգամ՝ 7—8 օր հետո:

Առաջին անգամ լողացնելիս ոչնչանում են տիզերը, իսկ թրդի դեպքում՝ ձվերից նոր դուրս եկածները:

Վերջին տարիներին քոս հիվանդության դեմ պայքարում են հեքսաքլորանի էմուլսիայով (0,25 տոկոս հեքսաքլորան, 1 տոկոս կրեոլին):

Այս մեթոդի առավելությունն այն է, որ հեքսաքլորանով լողացնելուց հետո անհրաժեշտություն չի լինում ոչխարներին 2-րդ անգամ լողացնել (միայն որոշ դեպքերում է հարկ լինում լողացնել 2-րդ անգամ, 7 օր հետո):

Հեքսաքլորանի մեջ լողացնելուց հետո ճանճերը, մոծակ-

ները և արոտային տիպերը երկար ժամանակ նրանց չես տեսնում:

Եթե հեքսաբլորանով լողացնելուց հետո ոչխարներն առաջին երկու օրն ընկնում են անձրևի տակ, ապա պետք է նորից լողացնել: Ոչխարներին քոս հիվանդությունից պաշտպանելու համար տնտեսություններում պետք է պահպանել հետևյալ կանոնները:

1. Տնտեսությունն ներմուծված յուրաքանչյուր ոչխարին հարկավոր է ուշադիր զննել և հիվանդներին առանձնացնել:

2. Բոլոր ներմուծված ոչխարներին, անկախ նրանց առողջության վիճակից, լողացնել հակաքոսային վաննայում:

3. Առողջ ոչխարներին չթույլատրել շփվելու հիվանդների հետ և նրանց շարածեցնել հիվանդների արոտներում:

4. Չթույլատրել, որ քոսով վարակված հոտերը սպասարկող հովիվները շփվեն առողջ ոչխարների հետ:

5. Ախտահանել ոչխարանոցները:

6. Քոսով վարակված ոչխարներին մեկուսացնել:

7. Հիվանդ ոչխարներին խուզել առանձին շենքերում կամ առողջներից հետո:

8. Հիվանդ ոչխարի հետ միասին վաննաներում լողացնել նաև հովիվների շներին, և հակաքոսային լուծույթով զվանալ վարակված հոտը սպասարկելու համար ամրացված ձիերին, եզներին ու ախտահանել ոչխարանոցների ամբողջ գույքը և հովիվների հագուստները:

Թույլ, ամբուրյունը կորցրած բուրդը նույնպես համարվում է բրդի դեֆեկտ և առաջանում է ոչխարների վատ կերակրման, հիվանդությունների, և ճարպաքրտինքի պակասության կամ վատ որակի հետևանքով: Բրդի ամբուրյունը զգալի չափով իջնում է անձրևի տակ թողնելուց կամ խոնավ վիճակում պահելուց:

Այս դեֆեկտը վերացնելու համար հարկավոր է լավացնել ոչխարների կերակրումը, խնամքը, կատարել հիվանդությունները կանխելու միջոցառումներ: Անհրաժեշտ է նաև ճշտորեն պահպանել ոչխարները խուզելու, բուրդը հավաքելու և պահպանելու կանոնները:

Բրդի սեղմվածքները (կամ բռնվածքները) առաջանում

են այն դեպքում, երբ ոչխարները որոշ ժամանակ սնվում են լավ, իսկ որոշ ժամանակ՝ վատ: Սեղմվածքներ առաջանում են նաև կենդանիների հիվանդության, հղիության ժամանակ և այլն: Այս դեֆեկտը խիստ կերպով իջեցնում է բրդի տեխնիկական հատկությունը և սեղմվածքի տեղում բուրդն իսկույն կտրվում է: Որքան սեղմվածքները բրդի ծայրին մոտ են գտնվում, այնքան բրդի կորուստը քիչ է լինում և ընդհակառակը:

Պայքարի գլխավոր միջոցը ոչխարների լիարժեք կերակրումը և նրանց առողջության պահպանումն է:

Բրդի կառուցանքները նույնպես դեֆեկտ է. առաջանում է ոչխարների խուզի ժամանակ: Հաճախ պատահում է, որ խուզողը մեկ տեղով մկրատը երկու անգամ է անցկացնում, այդպիսի դեպքերում ստացվում են բրդի երկու կարճ կտորներ (2—3 սմ):

Չնայած նրան որ կտորտանքներ ունեցող բուրդը կարող է նորմալ տեխնիկական հատկություններ ունենալ, հնարավոր չէ օգտագործել բարձրարժեք գործվածքներ ստանալու համար, քանի որ այդ կտրվածքների պատճառով գործվածքն անհարթ է լինում և իջնում է նրա ամբուրյունը:

Որպեսզի կտորտանքներ չառաջանան, անհրաժեշտ է պահպանել ոչխարների խուզի հիմնական կանոնը, այսինքն՝ բուրդը խուզել հնարավորին չափ մաշկին մոտիկ և երբեք խուզված տեղով մկրատը 2-րդ անգամ չանցկացնել:

Մյուս դեֆեկտը բրդի մեջ եղած մաշկի կտորներն են, որոնք առաջանում են այն դեպքում, երբ խուզողը բրդի հետ միասին կտրում է նաև ոչխարների մաշկը: Մաշկի կտորները բուրդ սանրելու (զգելու) ժամանակ վնասում են սանրածերների բարակ ասեղները: Այս դեֆեկտի դեմ պայքարելու համար պետք է պահպանել խուզի կանոնները և զգույշ լինել:

Ձյութային կամ դրոշմած բուրդ: Հաճախ անհրաժեշտ է լինում ոչխարներին նշան անել (զուգավորման, ծնի, փոստանման, անհատական բուժման ժամանակ և այլն): Այս դեպքերում ոչխարաբույծները ձյութով կամ ուրիշ ներկով ոչխարի բրդի վրա գիծ են քաշում, խաչ են դնում և այլն: Ձյութով, մազով կամ օլիֆի մեջ բացված ներկերով նշան արված

բուրդը հնարավոր չէ գործարանային հասարակ մեթոդներով լվանալ, այն ցածր տեսակի (գնչիկային) բրդերի հետ անցնում է հատուկ մշակում և հետագայում օգտագործվում է որպես ցածրարժեք բուրդ:

Անհրաժեշտ է այդ նշաններն անել հեշտ վաճառող ներկերով (մուր, սուրիկ և այլն) և ոչ թե բրդի հիմնական մասերում (կողքի, թիակների, մեջքի), այլ գլխի վրա (ծոծրակին, դնչին, ականջներին):

Բրդի կեղտոտվելը գոմաղբով և մեզով: Առաջանում է ոչխարների վատ պահվածքի և աղեստամոքսային տրակտի խանգարումների դեպքում, հաճախ վաղ գարնանը, երբ ոչխարները ձմեռային չուր կերերից հետո ուտում են արոտ կանաչ:

Այդպիսի դեֆեկտ ունեցող բուրդը ցածր տեխնիկական հատկություններ է ունենում, բրդի քիմիական կառուցվածք փոփոխվելու հետևանքով բրդաթելերը ստանում են դեղի գույն (ինչպես ձվի դեղնուցը). այսպիսի բուրդը կոչվում դեղնած: Սպիտակեցնելու համար օգտագործվում է ծծմբազաղը, քլորը. սրանք որոշ չափով քայքայում են բրդի կառուցվածքը և իջեցնում տեխնիկական հատկությունները:

ԲՐԴԻ ՄԹԵՐՄԱՆ ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐԸ

Բրդի մթերման ստանդարտը պետության կողմից հաստատված չափանիշ է, որի հիման վրա կատարվում է բրդի գնահատումը:

Արդյունաբերության համար բարձրարժեք բուրդ ստանալու գործում ստանդարտները մեծ նշանակություն ունեն: Մթերման ստանդարտները որոշ չափով կարգավորում են բրդի վերամշակման արդյունաբերության և բուրդ արտադրող տնտեսությունների (կոլտնտեսություններ ու սովխոզներ) փոխհարաբերությունները:

Ստանդարտները պարզություն են մտցնում բրդի մասն տեսակի և նրա գնահատման միջև, որի շնորհիվ ոչխարների յուրաքանչյուր ցեղի հետ տարվող տոհմային աշխատանքի ուղղությունը սահմանվում է այն հաշվով, որպեսզի տվյալ

ցեղից ստացվի ստանդարտի պահանջներին համապատասխան, որակյալ բուրդ:

Բրդի որակը որոշելու համար ստանդարտի պահանջների համաձայն պատրաստում են բրդի հատուկ էտալոններ (նմուշներ), որոնք ուղարկվում են կոլտնտեսություններին, սովխոզներին և բուրդ մթերող կազմակերպություններին:

Ըստ ստանդարտի նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ և կոպիտ բրդի յուրաքանչյուր առանձին տեսակի գեղմի համար սահմանում են դասեր:

Կոպիտ բրդի համար, բացի այդ, սահմանված է նաև միասնական ստանդարտ՝ աշխանային խոզի բրդի և 4—6 ամսական կոպտաբուրդ գառներից ստացված բրդի համար:

Ըստ մթերման ստանդարտի, բացի գեղմային բուրդը դասերի բաժանելուց, առանձնացվում են նաև ստորին (ցածր) տեսակի բրդեր՝ պոկված (օբոր), պոշունը, ոտքերի և գնչիկային:

Գեղմային կոշվում է այն բուրդը, որն ստացվում է մեկ ոչխարից. գեղմն ունի քիչ թե շատ իրար հետ շաղկապված ու ամբողջություն կազմող շտապներ:

Արդյունաբերության համար գեղմի ամբողջականությունը մեծ նշանակություն ունի, քանի որ այսպիսի բուրդը ավելի հեշտությամբ կարելի է տեսակների բաժանել:

Օբոր (պոկված) բրդի աղքատված փոքր կտորներն են որոնք պոկվում են գեղմի եզրերից՝ նրանց դասերի բաժանելու ժամանակ: Պոշուն է կոշվում այն բուրդը, որը խուզվում է պոշի հատվածից և ազդրերի ներքին մակերեսից, լոշունքի մեջ է մտնում նաև կենդանու ճակատի վրայից սուզված բուրդը:

Վերջավորություններ է կոշվում ոչխարների վերջավորությունների վրայից խուզված բուրդը:

Գնչիկային են կոշվում գեղմի հոտի մասից վերցված, մեղով ու գոմաղբով ուժեղ կերպով կեղտոտված բրդի փոքր կտորները:

Ցածր որակի բրդերն ըստ գույնի ու որակի դասերի չեն բաժանվում:

Բոլոր տեսակի բրդերն ըստ գույնի բաժանվում են երեք

խմբի և պետք է լինեն աղյուսակում ցույց տված պահանջներին համապատասխան (աղյուսակ 7):

Աղյուսակ 7

Բոլոր գույները

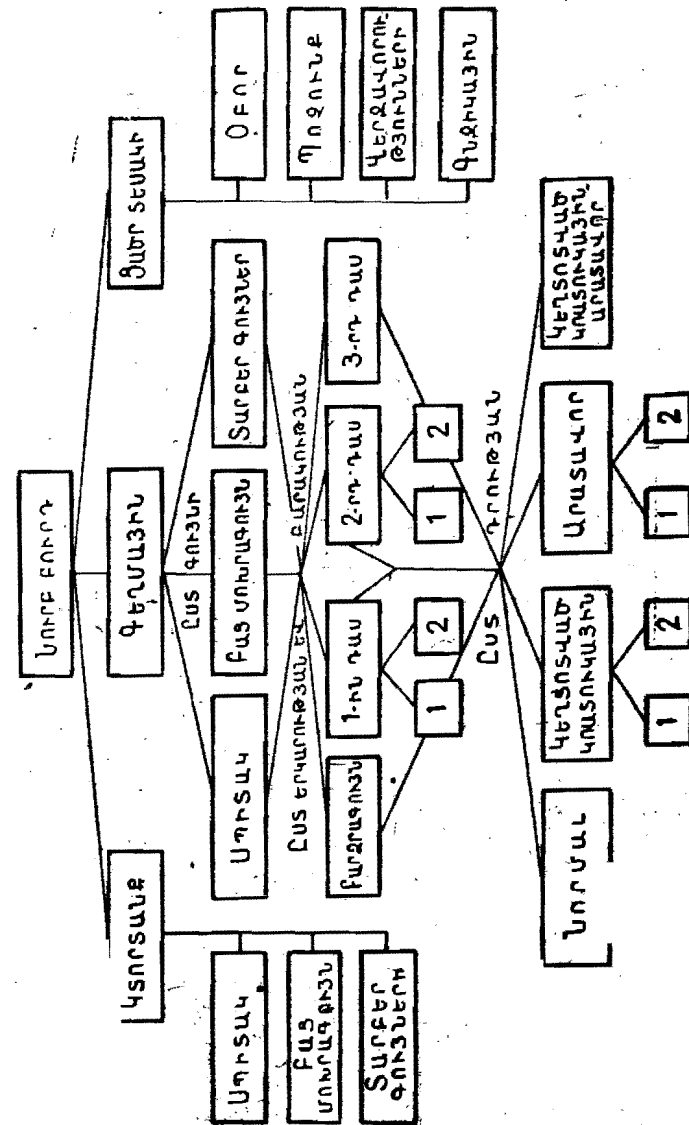
Գույնը	Գույնի բնութագիրը
Ապիտակ	բուրդը մաքուր ապիտակ է՝ ինչպես գեղձի արտաքին, այնպես և ներքին կողմից
Բաց մոխրագույն	բրդի հիմնական ֆոնը ապիտակ գույնի է, որտեղ հանդիպում են զոնավոր մազեր:
Տաքրեր գույներ	բնական գույնի բուրդը՝ բաց մոխրագույն, մուգ մոխրագույն, բոլոր նրանցների շագանակագույն, տաքրեր գույների խառնուրդ և սև:

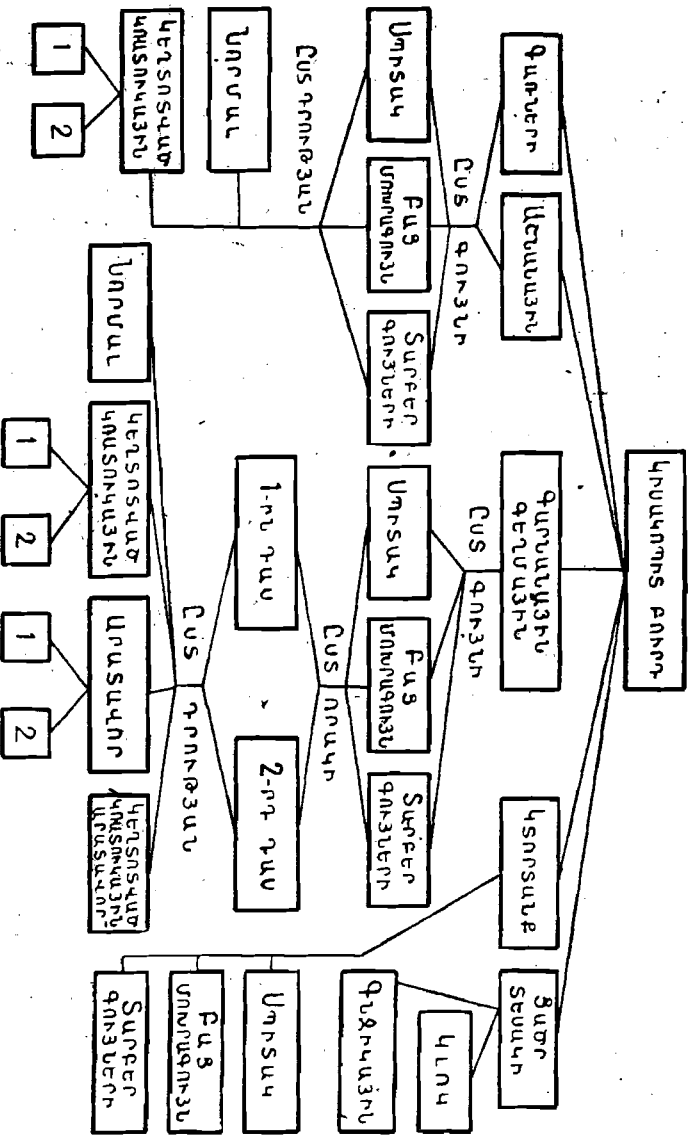
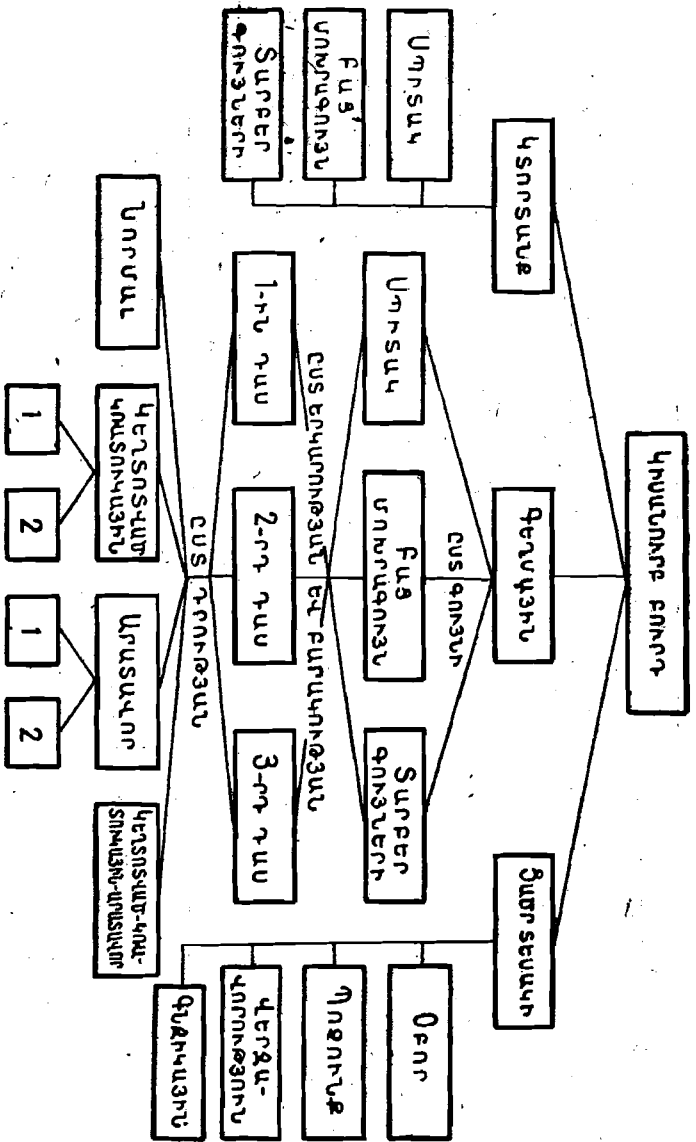
Համաձայն մթերման ստանդարտի գեղմային բրդերը բաժանվում են դասերի և կնիքադասերի: Այսպես, նուրբ բուրդը մթերման ստանդարտին համաձայն (ԳՕՍՏ 7763—55) բաժանվում է բարձրագույն, 1-ին, 2-րդ ու 3-րդ դասերի, իսկ 1-ին և 2-րդ դասերն իրենց հերթին բաժանվում են երկու, ենթադասերի՝ Կիսանուրբ բուրդը (ԳՕՍՏ 7937—56) բաժանվում է երկու, իսկ ցիգայան ոչխարների բուրդը՝ 3 դասերի: Կիսակոպիտ բուրդը (ԳՕՍՏ 7936—56) բաժանվում է երկու, իսկ կոպիտ բուրդը՝ (ԳՕՍՏ 7939—56) երեք դասերի:

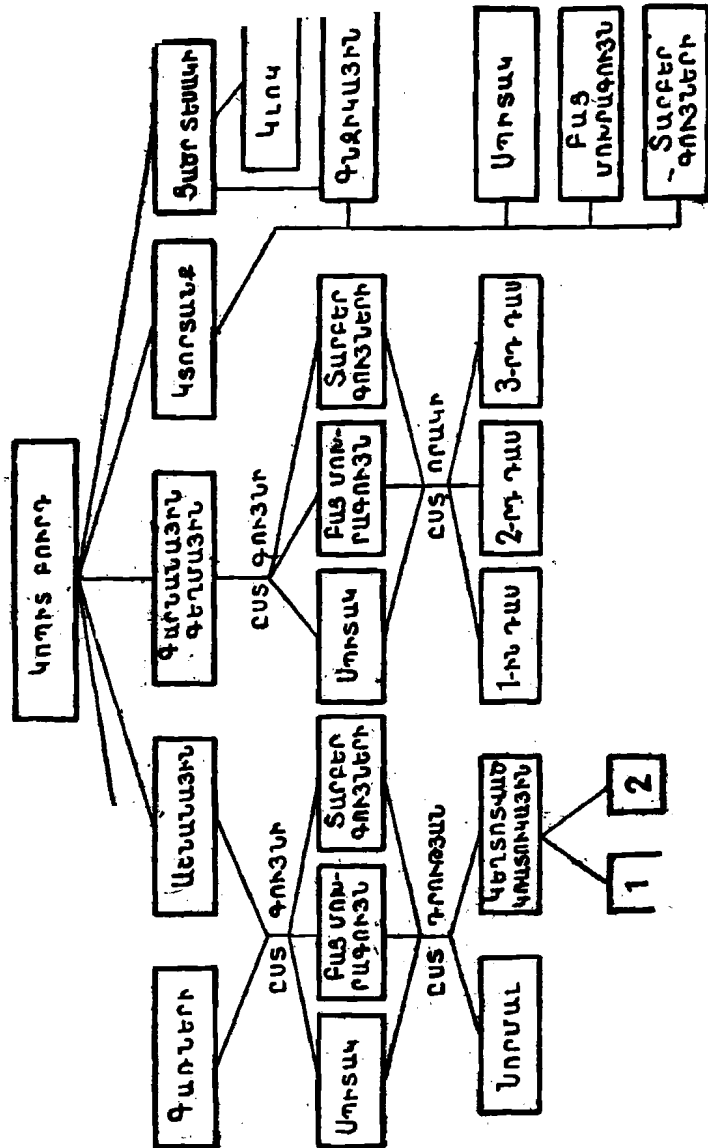
Միասեռ (նուրբ, կիսանուրբ) բրդերը դասերի են բաժանում, ելնելով գեղմի գլխավոր մասերի (կողք, մեջք, թիակ) բրդի երկարության և բարակության ցուցանիշներից:

Տաքրեռ (կիսակոպիտ, կոպիտ) բրդերը դասերի են բաժանում ըստ բրդի որակի՝ երկարության, բարակության կամ չգլխավոր քանակի ցուցանիշների հիման վրա:

ՆՈՐԲԵ ԲՐԴԻ ԴԱՍԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԽԵՄԱՆ ԳՕՍՏ 7763—55

ԲՐԻԿԻ ՀԱՎԱՔՈՒՄԸ, ՀԱՎԱՎՈՐՈՒՄԸ, ՆԻՇԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ

Գարնանը ոչխարին խուզելուց հետո բրդի գեղմը փոխում են ցանցավոր սեղանի վրա (ծամիկներով դեպի վերև) և նրանից անջատում են ցածր տեսակի բրդերը՝ «կլոկը» և «գնչիկայինը»։ Դրանից հետո, ելնելով բրդի հատկանիշներից, որոշում են բրդի դասն ու դրուժյան խումբը, իսկ ապա գեղմը փաթաթում են, որի համար նրա մի կողմի 1/3 մասով ծալում են դեպի ներս, հետո մյուս կողմի 1/3-րդ մասը, միաժամանակ պոչի և դիմի կողմից գեղմը փաթաթում են դեպի կենտրոն։

Բրդի հակավորումը կատարվում է պահպանելով հետևյալ պայմանները։

ա) գեղմային գարնանային, ինչպես նաև աշնանային բուրդը և գառների բուրդը հակավորում են առանձին, ըստ գույնի, դասերի (միայն գարնանայինը), դրուժյան փմբերի և անվանման (կարակուլյան, գորկովյան և այլն),

բ) բրդի կտորտանքը հակավորում են առանձին, ըստ գույնի և անվանման, բայց դասերի և դրուժյան փմբերի չի բաժանվում,

գ) ցածր տեսակի բրդերը (կլոկ, գնչիկային, օրոր, պոչունք, վերջավորութունների) հակավորում են առանձին,

դ) այն տեսակի բրդերում, որտեղ կա ավելի քան 1000 գլուխ նրբագեղմ ոչխար, մեծահասակ ոչխարների և մատղաշների առաջին տարվա խուզի բուրդը պետք է առանձին հակավորել։

Կարելի է հակավորել միայն այն բուրդը, որն ունի նորմալ խոնավություն։ Հակավորված բուրդը նիջավորում են տրաֆարետի միջոցով, չլվացվող ներկի օգնությամբ, հետևյալ սահմանումների համաձայն։

1-ին տողում՝ ռեսպոնդիկա, մարզ, երկրամաս,

2-րդ տողում՝ շրջան,

3-րդ տողում՝ ֆոնտեսություն, սովխոզ,

4-րդ տողում՝ բրդի անվանումը,

5-րդ տողում՝ բրդի դասը և դրուժյունը,

6-րդ տողում՝ գույնը,

7-րդ տողում՝ ոչխարների հասակը (մեծահասակներ, մատղաշներ),

8-րդ տողում՝ հակի հերթական համարը,

9-րդ տողում՝ հակի կշիռը բրուտո (պարկով) և նետտո (առանց պարկի),

10-րդ տողում՝ բրդի մաքուր ելունքի տոկոսը,

11-րդ տողում՝ մթերման ստանդարտի համարը:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԽՈՒՁԸ

Ոչխարներից ստացվող բրդի քանակն ավելանում է ոչ միայն ոչխարների լավ կերակրման, փնամքի ու պահպանման պայմաններում, այլև խուզը ճիշտ կատարելու շնորհիվ:

Ոչխարների խուզը կազմակերպված անցկացնելու համար անհրաժեշտ է խուզն սկսելուց 20—25 օր առաջ կազմել օրացուցային պլան, որտեղ նշել խուզն սկսելու և վերջացնելու ժամկետները, խուզի ենթակա ոչխարների գլխաքանակը և հոտերը խուզելու հերթականությունը: Պլանում նշվում է նաև փուլողների թիվը: Խուզի պլանը կազմում է տնտեսության գլխավորը, հաշվի առնելով տնտեսության բնակլիմայական պայմանները, հիմնականում եղանակը:

Խուզի ժամկետը: Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարներին և միասեռ բուրդ ունեցող խառնածիններին խուզում են տարեկան մեկ անգամ՝ գարնանը, իսկ կոպտաբուրդներին և կոպիտ ու կիսակոպիտ բուրդ ունեցող խառնածին ոչխարներին տարին երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը:

Մեր Միության որոշ շրջաններում հաճախ կոպտաբուրդ ոչխարներին խուզում են տարին 3—4 անգամ:

Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարներին, կամ միասեռ բուրդ ունեցող խառնածիններին աշնանը չեն խուզում, քանի որ երկու անգամ խուզելու դեպքում ստացվում է բրդի վերամշակման արդյունավետության համար անփավարար երկարություն ունեցող բուրդ:

Միասեռ բուրդ ունեցող ոչխարներին առաջին անգամ

խուզում են մեկ տարեկան հասակում, իսկ կոպիտ բուրդ ունեցողներին՝ 4—6 ամսականում:

Ոչխարների գարնանային խուզը պետք է սկսել միայն չոր, կայուն և տաք եղանակները հաստատվելուց հետո, հակառակ դեպքում նրանք կարող են մրսել ու հիվանդանալ: Սակայն վնասակար է նաև խուզը ուշացնելը ու ձգձգելը, որի դեպքում ոչխարները ճնշվում են բարձր ջերմաստիճանից և վատ են օգտագործում արոտներն ու նիհարում են: Մաքիների խուզը ուշացնելը վատ է անդրադառնում նաև գառների զարգացման վրա, քանի որ նիհարած մայրերի կաթը քանում է և գառների աճը կանգ է առնում: Տարասեռ բրդով ոչխարների խուզն ուշացնելու դեպքում սկսվում է մազաթափում և տեղի է ունենում բրդի կորուստ: Աշնանային խուզը մեծ մասամբ տկուր են սեպտեմբերին:

Խուզի ձևերը: Վերջին տարիներին լայն տարածում է գտել ոչխարների էլեկտրամեքենայական խուզը, որը ձեռքի խուզի հետ համեմատած ավելի արտադրողական է և մեծ առավելություններ ունի: Այս եղանակի դեպքում ոչխարներին խուզում են հատուկ մեքենաներով, որոնք գործի են դրվում էլեկտրաշարժիչի միջոցով:

Ոչխարների էլեկտրամեքենայական խուզի շնորհիվ միջին հաշվով մեկ ոչխարից 150 գրամից ավելի բուրդ է ստացվում, քան ձեռքի փուլի ժամանակ: Բացի այդ, էլեկտրամեքենայական խուզը, ձեռքի խուզի հետ համեմատած, 3—5 անգամ բարձրացնում է խուլողների աշխատանքի արտադրողականությունը և հեշտացնում նրանց աշխատանքը: Ձեռքով խուլողները մեկ ոչխար խուլելու համար կատարում են մկրատի մոտավորապես հաղար սեղմում, իսկ խուլող մեքենայով լավափայլ աշխատողները օրական խուլում են 100—150 գլուխ ոչխար: Էլեկտրամեքենայական խուլի առավելությունն ավելի պարզ կերպով պատկերացնելու համար հարկավոր է նշել նաև այն, որ այս դեպքում հնարավորություն է լինում բուրդը խուլել մաշկին ավելի մոտիկ և այն կտրել միևնույն համասարության վրա, որի հետևանքով բուրդն ավելի շատ և երկար է ստացվում:

Գորիսի շրջանի «Լենինյան ուղի» կոլտնտեսությունն ունի

մոտավորապես 14 հազար ոչխար, որոնց 1950 թվականից սկսած անց է կացվում ոչխարների էլեկտրամեքենայական խուզ: Ֆերմայում լավ խուզ կատարող Վ. Բալոյանը մինչև 1950 թվականը ձեռքի մկրատով օրական ամենաշատը խուզում էր 50—60 ոչխար, իսկ այժմ մեքենայով խուզելիս նա օրական միջին հաշվով խուզում է 120—140 ոչխար:

Շատ ոչխարներ խուզելու մրցութային մեջ առաջին տեղը գրավել են Նոր-Ջեյլանդիայում ոչխարների խուզ անցկացնող տեսուչների բրիգադայի անդամները, որոնցից յուրաքանչյուրը մեկ օրում խուզել է 333 գլուխ ոչխար, իսկ նրանցից մեկը՝ մինչև 456 գլուխ:

Շենքերի և ոչխարների նախապատրաստումը խուզին: Խուզի համար պետք է առանձնացված շենք ունենալ: Եթե ոչխարների փուղն անց է կացվում ոչխարանոցում, ապա անհրաժեշտ է դրանք նախօրոք մաքրել գոմաղբից, իսկ պատերն ու հատակը արտահանել: Խուզի շենքը պետք է լինի լուսավոր, չոր, ընդարձակ: Ոչխարների մեքենայական խուզ անցկացնելիս խուզողների գործը հեշտացնելու նպատակով անհրաժեշտ է ունենալ հատուկ սեղաններ, որոնք պետք է ունենան ոչ ավելի, քան 55—60 սմ բարձրություն և 1,5 մ լայնություն, իսկ երկարությունը կարելի է ընտրել, ելնելով տնտեսության հարմարություններից. այն պետք է լինի ոչ պակաս քան 1,5 մետր: Բրդի կորուստներից խուսափելու համար սեղանի տակ պետք է փռել բրեզնտ:

Շենքը պետք է բաժանել երեք մասի, որոնցից առաջին բաժանմունքում տեղավորվելու են խուզվող կենդանիները, երկրորդում դրվելու են ոչխարների փուղի անդամները, իսկ երրորդում կատարվելու է գեղմի կշռում, դասակարգում և հեկավորում: Այս բաժանմունքում դրվում է 0,75—0,80 մ բարձրության, 1,2—1,5 մ լայնության և 2,5—3 մ երկարության բրդի դասակարգման հատուկ սեղան: Սեղանի վերին մասն իրենից ներկայացնում է փայտյա ճաղավոր փահան, որի ձողիկները գտնվում են մեկը մյուսից 2—2,5 սմ հեռավորության վրա: Սեղանի տակ գցում են բրեզնտ՝ հողը և սխտ կեղտոտված բրդի պոսիած նստուկներ: Նրա վրա հալաքելու համար:

Ոչխարների խուզը սկսելուց 10—15 օր առաջ անհրաժեշտ է զննել նրանց և առանձնացնել թուլերին ու հիվանդներին: Խուզելու ընթացքում ինչպես փուղած, այնպես էլ խուղած ոչխարներին պետք է արածեցնել ոչխարանոցների մոտ գտնվող արոտներում, ճանապարհներից ու վարելահողերից հեռու, որպեսզի բուրդը չկեղտոտվի և, մյուս կողմից, հնարավոր լինի կենդանիներին անձրևներից պաշտպանել: Ոչխարներին փուղում են միայն բուրդը չոր լինելու դեպքում: Խուզելուց առաջ ոչխարներին հարկավոր է կերակրել և ջրել, որպեսզի ոչխարը սալքարդերի ընթարկվի, քանի որ աղիքների շրջանում կատարած, նույնիսկ, թեթև հարվածը կամ ճնշումը առաջացնում է պերիտոնիտ, որից հետո ոչխարը սատկում է:

Մաքիներին խուզելուց առաջ քաղցած պահում են 12—13 ժամ, իսկ խոյերին՝ 18—19 ժամ, քանի որ նրանց աղեստամոքսային տրակտն ավելի մեծածավալ է: Բացի այդ, ոչխարներին որոշ ժամանակ կեր չտալով աղեստամոքսային տրակտը մինչև խոզելը ազատվում է պարունակությունից, որի շնորհիվ խուզի ժամանակ բուրդը չի կեղտոտվում մեղու ու կղկղանքով:

Խուզի ֆերթականությունը: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է փուղել ավելի քիչ արժեքավոր կոպտաբուրդներին, այնուհետև խառնածիններին և վերջում՝ նրբագեղմներին: Յուրաքանչյուր խմբում սկզբից պետք է խուզել ամորձատվածներին, ստերջներին, մեկ տարեկաններին, իսկ վերջում՝ մայր ոչխարներին ու արտադրողներին:

Ոչխարների խուզի այս հերթականությունը սահմանված է հետևյալ նկատառումներով:

1. Կոպտաբուրդ ոչխարների մազաթափման պրոցեսը համեմատաբար ավելի շուտ է տեղի ունենում, քան խառնածիններին:

2. Կոպտաբուրդ ոչխարների բուրդը նոսր է և ավելի քիչ ճարպաբուրդ է պարունակում, որի հետևանքով նրանք չի հեշտ են փուղվում:

3. Հեշտ խուզվելու հետևանքով կոպտաբուրդների մաշկի

կտրվելու դեպքեր՝ ավելի քիչ են լինում և հետևաբար խուզողները հեշտությամբ վարժվում են խուզելուն:

4. 1—1,5 տարեկան մատղաշները շատ վատ են դիմանում ամառվա շոգին, որը ազդում է նրանց աճի ու զարգացման վրա, ուստի նրանց խուզում են սկզբում: Խուզից հետո նրանք դուրս գալով գարնանային լավ արտոնները սկսում են շատ արագ աճել:

Ոչխարին սեղանին պառկեցնում են ձախ կողքի վրա, այնպես, որ պեսզի նա հնարավորություն չունենա վերջավորություններով որևիցե առարկայի հենվելու և մեջքն ուղղված լինի դեպի խուզողը: Խուզը սկսում են ոչխարի վերջավորություններից: Ստացված բուրդը առանձնացնում են, որից հետո խուզում են փորի տակը, կուրծքը և շուռ տալով ձախ կողքի վրա փոթով դեպի խուզողը, խուզում են թիակները, կողքն ու մեջքը և անցնելով մյուս կողմը խուզում են իրանի երկարությունը: Հիմնական ռազմարությունը պետք է դարձնել այն բանի վրա, որ պեսզի բուրդն ամբողջ երկարությամբ խուզվի համալսակ, առանց կտորտանքների և միաժամանակ պահպանվի գեղմի ամբողջականությունը:

Խուզողները պետք է զգուշ լինեն, որ պեսզի ոչխարների մարմնի, կրծի և պտուկների վրա կտրվածքներ չառաջանան և գեղմը չկեղտոտվի:

Խուզված գեղմը կշռում և տեղափոխում են բուրդը դասակարգողի սեղանի վրա, որն այն լավ թափահարում է և դասակարգում՝ համաձայն տվյալ բրդի մթերման ստանդարտի:

Մթերման ստանդարտի համաձայն առաջին հերթին գեղմից անջատում են ցածրորակ բրդերը՝ գնչիկայինը՝ վերջավորություններինը, կտորտանքները, որից հետո ելնելով բրդի բարակությունից, երկարությունից և որակից, որոշում են դասը:

Մթերման ստանդարտի համաձայն, բրդի մթերման ժամանակ գեղմերն ընդունվում են ամբողջությամբ, մինչդեռ զրոծարանային տեսակավորման ժամանակ գեղմը բաժանում են առանձին տեսակների՝ կտորների:

Դասը և դրուժյունը որոշելուց հետո (նորմալ, կեղտոտված, դեֆեկտային) գեղմը փաթաթում են և հակապորում:

ԲՐԴԻ ՀԱՆՁՆՈՒՄՆ ՈՒ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ

Ոչխարների գարնանային ու աշնանային խուզերը և գառների բուրդը, ինչպես նաև այծերի աղվամազն ու ուղտերի բուրդը մթերող կայաններն ընդունում են համաձայն մթերման ստանդարտների պահանջների ու գործող տեխնիկական պայմանների:

Բրդի տեսակը, անվանումը, դասը, ենթադասը և խումբը (ըստ դրուժյան) որոշվում է ցանցավոր սեղանի վրա բուրդը փռելու միջոցով, որի դեպքում շտապելների կամ ծամիկների ծայրերը պետք է ուղղված լինեն վերև: Գեղմային բուրդը դիտվում է ինչպես արտաքին այնպես էլ ներքին կողմերից: Բրդի որակը գնահատելուց հետո այն կշռում են ու որոշում մաքուր նշունքը:

Հանձնվող բուրդը պետք է բարձրորակ լինի, իսկ սորոտանած, վառված, ցեցը կերած, արհեստականորեն կեղտոտված նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ոչխարների աշնանային խուզից ստացված, առաջներում օգտագործված (հին բուրդ) և ոչխարենուց (սատկած ոչխարից) խուզված բրդերը պլանի հաշվին չեն ընդունվում: Պետական գնումների հաշվին հանձնվելիք, առաջներում օգտագործված, կամ սատկած ոչխարի վրայից խուզված բուրդն ընդունելիս հանձնողին չի վճարվում սահմանված մթերման գնի վրա եկող 50 տոկոսային դրամական վերադիրը, իսկ բորբոսնած, վառված և ցեցը կերած բրդերը պետական գնումների կարգով չեն ընդունվում:

Պետությանը վաճառվելիք բնական բուրդը չպետք է պարունակի արհեստական (զրոծարանային) կամ ոչխարների մազաթափումից ստացված բուրդ, բրդի մի տեսակը չպետք է փառնել մյուս տեսակին:

Նշված կարգը չխախտելու համար բուրդ հանձնողը պարտավոր է մթերման կայանի աշխատողների հսկողության տակ

իր Խժեռով առանձնացնել բրդի մի տեսակը մյուսից և մի-
այն դրանից հետո բուրդը հանձնել մթերողներին:

Գարնանային խուզից ստացված և մթերման հանձնված,
կոպիտ ու կիսակոպիտ բրդի մեջ գնչիկային բրդի քանակը
չպետք է անցնի հանձնվող բրդի 7 տոկոսից, իսկ նուրբ և
կիսանուրբ բրդերի մեջ ցածր տեսակների քանակը պետք է
կազմի հանձնվող բրդի ոչ ավելի, քան 10 տոկոսը: Կլոկի և
ցածր տեսակների լափը որոշվում է չվացված բրդի քանա-
կով:

ԲՐԴԻ ՄԱՔՈՒՐ ԵԼՈՒՆՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԲՈՒՐԴԸ ՀԱՆՁՆԵԼԻՍ

Եթե շրջանային մթերման գրասենյակներին կից կան
բուրդը որակավորող հսկիչ-լաբորատորիաներ, ապա չվաց-
ված (կեղտոտ), նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ և կոպիտ
բրդերի մեջ բրդի մաքուր ելունքը որոշվում է լաբորատոր
անալիզի միջոցով և դրա հիման վրա կատարվում է բրդի
ընդունում և հաշվարկ:

Բրդի մաքուր ելունքը որոշելու համար հանձնվող բրդից
վերցնում են նմուշներ, որոնք լվանում են ոչ ուշ, քան երկու
սրվա ընթացքում:

Բուրդն ընդունելու ժամանակ մթերման գրասենյակում
կազմում են ընդունման անդորրագիր (ձև № 1), որտեղ ցույց
է տրվում նաև բրդի մաքուր ելունքը ու նրա վերահաշվարկը
բրդի բազիսային մաքուր ելունքի վրա:

Բրդի մաքուր ելունքի վերահաշվարկը կատարվում է ըն-
դունված բրդի քանակը բազմապատկելով որոշված մաքուր
ելունքի տոկոսի հետ և ստացված արդյունքը բրդի բազիսա-
յին ելունքի վրա բաժանելով, որը ցույց է տրված բրդի մա-
քուր ելունքի որոշումը՝ բաժնում:

ԳԱՌՆԵՆԻԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գառնելի է կոչվում նորածին գառի այն մորթին, որի
մազածածկը խոտաճանր է ունենում: Այսպիսի մորթիներն
օգտագործվում են գլխարկներ, օձիքներ և հագուստներ պատ-

րաստելու համար: Ամենաշատ տարածված և լավագույն գառ-
նեխները ստացվում են կարակույան գառներից: Գառնեխի-
ներ են ստացվում նաև սոկույան և ռեշետիկույան ցեղերի
լիսարներից:

ԽՈՒՃՈՒԾՆԵՐԸ, ՆՐԱՆՑ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄԸ

Խոտաճանր է կոչվում ալիքածև և այլ ձևի ծոված մազա-
փունջը, որի ձևն ու մեծությունը գառնեխատու գառների
գնահատման և գառնեխների տեսակավորման հիմքն է:

Խոտաճանրի մեծությունն ասելով հասկանում ենք նրա լայ-
նությունը՝ ամենալայն մասում: Խոտաճանրը բաժանվում են
հետևյալ 3 խմբերի.

1. մանր՝ լայնությունը 4,5 մմ-ից պակաս է:

2. միջին մեծության խոտաճանր՝ լայնությունը 4,5—
8 մմ է:

3. խոշոր խոտաճանր՝ լայնությունը 8 մմ-ից ավելի է:
Գործնականում խոտաճանրը լինում են հետևյալ հիմնական
ձևերի:

Ալիքածև: Այսպիսի խոտաճանրն ամենաբարձրարժեքն
են. այս դեպքում մազերն այնպես ուժեղ են ծոված, որ գառ-
նեխու վերևից նարելիս հնարավոր չէ տեսնել խոտաճանր կազմող
մազերի ծայրերը, մազերը համարյա փակ շրջան են կազ-
մում: Կրկնելով տարբեր բարձրության և երկարության, խո-
տաճանրը գառնեխներին ալիքի տեսք են տալիս:

Խոտաճանր (բալկայանման) խոտաճանրն իրենց ծովա-
ծության աստիճանով նման են ալիքածներին, սակայն նրան-
ցից տարբերվում են կարճությամբ և ծովածությանմբ, որի
շնորհիվ փոխաճանր որոշ չափով նմանվում է լորու հատիկ-
ներին:

Ըստ որակի լորեխանման խոտաճանրը քիչ են գիշում
ալիքանմաններին, սակայն նրանցից կազմված գառնեխու
պատկերը համեմատաբար ցածրորակ է:

Օղակածև խոտաճանրն առաջանում են այն դեպքում,
երբ խոտաճանր կազմող մազափունջը ծովում է օղակի նման,

իսկ եթե մազափունջը շատ կարճ է լինում, ապա լրիվ օղակ չի ստացվում, այլ առաջանում են կիսօղակներ:

Ինչպես օղակաձև, այնպես էլ կիսաօղակաձև խուճուճները գառնենուն գեղեցիկ պատկեր չեն տալիս:

Սիսեռանման խուճուճներն առաջանալիս մազափնջերը ծալում են ոչ թե օղակի ձևով, այլ ծայրում որոշ չափով սեղմվում են դեպի ներքև և առաջացնում են գնդիկի ձև, որը շատ նման է լինում սիսեռի հատիկներին: Սիսեռանման խուճուճներին նման են խցանահանի նման խուճուճները: Ինչպես սիսեռանման, այնպես էլ խցանահանի նման խուճուճները համարվում են արատավոր և իջեցնում են գառնենու որակը: Խուճուճների այս երկու ձևը հաճախ է լինում մյուս, ոչ կարակուլյան գառնենիների վրա:

Լասաներ: Գառնենու վրա հանդիպում են նաև այնպիսի մազեր, որոնք միանգամայն ուղիղ են: Այդպիսի մաշկամասերը կոչվում են լասաներ: Լավ են համարվում այն գառնենիները, որոնց լասաները լինում են միայն աճուկների և ոչ մեծ քանակությամբ փորի հատվածում:

Բացի խուճուճների մեծությունից և ձևից, գառնենու գնահատման ժամանակ հաշվի է առնվում նաև հետևյալ հատկանիշները՝ գառնենու պատկերը ըստ խուճուճների միանմանության, բարձրարժեք խուճուճների (ալիքանման և լուբանման) տարածվածության աստիճանը, խուճուճը կազմող մաշկի խտությունը, խուճուճների ամրությունը, մազածածկի մետաքսափայլությունն ու գույնը, մաշկի հաստությունն ու խտությունը և գառնենու մեծությունը:

Գառնենու նշված հատկանիշների որակը կախված է ոչ փարների ցեղից և կենդանիների անհատականությունից, որի հետևանքով գառնենու որակը բարձրացնելու համար մեծ նշանակություն ունեն ոչխարների հետ տարվող սոհմային աշխատանքները՝ ընտրությունն ու զույգերի ընտրությունը, ոչխարների խնամքը, կերակրումը, պահվածքը և մատղաշների նպատակասլաց դաստիարակումը և զրկավորապես՝ հղի մաքիների կերակրումն ու խնամքը:

Գառներին մոտեցնելու ձևը և ժամկետը: Գառնենիատու գառներին սովորաբար մորթում են նրանց կյանքի ծառային

երեք օրվա ընթացքում: Սակայն, գառնենու արժեքը դալիորեն կախված է նաև մորթու մեծությունից, որի պատճառով հնարավորին չափ հարկավոր է ձգձգել գառներին մորթելու ժամկետը: Օրինակ, այն գառներին, որոնց խուճուճներն ալիքի ամուր են, կարելի է մորթել ավելի ուշ (4—6 օրականում), և ընդհակառակը, որքան խուճուճները թույլ են, այնքան գառներին շուտ պետք է մորթել (1—2 օրականում):

Բարձրորակ գառնենիներ ստանալու համար գառներին մորթում են հատուկ ձևով. կտրում են գառի պարանոցի տակի մաշկը, այդտեղից դուրս են հանում կոկորդը և կտրում ու բաց թողնում արյունը, հետևելով, որ մորթին չարյունոտվի: Արյունը բաց թողնելուց հետո գառին կախում են ետևի ոտքերից, ցատկիչ հոդի հատվածում անցք են բացում, որով մաշկի տակն օդ են փչում: Այդ ժամանակ անհրաժեշտ է պարզերաբար խփել գառի կողքերին, որպեսզի օդը մաշկի տակ հավասարապես տարածվի. երբ պարանոցի կտրվածքից օդը դուրս է գալիս, նշանակում է, որ մաշկը մարմնից արդեն անջատված է:

Այս գործողությունից հետո պարանոցից սպիտակ գծով մինչև ցատկիչ հոդերի հատվածը կտրում են մաշկը, հանում այն ու թողնում որ տառի և աղում քարաղով. մանր աղը լուծվում է մորթու մեջ և փչացնում այն:

Մորթիներն այդ վիճակում դաբսում են մեկը մյուսի վրա մինչև մեկ մետր բարձրության և այդպես թողնում 5—7 օր, որից հետո չորացնում են ոչ թե արևի տակ, այլ միջանցիկ բամբիների միջոցով. այնուհետև հեռացնում են մաի կտորները, հանում ականջների կրճիկը, նորից աղում և հանձնում պետությանը:

ՌԵՇԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ոչխարի մորթին շատ արժեքավոր է մուշտակներ պատրաստելու համար: Ոչխարներից ստացված մորթին կոչվում է ոչխարենի: Ըստ ոչխարների մազածածկի հատկությունների ոչխարենիներն օգտագործվում են տարբեր նպատակների համար՝ մուշտակների, մորթիների, կաշվե իրերի:

Մուշտակային ոչխարենիների համար օգտագործվում են տարասեռ բրդով կոպտաբուրդ գառների, այն մորթիները, որոնց բրդի երկարությունը 2,5 սանտիմետրից պակաս չէ: Մուշտակային ոչխարենիները բուրբեր պատրաստելու համար օգտագործվում են միայն այն դեպքում, երբ բրդի երկարությունը 6՝ սմ-ից ավելին է, իսկ կիսամուշտակների համար՝ 4 սմ-ից ոչ պակաս:

Ոչխարենիներից պատրաստվող բոլոր հագուստների մորթու բրդածածկն ուղղված է լինում դեպի ներս, իսկ մաշկի կողմը՝ դեպի դուրս: Այս պատճառով անհրաժեշտ է, որպեսզի մաշկը լինի փափուկ, նուրբ, թեթև և ամուր, ունենա լավ փայլ ու առաձգականություն: Այսպիսի ոչխարենու բուրդը պետք է լինի խիտ, չթաղիքանա և չպարունակի մեռած մազեր:

Ամենալավ որակի ոչխարենիներ ստացվում են ումանսովյան ցեղի ոչխարներից, որոնց աղվամազը քստամազից փրկար է: Սա մազածածկին բացառիկ փափկություն է տալիս. սակայն, երբ աղվամազը չափից դուրս երկար է լինում, ապա բուրդը թաղիքանում է:

Ռումանովյան ցեղի 5—8 ամսական գառների քստամազը պետք է լինի սև գույնի և ունենա 3—4 սմ երկարություն, իսկ աղվամազը՝ սպիտակ գույնի, 5—8 սմ երկարությամբ: Այդպիսի բրդածածկի մեջ քստամազի և աղվամազի հարաբերությունը պետք է կազմի 1:4-ից մինչև 1:10: Այդ նշանակում է, որ մեկ քստամազին ընկնում է ոչ պակաս 4 և ոչ ավելի 10 աղվամազ: Նշված հարաբերության դեպքում քստամազն ունենում է 65—70 միկրոն բարակություն, իսկ աղվամազը՝ 20—25 միկրոն: Քստամազի այսպիսի կոպտությունն արգելք է հանդիսանում մեծ քանակությամբ աղվամազ պարունակող բրդի թաղիքացմանը: Ռումանովյան ոչխարների բուրդը խիտ է, նրա մեկ քմ-ի վրա կան 30—40 բրդաթելեր: Այդպիսի ոչխարենիները ղգալիորեն թեթև են լինում և 1 քմ ոչխարենին միջին հաշվով կշռում է 1,4—1,5 կգ: Մյուս ցեղերից ստացված մեկ քառակուսի մետր ոչխարենին կշռում է 2 կգ:

Մորթիները պետք է պատրաստել նորագեղմ ու կիսա-

նորագեղմ կամ միասեռ բուրդ ունեցող խառնածին ոչխարներից ստացված ոչխարենիներից:

Ոչխարենիները հիմնականում ստացվում են ցիգայան ոչխարների գառներից: Բնակչությունը շատ հաճախ այդ մորթիներից կարած հագուստներին անվանում է ցիգեյկա:

Մորթե ոչխարենիները զխավորապես օգտագործվում են գլխարկներ, վերարկուներ և օձիքներ պատրաստելու համար: Ի տարբերություն մուշտակային ոչխարենիների, մորթե ոչխարենիներից հագուստներ պատրաստելու ժամանակ ոչխարենու բրդյա կողմն արվում է դեպի դուրս, իսկ մաշկի կողմը՝ ներս: Մորթե ոչխարենիների բրդածածկը պետք է լինի միասեռ: միահավասար բարակության և չպարունակի ոչ մի տեսակի կոպիտ մազ:

Կաշվեղեն պատրաստելու համար օգտագործվում են գառների այն մաշկը, որը պիտանի չէ մուշտակի կամ մորթե ոչխարենիներ պատրաստելու համար:

Այս խմբին են պատկանում այն մորթիները, որոնց մազածածկի բրդի երկարությունը 2,5 սմ-ից պակաս է, կամ որոնց տեխնոլոգիական հատկությունները շատ ցածր են:

Լավորակ ոչխարենիներ ստանալու համար անհրաժեշտ է ըստ մորթիների որակի ընտրություն և գույգերի ընտրություն կատարել, կենդանիներին լավ խնամել, կերակրել ու պահպանել և ճշտորեն կիրառել ոչխարենիների ստացման, պահպանման և տեղափոխման կանոնները:

Ոչխարենի մորթելը և ոչխարենիներ ստանալը: Անհրաժեշտ է ոչխարենիին կախել ետևի ոտքերից և մորթիլ այնպես, ինչպես գառենիներ ստանալու ժամանակ: Մորթին հանելուց հետո այն կոնսերվացնել, որպեսզի պահեստներում պահելու կամ տեղափոխելու ժամանակ չփչանա:

Ոչխարենիների կոնսերվացիան հարկավոր է կատարել մաշկը սառնելուց հետո, բայց երկու ժամից ոչ ուշ: Կոնսերվացիան կատարվում է մորթիներն աղ անելով կամ չոր եղանակով: Առաջին եղանակի դեպքում մորթին փողում են մաշկի կողմը դեպի վերև և վրան ցանում են աղ, որից հետո մորթին շուտ են տալիս և աղ են ցանում նաև նրա բրդի մեջ: Աղի քանակը պետք է կազմի ոչխարենու քաշի 30—40 տոկոսը:

Աղ անելուց հետո ոչխարենինները դարսում են մեկը մյուսի վրա այնպես, որ մեկ ոչխարենու քրդի կողմն ուղղված լինի մյուսի մաշկի կողմը: Այս դարսվածքի բարձրությունը պետք է կազմի 1—1,5 մետր: Ոչխարենիններն այս վիճակում թողնում են 5—7 օր, որից հետո ուղարկում են մթերման կայան: Երկրորդ եղանակի դեպքում ոչխարենինները դարսում են մեկը մյուսի վրա առանց աղ անելու և շորացնում նույն կերպ, ինչպես աղ անելու ժամանակ: Ոչխարենինները շորացնելուց հետո մինչև մթերման կայան տանելը, հարկավոր է նրանց վրա նավթալին ցանել և պահել ցածր ջերմաստիճան ունեցող պահեստում:

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ԿԱԹՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԻԹԸ

Ոչխարների կաթնային մթերատվությունը մեծ նշանակություն ունի գլխաքանակի վերարտադրության և ապրանքային կաթի արտադրության գործում:

Ոչխարների մի շարք ցեղեր բարձր կաթնատվություն ունեն: Այսպես՝ ըստ Շենգրաբերի տվյալների, օստրֆրիզլանդական ցեղի (որը հիմնականում բուծվում է Գերմանիայում) մեկ մաքու տարեկան միջին կաթնատվությունը կազմում է 667,5 լիտր, 6,45 տոկոս յուղի պարունակությամբ: Կաթնատու են վոլոշյան, շումավյան, ցիգայան, մազեխ, կարակուլ, վրացական և բալբաս ցեղի ոչխարները:

Ոչխարներին կթում են Չեխոսլովակիայում, Հունգարիայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Ռումինիայում, Իսպանիայում, Իտալիայում, Հունաստանում, Ալբանիայում, Բուլղարիայում, Աֆրիկայում և Մերձավոր Արևելքի երկրներում, ինչպես նաև մեր Միության մի շարք ռեսպուբլիկաներում:

Բոլոր երկրներում ոչխարների կաթը գլխավորապես օգտագործում են բրինձա և բարձրորակ ռոկֆոր, պեկարինո, կաշկավալ և այլ պանիրներ պատրաստելու համար, իսկ որոշ տեղերում պատրաստում են նաև յուղ, շոռ, դալմադ, այրան, մածուն և այլն:

Ոչխարի կաթն ապելի յուղալի է, 1,5 ու ավելի անգամ

հարուստ է չոր նյութերով և ավելի շատ սպիտակուց է պարունակում, քան կովի կաթը:

Ոչխարի կաթի մեջ յուղի պարունակությունը կազմում է 5,5—8,5 տոկոս, որի շնորհիվ պատրաստված պանիրներն ավելի համով են լինում և ունենում են լավ արոմատ: Բացի այդ, մեկ կգ պանիր պատրաստելու համար մոտավորապես երկու անգամ ավելի շատ կովի կաթ է ծախսվում, քան ոչխարի:

Ոչխարների կաթնատվությունը ու կաթի բաղադրությունը կախված է կենդանիների ցեղից, անհատականությունից, կերակրումից, կաթնատվության ամսից և այլ գործոններից:

Այսպես, ըստ Լ. Կ. Գրեբենի տվյալների, ցիգայան և վոլոշյան ոչխարների կաթի միջին յուղայնությունը կազմում է 7,8 տոկոս, կարակուլներինը՝ 8,5 տոկոս, մերինոսինը՝ 7,5 տոկոս և այլն: Ցիգայան ոչխարների կաթի յուղի պարունակությունը հունիսին կազմել է 5,6 տոկոս, հուլիսին՝ 7,42 տոկոս, օգոստոսինը՝ 9,23 տոկոս, իսկ սեպտեմբերին՝ 10,1 տոկոս:

Բացի նշվածից, ոչխարների կաթնատվության վրա ազդում է նաև կենդանու տարիքը: Առավելագույն կաթ տալիս են 4—5 տարեկան ոչխարները, իսկ երիտասարդ (2—3 տարեկան) կամ ծերացած մաքիների (6 տարեկանից բարձր) կաթնատվությունն ավելի ցածր է լինում:

Փոքերը ցույց են տվել, որ կերակրելիս 1,5—2 անգամ ավելանում է ոչխարների կաթնատվությունը և լավանում է կաթի կազմը, իսկ այսպիսի յուղով ու սպիտակուցներով հարուստ կերեր օգտագործելիս զգալիորեն բարձրանում է կաթի տեսակարար կշիռը և յուղի ու չոր նյութերի պարունակությունը:

Ոչխարի կաթնատվության վրա մեծ ազդեցություն են թողնում նաև կենդանու առողջության վիճակը, զբոսառնքը, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ տարվող խնամքի և պահվածքի պայմանները:

Ոչխարներին պետք է կթել այն հաշվով, որ գառների աճի ու զարգացման համար բավարար քանակությամբ կաթ մնա:

Ոլիգարխներին երկու անգամ կթելիս կիթը տևում է 2,5—3 ժամ, Ոլիգարխներին կթի շրջանում հովվապետն քրիդադաշյին տալիս են կթվորներ այն հաշվով, որ յուրաքանչյուր 80—100 կթու մաքու հաճար առանձնացվի մեկ կթվոր: Սովորա-

Զի կարելի ոչխարից նշված ձևով կթված կաթը մաքուր համարել, քանի որ այդ դեպքում ոչխարի կղկղանքն ու մեզը երբեմն ընկնում են կաթի մեջ և այն կեղտոտում։ Այդ պատճառով կթված կաթը կաթնամանից դատարկելիս պետք է անցկացվի 3—4 տակ ծալված մաքուր մաուլայի միջով, որն է անցկացվի 3—4 տակ ծալված մաքուր մաուլայի միջով, որն է անհամ ածգամ օգտագործելուց հետո պետք է լվանալ մաքուր ջրում։ Ոչխարներին հարկավոր է շատ արագ կթել։ Լավ կրթվողը մեկ ոչխարին կթում է մոտավորապես մեկ րոպեում։ Օրինակ, ՀՍՍՌ-ի Գորիսի շրջանի «Աենինյան ուղի» կոլտնտեսության հովվական բրիգադաներից յուրաքանչյուրը (3 հոգի) մեկուկես ժամում կթում է 300 մաթի, ախիրքն մեկ ոչխարին հովիվը կթում է մեկ րոպեից պակաս ժամանակում։ Ոչխարների կիթը վերջացնելուց հետո անհրաժեշտ է կաթը անմիջապես ուղարկել կաթնագործարան։

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԵՐԸ

ՆՐՔԱԳԵՂՄ ՈՇԽԱՐՆԵՐ

Նրբագեղմ ցեղի բոլոր ոչխարներն ունեն սպիտակ, միասեռ (միայն աղվամազից կազմված), բարակության դասակարգման 60-րդ որակից ոչ կոպիտ նուրբ բուրդ: Բարակ բրդի երկարությունը կազմում է 7,0—7,5 սմ, իսկ առանձին անհատներին՝ 9—11 սմ: Մաշկի արտադրած ճարպաքրտինքը դեղնագույն է, բրդին պաշտպանում է կեղտոտվելուց ու թրջվելուց և նպաստում է ամրությանը, փայլին, առաձգականությանը և այլն: Բուրդը լվանալիս ճարպաքրտինքը և կեղտը հեշտությամբ հեռանում են և բուրդը ստանում է մաքուր սպիտակ գույն:

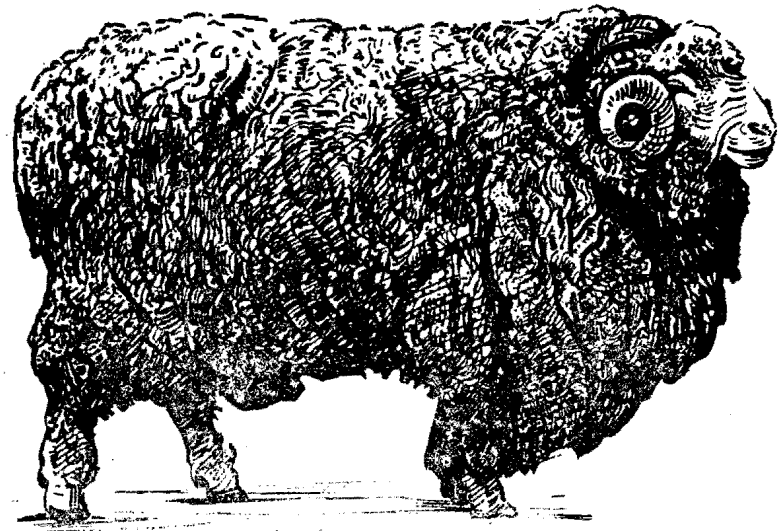
Մերինոսների բրդի մաքուր ելունքը կանգնում է 38—40 տոկոս, իսկ առանձին ցեղերինը հասնում է մինչև 55 տոկոսի: Նուրբ բուրդը բլդյա գործվածքներ ստանալու ամենալավ հումքն է: Նրբագեղմ ցեղերի մեծամասնությունը պատկանում է մերինոսներին, որի հետևանքով նրբագեղմ ոչխարաբուծությունը հաճախ անվանում են մերինոսյան:

Նրբագեղմ ոչխարների բոլոր ցեղերը բնութագրվում են բավական բարձր կենդանի քաշով, բրդատվությամբ, պտղատվությամբ և տարբեր կլիմայական պայմաններին լավ հարմարվածությամբ:

Սովետական մերինոս

Այս ցեղը նրբագեղմ ոչխարների ցեղից ամենատարածվածն է և ՍՍՌՄ-ում բուծվում է համարյա բոլոր ռեսպուբլիկաներում:

Սովետական մերինոսը ստացվել է ռուսական հին տիպի մերինոսյան (նոր կովկասյան, մազաեյան և այլն) ոչխարների բարելավման միջոցով: Բարելավումը կատարվել է կոլտնտեսություններում և սովխոզներում՝ ոչխարների կերակրման և խնամքի պայմանների լավացման ու բարձր մթերատու արտադրողների օգտագործման միջոցով: Որոշ չափով տրամախաչվել է նաև ամերիկյան ռամբուլլեյի հետ (Վ. Բ.):

Նկ. 5. Սովետական մերինոս ցեղի խոյ:

Ըստ կենդանի քաշի նրանք միջին մեծության են: Խոյերը կշռում են 70—85 կգ, մաքիները՝ 45—50 կգ:

Սովետական մերինոսներն աչքի են ընկնում բարձր բրդատվությամբ. փոյերը տալիս են 7,5—10 կգ, իսկ մաքիները՝ 4,5—5,3 կգ բուրդ: Բրդի երկարությունը 7—7,5 սմ է, մաքուր ելունքը կազմում է 36—40 տոկոս, իսկ բարակությունը 64 որակի է:

Սալսկի

Այս ցեղը ստացվել է Ռուստովի մարզի Սալսկի տափաստաններում գտնվող Ս. Մ. Բուդյոննու անվան ձիաբուծական գործարանում:

Պետական մրցանակի լաուրեատ Պաստուխովը, երկար տարիների ընթացքում կատարելով լավագույն կենդանիների ընտրություն և զույգերի ընտրություն, կարողացել է ստանալ բարձր բրդատվություն և կենդանի քաշ ունեցող բրդամատու ուղղության նրբագեղմ այս ցեղը:

Ցեղի խոյերի միջին կենդանի քաշը 95—105 կգ է, իսկ մաքիններինը՝ 55—60 կգ: Խոյերի միջին բրդատվությունը 10—13 կգ է, իսկ մաքիններինը՝ 6,5—7 կգ: Բրդի միջին երկարությունը 8—9 սմ է: Ցեղի պտղատվությունը բարձր է՝ յուրաքանչյուր 100 զուգավորված մաքուց ստացվում է 120—135 գառ, իսկ առանձին դեպքերում՝ 150 գառ:

Ասկանիական

Ստացել է ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը: Ցեղը ստեղծվել է Հարավային Ուկրաինայի «Ասկանիա-Նովա» տնտեսությունում, 1925—1934 թվականներին: Ցեղի ստացման համար օգտագործվել են տեղական մերինոսները և ամերիկյան անծալքավոր ռամբուլլեն:

Ասկանիական ոչխարը նրբագեղմ ոչխարներից ամենախոշորն է, որն ունի լավ մարմնակազմություն և մսային լավ մթերատվություն: Պարանոցի վրա ունի մաշկի 1—3 ծալք:

Նկ. 6. Ասկանիական ցեղի խոյ:

Ասկանիական ոչխարի բրդի երկարությունը հասնում է 7—7,5 սմ-ի (նկ. 6):

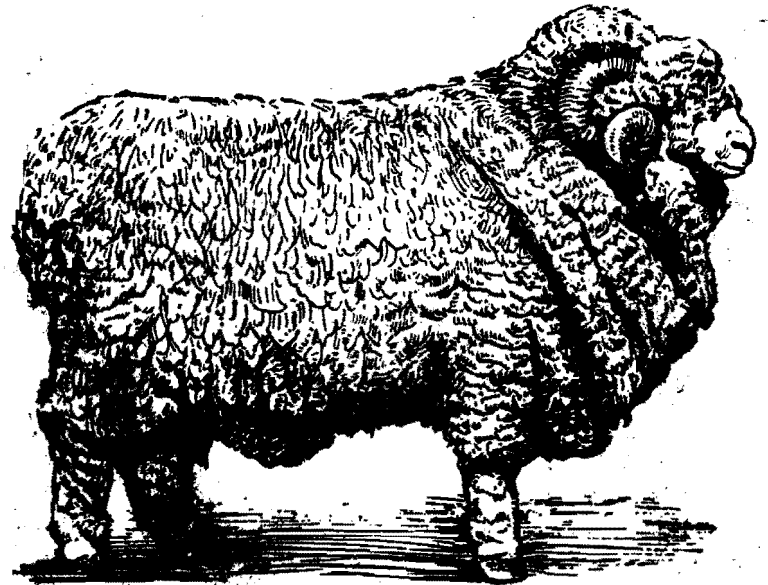
Արտադրող խոյերի միջին կենդանի քաշը 104—110 կգ է, իսկ մաքիններինը՝ 60—70 կգ, խոյերի բրդատվությունը 8—10 կգ է, մաքիններինը՝ 5—6 կգ: Բրդի մաքուր ելունքը հավասար է 45%-ի:

Այս ցեղի № 40 խոյը տվել է 30,6 կգ բուրդ, իսկ № 218 խոյն ունեցել է 176 կգ կենդանի քաշ, որոնք ռեկորդային են համարվում աշխարհի նրբագեղմ ոչխարաբուծության մեջ:

Շնորհիվ իր լավ հատկանիշների ասկանիական ցեղը մեր Միության մեջ մեծ տարածում ունի և լայն շահով օգտագործվում է ոչխարների գոյություն ունեցող ցեղերը բարելավելու և նոր ցեղեր ստանալու գործում:

Կովկասյան

Ցեղը ստացվել է Ստավրոպոլի մարզի «Բուլնիկ» ոչխարաբուծական սովխոզում: Ցեղի ստացման աշխատանքները ղեկավարել է Ֆիլյանսկին, որը ցեղի ստեղծման համար օգ-

Նկ. 7. Կովկասյան ցեղի խոյ:

տագործել է տեղական մերինոսները և ամերիկյան ռամբուլ-
թեն (նկ. 7):

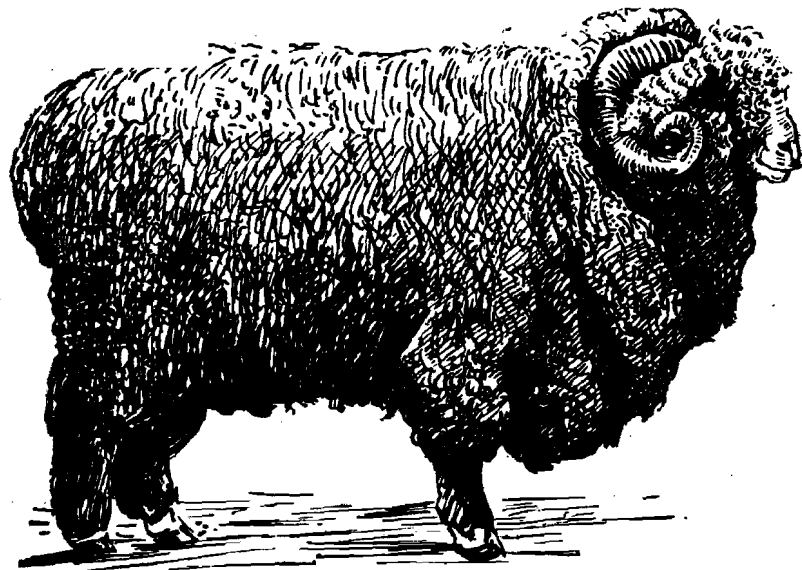
Կովկասյան ցեղի ոչխարները պարանոցի վրա ունեն
լավ զարգացած 2—3 մաշկային ծալքեր: Այդ ցեղի ոչխար-
ները խոշոր են: Խոյերի միջին կենդանի քաշը 75—90 կգ է,
իսկ մաքիներինը՝ 50—60 կգ: Խոյերի բրդատվությունը 10—
12 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 6,0—6,5 կգ: Բրդի երկարությունը
հասնում է 8—8,5 սմ-ի: Բրդի մաքուր ելունքը կազմում է
38—42%: Այս ցեղը, ինչպես մյուս ռեսպուբլիկաներում,
այնպես էլ Հայաստանում օգտագործվում է տեղական կոպ-
տաբուրդ ոչխարների հետ տրամախաչելու համար:

Ալթայան

Ոչխարների այս ցեղը ստացվել է Ալթայի երկրամասի
«Ռուբցովսկի» տոհմային տնտեսությունում և «Ստրանա
սովետով» կոլտնտեսությունում: Այս ցեղի ստացման հիմքը
հանդիսացել են հին ռուսական մերինոսները, որոնք 30-ական
թվականներին տրամախաչվել են ամերիկյան ռամբուլթեի
հետ: Այդ տրամախաչումից ստացվել են շատ կարճ, նույ-
նիսկ, տեղական մերինոսներից էլ կարճ բուրդ ունեցող խառ-
նածիններ: Այդ արատը վերացնելու նպատակով ստացված
խառնածիններին տրամախաչել են կովկասյան նրբագեղմ
ցեղի և մասամբ էլ՝ գրոզնինյան ցեղի խոյերով: Ցեղի ստաց-
ման ժամանակ հիմնականում ընտրել են բարձր մթերատու
ու ամուր կոնստիտուցիա ունեցող և Սիբիրի սառնամանիք-
ներին լավ հարմարված բրդամսատու ուղղություն ունեցող
ոչխարներին:

Ալթայան ցեղի ոչխարները խոշոր են, ունեն
կոնստիտուցիա և բարձր մթերատվություն: Խոյերի միջին
կենդանի քաշը 90—100 կգ է, մաքիներինը՝ 60—65 կգ: Ցե-
ղը նաև բարձր բրդատու է: Խոյերի բրդատվությունը 9—10
կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 5,5—6 կգ, մաքուր ելունքը՝ 40—
45%: Բրդի երկարությունը 7—7,5 սմ է:

Ալթայի երկրամասում ստեղծված է պետական տոհմա-

Նկ. 8. Գրոզնինյան ցեղի խոյ:

յին բուծարան, որը զբաղվում է ցեղի հատկանիշների բարի-
լավումով:

Գրոզնինյան նրբագեղմ

Այս ցեղը ստացվել է 1941—51 թվականներին, Գրոզնու-
մարզի «Չերվյոննոյե բուռնի» տոհմային տնտեսությու-
նում: Գրոզնինյան ցեղը ստացվել է տեղական, հին ռուսա-
կան և ավստրալիական մերինոսների տրամախաչումից:

Գրոզնինյան ցեղի բուրդն առանձնահատուկ է իր եր-
կարությամբ (8—10) սմ, բարակությամբ (67—70 որակ),
մեծ քանակությամբ և լավորակ ճարպաբուրդի պարունա-
կությամբ, որն ապահովում է բրդի բարձր մաքուր ելունքը՝
50—55% (նկ. 8):

Ցեղի բրդատվությունը բարձր է: Խոյերինը միջին հաշ-
վով կազմում է 10—12 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 6—6,5 կգ:
Խոյերի կենդանի քաշը 70—80 կգ է, մաքիներինը՝ 45—65
կգ: Այս ցեղը լայնորեն օգտագործվում է բուծման «արյան»

ներարկմանն հղանակի դեպքում, քանի որ ըստացվող փառ-
նածինների բրդի խտությունն ու երկարությունը զգալիորեն
ավելանում է:

Ղազախական արխարոմերինոս

Ոչխարների հայրենական նոր ցեղ է, որը ստացվել է
Ն. Ս. Բատուգինի կողմից՝ Կուրմեկտինյան վթարիմենտալ
բազայում (Ղազախական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիա):
Ցեղը ստացվել է մասբրդատու նրբագեղմ պրեկոս ցեղի մա-
քինների և արխար կոչվող լեռնային վայրի խոյերի զոսգավո-
րումից: Այսպիսով, ցեղը ստացվել է հիբրիդացման միջոցով:

Արխարոմերինոսները բնութագրվում են բարձր կենդանի
քաշով, վաղահասունությամբ և մսի լավ որակով: Այս ցեղի խո-
յերի միջին կենդանի քաշը 90—100 կգ է, իսկ մաքիններինը՝
60—65 կգ: Մաքինների տարեկան միջին բրդատվությունը
3,5—4 կգ է: Բրդի մաքուր ելունքը՝ 50%, իսկ Երկարությու-
նը՝ 7—8 սմ: Կենդանիներն աչքի են ընկնում ամուր կոնս-
տիտուցիայով, մեծ շարժունությամբ և Ղազախական ՍՍՌ-ի
լեռնային բարձրագիր արոտներին լավ են հարմարված:

Ստավրոպոլյան նրբագեղմ

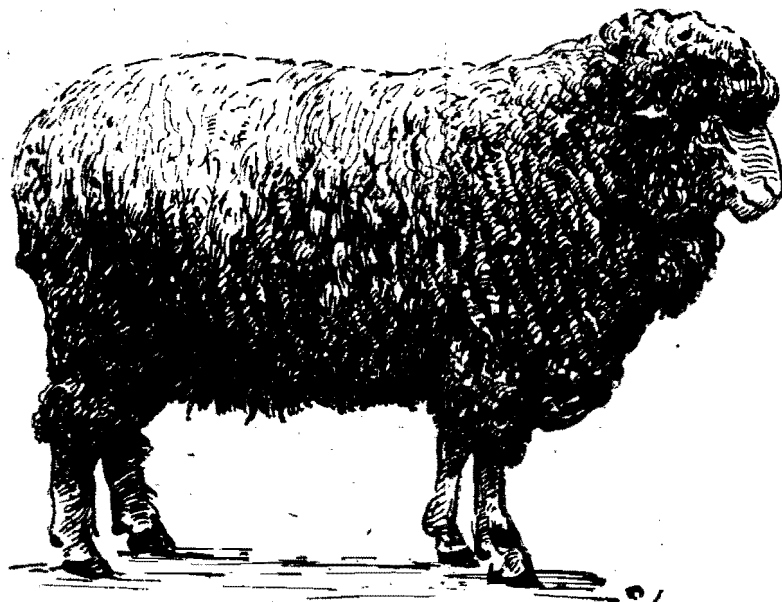
Ստացվել է Ստավրոպոլի երկրամասի Մոսկոնսկոյե
ոռենոս ոչխարաբուծական սովխոզում, որտեղ հին ռուսական
մերինոսները տրամախաչվել են ամերիկյան անծաղբափոր
ռամբույկեով, իսկ հետագայում՝ ավստրալիական մերինոս-
ներով:

Ստավրոպոլյան ցեղի ոչխարներն ունեն բարձր կենդանի
քաշ և բրդատվություն: Խոյերի միջին կենդանի քաշը 110—
115 կգ է, իսկ մաքիններինը՝ 55—60 կգ: Մաքինների միջին
բրդատվությունը կազմում է 5,5—6 կգ, իսկ խոյերինը՝ 12—
13 կգ: Բուրբուր բավական ծրկալ է (2,9—10 սմ), նուրբ (64—
70 որակի) և պարունակում է լավ որակի ճարպաբերտիք:
Այս ցեղը տարածված է Ստավրոպոլի և Կրասնոդարի երկ-
րամասերում, Աստրախանի, Գրոդնո, Սաբատովի, Ռոստովի

մարզերում ու Ղազախական ՍՍՌ-ում և ընդունված է որպես
պլանային:

Պրեկոս

Մասբրդատու նրբագեղմ պրեկոս ցեղը ստացվել է Ֆրանսի-
այում, որին մասնակցել են ֆրանսիական ռամբույկեն և
անգլիական լեյստերյան ցեղերը: Ցեղը լայնորեն տարածվել
է Գերմանիայում, որտեղից և ներմուծվել է ՍՍՌՄ: Գերմա-
նիայում պրեկոսի ստեղծման համար տրամախաչվել են
գերմանական բարդբուկյան և անգլիական լեյստերյան ցե-
ղերը և պրեկոսին անվանել են մելիշաֆ (նկ. 9):

Նկ. 9. Պրեկոս ցեղի խոյ:

Այս ցեղը վաղահաս է, ունի նուրբ բուրբ, բարձր կեն-
դանի քաշ և լավագույն մսային հատկություններ: Խոյերի
միջին կենդանի քաշը 80—100 կգ է, մաքիններինը՝ 60—65
կգ: Պրեկոս ցեղի մաքինները տարեկան տալիս են 3,5—4 կգ,
իսկ խոյերը՝ 6,5—7 կգ բուրբ, 45—50 % մաքուր ելունքով:

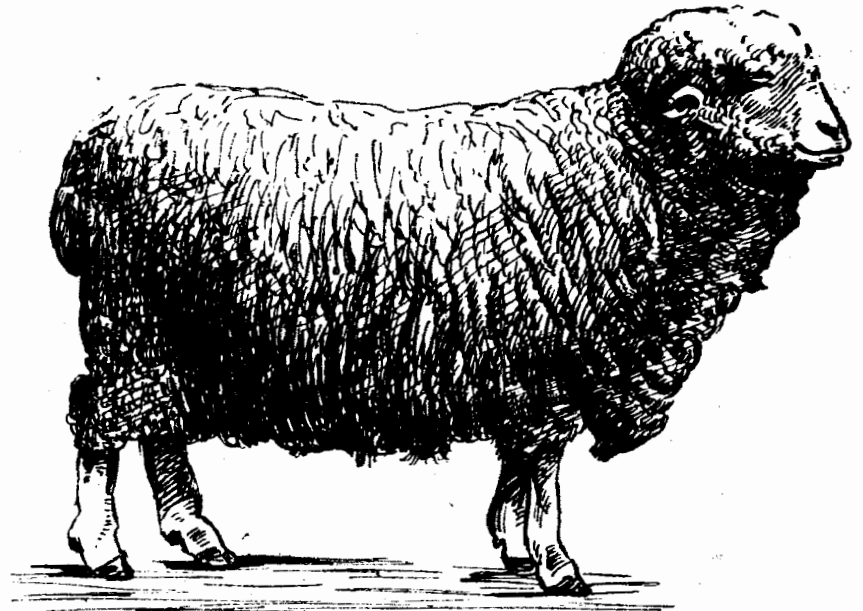
Բրդի միջին երկարությունը 7—8 սմ է, իսկ բարակությունը՝ 60—58 որակի: Պրեկտաները մեր Միությունում մաքուր բուծվում և լայնորեն օգտագործվում են տեղական ոչխարներին լավացնելու համար: Պրեկտսը պլանային է և ընդունված է նաև ՀՍՍՌ-ի ոչխարների լավացման համար:

Ղազախական նրբագեղմ

Ստացվել է Ղազախստանի անասնապահական գիտահետազոտական ինստիտուտի փորձարարական բազայում, ղազախական դմակավոր ոչխարների և պրեկտս ցեղի խոյերի տրամախաչումից: Այս ցեղն իր մեջ է համախմբել ինչպես տեղական ոչխարների դրական հատկանիշները (բարձր հասակ, լավ մաստվածություն, դիմացկունություն), այնպես էլ պրեկտս ցեղի նուրբ բրդի հատկությունը: Ցեղի ոչխարները խոշոր են և ունեն բարձր կենդանի քաշ: Խոյերը միջին հաշվով կշռում են 95 կգ, իսկ մաքիները՝ 65 կգ: Խոյերի միջին բրդատվությունը 7—7,5 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 4—4,5 կգ: Բրդի մաքուր ելունքը տատանվում է 50—55%-ի սահմաններում: Բուրդը երկար է (8,8—9 սմ) և նուրբ (64—60 որակի): Այս ցեղը լայնորեն օգտագործվում է Ղազախական ՍՍՌ-ի տեղական կոպտաբուրդ դմակավոր ոչխարների լավացման գործում:

Ադրբեջանի լեռնային մերինոս

Ստացվել է Ադրբեջանական ՍՍՌ-ի Շամխորի և Կեդաբեկի շրջանում: Ցեղի ստացման աշխատանքները ղեկավարել են Կեդաբեկի տոհմաբուծարանի մասնագետները: Ցեղի ստացման ելակետային ցեղերն են. դեռ շատ վաղուց Ադրբեջան բերված հին ռուսական մերինոսները և տեղական կոպտաբուրդ բոզախ ցեղի և մերինոսների տրամախաչումից ստացված խառնածինները: Որպես լավացնող ցեղ օգտագործվել է ասիանիական նրբագեղմը և բարդ վերարտադրական տրամախաչման շնորհիվ ստացվել է այս ցեղը (նկ. 10): Ադրբեջանի լեռնային մերինոսը լավ հարմարված է լեռնա-

Նկ. 10. Ադրբեջանի լեռնային մերինոս ցեղի մափի:

յին քարձրադիր պայմաններին, դիմացկուն է, որի հետևանքով համարյա չի հիվանդանում պիրոպլազմոզով: Խոյերի միջին կենդանի քաշը 80—100 կգ է, մաքիներինը՝ 40—50 կգ: Մաքիների միջին բրդատվությունը կազմում է 4,5—6 կգ, իսկ խոյերինը՝ 8—10 կգ, բրդի երկարությունը կամվոլային է (7—11 սմ), բավարար խտությամբ, նուրբ է (70—80 որակի) և տալիս է 40—45% մաքուր ելունք:

Ադրբեջանի լեռնային մերինոսը լայնորեն օգտագործվում է տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների լավացման համար:

Վրացական նրբագեղմ ճարպապոչավոր

Ստացվել է Վրացական ՍՍՌ-ի Էլզարի սովխոզում, բարդ վերարտադրողական տրամախաչման շնորհիվ՝ տեղական կոպտաբուրդ թուշինյան ոչխարները սովետական մերինոսների

նոս ու կռվակայան նրբագեղմ ցեղերի խոյերով տրամախա-
չելով: Տարբերվում են մյուս նրբագեղմներից իրենց ճարպա-
յին պոչով, որը ժառանգել են թուշինյան ոչխարներից:

Յեղը ստացել է Բազոշվիլին. նա նրբագեղմ ոչխարների
կոնստիտուցիոնալ-միջբրատու հատկանիշները հաջողությամբ
համատեղել է տեղական ոչխարների ճարպային պոչի հետ,
որը ոչ միայն օրգանիզմի սնման համար ղեկավար է, այլև
մթերք է: Բուրդը սպիտակ է, 60/64 որակի, երկարությունը
7—9 սմ է, խոյերի բրդատվությունը 6—7 կգ է, իսկ մաքի-
ներինը՝ 4—5 կգ, բրդի մաքուր ելունքը 47—53% է, խոյերի
միջին կենդանի քաշը 75—85 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 50—60
կգ: Այս ոչխարներն իրենց ամուր կոնստիտուցիայով, բար-
ձր դիմացկունությամբ, ամբողջ տարվա արոտային պահ-
վածքին լավ հարմարվածությամբ և բարձր կենսունակու-
թյամբ ոչնչով չեն գիշում թուշինյան ոչխարներին:

Վյատյան նրբագեղմ

Ստեղծվել է Կիրովի մարզի Նուխնյան պետական տոհ-
մային բուծարանի կողմից սպասարկվող ոչխարաբուծական
ֆերմաներում և Գորկու մարզի Գորոդեցկի շրջանի կոլտն-
տեսություններում:

Յեղը հաստատված է 1956 թվականին: Ստացվել է հյու-
սիսային ճարպասպիտուր ոչխարների և պրեկոսի ու քիչ քա-
նակությամբ ռամբուլլեի հետ տրամախաչելով: Կիրառվել է
վերարտադրողական տրամախաչում. հիմնականում օգտա-
գործվել են երկրորդ սերնդի խառնածինները: Այս ցեղը
ստացվել է ավելի հյուսիսային շրջաններում և լավ հարմար-
ված է հյուսիսային պայմաններին: Յեղը մաքրագատու է
(նման է պրեկոսներին): Խոյերի կենդանի քաշը 80—100 կգ
է, իսկ մաքիներինը՝ 55—60 կգ, խոյերի բրդատվությունը
6,5—10 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 3,5—5 կգ, բրդի մաքուր
եկունքը 50—55% է, երկարությունը՝ 7—8 սմ, բարակու-
թյունը 60—64 որակի, պոչի երկարությունը՝ 130—140 գառ,
յուրաքանչյուր 100 մաքուր:

Ջաբայկայան նրբագեղմ

Ստացվել է Չիտայի մարզի կոլտնտեսություններում և
սովխոզներում, որտեղ տեղական բուրյաթական կոպտա-
բուրդ ոչխարները սկզբում տրամախաչվել են սովետական
մերինոսներով, իսկ հետագայում պրեկոսով ու ռամբուլլեով
և քիչ քանակությամբ ասկանիական ու գրոգնու նրբագեղմ
ցեղերով:

Այս ցեղի խոյերը կշռում են 100—110 կգ, իսկ մաքի-
ները՝ 55—60 կգ, խոյերի միջին բրդատվությունը 8—10 կգ է,
իսկ մաքիներինը՝ 4,5—5 կգ: Բրդի մաքուր եկունքը 46—48
% է, երկարությունը՝ 7—10 սմ, Մաքիների պոչի երկարու-
թյունը յուրաքանչյուր 100 մաքուր 110—130 գառ է:

Կիրգիզական նրբագեղմ

Նոր լեռնային ցեղ է, որը հաստատվել է 1956 թվակա-
նին: Ստացվել է Կիրգիզական ՍՍՌ-ի սովխոզներում, որտեղ
1939 թվականից սկսած կիրառվել է բարդ վերարտադրողա-
կան տրամախաչում, տեղական կոպտաբուրդ դմակավորների
և նրբագեղմ սովետական մերինոսների, ամերիկական ռամ-
բուլլեի, պրեկոսի և վյուրտենդերգյան խոյերի հետ:

Յեղի խոյերի կենդանի քաշը 90—100 կգ է, մաքիներինը՝
60—65 կգ, խոյերի բրդատվությունը՝ 11,5 կգ է, մաքի-
ներինը՝ 4,5 կգ, բրդի մաքուր եկունքը 52—53% է, բարա-
կությունը 60/64 որակի, երկարությունը՝ 8,5 սմ, Պոչի երկարու-
թյունը յուրաքանչյուր 100 մաքուր 120—150 գառ է:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿԻՍԱՆՐԲԱԳԵՂՄ ՑԵՂԵՐԸ

ՍՍՌ-ում ոչխարների կիսանրբագեղմ ցեղերը բուծվում
են միասեռ կիսանուրբ բուրդ և ոչխարի միա ստանալու նպա-
տակով: Միասեռ կիսանուրբ բուրդը, որը կաղմված է միայն
անցողիկ մազից, ստացվում է ցիգայան, կուլբիչևյան, վրա-
ցական, գոթկովյան, զաղստանյան լեռնային և անգլիական
վաղահաս մաստու՝ լինկոլն, ռոմնի մարշ, հեմպշիր, շրոպշիր
և օքսֆորդշիր ցեղերից:

Մրանք բրդա-մսա-կաթնատու կիսանրբագեղմ ոչխարներ են: Ցիգայան ցեղը շատ հին է. արտաքին տեսքով և բրդի կազմությամբ ոչխարները շատ նման են մերինոս ոչխարներին: Ենելով այդ նմանությունից և նրանից, որ ցիգայան ոչխարները նույնպես տարածված են եղել Փոքր Ասիայում, գիտնականները ենթադրում են, որ ցիգայան և մերինոսյան ոչխարները ընդհանուր ծագում ունեն:

Այս ցեղի ոչխարները տարածված են Հարավսլավիայում, Թուրքիայում, Հունգարիայում, Ավստրիայում և Ռումինիայում: Ցիգայան ոչխարները Ռուսաստան են քերվել Ռումինիայից և Հունգարիայից և տարածվել են գլխավորապես Ուկրաինայի հարավային շրջաններում, Հյուսիսային Կովկասում և Ղրիմում: Ներկայումս նրանք տարածված են նաև Սովետական Միության կենտրոնական ու հյուսիսային շրջաններում, Պովոլոժիեյում, Ուրալում, Արևմտյան Ղազախստանում և Սիբիրում:

Ցիգայան ոչխարներն աչքի են ընկնում ամուր օսկրակազմով, խոր կրծքով և վերջավորությունների ուղիղ դրվածքով. իրանը տակառածն է, մեջքը՝ ուղիղ, մեղմված ցածր ու կլոր, բրդակալությունը՝ քավարար: Խոյերն ունենում են ուժեղ զարգացած եղջյուրներ, իսկ մաքիները՝ եղջյուրներ չունեն: Մաշկը ծալքեր չունի, միայն փոքր գառների վզի վրա քիչ քանակությամբ ծալքեր կան, որոնք հասակի հետ զուգընթաց անհայտանում են:

Ցիգայան ոչխարների բուրդը կիսանուրբ է, 8—10 սմ երկարությամբ: Խոյերի բրդի առավելագույն երկարությունը հասնում է 14 սմ-ի: Բրդի քարակությունը հիմնականում 46—56 քրակի է, իսկ կենդանիների որոշ մասինը, նույնիսկ, 44 քրակի:

Ծրիտասարդ կենդանիներից հանված մորթիներից ստացվում են լավագույն ոչխարենիներ: Ցիգայան ոչխարների պտղատվությունը բավական բարձր է. յուրաքանչյուր 100 մալրից ստացվում է 140—150 գառ: Նրանք աչքի են ընկնում նաև կաթնատվությամբ, որը տատանվում է 90—100 կգ-ի

Ցիգայան ոչխարների մեծատվությունը

Խմբերը	Կենդանի քաշը		Բրդատվությունը		Բրդի երկարությունը	
	միջինը	առավելագույնը	միջինը	առավելագույնը	միջինը	առավելագույնը
Խոյեր	85—95	147	7,5—8,5	10,5	9—10	14,0
Մաքիներ	50—55	129	2,4—4,6	8,0	8—9	13,0

սահմաններում և պարունակում է 7,75% յուղ: Բացի այդ, այս ցեղի ոչխարներն արոտային պայմաններում լավ են գիրանում և տալիս են 50—55 % սպանդային քաշ:

Ցիգայան ցեղի ոչխարները հախտի են իրենց ամրությամբ, համեմատաբար քիչ են հիվանդանում և պահանջկոտ չեն: Ցիգայան ցեղի խոյերին օգտագործում են տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների հետ տրամախաչելու համար:

Վաղահաս մսատու կիսանրբագեղմ ոչխարներ

Այս ուղղության ոչխարները ստեղծվել են դեռևս 18-րդ դարում: Այդ ժամանակ Անգլիայում տեղական ոչխարների մեջ անց են կացնում ընտրություն, բարելավում են նրանց կերակրման պայմանները և ոչ մեծ քանակությամբ կատանում են նրբագեղմ ցեղերի արյան ներարկում:

Ոչխարների այս խմբին են պատկանում լինկոլն, ռոմնի-մարշ, հեմպշիր, շրոպշիր և օբսֆորդշիր ցեղերը, որոնց ըստ բրդի երկարության բաժանում են երկու փմբի՝ վաղահաս մսատու երկարաբուրդ և վաղահաս մսատու կարճաբուրդ ցեղերի:

Կարճաբուրդ ցեղերի քոլոր ոչխարներն ունեն էքստերյերի լավ մսային ձևեր, կիսանուրբ բուրդ ու վաղահաս են:

Վաղաճառ մսատու երկաթաբույր ոչխարներ

Վաղաճառ մսատու երկաթաբույր ոչխարները ՍՍՌՄ-ում օգտագործվում են կոպտաբույր ոչխարների հետ տրամախաշելու համար, որից ստացվում է դրական արդյունք:

Լինկոյլն

Այս ցեղի ոչխարները Անգլիայում մսատու ոչխարների ցեղերի մեջ ամենախոշորն են: Խոյերը կշռում են 140—160 կգ իսկ մաքիները՝ 120 կգ:

Լինկոյլն ցեղի ոչխարներն ունեն ամուր կոնստիտուցիա, լավ զարգացած ոսկրակազմ և երկար իրան: Նրանց բուրդը միասեռ է, սպիտակ, 36—44 որակի բարակությամբ և 20—30 սմ երկարությամբ: Առանձին ոչխարների բրդի երկարությունը հասնում է 40 և ավելի սմ-ի: Բուրդը լինում է մետաքսափայլ: Արտադրող խոյերի միջին բրդատվությունը կազմում է 8—10 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 4—5,5 կգ, որի մաքուր ելունքը կազմում է 56—65%:

Մեր Միությանում լինկոյլն ցեղը հիմնականում տրամախաշվում է միխնովյան և կուշուգուրովյան ոչխարների հետ, որից ստացված խառնածինները սովորաբար ունենում են միասեռ բուրդ և բարձր կենդանի քաշ:

Ռոմնի-մարշ

Այս ցեղի ոչխարներն ունեն մեծ կենդանի քաշ: Այսպես, խոյերի կենդանի քաշը լինում է 120—140 կգ, իսկ 12 ամսական հասակի լավ գիրացված գառների քաշը հասնում է մինչև 70 կգ-ի: Սրանց բուրդն ավելի կարճ է, քան լինկոյլինը, բայց ավելի բարակ է ու խիտ: Նրանց բրդի բարակությունը տատանվում է 44—56 որակի սահմաններում, իսկ երկարությունը՝ 10—20 սմ է:

Ռոմնի-մարշ ցեղի կենդանիները տալիս են 3,5—4 կգ բուրդ: ՍՍՌՄ-ում սրանց նույնպես օգտագործում են կոպտաբույր ցեղերի հետ տրամախաշելու համար, որից ստաց-

ված խառնածինների բուրդը լինում է ավելի կարճ, բայց խիտ, քան լինկոյլնից ստացվածներինը:

Կույքիշևի մարզում տեղական շերկասյան ոչխարներին տրամախաշելով ռոմնի-մարշ ցեղի խոյերով, ստացել են հայրենական բարձր մթերատու, կիսանրբագեղմ կուլբիշևյան ցեղը:

Լինկոյլն ու ռոմնի-մարշ ցեղերի ոչխարները մեր Միությանում մաքրությամբ բուծվում են Պենզայի և Օուլովի մարզերի սովխոզներում:

Վաղաճառ մսատու կարճաբույր ոչխարներ

Այս խմբի ոչխարները երկաթաբույր ոչխարների համեմատությամբ ունեն ավելի ցածր կենդանի քաշ, իսկ բուրդը կարճ է ու բարակ: Սրանց բրդի բարակությունը 50—58 որակի է, իսկ բրդի մեծ խտության հետևանքով գեղմը փակ է: Վաղաճառ մսատու կարճաբույր հեմպշիր, շրոպշիր և օքսֆորդշիր ցեղերն օգտագործվում են ՌՍՖՍՌ-ի կենտրոնական մարզերում և Բելոռուսական ՍՍՌ-ում տարածված կոպտաբույր ոչխարների հետ տրամախաշելու համար: Այս ոչխարները մաքրությամբ բուծվում են միայն Օուլովի մարզի սովխոզներում:

Հեմպշիր

Այս ցեղի ոչխարներն ունեն երկար և խոր իրան, կարճ ոտքեր ու վիզ և մսատու ոչխարի լավ էքստերիոր: Նրանք շատ վաղաճառ են և բարձր կենդանի քաշ ունեն: Խոյերի կենդանի քաշը 80—100 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 60—65 կգ: Հեմպշիրյան ոչխարների բուրդն սպիտակ է, կիսանուրբ (50—58 որակի) և 6—10 սմ երկարությամբ: Ոչխարների գլուխը, ականջները և վերջավորությունները մուգ մոխրագույն կամ սև գույնի են: Խոյերի միջին բրդատվությունը 5—6 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 3—4 կգ: Յուրաքանչյուր 100 մաքիից ստացվում է 115—120 գառ:

Գորկու մարզում հեմպշիրին տրամախաշել են տեղական

Հյուսիսային կարճապուշ ոչխարների հետ, որից ստեղծվել է գորկովյան կիսանրբագեղմ ցեղը:

Շրոպշիր

Շրոպշիրներն ունեն լայն ու խոր իրան և կարճ ոտքեր: Վիզը բավական կարճ է ու հաստ, իսկ ոտքերը՝ լայն դրված: Կենդանիները սպիտակ գույնի են, իսկ քիթը, ականջները և ոտքերը՝ մուգ մոխրագույն: Վերջավորությունների և գլխի բրդակալումը լավ է:

Մեծահասակ փոյերի կենդանի քաշը հասնում է 80—110 կգ-ի, իսկ մաքիներինը՝ 65—75 կգ: Գեղմը կշռում է 3,5—4,0 կգ, իսկ քրդի երկարությունը 12 ամսվա աճի ժամանակ հասնում է 5—7,5 սմ: Նրանց պտղատվությունը բավական բարձր է և յուրաքանչյուր 100 մաքիից սովորաբար ստացվում է 150—175 գառ:

Մեր Միությունում շրոպշիրները կոպտաբուրդ ոչխարների հետ տրամախաչելու համար օգտագործվում են նույն շրջաններում, ինչ որ հեմպշիրները:

Օֆսֆորդշիր

Այս ցեղի ոչխարները խոշոր են և ունեն լավ զարգացած ոսկրակազմ, երկար ու լայն իրան, համեմատաբար բարձր և ամուր ոտքեր և մաստու ուղղության ոչխարի լավ էքստերիոր: Քրդի գույնը սպիտակ է, իսկ դեմքի, ականջների և ոտքերի գույնն ավելի բաց է, քան հեմպշիրյան ոչխարներինը:

Օֆսֆորդշիր ցեղի ոչխարներն աչքի են ընկնում բարձր կենդանի քաշով, լավ բրդատվությամբ, մաստու հատկություններով, պտղատվությամբ ու կաթնատվությամբ:

Մեծահասակ փոյերի կենդանի քաշը հասնում է 120—140 կգ-ի, իսկ մաքիներինը՝ 85—95 կգ-ի: Բուրդն սպիտակ է, կիսանուրբ (50—56 որակի), 8—15 սմ երկարությամբ:

Հեմպշիր, շրոպշիր և օֆսֆորդշիր ցեղերի փոյերին գլխավորապես օգտագործում են՝ լենինգրադի, Մոսկվայի, Մոսկվայի, Գորկու ու ՌՍՖՍՌ-ի մի քանի այլ մարզերում և

Բելոռուսական ՍՍՌ-ի Հյուսիս-արևմտյան մարզերում տաքածված կոպտաբուրդ ոչխարների հետ տրամախաչելու համար:

Կույբիշկյան

Ոչխարների հայրենական կիսանրբագեղմ նոր ցեղ է: Այս ցեղի ստեղծման համար հիմք են ծառայել Կույբիշկի մարզի տեղական շերկասյան կոպտաբուրդ ոչխարները, որոնք տրամախաչվել են անգլիական մաստու երկարաբուրդ ռոմնի-մարշ ցեղի փոյերով: Կույբիշկյան ցեղի ոչխարները վաղահաս են և ունեն բարձր կենդանի քաշ: Այսպես, փոյերի միջին կենդանի քաշը 100—105 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 70—75 կգ (նկ. 11):

Նկ. 11. Կույբիշկյան ցեղի մափ:

Բարձր կենդանի քաշի հետ մեկտեղ Կույբիշկյան ցեղի ոչխարներն ունեն մսային լավ հատկություններ: Ոչխարների սպանդային քաշը կազմում է 50—60 տոկոս: Բուրդը երկար

է (15—17 սմ), կիսանուրբ (46—56 որակի) և ունի 54—60 տոկոս մաքուր ելունք:

Խոյերի միջին բրդատվությունը կազմում է 5,5 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 4 կգ: Այս ցեղը հիմնականում տարածված է Կուլբիշնի մարզում և լայնորեն օգտագործվում է կոպտաբուրդ ոչխարների բարելավման համար:

Վրացական կիսանրբազնավ

Ստեղծվել է Վրացական ՍՍՌ-ի լեռնային պայմաններում: Այս ցեղը ստեղծելիս խնդիր է դրվել ստանալ ամուր կոնստիտուցիայով, լեռնային պայմաններին լավ հարմարված, ճարպապոչավոր, և միասեռ կիսանուրբ բրդով ոչխարների այնպիսի ցեղ, որն ունենա բարձր կենդանի քաշ և բրդատվություն:

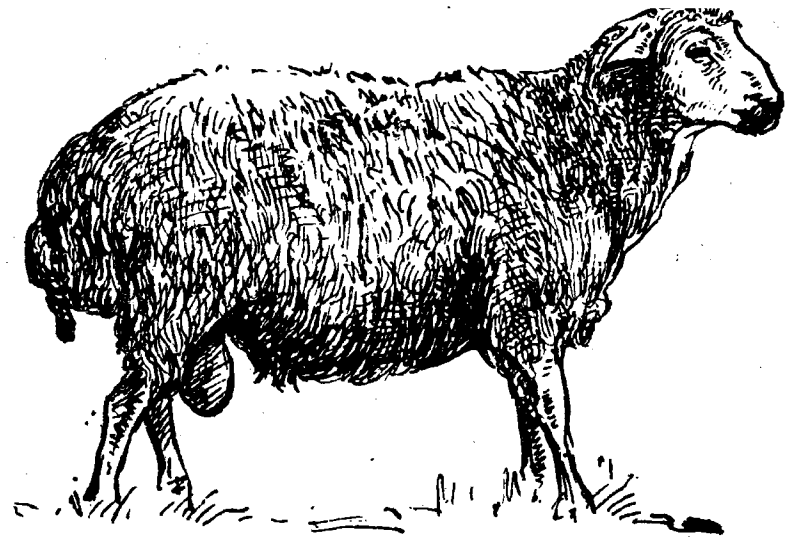
Վրացական ցեղի ստեղծման ժամանակ տեղական թուշինյան կոպտաբուրդ ոչխարները տրամախաչվել են նրբազնավ պրեկոս ցեղի խոյերի հետ: Այս ցեղի խոյերի կենդանի քաշը 90—100 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 50—60 կգ: Խոյերի միջին բրդատվությունը կազմում է 4,5—5 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 3,0—3,5 կգ: Բրդի միջին երկարությունը հավասար է 10—12 սմ-ի: Ոչ միայն բրդի որակով, այլև մսատվությամբ այս ցեղը գերազանցում է թուշինյան ցեղին:

Հայաստանում ստեղծված կիսանրբազնավ «Արագած» ոչխարների ցեղային խումբը

Ոչխարների այս ցեղախումբն ստացվել է պրոֆ. Ա. Ա. Ռոսիկյանի ղեկավարությամբ, ՀՍՍՌ Թալինի շրջանի Ալագյազի սովխոզում:

Կիսանրբազնավ ճարպապոչավոր «Արագած» ցեղային խմբի ոչխարները բնորոշ են իրենց կոնստիտուցիայով, լավ էքստերյուրով և տեղական պայմաններին լավ հարմարվածությամբ:

Ոչխարների բուրդը միանգամայն սպիտակ է, կիսաբարակ (56—58 որակի), 10 սմ և ավելի երկարությամբ:

Նկ. 12. Արագած ցեղախմբի խոյ:

Այս ցեղախմբի ոչխարներն ունեն բարձր կենդանի քաշ: Այսպես, գառները մայրերից անջատելիս կշռում են 30—32 կգ, իսկ մեկ տարեկան հասակում՝ 45—50 կգ: Մեծահասակ մաքինների կենդանի քաշը 56—60 կգ է, իսկ խոյերինը՝ 85—100 կգ:

Մսի սպանդային ելքը միջին հաշվով կազմում է 55—56%, իսկ ճարպային պոչի կուտակումը կշռում է 3—5 կգ: «Արագած» ցեղային խմբի ոչխարները վաղահաս են և միայն արդտային պահվածքի պայմաններում նույնպես լավ գիրանում են: Մաքինների միջին բրդատվությունը կազմում է 2,7—2,8 կգ, իսկ խոյերինը՝ 4—5 կգ, բրդի մաքուր ելունքը 60—67% է:

Նոր ցեղային խմբի ոչխարները բարձր կաթնատու են: Այսպես, Ալագյազի սովխոզում ոչխարների 3,5 ամսվա կթի դեպքում յուրաքանչյուր մաքից ստացվել է ավելի քան 40 կգ կաթ (չհաշված գառան ծծած կաթը):

ՀՍՍՌ Միևիստրների Սովետի 1956 թ. Հուլիսի 10-ի Գերդի արտագրության և մթերումների ավելացման միջոցա-

ռումների մասին» որոշման մեջ (№ պ.— 217) առաջարկվում է «շարունակել կիսանրբագեղմ նոր ցեղային խմբի հետ տարվող տոհմային աշխատանքը նրա հետագա կատարելագործման և տոհմային հատկությունների կայունացման ուղղությամբ»։ Որոշման մեջ նշվում է, որ այդ ցեղային խմբի տարածման համար ամեն տարի կուտնտեսություններին վաճառել հոտի նորոգման պահանջներից ավելի աճեցրած էգ մատղաշներ (շիշակներ)։ Այս ցեղային խումբն անփոխարինելի լավացնող է համարվում բալբաս ցեղի համար, քանի որ ստացված սերունդներն ունենում են բավարար բրդատվություն ու լավորակ բուրդ։

Գորկովյան վաղահաս մսաբրդատու կիսանրբագեղմ

Այս ցեղը ստեղծվել է Գորկու մարզի Բոգորոդյան շրջանում՝ տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների և անգլիական հեմպշիր ցեղի խոյերի տրամախաչումից։

Գորկովյան ցեղի ոչխարների բուրդը կիսանուրբ է, 50—56 որակի, 9 սմ երկարությամբ և 55% մաքուր ելունքով։ Խոյերի միջին կենդանի քաշը 80 կգ է, մաքիներինը՝ 55 կգ։ Խոյերի միջին բրդատվությունը 4—4,5 կգ է, մաքիներինը՝ 2,5—3,0 կգ։

Գորկովյան ցեղն օգտագործվում է տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների լավացման համար։

Դադստանի լեռնային

Ստեղծվել է Դադստանի ԱՍՍՌ-ի Գունիբյան շրջանում, տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների և գերմանական վյուրտենբերգյան ցեղի խոյերի տրամախաչումից։ Այս ցեղը լավ հարմարված է լեռնային, քոչվորական պայմաններին, դիմացկուն է և լայնորեն օգտագործվում է կոպտաբուրդ ոչխարների լավացման համար։

Խոյերի կենդանի քաշը 80—85 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 50—55 կգ, Խոյերի բրդատվությունը 5,5 կգ է, իսկ մաքի-

ներինը՝ 3,5 կգ։ Բուրդը կիսանուրբ է, 58—60 որակի, 8—9 սմ երկարությամբ և ունի 55—56% մաքուր ելունք։

ԿՈՊՏԱԲՈՒՐԴ ՈՇԽԱՐՆԵՐ

Կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարները տալիս են տարասեռ բուրդ, որը կազմված է քստամազից, աղվամազից և անցողիկ մազից։ Նրանցից աչքի են ընկնում մուշտակատու, դառնենիատու, մսաճարպատու, մսաբրդատու, մսաբրդա-կաթնատու ուղղության ցեղերը։

Մեծ մասամբ կոպտաբուրդ ոչխարներին խնդում են տարեկան երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը, բայց նրանցից շատ քիչ քանակությամբ բուրդ է ստացվում։

Ահա այս ուղղության ոչխարներից է, որ ստացվում են լավագույն գառնենիններ՝ ու մորթիներ։ Կոպտաբուրդ ոչխարները մեծ տարածում ունեն մեր Միությունում և իրենց հատկություններով շատ բազմազան են։

Մուշտակատու ոչխարներ

Մուշտակատու ոչխարներից են ռումանովյան, հյուսիսային կարճապոչ և սիբիրյան կարճ ճարպապոչավոր ոչխարները, որոնցից հիմնականում նշանակություն ունի ռումանովյան ցեղը։

Ռումանովյան

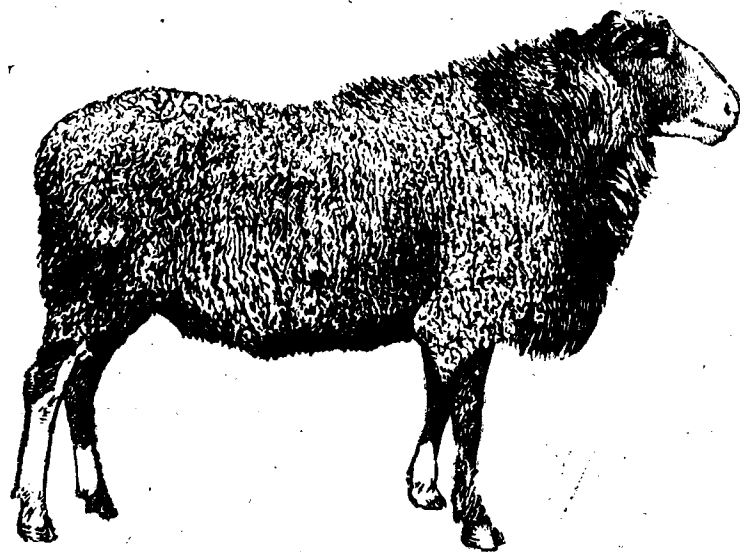
Այս ցեղի ոչխարներն ըստ կենդանաբանական դասակարգման պատկանում են կարճ-նիհար պոչավորներին։ Նրանցից ստացված մորթիներն աշխարհում ամենալավագույնն են համարվում։

Ռումանովյան ցեղը ստեղծվել է Յարոսլավլի մարզում, տեղական ոչխարների մեջ ըստ մորթատու որակի ընտրություն և զույգերի ընտրություն անցկացնելու միջոցով։ Այս ցեղի բուրդը մյուս կոպտաբուրդ ոչխարների բրդից տարբերվում է նրանով, որ աղվամազը 1,5—2,5 սմ-ով երկար է

քստամազից: Բրդի քստամազը սև է, իսկ աղվամազը՝ բաց մոխրագույն, որի հետևանքով լոբոդը բացելիս մուգ մոխրագույն է երևում, որին ոչխարաբուծները հաճախ երկնագույն են անվանում:

Ռումանովյան ցեղի ոչխարներից ստացված մորթին բարձր է գնահատվում նաև նրա համար, որ մորթու քուրդը շատ փափուկ է, հագնելու ժամանակ չի տրորվում և մաշկին շատ ամուր է կպած:

Խոյերի պարանոցի վրայի բուրդը սովորաբար սև է լինում, ավելի կոպիտ է ու երկար, որի հետևանքով առաջա-

Նկ. 13. Ռումանովյան ցեղի խոյ:

նում է քաշ: Ռումանովյան ոչխարները նշանավոր են նաև իրենց պտղաբերությամբ: Մեկ ծնի ժամանակ յուրաքանչյուր 100 մաքիից մինչև հաշվով ստացվում է 200—250 գառ, իսկ եթե մաքիների մի մասը տարեկան ծնում է 2 անգամ, ապա 100 մաքիից մինչև 350 գառ է ստացվում:

Ոչխարների հոտերում հաճախ հանդիպում են այնպիսի մաքիներ, որոնք մեկ տարում տալիս են 5—9 գառ:

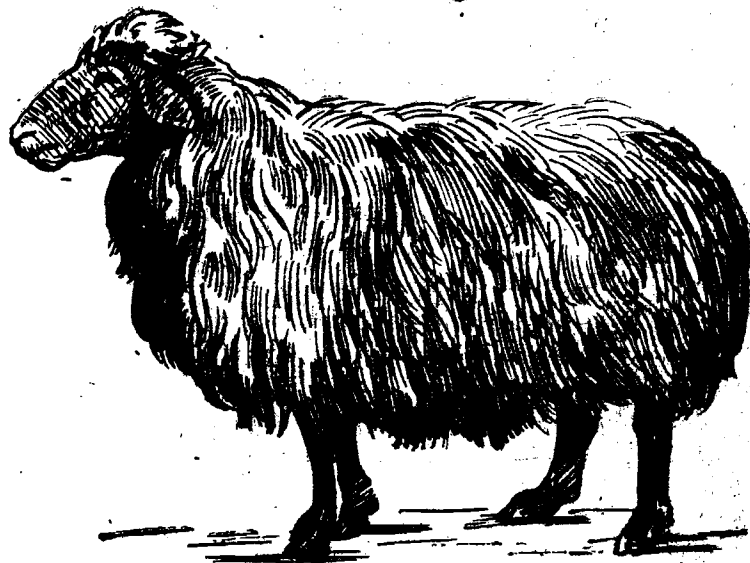
Ռումանովյան ոչխարներին գլխավորապես բուծում են Յարոսլավլի ու իվանովի մարզերում և մեր Միոսթյան հյուսիսային շրջաններում: Ռումանովյան ցեղի խոյերին տրամախաշում են տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների հետ:

ԳԱՌՆԵՆԻԱՏՈՒ ՈՉԽԱՐՆԵՐ

Գառնենիատու ոչխարներից են կարակուլյան, նոկուլյան, ռեշետիլովյան, մալիչ և չուշկա ցեղերը, որոնցից ուշադրության է արժանի կարակուլյան ցեղը:

Կարակուլյան

Կարակուլյան ցեղի ոչխարներից ստացվում են աշխարհի ամենալավ գառնենիները: Հասակավոր կարակուլների, կամ այսպես կոչված «բուխարային» բուրդը կոպիտ է, խոշոր ծամիկներով և ոչ մեծ ոլորվածությամբ: Խոյերը մեծ մասամբ եղջյուրավոր են, իսկ մաքիները՝ անեղջյուր: Տոհ-

Նկ. 14. Կարակուլյան ցեղի մաքի:

մային խոյերի միջին կենդանի քաշը սովորաբար 60—80 կգ է: Երկու խուզի ընթացքում մեկ գլխից ստացվում է մոտավորապես 2,5—3 կգ բուրդ:

Կարակուլյան ոչխարներից ստացվող ամենաարժեքավոր մթերքը սև գույնի գառնենիններն են, որոնք ստացվում են 1—3 օրական գառներից (նկ. 14):

Կարակուլյան ցեղն ամենից շատ տարածված է Ուզբեկստանում, Թուրքմենստանում, Ղազախստանում, Տաջիկստանում և Ղրիմի, Աստրախանի, Կրասնոդարի ու Ստավրոպոլի որոշ շրջաններում:

Մեր Միությանում կարակուլյան ոչխարի խոյերին լայնորեն օգտագործում են տարբեր կոպտաբուրդ գառնենիատու ցեղերի լավացման համար:

Սովետյան ոչխարները բուծվում են միայն Ուկրաինական ՍՍՌ-ի Պոլտավայի մարզում: Այս ցեղի ոչխարներից ստացվում են գլխավորապես մոխրագույն գառնենիններ, որոնք իրենց որակով զիջում են կարակուլ ցեղի գառներից ստացված գառնենիններին: Սովետյան ցեղի ոչխարներն ունեն կոպիտ, տարասեռ բուրդ: Ոչխարները խոշոր են, չրկար ու նիհար պոչով: Պոլտավայի մարզի Կոբելյակ շրջանում գտնվող պետական տոհմային բուծարանում այս ցեղի ոչխարների հետ տարվում է տոհմային աշխատանք:

Ռեշետիլովյան

Այս ցեղի ոչխարները տարածված են միայն Ուկրաինական ՍՍՌ-ում, որոնցից ստացվում են գլխավորապես սև գույնի գառնենիններ: Դրանք իրենց որակով զգալիորեն զիջում են կարակուլյան ոչխարներին: Ռեշետիլովյան ոչխարներից ստացված գառնենին շատ դեպքերում ունենում է թույլ առաձգականություն և փայլ:

Գառնենինների որակը լավացնելու նպատակով այս ցեղի մաքիներին տրամախաշում են կարակուլյան ցեղի խոյերի հետ:

ՄՍԱՃԱՐՊԱՅԻՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՆ ՈՉԽԱՐՆԵՐ

Այս ոչխարներին են պատկանում հիսարյան, էդելբախյան, սարաջինյան, աստրախանյան և ոսդեբկական (ջայդար) դմակավորների ցեղերը: Այս ուղղության ոչխարների համար բնորոշ է սրբանի ետևի մասում պոչի արմատի մոտ մեծ քանակությամբ ճարպի կուտակվելը: Ճարպի այս կուտակումը կոչվում է դմակ:

Դմակավոր ոչխարների պոչը շատ կարճ է և դմակի ճարպով ծածկվելու հետևանքով չի երևում:

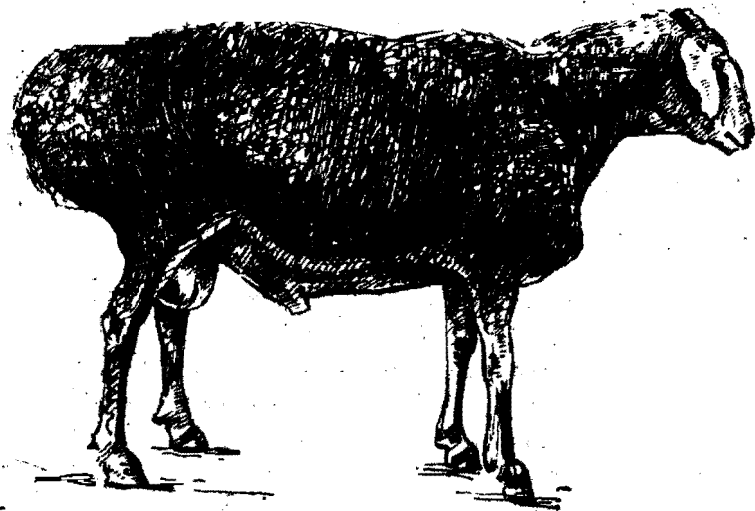
Բոլոր դմակավոր ոչխարները կոպտաբուրդ են, որոնցից ամենակոպիտ բուրդն ունեն հիսարյան ոչխարները: Դմակավորներից ստացված բրդին արդյունաբերության մեջ անվանում են օրդովյան (բացառությամբ էդելբախյան, թալիմենական և հիսարյան ոչխարների բրդի, որոնց տրված է իրենց անունը):

Հիսարյան

Ոչխարներն իրենց խոշորությամբ աշխարհի բոլոր ցեղերի մեջ գրավում են առաջին տեղը: Նրանց ոսկրակազմն ամուր է, լավ զարգացած, ոտքերը բարձր, կիսադեմը՝ սապատառունգ:

Ոչխարներն անեղջյուր են: Տոհմային խոյերը կշռում են 100—120 կգ, իսկ լավագույնները՝ 150—160 կգ: Բուծած ամորձատվածների կենդանի քաշը հասնում է մինչև 192 կգ-ի: Դմակի ճարպի կշիռը 16—18 կիլոգրամ է, իսկ բուծած, ամորձատվածներինը՝ 30 և ավելի կգ (նկ. 15):

Հիսարյան ոչխարների բուրդը շատ կոպիտ է և պարունակում է մեծ քանակությամբ մեղրածուխ չոր մազեր: Մարմնի բրդակալությունը վատ է, որի հետևանքով բրդատվությունը ցածր է և միայն լավագույն մաքիներինը ու խոյերինը հասնում է:

Նկ. 15. Հիսարյան ցեղի խոյ:

Բուրդը մեծ մասամբ լինում է մուգ շագանակագույն, սև և շատ հազվադեպ շեկ գույնի: Այս ցեղի ոչխարները հիմնականում տարածված են Տաջիկական և քիչ քանակությամբ Ուզբեկական և Կիրգիզական ՍՍՌ-ներում:

Էդելբայան

Նույնպես դնակավոր է: Այս ցեղի ոչխարները խոշոր են, մեծ մաշամբ լինում են շեկ կամ բաց դուրբ գույնի, իսկ հաճախ հանդիպում են ավելի մուգ գույնի ոչխարներ: Կենդանի քաշով զննելով են միայն հիսարյան ոչխարներին:

Այս ցեղի ոչխարների բուրդը, համեմատած դնակավորների մյուս ցեղերի հետ, ավելի լավորակ է: Մաքմանի բրդակալությունը բավարար է: Տոհմային խոյերը տալիս են մինչև 3,5—4,5 կգ բուրդ:

Էդելբայան ոչխարները հիմնականում տարածված են Աստրախանյան ՍՍՌ-ի Բուրմանովյան և Նրան Կից շրջաններում:

Սառաքեյան

Տարածված է Թուրքմենական ՍՍՌ-ի Աշխաբադի մարզում: Այս ոչխարների բուրդը սպիտակ գույնի է և առանձնացվում է կոպտաբուրդների բարձր տեսակով: Առանձին կենդանիների բուրդը լինում է քաղաքակապես միահավասար և մոտենում է կիսակոպիտ բրդին: Տոհմային խոյերի բրդատվությունը կազմում է 4—5 կգ: Խոյերի միջին կենդանի քաշը տատանվում է 90—100 կգ-ի սահմաններում, իսկ լավագույններինը կազմում է 118 կգ:

Աստրախանյան ոչխարներ

Խոշոր են և ունեն բավական կոպիտ բուրդ, որը հիմնականում բաց շագանակագույն է: Տոհմային խոյերը կշռում են 65—100 կգ և տարեկան տալիս են 3—4 կգ բուրդ: Աստրախանյան ոչխարները տարածված են Աստրախանի մարզի մերձկասպյան տափաստաններում: Այս ոչխարները շատ քիչ քանակությամբ բուծվում են Վոլգոգրադի մարզում և Մաավրոպոլի երկրամասում:

Ուզբեկական դնակավոր ոչխարներ

Այս ցեղին ժողովուրդն անվանում է ջադարա, համարվում է տեղական ցեղ և շատ լավ հարմարված է Ուզբեկական տեղական լեռնային պայմաններին:

Այս ոչխարներն ամբողջ տարին գտնվում են արոտային պահվածքում՝ ձմեռը կիսաանապատային և անապատային, իսկ ամառը՝ լեռնային արոտներում: Ոչխարները խոշոր են և ունեն ամուր կոնստիտուցիա: Խոյերի կենդանի քաշը 100—120 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 70—80 կգ: Մեկ ոչխարից ստացվում է մինչև 12 կգ ճարպ. բրդատվությունը ցածր է, խոյերի բուրդի քաշը 2,5—3,0 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 1,5—2,0 կգ: Բրդի որակը համեմատած հիսարյան ոչխարների բրդի հետ լավն է, իսկ սառաքեյանի համեմատությամբ վատն է: Ոչխարները մեծ մասամբ լինում են սև գույնի:

Ուղղեկական ոչխարներին բուծում են Ուղղեկատանում, գլխավորապես միս ու ճարպ ստանալու համար:

ՄՍԱ-ԲՐԴԱՏՈՒ ԿՈՊՏԱԲՈՒՐԴ ՈՉԽԱՐՆԵՐ

ՄՍՈՄ-ում բացի մոշտակատու, գառնենիատու և մսա-ճարպատու ուղղության ոչխարներից և Անդրկովկասի ոչխարներից, տարածված են նաև մի քանի վաղատաքուրդ ցեղեր, որոնք ունեն տարբեր մթերատվություն: Այս ոչխարներին բուծելիս գլխավոր ուշադրությունը դարձվում է նրանց բրդատվության և խոշորության վրա, հնարավորին չափ շատ միս ու բուրդ ստանալու նպատակով:

Այն շրջաններում, որտեղ այս ուղղությամբ զգալի աշխատանք է կատարված, յուրաքանչյուր խոյի միջին կենդանի քաշը կազմում է 90—100 կգ, իսկ մաքիներինը՝ 60—80 կգ:

Մսաբրդատու ոչխարներից ամենաարժեքավորներն են համարվում կուլուգուրովյան, չերկասյան և միխնովյան ցեղերը:

Կուլուգուրովյան ոչխարները ստեղծվել են մինչև ռևոլյուցիան, նախկին Վորոնեժի նահանգի Կուլուգուրի գյուղի բնակիչների կողմից (ներկայիս Վորոնեժի մարզի Նիժնեդեվիցյան շրջան): Ցեղն ստացվել է տեղական հասարակ կոպտաբուրդ ոչխարների և այն ժամանակ Դոնյան և Մերձկասպյան տափաստաններում տարածված վոլոշյան ցեղի խոյերի տրամախաշումից:

Կուլուգուրովյան ոչխարներն ունեն երկար ու մինչև ցատկիչ հոդը հասնող ճարպային պոչ, որը հաճախ հասնում է մինչև գետին: Պոչի ճարպը տեղավորված է պոչի ողերի կողքից, որը պոչարմատի մոտ լինում է լայն, իսկ ծայրին՝ նեղ: ճարպային պոչի քաշը հասնում է մինչև 15—18 կգ-ի: Ոչխարները խոշոր են, տոհմային խոյերը կշռում են 70—90 կգ, իսկ որոշ գեպերում՝ 120—130 կգ: Բուրդը լինում է սպիտակ և սև գույնի ու հասնում է 20 սմ երկարության: Բրդակալությանը լավ է, տոհմային խոյերը տալիս են 4—7 կգ բուրդ:

1954 թ. Համամիութենական գյուղատնտեսական ցուցա-

հանդեսի կուլուգուրովյան ցեղի շեմպիոն խոյն ունեցել է 133 կգ կենդանի քաշ, որի բրդատվությունը կազմել է 6,1 կգ:

Ներկայումս այս ցեղը մի կողմից բուծվում է մաքրությամբ, իսկ մյուս կողմից տրամախաշվում է կիսանրբագեղմ ոչխարների խոյերի հետ այն հաշվով, որպեսզի խառնածիններն ունենան միասեռ երկար բուրդ և լավ մսային մթերատվություն:

Չերկասյան

Հիմնականում տարածված է Կուլբիշևի մարզի հյուսիսային շրջաններում: Այս ցեղն ստեղծվել է մոտավորապես 100 տարի առաջ, նախկին Սամարայի նահանգի հյուսիսային մասի գյուղացիների կողմից:

Չերկասյան ցեղի ոչխարները, ի տարբերություն մյուս բոլոր կոպտաբուրդ ցեղերի, ունեն ամբողջ մարմնի (այդ թվում և փորի տակի, վերջավորությունների ու դնչի) գերազանց բրդակալություն:

Բուրդը հիմնականում սպիտակ է, որի տարեկան երկարությունը հասնում է մինչև 28—30 սմ-ի: Պոչը երկար է ու բարակ (առանց ճարպի կուտակման):

Տոհմային խոյերը երկու խուզի ընթացքում տարեկան տալիս են 5—8 կգ բուրդ, իսկ ռեկորդիստները՝ մոտավորապես մինչև 10 կգ: Կենդանիները բավական խոշոր են, խոյերը կշռում են 70—90 կգ, սակայն միսը բարձր որակի չէ, որովհետև ռեկորդները շատ են, իսկ մկանները՝ վատ զարգացած:

Միխնովյան

Միխնովյան ոչխարները տարածված են Վորոնեժի մարզի Օստրոգոժյան պետական տոհմաբուծարանի կողմից սպասարկվող շրջաններում: Բրդատվությամբ մյուս կոպտաբուրդ ցեղերի մեջ այս ցեղը գրավում է առաջնակարգ տեղ: Գլխավորապես բարձր է գնահատվում միխնովյան ոչխարների բրդի ռեկորդային երկարությունը, որը հասնում է մինչև 40 սմ-ի: Միխնովյան ոչխարների բուրդը սպիտակ է, իսկ որոշ գեպ-

քերում՝ ահ, որը հասակին զուգընթաց ապիտակում է: Փունջը և վերափրոթյունները մուգ շագանակագույն են կամ օկ գույնի:

Տոհմային խոյերի բրդատվությունը տատանվում է 4—6 կգ-ի սահմաններում, իսկ ռեկորդիստներինը հասնում է մինչև 10 կգ-ի:

Խոյերի կենդանի քաշը 60—90 կգ է, իսկ մսային հատկությունները անբավարար են զարգացած: Միխնովյան ոչխարները ստեղծվել են նախկին Վորոնեժի նահանգում, որտեղից և տարածվել են հարևան շրջանները և օգտագործվել են հասարակ կոպտաբուրդների լավացման համար:

ՄՍԱ-ԲՐԴԱ-ԿԱԹՆԱՏՈՒ ՈՉԽԱՐՆԵՐ

Այս ուղղության ոչխարները բուծվում են Կովկասի լեռնային շրջաններում և մթերատվությամբ համարվում են բազմակողմանի զարգացած: Այսպիսի լեռնային, կոպտաբուրդ ոչխարներին բուծում են միս, բուրդ, կաթ և ճարպ ստանալու նպատակով, բացի այդ գառներից ստացած մորթին տեղի բնակչությունն օգտագործում է գլխարկներ (փափախ) և օձիքներ կարելու համար, իսկ բրդից կարում են հաստով հագուստներ (յափնջիներ, ոտնամաններ և հաստ կոստյումներ):

Կովկասյան ոչխարներից հայտնի են մի շարք տնտեսական արժեք ներկայացնող ցեղեր՝ Թուշինյան, անդիական, օսեթինյան, բալթաս, մազեխ, բոզախ, դարաբադի, շիրվանի, լեզգինյան, խմերթինյան և այլն:

Թուշինյան

Հատ բրդի որակի կոպտաբուրդներից ընդհանուրն է: Ոչխարների բուրդն ապիտակ է, փափուկ, 10—12սմ երկարությամբ և քրակով հաճախ մոտենում է կիսակոպիտ բրդին: Տոհմային խոյերը տարեկան տալիս են 4—5 կգ բուրդ: Կենդանիները միջին մեծության են: Տոհմային խոյերը կշռում են 60—70 կգ, ռիսները՝ 35—45 կգ:

Պ, 16. Թուշինյան ցեղի խոյ:

Այս ոչխարների կաթից բնակչությունը կաթնամթերքներ է պատրաստում:

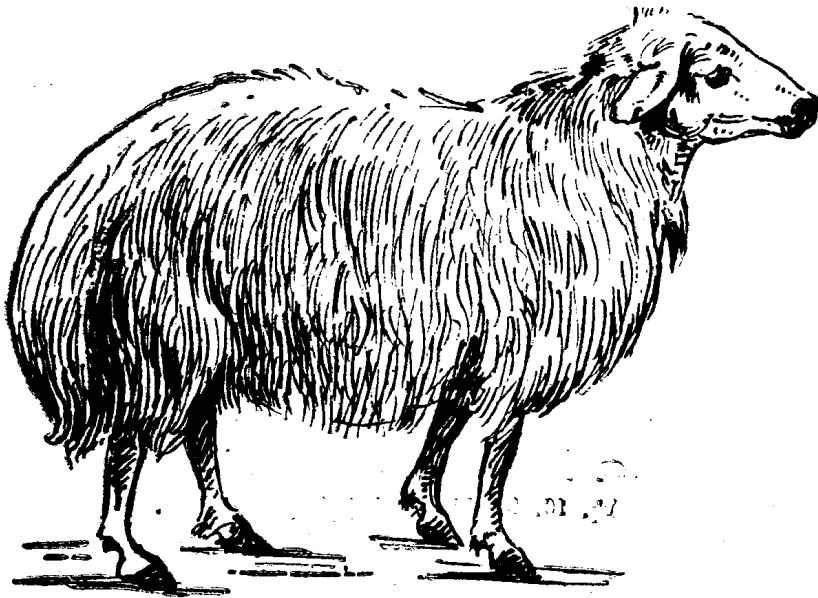
Բուրդը բարձր է գնահատվում նաև տեքստիլ արդյունաբերության կողմից: Այն պարունակում է մոտավորապես 70 տոկոս ազվամազ, 25 տոկոս անցողիկ մազ և 5 տոկոս անցողիկ մազին շատ նման քստամազ:

Թուշինյան ոչխարներին գլխավորապես բուծում են Վրացական ՄՍԲ-ի բարձր լեռնային շրջաններում, որտեղ ներկայումս նրանց տրամախաչում են նրբագեղմ ցեղերի փոխրով, որից ստացված խառնածինները բարձրորակ են լինում:

Բալթաս

Այս ցեղի ոչխարները լեռնային ոչխարներից ամենախոշորներն են: Նրանց պոչը կազմում է երկու ճարպային բարձիկներ և ցատկիչ հողերի գծից իջնում է ցած:

Տոհմային խոյերի միջին կենդանի քաշը 80—90 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 55—60 կգ: Բալթաս ոչխարները գնահատվում են ըստ իրենց բրդի մթերատվության: Խոյերի տարեկան բրդատվությունը 3—4 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 3,0—

Նկ. 17. Բալբաս ցեղի մաֆի:

2,5 կգ: Բրդակալությունը լավ է, բուրդն սպիտակ գույնի է, երկար և աղվամազով հարուստ: Աչքերի շուրջը, դնչի ծայրը, վերջավորությունների ներքևի մասը և ականջները սև են:

Բալբասի բուրդը արժեքավոր հումք է լավագույն գորգեր և այլ բրդյա գործվածքների պատրաստելու համար: Բալբաս ցեղի ոչխարներն աչքի են ընկնում բարձր կաթնատվությամբ: Մեկ մաքից (ըստ պրոֆ. Ռուխկյանի տվյալների) միջին հաշվով ստացվում է 101,6 կգ, իսկ լավագույն մաքիներից՝ մինչև 200 և ավելի կգ կաթ: Բալբաս ցեղը մաքրությամբ բուծվում է Մարտունու (Հայկական ՍՍՌ) և Նախիջևանի (Ադրբեջանական ՍՍՌ) պետական տոհմային բուծարանների կողմից սպասարկվող շրջաններում:

Անդիական

Բուծվում են Դաղստանի արևմտյան մասում: Ցեղը ճարպապոչավոր է և գնահատվում է բրդի որակով, որը սև է և ուժեղ փայլ ունի: Բուրդը գարնանային փուլի ժամանակ ու-

նենում է 12—15 սմ երկարություն: Այն օգտագործվում է յափնջիներ, գորգեր և այլ բրդյա գործվածքների պատրաստելու համար: Մեկ ոչխարից տարեկան միջին հաշվով ստացվում է 1,5—2 կգ բուրդ: Կովկասյան մյուս ցեղերի հետ համեմատած, այս ցեղը փոքր է: Խոյների կենդանի քաշը տատանվում է 40—60 կգ-ի, մաքիներինը՝ 35—45 կգ-ի սահմաններում:

Օսեթական

Այս ցեղը հիմնականում բուծվում է Հյուսիս-Օսեթական և Կաբարդինյան ԱՍՍՌ-ներում ու Հյուսիսային Կովկասի այլ շրջաններում: Այս ոչխարների առանձնահատկությունը պոչի ձևն է, որը նման է կարակուլյան ցեղին: Կենդանիները միջին մեծության են. տոհմային խոյերը կշռում են 55—70 կգ, իսկ մաքիները՝ 40—48 կգ: Բուրդը լինում է սև ու սպիտակ գույնի, միջին փափկության: Մեկ ոչխարից տարեկան ստացվում է 1,5—2 կգ բուրդ: Հատկապես երիտասարդ ոչխարների միսը շատ համեղ է: Մեկ մաքուց կթի ժամանակաշրջանում ստացվում է 40—50 կգ կաթ:

Բրդից գլխավորապես պատրաստում են յափնջիներ և վալենկաներ:

Ներկայումս օսեթական ոչխարներին տրամախաշում են պրեկոսների և այլ մերինոսների հետ, իսկ բարձրագույն լեռնային շրջաններում բուծում են մաքրությամբ:

Մազեխ

Մազեխ ցեղի ոչխարները տարածված են Ադրբեջանական և Հայկական ՍՍՌ-ներում: Ադրբեջանում ցեղը հիմնականում տարածված է Նախիջևանի ԱՍՍՌ-ում: Ըստ արտաքին տեսքի և պոչի ձևի մազեխ ցեղի ոչխարները նման են բալբասին: Բուրդը հիմնականում շագանակագույն է, տարբեր նրբերանգներով, շատ քիչ հանդիպում են նաև սև ու մոխրագույն ոչխարներ: Բուրդը կոպիտ է և հաճախ մեռած ու չոր մազեր է պարունակում. բրդակալությունը վատ է, տարեկան մեկ

28 կգ է, իսկ խոյերինը՝ 25—35 կգ: Բրդակալությունը բավարար է, բոլոր մասերում մետաքսե փայլով, 12—15 սմ երկարության, կիսակոպիտ է և պարունակում է միայն աղվամազ ու անցողիկ մազ:

Տարեկան երկու խոտի ընթացքում յուրաքանչյուր ոչխարից տտացվում է մինչև 2 կգ բուրդ: Իմերեթիսյան ցեղը լավացվում է նրբագեղմերով: Բացի նշված ցեղերից, Կովկասում բուծվում են մի շարք այլ ցեղեր՝ ափարյան, դարգինյան, կումիկական, քյասմա, դմիխ, հոիկ և այլն, որոնք ոչխարաբուծության մեջ առանձին տնտեսական նշանակություն չունեն:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՒԾՈՒՄԸ

Ոչխարների բուծում ասելով հասկանում ենք նրանց բազմացմանը և աճեցմանը ու որակական ցուցանիշների լավացմանը վերաբերող գիտությունը:

Ոչխարաբուծության մեջ կիրառվում է բուծման երկու եղանակ՝ մաֆուր կամ ներցեղային բուծում և տրամախաշում, որը լինում է միջցեղային ու միջտեսակային (հիբրիդացում):

Մաֆուր բուծում

Մաֆուր կամ ներցեղային կոչվում է բուծման այն եղանակը, որի դեպքում փոքր և մաքին պատկանում են միևնույն ցեղին:

Մաքուր բուծումը տոհմային տնտեսություններում կիրառվող ոչխարների բուծման հիմնական մեթոդն է, քանի որ նրանց նպատակը մաքրացեղ, բարձր մթերատու կենդանիներ ստանալն է, որոնք աճեցվելու են ուրիշ ապրանքային ֆերմաների համար:

Մաքուր բուծման դեպքում ստացվող մերունդն ունենում է բուծվող ցեղի բոլոր բնորոշ հատկանիշները, որի շնորհիվ պահպանվում է կենդանիների ձեռք բերած միատիպությունը և զոոտեխնիկական մի շարք միջոցառումներ կիրառելով հնա-

րավորություն է ստեղծվում հետագայում եղած ցեղը դադարեցնել կատարելագործել:

Անհրաժեշտ է նշել, որ մաքուր բուծում կարելի է անցկացնել ոչ միայն տոհմային տնտեսություններում, այլև ապրանքային ֆերմաներում: Օրինակ՝ եթե ապրանքային ֆերմայում բուծվում են քարձորակ մուշտակներ տվող ռոմանովյան ցեղի կամ բարձրարժեք գառնենիատու կարակուլյան ոչխարներ, ապա նրանց չի կարելի տրամախաշել ոչ մի այլ ցեղի հետ, քանի որ չկա մի այնպիսի ցեղ (ներագեղմ, կիսանրբագեղմ կամ կոպտաբուրդ), որը տա ավելի լավ մուշտակներ, քան ռոմանովյան կամ ավելի լավ գառնենիներ, քան կարակուլյան ոչխարները:

Ապրանքային ֆերմաներում մաքուր բուծում է անցկացվում նաև այն դեպքում, երբ հոտում կան բարձրարժեք կենդանիներ, որոնցից ստացվող սերունդը կարող է օգտագործվել մաքրացեղ հոտերը լրացնելու համար:

Մաքուր բուծման դեպքում հնարավորություն է ստեղծվում պահպանել կենդանիների ցանկալի որակը և ստեղծել ավելի լավ հատկանիշներ ունեցող ոչխարներ: Մաքուր բուծումը լավ զարգացած, օգտակար հատկություններ ունեցող ոչխարների ցեղերի բուծման ամենաճիշտ մեթոդն է:

Մաքուր բուծման դեպքում կենդանիների բացասական հատկությունների բարելավումը համեմատաբար դանդաղ է ընթանում, որի հետևանքով ամենևին նպատակահարմար չէ մեր տեղական ոչխարներին (որոնք չափազանց ցածր մթերատվություն ունեն) բուծել մաքրությամբ: Այդպիսիներին պետք է բուծել տրամախաշման մեթոդով, որի դեպքում նրանց բարելավումը կատարվում է համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում:

Մաքուր բուծման դեպքում կենդանիների ընտրությունն ու զույգընտրությունը, լիարժեք կերակրումն ու մատղաշների նպատակասլաց աճեցումը դառնում է անհրաժեշտություն, որովհետև տարիներ շարունակ միմյանց հետ զուգավորվելով համեմատաբար միանման ծագումով կենդանիներ, առաջանում է նրանց հատկությունների ժառանգական մեծ կայունություն ու հակառակ դրան, կենսունակության որոշ նվազում,

որի հետևանքով կենդանիները շատ մթերք տալու համար ավելի սրահանջկոտ են դառնում կերակրման, պահվածքի ու փնամքի պայմանների նկատմամբ:

Տոհմային տնտեսություններում ու գործարաններում միանման զուգգերի երկարատև ընտրությունն առաջացնում է ընդհանուր ծագում ունեցող որոշ արժեքավոր հատկանիշներով միմյանց շատ նման կենդանիների խումբ:

Եթե կենդանիների խումբն իր տնտեսական հատկություններով նման է արտադրողին և նրա հետ ունի մոտիկ կամ հեռու ազդակցական կապեր, կոչվում է արտադրողի գիծ: Այսպիսով, գիծ է կոչվում աչքի ընկնող արտադրողի այն սերունդը, որի մեջ ընտրության, նպատակաւաց դաստիարակման ու ազդակցական բուծման շնորհիվ պահպանվում ու կատարելագործվում են տոհմի նախահոր արժեքավոր հատկությունները և վերացվում են եղած թերությունները: Ուստի գծային բուծումը համարվում է որպես աչքի ընկնող հատկությունների փոխանցման մի միջոց:

Պ. Ն. Կուլեշովը գտնում է, որ գծային բուծում ասելով պետք է հասկանալ միևնույն արյունը, միևնույն հատկություններն ու ձևերն ունեցող կենդանիների բուծումը, որի հետևանքով ապահովվում է սերնդի որոշ միանմանություն: Այլ կերպ ասած գծային բուծման էությունը գծի հիմնադրի ընդհանուր տիպի կրկնողությունն է:

Այս տեսակետից գիտնականները նշում են, որ ստեղծված գիծը կարելի է համարել որպես միկրոցեղ, այսինքն այն ցեղն է՝ ցեղի մեջ (Մ. Մ. Շչեպկին և Ն. Ա. Յուլիստով), որի հետևանքով ամեն մի գիծ պետք է ունենա իրեն առանձնահատուկ ցանկալի տիպի պահանջները:

Գծի նախահայրը (հիմնադիր արտադրողը) պետք է ծնված լինի բարձր դասերի պատկանող ծնողներից, ունենա առողջ և ամուր կոնստիտուցիա, լավ մարմնակազմություն, համապատասխանի ցանկալի տիպի պահանջներին և տա բարձր որակի սերունդ: Այստեղից պարզ է, որ գծային բուծումը ցեղի մեջ եղած լավագույն կենդանիների սերնդի բուծում է, քանի որ գծային բուծումը ոչ միայն լավագույն հատկանիշներ ունեցող նախահոր ամբողջ տիպի կրկնողություն

է, այլև բուծման առաջադիմական մեթոդ է, որը հենվելով ձեռք բերածի վրա ստեղծում է նորը և ավելի լավը, որի հետևանքով ցեղը կատարելագործվում է ամբողջությամբ:

Այստեղից երևում է, որ տնտեսությունում գիծ ստեղծելու համար անհրաժեշտ է առանձին ուղադրություն դարձնել նախահոր ընտրությանը, քանի որ արտադրողից ստացված սերունդը միայն այն ժամանակ կարող է գիծ համարվել, երբ նախահայրը իր հատկություններով լինում է բարձրարժեք և կայուն կերպով դրանք փոխանցում է սերնդին: Սովորաբար տնտեսությունում ստեղծվում է 4—6 գիծ: Նախահորից ծագած գծին կոչում են նրա անունով:

Եթե այդ խմբի կենդանիների ծագումն ընթանում է իգական կենդանիների գծով, այսինքն հիմնադիրը ռեկորդային մթերատվությամբ աչքի ընկնող մաքի է և նրա կապը սերունդների հետ պահպանվում է իգական սերունդների միջոցով, ապա այն կոչվում է ընտանիք: Տոհմային աշխատանքի շնորհիվ յուրաքանչյուր ցեղի մեջ ստեղծվում են մի քանի մեկը մյուսից տարբերվող գծեր և ընտանիքներ:

Ոչխարաբուծության պրակտիկայում հազվադեպ են պատահում ընտանիքներ, քանի որ արհեստական սերմնավորման հետևանքով խոյերն ավելի շատ սերունդներ են թողնում, և բացի այդ, խոյերին ավելի մանրակրկիտ կերպով են ընտրում, քան մաքիներին: Ընտանիքներն ամենից հաճախ պատահում են կաթնատու տավարաբուծության, թռչնաբուծության մեջ և այլն:

Գծային բուծում անցկացնելիս նախահոր արժեքավոր հատկությունները սերունդների մեջ պահպանելու համար օգտվում են չափավոր կամ հեռավոր ազդակցական զուգավորումներից:

Ազդակցական բուծում անցկացնելիս հնարավորություն է ստեղծվում սերունդների ժառանգականության մեջ կայունություն մտցնել և գծի նախահոր արժեքավոր հատկությունները սերնդի մեջ պահպանել:

Այս դեպքում կենդանիների կենսունակության նվազման և այլատեսիլ դեմ պայքարելու համար անհրաժեշտ է կիրառել բուծվող կենդանիների «արյան թափացում», որի համար

օգտագործել այնպիսի արտադրողներ, որոնք քեզ ծագել են տվյալ գծի հիմնադիրներից, քայքայ աճեցվել են այլ պայմաններում, օրինակ ուրիշ տնտեսություններում: Այս նպատակով կարելի է դիմել նաև միջգծային բուծման, որը քայքայ «արյան թարմացնելու» հնարավորություն է տալիս զուգակցել երկու գծերի լավագույն արժանիքները:

Իր աշխատանքներում այսպիսի տրամախաչում է անցկացրել ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը, որը զուգակցելով մի գծի ոչխարների բրդի երկարությունը մյուսների բրդի մեծ խտության ու բարձր կենդանի քաշի հետ, ստեղծել է նոր կոմբինացված գծեր:

Ժամանակակից զարգացած տեխնիկան և լայնորեն տարածված ոչխարների արհեստական սերմնավորումը հնարավորություն են տալիս խոյերի սերմը պահպանել երկար ժամանակ և տեղափոխել այն մեծ տարածություններ, որի շնորհիվ զգալիորեն հեշտանում է «արյան թարմացումը» և միջգծային բուծում անցկացնելը, որովհետև այս դեպքում չի պահանջվում տնտեսությունների միջև խոյերի փոխանակում կատարել կամ զենել այլ տնտեսություններից: "

ՏՐԱՄԱԽԱՇՈՒՄ

Տրամախաչում է կոչվում ոչխարների բուծման այն մեթոդը, որի դեպքում զուգավորվում են տարբեր ցեղերի կամ տեսակների պատկանող անհատներ: Երբ տրամախաչում են տարբեր ցեղերի անհատներ, տրամախաչումը կոչվում է միջցեղային, իսկ տարբեր տեսակների տրամախաչումը կոչվում է միջտեսակային կամ հիբրիդացում:

Ոչխարների միջցեղային տրամախաչումը մեծ նշանակություն ունի նոր ցեղերի ստեղծման գործում, քանի որ տրամախաչելով 2 ցեղ՝ բարձր և ցածր մթերատու, բարձրանում է ստացված սերունդների մթերատվությունը, որովհետև նոր, խառնածին սերունդն ունենում է բարձր կենսունակություն, պտղատվություն և դիմացկունություն:

Տրամախաչումից ստացված խառնածիններն ունենում են ժառանգականության մեծ բազմազանություն ու անկայունու-

թյուն, որի հետևանքով ավելի ճկուն են լինում և հնարավոր է կենդանու զարգացումը մթերատվության ցանկացած ուղղությամբ տանել:

Տրամախաչման նպատակն է ստանալ այնպիսի խառնածիններ, որոնք օժտված լինեն տնտեսական արժեքավոր մի շարք հատկանիշներով և լավ հարմարված լինեն տվյալ վայրի բնակլիմայական պայմաններին, ուստի մեծ մասամբ միջցեղային տրամախաչում կատարելիս տեղական ցածր մթերատու ցեղի մաքիները տրամախաչում են բարձր մթերատու բուծարանային ցեղերի արտադրողներով:

Այսպիսով, միջցեղային տրամախաչումը ոչխարաբուծության մեջ կիրառվող բուծման ամենալավ մեթոդն է, որի շնորհիվ հնարավոր է կարճ ժամանակում բարելավել ցածր մթերատվություն ունեցող ոչխարներին:

Սակայն տրամախաչման ժամանակ պետք է կերակրման, խնամքի ու պահվածքի լավագույն պայմաններ ստեղծել, որոնք կօգնեն ամրապնդելու ցեղերի դրական հատկությունները:

Կերակրման, խնամքի ու պահվածքի վատ պայմաններում տրամախաչելու հետևանքով միանգամայն բացասական արդյունք է ստացվում, որովհետև անբարենպաստ պայմաններում կուլտուրական (լավացնող) ցեղի հատկությունները չեն զարգանում, իսկ տեղական լավացվող ցեղի դրական հատկությունները վորչում են:

Ոչխարաբուծության մեջ կիրառվող տրամախաչման հիմնական ձևերն են.

- 1) կլանողական կամ վերափոխման
- 2) վերարտադրական կամ բուծարանային
- 3) փոփոխական
- 4) արդյունաբերական
- 5) ներածական կամ արյան ներարկման:

Տրամախաչման այս բոլոր ձևերը մի նպատակ ունեն՝ որակապես բարելավել ցածր մթերատու ցեղերը, տրամախաչել ցածր մթերատու ցեղը լավ հատկանիշներ ունեցող բուծարանային մեկ կամ մի քանի ցեղերով: Դրա շնորհիվ խառնելով ժառանգականությունը և կատարելով ընտրություն

և զոգրերի բնութիւնն, փառնածինների մեջ ստեղծվում և ամրապնդվում են դրական հատկանիշներ: Տրամախաշման եղանակը պետք է ընտրել, ելնելով դրված նպատակից:

Կլանողական կամ վերափոխման տրամախաշման հիմնական նպատակը ցածր մթերատու ցեղերի արմատական վերափոխումն է մի որևէ բարձր մթերատու ցեղով. այս աշխատանքներն ավարտված են համարվում այն դեպքում, երբ խառնածիններն իրենց հատկութուններով նմանվում են բարելավող ցեղին: Այս եղանակի ժամանակ երկու ցեղերի տրամախաշումից ստացված առաջին սերնդի խոյներին խոտանում են, իսկ մաքիներին նորից ծածկում են լավացնող ցեղի արտադրող խոյերով: Ստացվում է երկրորդ սերունդը, որի նկատմամբ կրկնվում է նույնը և այսպես խառնածինների որակի լավացումը շարունակվում է այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք իրենց արտաքին տեսքով, արտադրողականությամբ և ժառանգական որակով նմանվեն լավացնող ցեղին. սրանից հետո փառնածիններին բուծում են «ինքն իր մեջ»:

Ստացված բարձրարյուն խառնածիններն իրենց էքստերյերով և մթերատվությամբ շատ մոտիկ են բարելավող ցեղին: Սակայն տրամախաշումը շարունակելիս սերունդների համար ավելի նշանակություն է ունենում ոչ թե արյան աստիճանը, այլ բարելավող ցեղին նմանվելը, քանի որ կարող է պատահել, որ 3/4 արյուն ունեցող խառնածիններն ընդհանուր տիպով, ուղղությամբ ու մթերատվությամբ ավելի մոտիկ լինեն բարելավող ցեղին, քան ավելի բարձր արյուն ունեցողը, քանի որ, բացի ելակետային ցեղերի ժառանգականության ուժի տարբերությունից, մեծ նշանակություն ունեն նաև զուգավորվող կենդանիների տարիքը և նրանց անհատական հատկութունները, իսկ ամենագլխավորը՝ արտաքին միջավայրի այն պայմանները, որոնց մեջ աճում ու զարգանում են խառնածին ոչխարները:

Օրը ճշտորեն հաշվի են առնվում այս պարմանները, իսկ բարելավող ցեղը համապատասխանում է դրված նպատակին, ապա կլանողական տրամախաշման օգնությամբ հնարավոր է 2—3 սերունդների ընթացքում բարձրացնել ստացված

փառնածինների մթերատվությունը (որը ժառանգում է լավացնող ցեղից) և ժառանգություն դարձնել տեղական ցածր մթերատու ցեղի դրական հատկանիշները (տեղի պայմաններին լավ հարմարված լինելը, կաթնատվությունը և այլն), սակայն եթե ստացված խառնածինների համար շտեղծվեն կերակրման խնամքի և պահվածքի նպաստավոր պայմաններ, նրանց արյան աստիճանը բարձրացնելու հետ միասին ոչ միայն չեն զարգանա բարելավող ցեղի դրական հատկութունները, այլ ընդհակառակը, այդ խառնածինները կկորցնեն նաև տեղական ցեղի ժառանգաբար փոխանցված տեղի պայմաններին լավ հարմարվածության և այլ դրական հատկանիշները:

Դեռևս 2. Դարվինը գրել է. «Կլանողական ամբողջ տրամախաշման հաջողության համար հարկավոր է ոչ միայն համառորեն գործադրել բարելավող ցեղի զտարյուն ցուլերին, այլև կենդանիների համար պետք է ստեղծել այնպիսի կենսապայմաններ, որոնց մեջ կկարողանային զարգանալ անասնաբույծին հետաքրքրող հատկութունները»:

Կլանողական տրամախաշման հաջողությունը պայմանավորված է նաև խառնածինների մեջ տարվող ընտրությամբ և զուգընտրությամբ: Սակայն պետք է նշել, որ այս տրամախաշումից չի ստեղծվում լավացնող ցեղի ճիշտ պատճենը, այլ առաջանում է նոր որակ: Խառնածինները ունենալով ավելի հարուստ ժառանգականություն և ավելի լավ հարմարված լինելով տեղական պայմաններին, իրենց զարգացման պրոցեսում առաջացնում են որոշ չափով ելակետային ցեղերից տարբեր, իսկ մի շարք դեպքերում, նույնիսկ, ավելի լավ տիպեր, քան բարելավող ցեղը:

Այս մեթոդը լայնորեն կիրառվում է Հայաստանի տեղական կոպտաբուրդ ոչխարներին արմատապես վերափոխելու համար: Սակայն թփվար է որոշել, թե կլանողական տրամախաշման ժամանակ մինչև որ սերունդը պետք է այն շարունակվի Այդ որոշելու համար պետք է ելնել այն հատկանիշի պահպանողական աստիճանից, որը ցանկանում ենք վերափոխել, իսկ դա կախված է բարելավվող ցեղի ճիշտ ընտրությունից, արտադրող խոյերի անհատական որակից և կենդա-

ներերի մեջ անցկացվող ընտրութեան, զույգերի ընտրութեան ու դաստիարակման գործի ճիշտ կազմակերպումից:

Այսպիսով, ոչխարների կլանողական տրամախաչման եղանակը լավ միջոց է ցածր մթերատու, տեղական ոչխարներին վերափոխելու և նրանց բարձր մթերատու դարձնելու համար:

Վերադասարանական կամ բուծաբանային տրամախաչում: Այս եղանակի հիմնական նպատակն է երկու, կամ ավելի ցեղերի տրամախաչման միջոցով ստեղծել այնպիսի ցեղ, որն իր որակով գերազանցի օգտագործված ելակետային ցեղերին:

Տրամախաչման այս ձևը կիրառվում է տոհմային տընտեսություններում: Վերարտադրողական տրամախաչման ժամանակ ստացվող սերունդների թիվը տարբեր է լինում, նայած թե նոր ստացվող ցեղն ինչպիսի հատկություններ պետք է ունենա: Մի դեպքում տրամախաչումը կարող է տևել մինչև 3—4 սերունդ ստանալը, իսկ մյուս դեպքում՝ 1—8 սերունդ: Այդ կախված է նրանից, թե ինչ չափով են ցանկանում նոր ցեղի մեջ պահպանել լավագույնը կամ լավացվող ցեղերի հատկանիշները: Մի շարք սերունդներում ստանալով ցանկալի տեսակը, խառնածիններին բուծում են ձիներն իր մեջ:

Պետք է նշել, որ վերարտադրողական տրամախաչումից դրական արդյունքներ կստացվեն միայն հետևյալ կանոնները խստիվ պահպանելու դեպքում:

1. Պարզորեն պատկերացնել ստացվող նոր ցեղի տեսակը:

2. Տրամախաչման համար ելակետային ցեղերը և առանձին կենդանիները ճիշտ ընտրել:

3. Մատղաշների նպատակասլաց դաստիարակումը և նրանց համար արտաքին միջավայրի այնպիսի պայմաններ ստեղծելը, որոնք կնպաստեն ցանկալի տիպի կենդանիների և անհրաժեշտ հատկանիշների ձևավորմանը:

4. Ստացվող սերնդի որակի բազմակողմանի անալիզը և յուրաքանչյուր կենդանու անհատական հատկանիշների հաշվառումը:

5. Ազդակցական և գլխավորապես նեղ ազդակցական

բուծման զգույշ անցկացումը, որը պետք է ուղղված լինի ցանկալի տիպի կենդանիների ժառանգական հատկանիշների ամրապնդմանը:

6. Ոչխարների խիստ խոտանումը՝ ըստ ցանկալի տիպի ընտրութեան:

Կիրառելով նշված միջոցառումները, հնարավոր է ստանալ նոր, ավելի կատարյալ ցեղ, որը հարմարված է լինում տեղի պայմաններին և ունենում է ավելի բարձր մթերատվություն, քան ելակետային ցեղը:

Վերարտադրողական տրամախաչման ժամանակ գումարվում են տրամախաչմանը մասնակցող ցեղերի տնտեսական օգտակար հատկությունները և խառնածինների համապատասխան ընտրության ու զույգընտրության միջոցով կենդանիներին բուծում են ձիներն իր մեջ, որը հետագա սերունդների ընթացքում ստեղծում է բարձր մթերատու, կայունացած ժառանգականություն ունեցող կենդանիներ, որոնք կարող են ստեղծվող նոր ցեղի սկիզբը հանդիսանալ:

Վերարտադրողական տրամախաչման շնորհիվ մեր Միությունում ստեղծվել են ոչխարների մի շարք արժեքավոր ցեղեր, ինչպիսին է ասկանիական նրբագեղմ ցեղը, որի համար օգտագործվել են տեղական հին տիպի մերինոսյան և ամերիկական ռամբուլյե ցեղի խոյերը:

Ոչխարների կովկասյան նրբագեղմ ցեղը ստանալու համար օգտագործվել են նոր-կովկասյան տիպի տեղական մերինոսները, որոնք տրամախաչվել են ամերիկյան ռամբուլյե և ասկանիական նրբագեղմ ցեղերի խոյերի հետ:

Այն դեպքում, երբ նոր ցեղի ստացման համար տրամախաչման մեջ օգտագործվում են երկու ցեղեր, վերարտադրողական տրամախաչումը կոչվում է պարզ, իսկ երբ օգտագործվում են երկուսից ավելի ցեղեր, կոչվում է բարդ:

Վերարտադրողական տրամախաչումը ամենաառաջին, ստեղծագործական և ամենաարդյունավետ եղանակն է լայնորեն կիրառվում է ոչխարաբուծության մեջ:

Փոփոխական տրամախաչում: Այս եղանակի դեպքում մի շարք սերունդների ընթացքում խառնածիններին տրամախաչում են ելակետային մերթ մեկ, մերթ մյուս ցեղի հետ: Այս

տացվող առաջին սերնդի փառնածին մաքիներին հետագայում տրամախաչում են մերթ մեկ ցեղի արտադրող խոյերով, մերթ՝ մյուս: Փոփոխական տրամախաչումը կարելի է կատարել նաև ոչ թե երկու, այլ երեք ու ավելի ցեղերի մասնակցությամբ: Առաջին դեպքում տրամախաչումը կկոչվի պարզ փոփոխական, իսկ երկրորդ դեպքում՝ բարդ: Փոփոխական տրամախաչման հետևանքով ստանում են խախտված ժառանգականություն, բարձր կենսունակությամբ ու մթերատու վուլթյամբ այնպիսի խառնածիններ որոնք պահպանում են երակետային ցեղերի հատկությունները:

Ներկայումս փոփոխական տրամախաչումը մեծ տարածում է գտել ոչխարաբուծության մեջ: Հայաստանում մեր կողմից փոփոխական տրամախաչման միջոցով տեղական դարաբաղ ցեղի ոչխարները լավացնում են սովետական մերինոս և պրեկոս նրբագեղմ ցեղերի խաչերով: Ղարաբաղ ցեղի մաքիներին զոսգավորելով սովետական մերինոսի խոյերի հետ, զգալիորեն լավանում է խառնածինների բրդի որակը, բայց չի ըզգացվում դարաբաղի հատուկ մաստու ուղղության հատկանիշների բարելավումը: Ստացված առաջին սերնդի խառնածին մաքիները զուգավորվում են պրեկոս ցեղի խոյերի հետ, որի հետևանքով զգալիորեն լավանում են ստացվող սերնդի մաստու հատկությունները և նկատվում է բրդի որակի բարելավում:

Փոփոխական տրամախաչումը արդյունավետ կարող է լինել և բարձր մթերատու կենդանիներ կստացվեն միայն այն դեպքում, երբ ոչխարների համար ստեղծվեն կերակրման, խնամքի ու պահվածքի բարենպաստ պայմաններ:

Արդյունաբերական տրամախաչում: Այս եղանակի դեպքում ցածր մթերատու տեղական ոչխարներին տրամախաչում են բարձր մթերատու վուլթյուն ունեցող ուրիշ ցեղի հետ, կամ միմյանց հետ տրամախաչում են երկու բարձր մթերատու ցեղերի ոչխարներ: Ստացված առաջին սերնդի խառնածիններն ունենում են խախտված ժառանգականություն, բարձր կենսունակություն և պահանջկոտ չեն լինում պահպանման պայմանների նկատմամբ: Այսպիսի կենդանիներից հնարավոր է լինում ստանալ փարթամ, զարգացած և բարձր

մթերատու կենդանիներ, որոնք, սակայն, իրենց խախտված ժառանգականության պատճառով պիտանի չեն լինում տոհմային աշխատանքի համար: Այդ պատճառով տրամախաչման այս ձևը առաջին սերունդում կանգ է առնում և հիմնականում օգտագործվում է ոչխարաբուծական ապրանքային ֆերմաներում՝ ցածր ինքնարժեքով մսի բարձր արտադրանք ստանալու համար: Այսպես, օրինակ, կատարվում է երկու ցեղերի՝ պրեկոս և դարաբաղի ոչխարների տրամախաչում և առաջին սերնդի խառնածիններն ունենալով բավական բարձր կենսունակություն և հարստացած ժառանգականություն, արագ են աճում: Այդ կենդանիներին հենց նույն տարին դնում են արոտային գիրացման և մի քանի ամսից հետո ստանում են մեծ քաշաճ: Հաճախ տրամախաչվում են երկու բուծարանային ցեղեր. օրինակ՝ ասկանիական և սովետական մերինոս նրբագեղմ ցեղերը, որոնցից ստացված առաջին սերունդն ավելի արագ է աճում ու լավ զարգանում, քան տրամախաչման համար վերցված երկու երակետային, նրբագեղմ ցեղերի ոչխարներն առանձին վերցրած: Երբ կոպտաբուրդ ոչխարները տրամախաչում են մաստու վաղահաս կիսանրբագեղմ ցեղերի խոյերով (անգլիական, կույբեշևյան, գորկովյան, վրացական և այլն), ապա ստացված խառնածին ոչխարներն իրենց վաղահասությամբ, մաստու հատկություններով և բարձր կենդանի քաշով զգալիորեն տարբերվում են տեղական կոպտաբուրդ ոչխարներից:

Արդյունաբերական տրամախաչում կիրառելիս ավելի լավ արդյունք է ստացվում այն դեպքում, երբ տրամախաչման համար ընտրված ոչխարների ցեղերն իրենց հատկություններով տարբեր են լինում: Նույնը պետք է նկատի ունենալ նաև զույգերի ընտրության ժամանակ:

Հարկավոր է նշել, որ արդյունաբերական տրամախաչման դժվարությունն այն է, որ անպայման պետք է բուծվեն ամենաքիչը երկու ցեղ, որը կազմակերպչական որոշ դժվարությունների հետ է կապված:

Ներածական տրամախաչում կամ առյաճ ներառվում: Տրամախաչման այս ձևը կիրառվում է այն դեպքում, երբ բուծվող երակետային ցեղն իր հատկություններով հիմնական

նում բավարարում է ընտրված ուղղության պահանջներին, բաց մեկ կամ մի քանի առանձին հատկանիշների բարելավման կարիք ունի: Այդպիսի դեպքում անհրաժեշտ է լինում պահպանել բուժվող ցեղի ընդհանուր կոմպլեքսային տիպը և լավացնել միայն թերի կողմը:

Այս նպատակով լավացնող ցեղի արտադրողներին օգտագործում են միայն մեկ անգամ, այսինքն ստացվում է միայն առաջին սերունդ, որից հետո խառնածին կենդանիները զուգավորվում են լավացվող ցեղի խոյերով, ինչպես մաքուր բուծման ժամանակ, իսկ խառնածին խոյերը խոտանվում են:

Տրամախաչման այս ձևը ոչխարաբուծության մեջ օգտագործվում է մի ցեղի բրդի բարակությունը լավացնելու, խտությունն ավելացնելու կամ այլ հատկանիշների բարելավման համար:

Ներածական տրամախաչում անցկացնելիս մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել բարելավող ցեղի ընտրության վրա, քանի որ այն միայն մեկ անգամ մասնակցելով զուգավորմանը պետք է միանգամայն դրական արդյունք տա: Գործի հաջողությունը մեծ կախում ունի նաև հետադարձ տրամախաչումից առաջացած խառնածինների ընտրությունից և զուգների ընտրությունից, որը միայն կարող է ամրապնդել ձեռք բերած դրական հատկանիշները:

Արյանչեներակման եղանակը պետք է կիրառել միայն տոհմային տեսնություններում, որտեղ տարվում է սելեկցիոն աշխատանք՝ բարձր մթերատու ցեղերի դրական հատկանիշներն է՛լ ավելի բարելավելու համար:

Միջտեսակային տրամախաչում՝ կամ հիբրիդացում: Տրամախաչման այս ձևը, որն անասնապահության մեջ կիրառում են տարբեր տեսակի կենդանիներին զուգավորելիս, կիրառվում է երկու նպատակով՝ օգտագործվելիք կենդանիներ ստանալու համար (երբ ստացվում է անպտղաբեր սերունդ) և նոր ցեղեր ստանալու համար (երբ ստացվող սերունդն իր մեջ համատեղում է ելակետային տեսակների դրական հատկանիշները), որի նպատակով նրանց բուծում են «ինքն իր մեջ»: Այս հնարավոր է միայն պտղատու սերունդ ստանալու դեպքում:

Միջտեսակային հիբրիդացումից ստացված կենդանիները հիբրիդներ են, որոնք ունենում են մեծ դիմացկունություն և բարձր մթերատվություն: Այս մեթոդը հայտնի է դեռ շատ վաղուց, երբ ջորիներ ստանալու նպատակով կատարում էին ձիու և ավանակի հիբրիդացում:

Հիբրիդացման դժվարությունը հիմնականում այն է, որ բիոլոգիապես հեռու տարբեր տեսակների կենդանիներ տրամախաչելիս ստացված սերունդները մեծ մասամբ անպտղաբեր են լինում:

Ոչխարաբուծության մեջ նոր ցեղ ստանալիս այս մեթոդը առաջին անգամ օգտագործվել է ակադեմիկոս Իվանովի կողմից՝ լեռնային մերինոսի ստեղծման և Բուտարինի կողմից՝ արխարոմերինոս ցեղի ստեղծման ժամանակ:

Լեռնային մերինոսի ստեղծման ժամանակ ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը նրբագեղմների և մուֆլոնի տրամախաչումից ստացել է պտղաբեր սերունդ, որի մաքիներին զուգավորել է մերինոսյան խոյերով: Այդ տրամախաչումից ստացված խառնածին ոչխարներին բուծել է «ինքն իր մեջ» և ստեղծել է լեռնային պայմաններին շատ լավ հարմարված (մուֆլոնի հատկությունը) և նուրբ բրդով (մերինոսյան ոչխարների հատկությունը) ոչխարների ցեղը:

Բուտարինը Ղազախստանի լեռնոտ վայրերում ստացված վայրի արխարի խոյերի սերմով սերմնավորում է մերինոսյան մաքիներին ու հաջողվում է ստանալ առաջին սերունդ: Ստացված կենդանիները բավական խոշոր էին, սակայն նրանց բրդածածկը զգալիորեն կոպիտ էր, որի հետևանքով հիբրիդ մաքիներին նորից ծածկում են նրբագեղմ խոյերով: Ստացվող սերունդն արդեն ունենում է բավական նուրբ բրդածածկ և լավ էքստերյոր: Այնուհետև կենդանիներին բարձր լեռնային պայմաններում բուծում են «ինքն իր մեջ» և ըստ ստեղծվում է արխարոմերինոս ցեղը:

Այսպիսով, կենդանիների հիբրիդացումը, որպես բարդ և ոչ միշտ դրական արդյունքներ տվող մեթոդ, շատ սահմանափակ տարածում ունի և երկրորդական տեղ է գրավում նոր ցեղեր ստանալու գործում:

ՍՍՌ-ում հիբրիդացման աշխատանքներ են տարվում

մի շարք տնտեսություններում և Ասկանինովայում գտնվող հիբրիդացման ինստիտուտում: Հիբրիդացումը շատ հաճախ դրական արդյունք է տալիս:

Կենդանիների հիբրիդացման հարցերով զբաղվում է նաև ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիան:

ԶՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՆ

Արունների և էգերի սեռական օրգաններում կուտակված ալն պրոցեսները, որոնց շնորհիվ նրանք արտադրում են հասունացած և բեղմնավորման համար պիտանի սեռական բր-չիջներ, կոչվում է սեռական հասունացում, որը տեղի է ունե-նում 6—8 ամսական գառների մոտ:

Սափայն այդ հասակում ոչխարներին չի կարելի զուգա-վորել, որովհետև այս դեպքում հղիացած էգերը, որոնք դեռևս գտնվում են աճի ու զարգացման շրջանում, չրիվ չեն զարգա-նում, իսկ նրանցից ստացված սերունդը թույլ ու փոքր է լի-նում: Դրա համար հարկավոր է 5—6 ամսական էգ գառներին առանձնացնել խոյիկներից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առաջին զուգավորման ժամկետը չափից ավելի ձգձգելը նույնպես բացասաբար է ազդում կեն-դանիների օրգանիզմի վրա և տնտեսական վնաս է հասցնում, քանի որ առաջացնում է մաքիների ստերոսթյուն և խոյերի ալլանդակություններ (օնանիզմ):

Կենդանիներին զուգավորման կարելի է թողնել տնտեսա-կան հասունացումից (երբ աճն ու զարգացումը վերջանում է) հետո: Վաղահաս ոչխարները տնտեսական հասունացման են հասնում 10—12 ամսական հասակում, միջին վաղահասու-թյան ցեղերը՝ 1,5 տարեկանում, իսկ ուշահասները՝ 2,5 տա-րեկանում: Ըթի սեռացանկության դեպքում կենդանին չի բեղմնավորվում, ապա այն կրկնվում է 2,5—3 շաբաթ հետո, իսկ սեռացանկությունը տևում է 18—36 ժամ:

Ոչխարների հղիությունը միջին հաշվով տևում է 152 օր, տատանվելով 146—156-ի սահմաններում:

Կենդանիների ստերոսթյուն վերացման և պտղառվու-թյան բարձրացման գործում մեծ նշանակություն ունի նրանց

զուգավորման եղանակը և զուգավորման կամպանիայի կազ-մակերպումն ու անցկացումը:

ԶՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ոչխարաբուծության մեջ անց են կացնում բնական զու-գավորում և արհեստական սերմնավորում:

Արհեստական սերմնավորում: Սովետական ոչխարա-բուծության մեջ տարեցտարի ոչխարների արհեստական սերմ-նավորումը լայն տարածում է ստանում:

Ներկայումս մեր Միությունում ամեն տարի արհեստա-կանորեն սերմնավորվում են ավելի քան 20 միլիոն նրբագեղմ և խառնածինային ծագում ունեցող մաքիներ:

Ոչխարների արհեստական սերմնավորումը մեր տնտե-սություններում կիրառվում է որպես զոոտեխնիկական միջո-ցառում՝ տոհմային թանկարժեք արտադրողներին ավելի լը-րիվ օգտագործելու և հոտի որակական բարելավումն արա-գացնելու համար: Այս լուրջ նշանակություն ունի նաև որպես անասնաբուժական միջոցառում, որը կանխում է կենդանիների վարակիչ հիվանդությունների տարածումը և միևնույն ժա-մանակ պայքարի միջոց է ստերոսթյուն դեմ:

Մոսսովի մարզի «3-րդ ինտենացիոնայ» կոլտնտեսու-թյան առաջավոր ոչխարաբուծ Տ. Պետրովը մեկ սերմնավոր-ման շրջանում մեկ խոյից ստացած սերմով սերմնավորել է 15017 մաքի այն դեպքում, երբ զուգավորման ալլ ձևերի դեպքում մեկ խոյի ամենաբարձր ծանրաբեռնվածությունը մեկ սեզոնում կազմում է ոչ ավելի, քան 80—100 մաքի: Միջին հաշվով սերմնավորման սեզոնում մեկ խոյի սերմով սերմնավորվում է 300—500 մաքի:

Գորիսի շրջանի Խնձորեակ գյուղի կոլտնտեսության ոչ-խարների արհեստական սերմնավորման կայանում արտա-դրող խոյերի բեռնվածությունը կազմում է 850—1100 մաքի: Արտադրողներին այսպիսի բեռնվածությամբ օգտա-գործելը ոչ միայն հնարավորություն է տալիս սերունդ ստա-նալ միայն լավագույն խոյերից, այլև պակասեցնել խոյերի քանակը և կրճատել կառավարվող ծախսերը:

Ոչխարների արհեստական սերմնավորման կայանի աշխատանքների կազմակերպման համար կոլտնտեսությունների վարչության կողմից առանձնացվում է արհեստական սերմնավորման տեխնիկ, որը միաժամանակ կայանի վարիչն է հանդիսանում: Արտադրողներին խնամելու համար առանձնացվում է հովիվ-խոյապահ և սանիտար, որը համարվում է վարիչի օգնականը և հավաքարար:

Արհեստական սերմնավորման կայանների տեխնիկ-սերմնավորողները պետք է անցնեն կենդանիների արհեստական սերմնավորման հատուկ դասընթացներ և ունենան որակավորող հանձնաժողովի վկայական՝ դասընթացն ավարտելու մասին: Այդ դասընթացներում կարող են սովորել կոլտնտեսությունների տեխնիկ անասնապահները, կոլտնտեսականները և, առաջին հերթին, նախկինում արհեստական սերմնավորման կայաններում աշխատածները:

Արհեստական սերմնավորման տեխնիկը պարտավոր է՝

1) ապահովել ոչխարների արհեստական սերմնավորման համար սահմանված պետական պլանի կատարումը,

2) ապահովել սերմնավորման կայանի շենքի նախապատրաստումը և կահավորումը,

3) հսկողություն սահմանել ոչխարների սեռացանկության հայտնաբերման ու արտադրողների կերակրման և պահպանման աշխատանքների վրա,

4) կազմակերպել սերմի ստացումը, գնահատումը ու ոչխարների զուգավորումը,

5) հետևել կայանի սանիտարական վիճակին և հաշվի առնել ու պահպանել գործիքներն ու կահավորումը:

6) հետևել արտադրողների օգտագործմանը, արհեստական սերմնավորման մատյանի գրանցումներին, հաշվետվությունը կազմելուն և արհեստական սերմնավորման արդյունքների, բեղմնավորման և մաքիների ծնի ու ստացված գառների քանակի ու որակի հաշվառմանը:

Արհեստական սերմնավորման տեխնիկը կոլտնտեսականների մեջ պետք է քաջատրական աշխատանք տանի գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման նշանակության մասին: Արտադրող խոյերին խնամող հովիվը

պետք է նրանց խնամի ու կերակրի ըստ սահմանված կարգի, նախապատրաստի կերերը, կատարի արտադրողների, արհեստական սերմնավորման կայանի ու գուլքի թեթև վերանորոգում:

Արհեստական սերմնավորման կայանի հավաքարար-սանիտարը պարտավոր է կայանի շենքը պահել մաքուր վիճակում, լվանալ փալաթները և սրբիչները, ամանեղենը, կայանի կահույքը և եռացնի ջուրը:

Բացի այդ, կայանի սանիտարը և արտադրողներին խնամող հովիվը պարտավոր են կատարել այն քույր աշխատանքները, որոնք հանձնարարում է սերմնավորման տեխնիկը:

Արհեստական սերմնավորման կայանի կառուցվածքը և կառավարումը: Արհեստական սերմնավորման կայանները տեղավորվում են ՍՍՌՄ գյուղատնտեսության մինիստրության կողմից հաստատված տիպային նախագծով կառուցված հատուկ, կամ այդ նպատակի համար հարմարեցված այլ շենքերում:

Արհեստական սերմնավորման հիմնական կայանի շենքում պետք է լինի լաբորատորիա, մանեթ (սերմնավորում կատարելու տեղը), շերմնավորված ու սերմնավորված ոչխարների և արտադրող խոյերի բաժանմունքներ: Այդ բաժանմունքները պետք է ունենան բավականաչափ տարածություն և դռներն այնպես դասավորված լինեն, որ ոչխարներն անարգել կերպով տեղափոխեն դադահի վրա:

Ոչխարներին սերմնավորելու ժամանակ լաբորատորիայի ջերմաստիճանը պետք է լինի մոտավորապես 20 աստիճան, 18-ից մինչև 25 աստիճան տատանումներով: Շատ ցածր ջերմաստիճանն իջեցնում է սերմի որակը:

Սերմնավորման կայանը պետք է լինի շոր և լուսավոր, որի համար տեխնիկ սերմնավորողի աշխատատեղի ետին պատի վրա պետք է լինի ոչ պակաս, քան 1 բմ մակերեսով, հատակից 55 սմ բարձրությամբ լուսամուտ, իսկ դիմացի պատին լուսամուտներ չպետք է լինեն, քանի որ դիմացից թափանցող լույսն ընկնում է տեխնիկ-սերմնավորողի աշքերին և դժվարացնում է գտնել արգանդի փոխը:

Արհեստական սերմնավորման կայանի շենքերում չի

Քուլատրվում պահել ոչ մի տեսակի դեղորայք, բացառությամբ արհեստական սերմնավորման ժամանակ գործածվող նյութերի:

Մաֆինների սեռացանկության որոշելը: Սեռացանկություն ունեցող մաքիներին ճիշտ ու ժամանակին հայտնաբերելը կարևոր նշանակություն ունի պտղատվության բարձրացման և ոչխարների ստերոիդային վերացման գործում:

Սեռացանկություն ունեցող ոչխարների հայտնաբերումը կատարվում է հատուկ փորձախոյների միջոցով: Փորձախոյեր են ընտրում եռանդուն, բայց սերմնավորման համար չօգտագործվող խոյերից, որոնց ամրացնում են մայրական հոտերին, ամեն 100 մայր ոչխարին մեկ խոյի հաշվով:

Ցանկություն ունեցող ոչխարներին ընտրում են վաղ առավոտյան: Այդ նպատակով ոչխարների հոտի մեջ են թողնում նախապես զոգնոցներով կապված փորձախոյեր, որոնք շրջելով հոտում հայտնաբերում են ցանկություն ունեցող մաքիներին:

Ցանկության մեջ գտնվող մաքիները փորձախոյերից ոչ միայն չեն փախչում, այլև իրենք են նրանց մոտենում և խոյի ցատկոսանքի ժամանակ հանգիստ կանգնում են:

Ցանկություն ունեցող մաքիներին հովիվները բռնում են և փոխադրում սերմնավորման կայան, իսկ փորձախոյերին անջատում են հոտից:

Փորձախոյերին հոտից անջատելուց հետո հարկավոր է պահել քարձր ցանկապատ ունեցող առանձին բաժանմունքներում, որպեսզի նրանք (առանց զոգնոցների) մայրական հոտերի մեջ չընկնեն: Որպեսզի փորձախոյերի ակտիվությունը չիջնի, անհրաժեշտ է նրանց հինգ օրը մեկ անգամ թողնել բնական ծածկի:

Ոչխարներին սերմնավորելուց հետո նրանց ծոծրակին կամ գավակին հեշտ լվացվող ներկով նշան են անում և վերադարձնում են իրենց հոտը:

Ստերոիդները կանխելու համար նպատակահարմար է մայրերի ընտրությունը, և հետևապես սերմնավորումը կատարել օրական երկու անգամ՝ առավոտյան և երեկոյան, իսկ ոչխարների բեղմնավորումը և բազմապտղությունը բարձրաց-

նելու նպատակով խորհուրդ է տրվում սեռացանկություն ունեցող ոչխարներին մեկ ցանկության շրջանում սերմնավորել երկու անգամ:

Մաքիների սեռացանկության հայտնաբերումը և նրանց սերմնավորումը կատարվում է 40 օրվա ընթացքում, որից հետո մաքիների հոտի մեջ 21 օր ժամանակով թողնում են արտադրող խոյեր, պատահաբար չբեղմնավորված, կամ կըրկին ցանկության եկած մաքիներին ազատ զուգավորելու համար: Սրանից հետո նորից չբեղմնավորված և նորից սեռացանկության եկած մաքիներին անհրաժեշտ է ենթարկել անասնաբուժական զննման:

Գործիքների և նյութերի նախապատրաստումը: Սերմնավորումը լավ անցկացնելու համար մինչև ստանալը անհրաժեշտ է բոլոր գործիքներն ու նյութերը նախապատրաստել:

Բոլոր գործիքները պետք է խնամքով լվանալ, փոշուց մաքրել, վարակազերծ անել և սերմնավորման մեջ գործադրվող նյութերի ու քիմիկատների հետ միասին պահել փակ պահարանում: Գործիքները և ամանեղենը լվանալու համար գործ է ածվում ածխաթթվային սոդայի 2—3 տոկոսային, կամ կալցիական սոդայի 1—1,5 տոկոսային լուծույթ: Լվանում են խոզանակով, պինցետի կամ ապակյա ձողի վրա փաթած բամբակի կամ մառքայի միջոցով: Լվանալուց հետո գործիքները ողողում են եռացքած ջրով և սրբում մաքուր սրբիչով:

Գործիքները վարակազերծում են եռացնելով կամ դրանց վրա եռացքած ջուր լցնելով, սպիրտով խիտահանելով կամ բոցակիզելով:

Սարքավորումը և նյութերը վարակազերծում են հետևյալ կերպ.

ա) արհեստական հեշտոցը վարակազերծում են կամ 96 աստիճանի ռեկտիֆիկատ սպիրտով ծծված բամբակի խծով ներսից և դրսից շփելով կամ 3—5 րոպե տեղողովյալ եռացող ջրի մեջ ընկղմելու միջոցով,

բ) սերմնըդունիչները կարելի է վարակազերծել սպիրտով կամ ջրի մեջ եռացնելով,

Սպիրտով մշակելու դեպքում սերմընդունիչները լվանում են մինչև 65 աստիճան նոսրացած սպիրտով ու այնուհետև մի քանի անգամ լվանում են քլորային նատրիումի լուծույթով:

Շուացրած ջրով մշակելիս սերմընդունիչները նախապես տաքացնում են տաք ջրում, ապա 3 րոպեով ընկղմում եռացրած ջրի մեջ: Ջրի կաթիլները հեռացնելու համար սերմընդունիչը թափահարում են և թողնում շորանալու (այս դեպքում սերմընդունիչը եռացնելուց հետո պետք է հովացնել):

զ) միկրոշարիցները վարակազերծում են սպիրտով: Մաքուր լվացված շարիցը լվանում են 65 աստիճանի ռեկտիֆիկատ սպիրտով և այնուհետև՝ ոչ պակաս, քան 5 անգամ քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթով:

Մետաղյա հեշտոցային հայելիները, ունեիլները վարակազերծում են չծխացող բոցի վրա բոցակիզելով: Այդ նպատակով օգտագործում են ուղիղ բոց ունեցող պրիմուսը կամ մեծ սպիրտայրոցի խծուծի բոցը (փոքր բոց տվող սպիրտայրոցները խոշոր առարկաներ վարակազերծելու համար պիտանի չեն),

դ) ապակյա անոթները վարակազերծում են եռացնելով,

ե) յուրաքանչյուր 2—3 օրը մեկ անգամ վազելիներ պարտադիր կերպով ենթարկում են ստերիլացման: Ջրով լցված կաթսայի մեջ իջեցնում են վազելիներով լցված ու հղկված խրցանով փակված անոթը: Սրվակի տակ բամբակ են դնում և ջուրը եռացնում են 20 րոպե տևողությամբ:

Լուծույթների և սպիրտային բամբակյա խծուծների պատրաստումը: ա) 65 աստիճան սպիրտը պատրաստում են 96 աստիճանի 68 սմ³ սպիրտը և 32 սմ³ եռացրած ու ֆիլտրած ջուրը միմյանց խառնելով: Սպիրտի աստիճանը ստուգում են սպիրտաչափով:

բ) քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթը պատրաստում են ամեն օր, նախապես եռացրած և ֆիլտրած խմելու ջրով, մեկ լիտր ջրի մեջ լուծելով 10 գ քլորային նատրիում:

Ներկայումս նախապատրաստական աշխատանքները հեշտացնելու համար արհեստական սերմնավորման կայան-

ներին տալիս են քլորային նատրիումի մեկ գրամանոց հաբեր:

Քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթ պատրաստելու համար ապակյա մաքուր անոթի մեջ չափում են ջրի ծավալը, որի մեջ լցնում են նախապես կշռված աղը կամ անհրաժեշտ թվով աղի հաբեր, որի լուծվելուց հետո լուծույթը ֆիլտրում են (ֆիլտրի թղթի կամ բամբակի միջոցով) մի այլ բարակ պատերով կոլբայի մեջ և այն տաքացնում մինչև եռալը:

Այն վայրերում, որտեղ խմելու ջուրը անորակ է (կոշտ, աղի կամ դառը), քլորային նատրիումի լուծույթը պետք է պատրաստել թորած ջրով:

գ) Սոդայի լուծույթը պատրաստում են 20—30 գրամ ածխաթթվային սոդան մեկ լիտր գոլ ջրի մեջ լուծելով (կալցիացված սոդայի օգտագործման դեպքում նույն քանակի ջրի մեջ լուծում են 10—15 գ),

դ) խծուծները պատրաստում են հիգրոսկոպիկ բամբակից, 3—4 սմ տրամագծով, ներծծում 96 աստիճանի ռեկտիֆիկատ սպիրտով, ապա մզում են ու տեղավորում հղկված խցան ունեցող ապակյա անոթի մեջ:

Սերմի ստացումը: Սերմն ստանում են արհեստական հեշտոցի օգնությամբ: Արհեստական հեշտոցի միջոցով խոյրից սերմ ստանալու նպատակով ծածկումների համար թույլատրվում է օգտագործել միայն առողջ մայրեր:

Աշխատանքից առաջ պետք է ստուգել արհեստական հեշտոցի հավաքված և սարքին լինելը: Հեշտոցի միջպատյա խոռոչից չպետք է ջուր հոսի և օդ դուրս գա, իսկ եթե հեշտոցի ծորակը օդ է բաց թողնում, ապա այն պետք է քանդել և յուղել: Հեշտոցի ներքին խողովակը չի կարելի չափից ավելի ոլորել և ձգել, գլանի ծայրերում այն պետք է ներս դարձված լինի ուղիղ անկյան տակ, այլ ոչ թե ձագարած: Արհեստական հեշտոցը հավաքելու ժամանակ ռետինե խողովակը պետք է շրջել այնպես, որպեսզի աշխատանքային մակերեսը հարթ լինի:

Սերմ ստանալու համար արհեստական հեշտոցը նախապատրաստում են հետևյալ կերպ.

- ա) մաքրել,
- բ) վարակազերծել,
- գ) ջուր լցնել,
- դ) սերմընդունիչը միացնել,
- ե) վազելինով օծել,
- զ) օդ փչել,
- է) ջերմաստիճանը ստուգել:

Արհեստական հեշտոցը սողայի լուծույթով մաքրելուց և տաք ջրում լվանալուց ու վարակազերծելուց հետո նրա մեջ լցնում են 150—180 սմ³ 50—55 աստիճան ջերմության ջուր:

Մեկ ժորակ ունեցող արհեստական հեշտոցի մեջ ջուրը լցնում են ձագարի միջոցով, նախապես հանելով խցանը իր ժորակի հետ, իսկ եթե կայանում օգտագործվում է երկու ժորակ ունեցող հին տիպի արհեստական հեշտոց, անհրաժեշտ է բացել երկու ժորակներն էլ, ձեռքով հնարավորին չափ ուժեղ սեղմել ռետինե բալոնը (որը ռետինե խողովակի միջոցով միացված է ժորակներից մեկի հետ), իսկ երկրորդ ժորակը իջեցնել ջրով չի անոթի մեջ: Բալոնի թուլացման ժամանակ ջուրը կներծծվի արհեստական հեշտոցի ներսը: Զուրը լրցնելուց հետո ժորակները փակում են:

Արհեստական հեշտոցի ծայրերից մեկի մեջ 2—3 սմ խորությամբ մտցնում են ապակյա սերմընդունիչ:

Արհեստական հեշտոցի ներքին խողովակը ապակյա ձողիկի միջոցով ամբողջ երկարությամբ, բացառությամբ սերմընդունիչի կողմն ընկած մի փոքր մասի (2—4 սմ), օծում են մաքուր վարակազերծված վազելինով:

Հին տիպի բարակ պատ ունեցող սերմընդունիչները (միապատ) կարելի է գործադրել միայն շենքի նորմալ ջերմաստիճանի դեպքում (18 աստիճանից ոչ ցածր), իսկ հաստ պատ ունեցող, ինչպես նաև երկպատ սերմընդունիչները կարելի է գործադրել օդի ամեն մի ջերմաստիճանի տակ: Ընդ որում երկպատ սերմընդունիչի միջպատյա խոռոչի մեջ լրցնում են 50 սմ³ այնպիսի ջերմության ջուր, որ սերմընդունիչի պատերը տաքանալուց հետո ջուրը պահպանի 25—30 աստիճան ջերմություն, իսկ հաստ պատ ունեցող սերմընդունիչը տաքացնում են ջրի մեջ մինչև 35—30 աստիճան:

Արհեստական հեշտոցի միջպատյա խոռոչի մեջ ռետինե բալոնի միջոցով օդ են փչում այն հաշվով, որ ներքին խողովակի պատերը իրար միանան:

Խոյից ծածկ ընդունելուց առաջ արհեստական հեշտոցի ջերմությունն անպայման պետք է ստուգել ջերմաչափով, որը նախապես վարակազերծված է լինում սպիրտային խծուծով:

Արհեստական հեշտոցի մեջ ջերմությունը պետք է լինի 40—42 աստիճան:

Մածկն ընդունելիս արհեստական հեշտոցը հարկավոր է պահել ոչխարի կողքին, նրա կոնքի բարձրությանը հավասար, 35—40 աստիճան թեքությամբ:

Մայր ոչխարի վրա ցատկելու մոտենալին զգուշությամբ բռնում են խոյի թիպից, առանց սեռական անդամի գրկի կաշիները, այն ուղղում են դեպի արհեստական հեշտոցը: Սերմը արտադրվելուց անմիջապես հետո արհեստական հեշտոցը շրջում են սերմընդունիչի կողովով դեպի ներքև, բաց են թողնում օդը, զգուշությամբ հանում սերմընդունիչը ու անմիջապես ծածկում ապակյա կափաբիչով:

Սերմ ստանալուց հետո արհեստական հեշտոցում եղած ջուրը թափում են, հեշտոցը լվանում են տաք սողայաջրով, այն մաքրում են վազելինի ու սերմի մնացորդներից, ողողում են մաքուր տաք ջրով ու չորացնում:

Խոյերի սերմի օրակի ստուգումը: Մայր ոչխարների բարձր բեղմնավորվածությունն ապահովելու համար արհեստական սերմնավորում թույլատրվում է կատարել միայն առողջ արտադրողների սերմով, որն արտաքինից նորմալ տեսք ունի, մեծ քանակությամբ շարժուն սերմնաբջջիչներ է պարունակում, որոնք ընդունակ են երկար ժամանակ ապրել օրգանիզմից դուրս: Զի կարելի սերմնավորում կատարել նեխած հոտ ունեցող կամ վարդակարմիր, գորշ, կանաչավուն գույնի սերմով (թաթախախառն ու արյունախառն): Սերմի որակը ստուգում են մանրադիտակի տակ, 200—300 անգամ փոշորացնելով (օբյեկտիվ 20, օկուլյարը 10 կամ 15):

Նոր ստացած սերմի որակը կարելի է ստուգել այն փամանակ, երբ շենքում ջերմությունը 18—25 աստիճան է, իսկ պահպանված սերմի որակը պարտադիր կերպով ստուգում են:

մարմնի ջերմաստիճանի պայմաններում (38—40 սուտիճան)։ Մեկ կաթիլ սերմը առարկայական ապակու վրա նոսրացնում են 1—2 կաթիլ կիտրոնաթթվային նատրիումի 3%-անոց լուծույթի կամ քլորային նատրիումի 1%-ային լուծույթի միջոցով։ Պրպետկայով կամ ապակյա ձողիկով մեկ կաթիլ սերմը դնում են նախապես մաքուր վացած (առանց օձառի) և չորացած առարկայական ապակու վրա ու ծածկում ապակիով այնպես, որ ապակու տակ չմնան օդի բշտիկներ։ Առարկայական և ծածկող ապակիները պետք է լինեն մաքուր, որպեսզի մանրադիտակը գործադրելիս ծածկող ապակին չճգնվի, անհրաժեշտ է մանրադիտակի խողովակը սկզբում իջեցնել համարյա մինչև ապակին (նայել կողքից), իսկ հետո դիտելով օկուլյարով, այն դանդաղ բարձրացնել մինչև սերմնաբջիջների պարզ երևալը։

Մանրադիտակով սերմը դիտելիս գնահատում են ներկու հանկանիշներով՝ սերմնաբջիջների քանակով (խտությամբ) և նրանց շարժունակությամբ։ Երբ տեսողության դաշտը լցված է լինում սերմնաբջիջների համատարած ցանցով, սերմը գնահատում են խիտ և նշանակում են «ն» տառով։ Երբ տեսողության դաշտում սերմնաբջիջները բաշխված են դատարկ, մեծ տարածություններով, սերմը գնահատվում է «միջակ» և նշանակում են «Մ» տառով։ Սերմնաբջիջներ չլինելու դեպքում սերմը նշանակվում է «Բ» տառով։

Ըստ շարժունակության սերմը գնահատվում է աչքաչափով՝ 5 բալային պիստեմով։ Յուրաքանչյուր բալլ նշանակում է, որ սերմնաբջիջների 20%-ն ունի արագ, ուղղագիծ առաջընթաց շարժում։

Այն սերմը, որի սերմնաբջիջներն ունեն միայն տատանողական շարժում, նշանակվում է «Տ» տառով, իսկ անշարժ սերմնորոններ (սպերմատոզոիդներ) ունեցող սերմը «Ա» տառով։

2ի թույլատրվում սերմնավորում կատարել 4 բալլից ցածր գնահատական ունեցող սերմով, այսինքն այնպիսի սերմով, որը պարունակում է 80 տոկոսից պակաս առաջընթաց շարժում ունեցող սերմնաբջիջներ։

Այն կայաններում, որտեղ արտադրող խոյերը բարձր

բեռնվածություն ունեն, խորհուրդ է տրվում որոշել նաև սերմնաբջիջների դիմացկունությունը (ռեզիստենտությունը), որի համար միկրոպիպետկայի օգնությամբ չափում են 0,02 սմ³, սերմ, լցնում չոր ու մաքուր ապակյա սրվակի մեջ և 10-ական սմ³ քառիկներով նրան ավելացնում են քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթ։ Լուծույթի յուրաքանչյուր բաժին ավելացնելուց հետո սրվակի շրջափոխյին պտույտների միջոցով հեղուկը խառնում են (2—3 անգամ) և մանրադիտակի տակ արագ գնահատում սերմնաբջիջների շարժունակությունը։ Այնուհետև ավելացնում են լուծույթի նոր բաժին և կրկին գնահատում և այդպես շարունակում են մինչև որ սերմնաբջիջի առաջընթաց շարժումը կանգ առնի։ Լուծույթի այն քանակը (սմ³-երով), որն անհրաժեշտ է եղել ավելացնել սերմնաբջիջների առաջընթաց շարժումը դադարեցնելու համար, բազմապատկած 50-ով (այսինքն՝ վերածած մեկ սմ³ սերմի), համարվում է սերմնաբջիջների դիմացկունության ցուցանիշը։ Սերմի դիմացկունությունը որոշելը առանձնապես օգտակար է խոյերին զուգավորման համար նախապատրաստելու աստիճանը ստուգելիս։ Սակավ է պատահում, որ չնախապատրաստված խոյերի սերմի դիմացկունությունը 6—7 հազարից բարձր լինի, իսկ 1,5 ամսվա ընթացքում խոյերին մինչև սերմնավորումը նախապատրաստելուց հետո, և կերակրման ու օգտագործման հատուկ կարգ սահմանելու դեպքում դիմացկունության ցուցանիշը բարձրանում է մինչև 30—50 հազարի։

ՍԵՐՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՆ

Սերմնավորումից առաջ գուլ ջրի մեջ թրջված մաքուր բամբակով սրբում են սերմնավորման համար բերված ոչխարի արտաքին սեռական օրգանները։ Խստիվ արգելվում է նույն բամբակն օգտագործել մի քանի ոչխարների համար։ Նախքան սերմնավորում կատարելը ոչխարի հեշտոցի մեջ մտցնում են վարակազերծված հայելի և զննում են, թե հեշտոցն արդյոք հիվանդության նշաններ չունի (բծեր, արյուն, թարախ և այլն), ապա թույլատրում ոչխարին սերմնավորվել։

Հայելու զգույշ շարժումներով գտնում են արգանդի վը-

զիկն ու սերմնավորման համար հարմար դիրքի մեջ դնում: Շարիցը ներս են տանում արգանդի վզիկի մեջ 1—3 սմ խորությամբ և մեծ մատով սեղմելով մխոցը, սերմը ներարկում են արգանդի վզիկի մեջ:

Ասերմն ավելի հարմար ներարկելու համար շարիցի վրա ամրացնում են մետաղյա չափավորող հարմարանք՝ արգելակով:

Կիսաավտոմատ շարիցները բռնակի մեջ ունեն չափավորող ավտոմատ հարմարանք: Կիսաավտոմատ շարիցի լծակը յուրաքանչյուր անգամ սեղմելիս ստորսվ նետում 0,05 սմ³ սերմ: Մխոցը շարիցի գլանի մեջ հափած կերպով մտցնելը (կոմպրեսիան) կանոնավորում են մխոցի ձողի ծայրում գտնվող պտուտակի միջոցով:

Նոր ստացված սերմն առանձնապես զգայուն է ջերմության փոփոխությունների նկատմամբ, ուստի այդպիսի սերմով սերմնավորումը պետք է այնպայման կատարել շենքում օդի 15—25 աստիճան ջերմության լինելու դեպքում:

Զնոսրացած սերմով ոչխարներին սերմնավորում են արգանդի վզիկի մեջ ապակյա շարից-կատետրի (միկրոշարիցի) միջոցով 0,05—0,1 սմ³ չափով սերմ ներարկելով: Այսնպատակով սերմը ներս են քաշում շարիցի մեջ. շարիցի մեջ ներծռված օդը հեռացնելու համար անհրաժեշտ է շարիցը բռնել ուղղահայաց (կատետրը ուղղված դեպի վերև) և մխոցը ներքե քաշելով, սերմը հավաքել շարիցի գլանի մեջ, որից հետո մխոցը զգուշությամբ դեպի վերև շարժելով, օդի բշտիկները դուրս մղել շարիցից, մինչև որ շարիցի կատետրի ծայրում երևա սերմի կաթիլ: Լցված շարիցից վերցնում են մեկ կաթիլ սերմ, մանրադիտակի տակ գնահատելու համար:

Ասերմը ներարկելուց հետո շարիցն ու հայելին հանում են ոչխարի հեշտոցից: Հայելին հանձնում են հավաքարարին լվանալու համար, իսկ շարիցը սրբում են սպիրտով ծծված բամբակի փծուծով, հետևելով, որպեսզի սպիրտը չընկնի կատետրի խողովակից ներս: Այնուհետև վերցնում են վարակազերծված մաքուր հայելին և սերմնավորում մեկ ուրիշ ոչխարի այդպես շարունակ:

3—5 մաքի սերմնավորելուց հետո հարկավոր է նորից

եկ կաթիլ սերմ դնել առարկայական ապակու վրա և որակը տուգել մանրադիտակի տակ: Եթե սերմնաբջիջների շարժունակությունը իջած է լինում, ապա այդ սերմով այլևս չի կարելի սերմնավորում կատարել:

Նոր ստացված սերմի գնահատումը և սերմնավորումը պետք է կատարել ստանալուց անմիջապես հետո, առանց այդաշխատանքները ձգձգելու: Շարիցի մեջ գտնվող սերմի մնացորդն օգտագործելու համար շարժումով սերմը կատետրից ներս են քաշում շարիցի գլանի մեջ, որից հետո շարիցը շերտում են կատետրով դեպի ցած և մխոցի զգուշ շարժումներով սերմը մղում են կատետրի մեջ: Կատետրը սերմով լցնելուց հետո շարիցին տալիս են հորիզոնական դիրք: Մխոցի հետագա շարժման ժամանակ սերմը դուրս է մղվում կատետրից:

Ասերմը սպառվելուց հետո շարիցը մի քանի անգամ լրվանում են քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթով, այնուհետև 65 աստիճանի սպիրտով և դնում սեղանի վրա գտնվող հատուկ պատվանդանի վրա:

Նախքան շարիցի մեջ սերմը քաշելը, նրա միջից պետք է սպիրտը հեռացնել, որի համար այն մի քանի անգամ լվանում են քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթով:

Աշխատանքից հետո շարիցը խնամքով լվանում են եռացրած ու ֆիլտրով անցկացրած գոլ ջրով, իսկ այնուհետև՝ 65 աստիճանի սպիրտով:

Կապսուլային եղանակով ոչխարների սերմնավորում կատարելիս և մետաղյա կապսուլատոր օգտագործելիս, սկզբում կապսուլի մեջ լցնում են 0,2—0,5 սմ³ սերմ, սերմնավորումից առաջ կապսուլի ոլորված ծայրը սերմի մակերեսից 5—6 մմ բարձրության վրա մաքուր մկրատով կտրում են, ուղղում են կտրվածքի եզրերը (այն ճմված չպետք է լինի), այնուհետև ետ տանելով կապսուլատորի հրիշտ, սերմով լի կապսուլը տեղավորում են կապսուլատորի հատուկ լուսամուտում և հրիշտով առաջ են շարժում մինչև վերը:

Կապսուլատորն առանց հեշտոցային հայելու ձախ ձեռքի մատներով տանում են ոչխարի հեշտոցի մեջ, բացելով սեռական շրթերը: Այն ներս տանելիս շատ ուժ չգործադրել, այլ թեթևակի շրջել և թեք դրությամբ ուղղել դեպի վեր, որպեսզի

շընկնի միգատար խողովակի անցքը: Եւր կապսուլատորի ծայրը հասնում է հեշտոցի վերին կամարին, այն քիչ ետ են քաշում և սեղմում հրիչը, որը դուրս է նետում պատիճը: Սերմը ներարկելուց հետո կապսուլատորը դանդաղ շրջելով հանում են հեշտոցից, լվանում և վարակազերծում են:

Արհեստական սերմնավորման հաջողությունը կախված է. ա) օգտագործվող սերմի բարձր որակից և մինչև սերմնավորումը ճիշտ պահպանումից,

բ) էգի սեռական օրգանների մեջ ներարկված սերմի անհրաժեշտ քանակից,

գ) սերմը ճիշտ ներարկելուց,

դ) սերմնավորումը ժամանակին կատարելուց (էգի կողմից քիչ ժամանակ),

ե) գործիքների վարակազերծման կանոնները պահպանելուց և էգի սեռական օրգանները վարակվելուց պաշտպանելուց:

Խոյի սերմի պահպանումը և փախադրումը: Խոյերից ստացված սերմը պահպանում և փոխադրում են հետևյալ նպատակներով՝

ա) տոհմային բարձրարժեք արտադրողների առավել լրիվ օգտագործման,

բ) տոհմային զույգընտրությունը ճիշտ իրականացնելու համար,

գ) ազգակցական բուծումը վերացնելու նպատակով,

դ) տարբեր պայմաններում աճեցրած և պահպանված խոյերին ու մաքիներին զուգավորելու միջոցով սերնդի որակը բարելավելու համար:

Սերմի պահպանման պրակտիկայում կիրառվող հիմնական եղանակը ջերմաստիճանի իջեցումն է մինչև 0 աստիճան: Այդ ջերմաստիճանի տակ սերմնաբջջիչների շարժումը դանդաղելու և նյութերի փոխանակությունը նվազելու շնորհիվ, նրանք ավելի երկար ժամանակ են պահվում:

Սակայն, սերմնաբջջիչները 0 աստիճանին դիմանում են միայն պաղեցման ճիշտ՝ սերմի համաչափ դանդաղող պաղեցման տեխնիկայի պայմաններում կամ դեղնուցային հատուկ միջավայրի օգնությամբ: Եթե սերմը չափազանց արագ

է պաղեցվում, ապա ջերմային հարվածի հետևանքով սերմնաբջջիչները ոչնչանում են:

Արագ պաղեցման նկատմամբ առանձնապես դժայուն է նոր ստացված սերմը: Այդ պատճառով այն պետք է պաղեցնել աստիճանաբար, սկզբում՝ 18—25 աստիճան ջերմության տակ, այնուհետև ջերմաստիճանն ավելի իջեցնել:

Սերմի պահպանման և փոխադրման համար օգտագործում են հատուկ ջերմապահ (թերմոս), որը թույլ է տալիս սերմը ստանալուց հետո այն առանց փոփոխությունների պահպանել երկու օրվա ընթացքում: Կարելի է նաև օգտագործել ապակյա կրկնակի պատեր ունեցող սննդային վակուումային թերմոսներ (որոնց պատերի միջև եղած օդը դուրս է մղված): Թերմոսի մեջ նրա վերին բերանից լցնում են մանրացած սառույց և ամուր փակում պտուտակաձև խցանով: Սառույցով լցված թերմոսն անհրաժեշտ է միշտ դնել հով տեղ և պահպանել տաքանալուց:

Հաշվի առնելով շրջապատի օդի ջերմաստիճանը՝ թերմոսի սառույցը ժամանակ առ ժամանակ հարկավոր է թարմացնել նորով, մոտավորապես հետևյալ ժամանակամիջոցներում՝

Օդի ջերմաստիճանը	Թերմոսը լրացնել
45—25 աստիճան	12 ժամից հետո
24—18 »	1 օրից հետո
17—13 »	2 օրից հետո
12—9 »	3 օրից հետո
8—7 »	4 օրից հետո
6—5 »	5 օրից հետո

Հնդ որում, սառույցը թարմացնելուց առաջ անհրաժեշտ է թափել նրա հալումից գոյացած ջուրը:

Մինուս 3-ից մինչև 10 աստիճան սառնամանիքի դեպքում թերմոսի մեջ անհրաժեշտ է լրացուցիչ մինչև 5 աստիճան սառը ջուր լցնել: 10-ից մինչև 20 աստիճան սառնամանիքի դեպքում թերմոսի մեջ ոչ թե սառույց են լցնում, այլ 5—8 աստիճանի սառը ջուր և լցնելուց հետո անմիջապես դուրս են բերում՝ սառնամանիքի տակ: Այս կարգով նախապատրաստված թերմոսը մինուս 10—20 աստիճան սառնա-

մանիքի դեպքում կարելի է պահել մինչև 2—3 օր, առանց վախենալու, որ սերմը կսառչի:

Յուրաքանչյուր օգտագործումից հետո թերմոսը պետք է չորացնել և օդափոխել:

Նոսրացած վիճակում դեղնուցա-կիտրոնաթթվային միջավայրում խոյբրի սերմի փոխադրումը վերացնում է ջերմային շոկի վտանգը և հնարավորություն է տալիս սերմն աճելի արագ պարեցնել. այդ կատարում են 3 սմ³ ծավալ և 45 միլիմետրից ոչ ավելի երկարությամբ ունեցող փորձանոթներում: Թերմոսի մեջ տեղավորելիս փորձանոթներն ուղղահայաց դիրքով դնում են հատուկ պատվանդանի վրա: Կարելի է նաև օգտագործել մինչև 20 սմ³ տարողությամբ դեղատնային սրվակներ (պենիցիլինի): Փորձանոթները կամ սրվակներն օգտագործելուց առաջ եռացնում են թորած ջրի մեջ և չորացնում: Օգտագործելուց հետո փորձանոթները և խցանները լվանում են տաք ջրով (առանց օձառի) և մաքրում սերմի մնացորդներից:

Սերմի նոսրացման համար արհեստական միջավայրը պատրաստում են այն օգտագործելուց անմիջապես առաջ, հետևյալ հաշվով.

Թորած ջուր	50 սմ ³
Կիտրոնաթթվային նատրիում	1,4 գ
Բժշկական գլյուկոզա	0,4 գ

Սերմը նոսրացնելուց հետո հեղուկին ավելացնում են 10 գրամ թարմ ձվի դեղնուց: Սերմի համար թուլյատրվում է նաև օգտագործել չոր սինթետիկ միջավայր, որն արտադրվում է Համամիութենական անասնապահական-գիտահետազոտական ինստիտուտի առաջարկած ձևով: Նոսրացնելիս միջավայրում պետք է լինի 20—30 աստիճան ջերմություն: Պատրաստի նոսրացուցիչը սենյակի ջերմաստիճանի պայմաններում կարելի է պահել 6 ժամից ոչ ավելի, իսկ սառույցի վրա՝ 24 ժամ տեղումնալու: Նոսրացումը կատարում են սերմընդունիչի մեջ, սերմի մեկ բաժնի վրա ավելացնելով 1—3 բաժին նոսրացուցիչ, որից հետո մանրադիտակով կատարում են սերմի ակտիվության կրկնակի ստուգում: Եթե նոսրացնելուց հետո սերմի ակտիվությունն անհղ կերպով իջ-

նում է, ապա այն խոտանում են և փոխարինում նոր պատրաստած նոսրացուցիչով: Սերմընդունիչի եզրերը սրբում են չոր բամբակով, սերմը լցնում են փորձանոթի կամ սրվակի մեջ, փակում խցանով, փաթաթում թղթով ու դնում պատվանդանի մեջ, որն անմիջապես տեղափոխում են սառույցով լցված թերմոսի մեջ: Սննդային թերմոսներ գործածելիս սերմով լցված սրվակները դնում են թերմոսի հատակին և վերևից սառույց լցնում: Նոսրացված սերմով լցված յուրաքանչյուր փորձանոթին պետք է կպցնել պիպակ, որտեղ նշվում է արտադրողի համարը, սերմի ստացման օրն ու ժամը և նրա ծախսը:

Կապսուլաների մեջ լցված չնոսրացված սերմն աստիճանաբար պարեցնելու համար օգտագործում են պլաստմաստալից պատրաստած ջերմատար ներդրուկը: Օգտագործելուց առաջ ներդրուկի մասերը միմյանցից բաժանելով լվանում են եռացող ջրի մեջ, իսկ հետո 10—15 րոպեով իջեցնում են 20—25 աստիճան ջերմության, մեկ լիտր եռացրած մաքուր ջրով լցրած անոթի մեջ (խոյբրի սերմի պահպանման դեպքում): Եթե սերմը դեռ չի ստացված, ներդրուկը պետք է պահել տվյալ ջերմաստիճանի ջրի մեջ:

Նախքան կապսուլաները սերմով լցնելն անհրաժեշտ է ներդրուկը հանել ջրից և չորացնել մատլայով: Սերմի որակը ստուգելուց անմիջապես հետո պիպետկայի միջոցով այն լցնում են կապսուլաների մեջ, որոնք զրված են վաղօրոք նախատեսված ներդրուկի պատվանդանի մեջ:

Կապսուլաների ծայրերը սեղմում են (մինչև կաշիլը) ու ներդրուկը փակում և տեղափոխում են սառույցով լցված թերմոսի կողային բնի մեջ: Ներդրուկի կողքին դնում են սերմի թեռնագիրը (կապսուլաները նշում են պատվանդանի բնի մեջ համարով) և պտտատակաձև խցանով փակում են բունը: Սերմը մինչև թերմոսի մեջ տեղավորելը 10 րոպեից ավելի չպետք է գտնվի գոլ ներդրուկի մեջ: Սննդային թերմոսների մեջ չնոսրացված սերմը առանց հատուկ ներդրուկների պաղեցնել չի կարելի, քանի որ այն կոշնչանա ջերմային շոկից:

Լցված թերմոսը կարելի է տեղափոխել ցանկացած եղա-

նախկին աշխատանքի, որպեսզի թերմոսը պահպանվի տաքանալուց, մեխանիկական վնասվածքներից և շրջվելուց:

Թերմոսը բացում են սերմնավորում կատարելուց անմիջապես առաջ և մանրադիտակի տակ ստուգում սերմնաբջջիչների շարժունությունը:

Սերմնաբջջիչներն անշարժ վիճակից դուրս բերելու համար մանրադիտակն անհրաժեշտ է պահել հատուկ թերմոստատի մեջ, 40—42 աստիճան ջերմության պայմաններում: Առարկայական ապակու վրա հետադոտովող մեկ կաթիլ սերմին ավելացնում են մեկ կաթիլ քլորային նատրիումի մեկ տոկոսային լուծույթ: Կարիք չկա տաքացնել փորձանոթի մեջ գտնվող ամբողջ սերմը: Եթե սերմը տաքացնելուց և նոսրացնելուց հետո ունի 3 բալլից ոչ պակաս ակտիվություն, ապա այն օգտագործում են սովորական եղանակով:

Թերմոստատի փոխարեն կարելի է օգտվել, այսպես կոչված, տաքացնող սեղանիկից, որն իրենից ներկայացնում է փակ, տափակ, մետաղյա կլոր տուփ: Այդ գործիքի վերին պատի մեջ գտնվող անցքի միջով լցնում են 60—65 աստիճանի ջերմության ջուր: Սեղանիկի մեջ ամրացված է մետաղյա խողովակ, որի մեջ դնում են հատուկ (կամ քիմիական) ջերմաչափ: Գործիքը դնում են մանրադիտակի առարկայական սեղանիկի վրա: Տաքացնող սեղանիկի կենտրոնում գտնվող անցքը պետք է համընկնի մանրադիտակի սեղանի անցքի հետ: Այդ գործիքի վրա դնում են մի կաթիլ սերմով առարկայական ապակի և դնում են սովորական կարգով: Սերմը հարկավոր է գնահատել այն ժամանակ, երբ գործիքի մեջ դրված ջերմաչափը ցույց կտա 42—43 աստիճան ջերմություն:

Պահպանված կամ փոխադրված սերմով սերմնավորված մայրերի հաշվառումը պետք է շատ ուշադիր կատարել:

Հատուկ թերմոս չլինելու դեպքում սերմը կարելի է պահել հետևյալ կերպ. նոր ստացված սերմի որակը ստուգելուց անմիջապես հետո երկպատ սերմընդունիչը, որի միջպատային խոռոչում կա տաքացրած և մինչև 20—25 աստիճան հովացրած 50 սմ³ ջուր, փակում են կափարիչով և դնում անոթի մեջ, որի հատակին դրված է 2—3 սմ շերտով բամբակ:

Սերմընդունիչի կողքերում եղած դատարկ տարածություններում նույնպես բամբակ են դնում և անոթը փակում հղկած կափարիչով, որի հղկած մակերեսին վազելին են քսում: Այնուհետև անոթը տեղավորում են մատանում (կամ սառույցով ու ձյունով լցված ավելի մեծ անոթի մեջ) այնպես, որպեսզի սառույցը կամ ձյունը շրջապատեն անոթը բոլոր կողմերից (հատկապես վերևից):

Սերմընդունիչում եղած ջերմությունը և բամբակյա ջերմամեկուսացումը ապահովում են ջերմության աստիճանական իջեցումը: 3—4 ժամ անցնելուց հետո սերմը պաղում է և մոտենում 0 աստիճանի:

Պաղեցրած սերմի փոխադրումը կատարում են երկպատ սերմընդունիչով կամ կապսուլաներով, որոնք դնում են լայն փորձանոթի մեջ: Կապսուլաներով լցված փորձանոթները կամ հղկած կափարիչով սրվակը տեղավորում են թաղիքով փաթաթված և սառույցով կամ ձյունով լցված կավե կամ փայտե անոթի մեջ:

Աշխատանքի հաշվառումը և հաշվետվությունը: Արհեստական սերմնավորման կայանում պետք է լինեն հետևյալ փաստաթղթերը.

ա) մայր ոչխարներին առաջիկա զուգավորման կամ պահիայի ընթացքում խոյերին ամրացնելու տեղեկագիր,

բ) արտադրող խոյերի օգտագործման հաշվառման քարտեր,

գ) ոչխարների արհեստական սերմնավորման մատյան,

դ) սերմի ուղարկման օրդերներ,

ե) ոչխարների արհեստական սերմնավորման ընթացքի հաշվետվության ձևեր,

զ) սարքավորման և նյութերի գույքային ցուցակ:

Մայր ոչխարները խոյերին ամրացնելու տեղեկագիրը կազմում է կոլտնտեսության գոտեխնիկը, իսկ պետական տոհմային բուծարանի գոտում՝ պետտոհմաբուծարանի գոտեխնիկը, արհեստական սերմնավորման տեխնիկի մասնակցութեամբ:

Մայր ոչխարները խոյերին ամրացնելու տեղեկագրի հիման վրա սերմնավորող տեխնիկը պարտավոր է հետևել, որ

յշխարհները արհեստական եղանակով սերմնավորվեն միայն պլանով նշված արտադրող խոյերի սերմերով: Խոյերի նշանակումը փոփոխելու դեպքում սերմնավորումը պետք է կատարել զոոտեխնիկի գիտություններով:

Արհեստական սերմնավորման տեխնիկը ամեն օր լրացնում է արտադրող խոյերի օգտագործման քարտերը:

Արտադրողների օգտագործման հաշվառման քարտի մեջ գրանցվում է փոյի յուրաքանչյուր ծածկումից ստացված սերմի քանակն ու որակը, անկախ նրանից, թե սերմը օգտագործվելու է արհեստական սերմնավորման համար, թե ոչ: Քարտում պետք է գրանցում կատարվի նաև արտադրողների ծածկումից հրաժարվելու մասին: Ոչխարների արհեստական սերմնավորման մատյանը ամեն օր լրացնում է արհեստական սերմնավորման տեխնիկը՝ աշխատանքն ավարտելուց հետո:

Բնական զուգավորում: Ոչխարաբուծության մեջ կիրառվում են զուգավորման բնական՝ ազատ, դասային, հարեմային և ձեռնաքաշ եղանակները:

Ազատ զուգավորման դեպքում խոյերը մաքիների հոտում ազատ կերպով շրջելով հայտնաբերում ու ծածկում են սեռացանկություն ունեցողներին: Զուգավորման այս եղանակի ժամանակ ոչ մի տոհմային աշխատանք հնարավոր չէ կատարել, քանի որ հայտնի չի լինում, թե որ մաքին որ խոյով է ծածկվում: Ազատ զուգավորման ժամանակ պահանջվում է ունենալ մեծ թվով խոյեր, որոնցից յուրաքանչյուրի ժանրաբեռնվածությունը զուգավորման շրջանում կազմում է 25—30 մաքի: Այս եղանակի դեպքում խոյերի անհանդուրժողական հետևանքով նրանք շարքից շուտ են դուրս գալիս: Բացի այդ, փոյերը կարող են ծածկել հոտում եղած սեռական օրգանների հիվանդություն ունեցող մաքիներին, որից հետո առողջներին և այսպիսով, վարակել առողջ մաքիներին: Մերինոսների ու ճաբապոչավորների կամ դմակավորների տրամախաչման դեպքում այս եղանակի կիրառելու հետևանքով հոտում զգալիորեն բարձրանում է ստերոլության տոկոսը:

Ազատ զուգավորման եղանակը վնասակար է և չպետք է կիրառել:

Դասային զուգավորումը: Զուգավորման շրջանում միևնույն դասի մաքիների մի խմբի համար առանձնացնում են խոյեր, որոնք շրջելով նրանց հետ ծածկում են սեռացանկություն ունեցողներին:

Այս եղանակը նույնպես քիչ է կիրառվում, որովհետև շատ խոյեր են պահանջվում և հնարավոր չէ տոհմային աշխատանք տանել: Խոյերի որակը որոշ չափով պահպանելու համար նրանց բաժանում են երկու խմբի, որից խոյերի մի խումբը մաքիների հետ մնում է մեկ օր, իսկ երկրորդը՝ մյուս օրը և այսպես փոփոխվում են: Դասային զուգավորման դեպքում մեկ արտադրող խոյին կարելի է ամրացնել 30—40 զուգի մաքի:

Հարեմային զուգավորումը: Այս եղանակի դեպքում մեկ խոյին ամրացնում են 30—40 զուգի մաքի և նրանցից կազմում են փոքր խմբեր, խոյն ամբողջ զուգավորման շրջանում գտնվելով մաքիների հետ, ծածկում է սեռացանկություն ունեցողներին:

Այս մեթոդի բացասական կողմն այն է, որ խոյի ծանրաբեռնվածությունը կանոնավորված չէ, որի հետևանքով նա մի օր կարող է մեկ մաքիին ծածկել մի քանի անգամ և շարքից շուտ դուրս գալ: Բացի այդ, ոչխարներին փոքր խմբերով պահելու համար պահանջվում է շատ բանվորական ուժ և բաժանմունքներ՝ նրանց գիշերը պահելու համար: Այս եղանակը մեզ մոտ չի օգտագործվում:

Ձեռնաքաշ զուգավորումը կիրառվում է անհատական զույգընտրություն անցկացնելիս և գծային բուծման ժամանակ, այս դեպքում մաքիների հոտից փորձախոյերի օգնությամբ ընտրում են սեռացանկություն ունեցող մաքիներին և նրանց ծածկում են ցանկացած խոյով: Զուգավորման այս եղանակի դեպքում հնարավոր է լինում հայտնաբերել սեռացանկություն ունեցող բոլոր մաքիներին և նրանց ծածկել ցանկացած խոյերով ու կատարել պահանջվող գրանցումներ: Ոչխարների ձեռնաքաշ զուգավորումն ավելի առաջադիմական է և բնական զուգավորում անցկացնելիս անհրաժեշտ է կիրառել միայն այս եղանակը: Ձեռնաքաշ զուգավորման դեպքում եկ խոյին ամրացնում են 50—60 մաքի:

ՉԽԱՐՆԵՐԻ ՀԵՏ ՏԱՐՎՈՂ ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Ոչխարների հոտի որակական բարելավման և մթերատվության բարձրացման համար, նրանց բուծման հետ միասին, անհրաժեշտ է տոհմային աշխատանք կատարել: Նպատակասլաց տոհմային աշխատանքը բաղկացած է հետևյալ միջոցառումներից՝

1. Կերակրման, խնամքի ու պահվածքի համապատասխան պայմաններ ստեղծելը, որը կնպաստի կենդանիների մթերատվության բարձրացմանը:

2. Կենդանիների միջև սիստեմատիկ ընտրություն և զույգերի ընտրություն կատարել և բարձրացնել նրանց մթերատվությունը:

3. Մատղաշների նպատակասլաց դաստիարակումը:

4. Ըստ ցեղայնության հատկանիշների և տոհմային արժեքի ոչխարները բաժանվում են երեք խմբի՝ մաքրացնողեր, խառնածիններ և տեղական ոչխարներ:

Մաքրացնող համարվում են այն ոչխարները, որոնք պատկանում են մի որևիցե ցեղի, որին հատուկ են ծառանգաբար փոխանցվող մի շարք հատկանիշներ: Մաքրացնող ոչխարներ ստացվում են այն դեպքում, երբ երկար տարիներ շարունակ կիրառվում է մաքուր բուծման մեթոդը: Այդ կենդանիներն ըստ իրենց ծագման պետք է բավարարեն հետևյալ պահանջներից որևիցե մեկին՝

1. Կենդանիները պետք է ծագեն միևնույն ցեղին պատկանող ծնողներից, որոնց մաքրացնող լինելը հաստատված լինի փաստաթղթերով:

2. Կենդանիները որպես մաքրացնող գրանցված լինեն տոհմային գրքերում:

3. Կենդանիները ստացված լինեն մթերատվությամբ և ծագումով միմյանց մոտիկ երկու նրբագեղմ ցեղերից և պարունակեն ծնողներից որևէ մեկի 3/4 արյան աստիճանը և բավարարեն այդ ցեղի առաջին դասի պահանջներին:

4. Նրբագեղմ խոյերի և կոպտաբուրդ մեքիների կլանողական տրամախաչումից առաջացած այն կենդանիները,

որոնք համապատասխանում են լավացնող ցեղի առաջին դասի պահանջներին:

Այդպիսի կենդանիները պատկանում են այն ցեղին, որին պատկանել են նրանց հայրերն ու մայրերը:

Մնացած բոլոր այն կենդանիները, որոնք ստացվել են նրբագեղմ տարբեր ցեղերի և կոպտաբուրդների տրամախաչումից, բայց չեն համապատասխանում նշված պահանջներին, չեն կարող դասվել մաքրացնողների շարքը և համարվում են խառնածիններ:

Խառնածին ոչխարները բաժանվում են 3 խմբի:

1. Երկու նրբագեղմ ցեղերի տրամախաչումից առաջացած 1-ին սերնդի խառնածիններ: Սրանք կրում են իրենց հայրական և մայրական ցեղերի անվանումները: Օրինակ՝ ասկանիական, սովետական մերինոս, կովկասյան, գրոգենյան և այլն:

Այս սերնդի բարձրորակ արտադրողները կարող են օգտագործվել ապրանքային հոտերում, իսկ նրանց բռնիտավորումը կատարվում է մայրական ցեղի նկատմամբ ներկայացված պահանջների ու կանոնների համաձայն:

2. Եթե տնտեսությունում կոպտաբուրդ ոչխարները միևնույն նրբագեղմ ցեղով լավացվում են 5 տարուց ոչ պակաս, ապա ստացված 1, 2 և 3-րդ դասերի կենդանիները կարող են համարվել խառնածին: Այդպիսի խառնածինների անվանումը կապվում է հայրական ցեղի անվան հետ: Օրինակ, ասկանիական խառնածիններ, սովետական մերինոսի խառնածիններ, կովկասյան նրբագեղմի խառնածիններ և այլն:

3. Խառնածին այն կենդանիները, որոնք չեն բավարարում 2-րդ կետում նշված պահանջներին, կոչվում են նրբագեղմ կոպտաբուրդ խառնածիններ:

Չլավացված կամ հասարակ համարվում են այն ոչխարները, որոնք չեն պատկանում նշված և ոչ մի խմբին:

Այստեղից պարզ է, որ յուրաքանչյուր ոչխար պատկանում է մի որևիցե ցեղի կամ ցեղերի խառնուրդի:

Ցեղ կոչվում է ընտանի ոչխարների ամբողջականություն կազմող այն խումբը, որն ունի ընդհանուր ծագում, առաջացել է որոշ տնտեսական ու բնական պայմաններում՝ մարդու

ստեղծագործական գործունեության ազդեցության տակ և կենդանիների գլխավորապես բավական է նրանց «ինքն իր մեջ» բուծելու համար:

Յեղն ունի նույն տեսակի այլ ցեղերից տարբեր, որոշակի, տնտեսական-օգտակար հատկանիշներ և ընդունակ է դրանք ժառանգաբար փոխանցել ինչպես մաքրացել բուծման, այնպես էլ տրամախաչման ժամանակ:

Ելնելով նշվածից, պրոֆ. Բորիսենկոն տալիս է ցեղի հետևյալ սահմանումը՝ «Յեղ ասելով սովորաբար հասկացվում է տվյալ տեսակի մի ամբողջական բավականաչափ մեծ խմբի ընտանի կենդանիներ, որոնք կազմվել են որոշակի սոցիալ տնտեսական պայմաններում, մարդու ստեղծագործական աշխատանքի ազդեցության տակ, ունեն միանման պատմական ծագում և զարգացման պատմություն ու տարբերվում են այլ ցեղերից ինչպես էքստերյուրի, այնպես էլ մթերատվության՝ ի շարք բնորոշ առանձնահատկություններով, որոնք փոխանցվում են սերունդներին նրանց մաքուր բուծման դեպքում՝ կիրառելով սխտեմատիկ ընտրություն, զույգընտրություն և համապատասխան դաստիարակում»:

Յեղերի հետ տարվող տոհմային աշխատանքը պետք է ուղղված լինի ոչխարների տոհմային և մթերատու հատկությունների բարձրացմանը, որը կատարվում է ընտրության, զույգընտրության, կերակրման ու պահվածքի համապատասխան պայմաններ ստեղծելու միջոցով:

Յեղի կառուցվածքը հետևյալն է.

1. Գործարանային տոհմային կենդանիներ: Յուրաքանչյուր ցեղում պետք է ստեղծվեն մի քանի տոհմային գործարաններ, որոնք տարբերվեն կենդանիների տիպով, բայց նման լինեն հիմնական մթերատվությամբ: Մեկ գործարանի սահմաններում ստեղծվում են կենդանիների տարբեր գծեր: Գործարանային կենդանիների բուծումը կենտրոնացվում է հատուկ տնտեսություններում՝ տոհմային գործարաններում:

2. Տոհմային կենդանիներ: Բուծվում են տոհմային տնտեսություններում, որտեղ նույնպես կարելի է ստեղծել կենդանիների տարբեր գծեր:

3. Օգտագործվող կենդանիներ: Բուծվում են ապրանքա-

յին ֆերմաներում: Այս խմբին պատկանում են ինչպես մաքրացել, այնպես էլ առաջին, երկրորդ, երրորդ դասերի պահանջներին բավարարող այնպիսի խառնածինները, որոնք ստացվել են այն տնտեսություններում, որտեղ 5 տարուց ոչ պակաս օգտագործվել են միևնույն ցեղի արտադրողներ, կամ երբ այդ խառնածինների հայրերն ու պապերը պատկանել են միևնույն ցեղին:

Ոչխարաբուծության մեջ գոյություն ունեն տոհմային աշխատանքի մի քանի մեթոդներ, որոնց նպատակը ոչխարների հոտերի որակական բարելավումը և մթերատվության բարձրացումն է:

Տոհմային աշխատանքները վարելու սկզբունքները տարբեր են, քանի որ ոչխարների բազմացումով զբաղվում են ոչխարաբուծական ինչպես ասյրանքային, այնպես էլ տոհմային ֆերմաներն ու գործարանները և տոհմային աշխատանքի ու արհեստական սերմնափորման պետական կայանները:

Տոհմային անխառնագենի կազմակերպումը ոչխարաբուծական ապրանքային ֆերմաներում կենդանիների մաքուր բուծումը պարտադիր չէ, սակայն պարտադիր է բարձր մթերատու, ամուր կազմվածքով կենդանիների բուծումը, որպեսզի ստացվի շատ և լավորակ բուրդ, միս, զանհանի, ոչխարենի և այլ մթերք: Հետևապես, այստեղ հոտերը պետք է կոմպլեկտավորել բարձր մթերատու, ամուր կոնստիտուցիա և բարձր կենսունակություն ունեցող կենդանիներով, ուշադրություն չդարձնելով նրանց ցեղի վրա:

Ապրանքային ֆերմաները կարելի է կոմպլեկտավորել նաև խառնածին կենդանիներով: Շատ կարևոր է արտադրողների ընտրությունը: Խոյն անպայման պետք է ունենա բարձր մթերատու ծնողներ և ազգակից չլինի տվյալ ֆերմայի ոչխարների հոտի հետ:

Ապրանքային ֆերմաներում գծային բուծում չի կիրառվում, իսկ ազգակցական բուծումը կտրականապես արգելվում է: Այդ նպատակով ֆերմայի խոյերը ժամանակ առ ժամանակ պետք է փոխանակվեն այլ կոլտնտեսությունների խոյերի հետ կամ խոտանվեն:

Ոչխարաբուծական ապրանքային ֆերմաներում բուծման հիմնական մեթոդը տրամախաչումն է; որի դեպքում պետք է պահպանել հետևյալ պայմանները:

1. Տրամախաչման համար պետք է ընտրել այնպիսի ցեղերի արտադրող խոյեր, որոնցից ստացվի ցանկալի մթերատվությամբ և ավելի լավ որակի սերունդ, քան ցեղական հոտի մայրերը:

2. Տրամախաչումից ստացված խառնածինները պետք է լավ հարմարված լինեն բուծման վայրի տնտեսական և բնական պայմաններին:

3. Տրամախաչման բոլոր մեթոդների դեպքում պետք է ստացվի մեծ քանակությամբ ոչխարաբուծական հիմնական մթերք, որը բավարարի սահմանված ստանդարտի պահանջներին:

4. Ապրանքային ֆերմաներում ոչխարների ցեղերի տրամախաչման փոփոխական եղանակը արդի պայմաններում մեծ քանակությամբ և բարձրորակ մթերքներ ստանալու լավագույն միջոցն է:

Փոփոխական տրամախաչման ժամանակ աշխատանքները պետք է կազմակերպել հետևյալ կերպ.

ա) մաքիների հոտի համար նշանակել միայն այնպիսի արտադրող խոյերի, որոնք պատկանում են միևնույն ցեղին,

բ) ստացված սերնդի էգ գառների ձախ ականջին մինչև գառներին մայրերից անջատելը դնել հոր՝ արտադրող խոյի ցեղի սկզբնատառը,

գ) էգ գառներին մայրերից անջատելիս միևնույն ցեղի խոյերից առաջացածներին խմբավորել մեկ հոտում,

դ) այս կենդանիներին զուգավորելու համար ընտրել այլ ցեղի կենդանիներ, որոնցից ստացված էգ գառների ձախ ականջին դնել ցեղի սկզբնատառը:

Հետագայում աշխատանքը շարունակել նույնպիսի հերթականությամբ: Մաքիներին ծածկելու համար խոյեր ընտրելիս զենկավարվել այն նկատառումով, որպեսզի փոփոխական տրամախաչումից ստացվի այնպիսի սերունդ, որն ազատված լինի մայրերի հատուկ թերություններից և ունենա մի շարք դրական հատկություններ:

5. Ապրանքային այն ֆերմաներում, որտեղ բուծում են միայն օգտագործվող նրբագեղմ ոչխարներ, ամեն տարի տոհմային աշխատանքի ժամանակ պետք է կիրառել հետևյալ միջոցառումները.

ա) մեկ տարեկան բուր շիշակներին (չծնած ոչխարներին) ենթարկել դասային բոնիտավորման,

բ) գարնանը և աշնանը պետք է զննել անհրաժեշտ բոլոր արտադրող խոյերին և կարիքի դեպքում տոհմային տրնտեսություններից ձեռք բերել նոր արտադրողներ,

գ) լավագույն արտադրող խոյերին լրիվ օգտագործելու նպատակով անցկացնել ոչխարների արհեստական սերմնավորում,

դ) օգտագործվող մաքրացեղ կենդանիների հոտերից լավագույններին առանձնացնել էլիտա փմբում,

ե) ոչխարների հոտերում ամեն տարի անցկացնել բըրդատվության, կենդանի քաշի և պտղատվության հաշվառում,

զ) ոչխարների հոտերը կոմպլեկտավորել ըստ բոնիտավորման տվյալների: Յուրաքանչյուր հոտ կոմպլեկտավորել նույն ցեղին և դասին պատկանող նույնասեռ ոչխարներից, որոնք ըստ տիպի, մթերատվության և ծագման հնարավորին չափ պետք է միանման լինեն,

է) խոյերին մաքիների հոտերին պետք է ամրացնել, հաշվի առնելով վերջինների դասը և մթերատվությունը,

ը) պետք է բարելավել կենդանիների կերակրումը ու պահպանումը, որպեսզի արտադրանքի ինքնարժեքը համեմատաբար ցածր լինի:

Այսպիսով, ոչխարաբուծական ֆերմաներում գլխավոր ուղադրությունը պետք է դարձնել նրանց կերակրման ու պահպանման նորմալ պայմաններ ստեղծելու վրա, քանի որ միայն այս դեպքում տոհմային աշխատանքը ցանկալի արդյունք կտա:

Ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը, որը մեծ աշխատանք է կատարել մեր երկրի անասնաբուծության վերելքի համար և ստեղծել է ոչխարների ասկանիական և լեռնային մերինոս բարձր մթերատու ցեղերը, իր «Ցեղ և կեր» աշխատության մեջ փոստելով կերակրման նշանակության մասին գրել է. «Բո-

լոր փորձերը և հետազոտությունները անկասկած համոզում են մեզ նրանում, որ կերերը խոշոր ազդեցություն են գործում կենդանի օրգանիզմի բոլոր օրգանների վրա, ինչպես մորֆոլոգիապես, այնպես և ֆիզիոլոգիապես... կերերը և կերակրումը կենդանու օրգանիզմի վրա շատ ավելի խոշոր ազդեցություն են գործում, քան ցեղը և ծագումը»:

Տոհմային աշխատանքում կարևոր նշանակություն ունի մատղաշների նպատակադիր աճեցումը, այսինքն նրանց համար կերակրման ու խնամքի այնպիսի պայմանների ստեղծումը, որոնք լիովին համապատասխանում են նրանց ապագա օգտագործմանը: Մատղաշների դաստիարակումը պետք է կազմակերպել այնպես, որպեսզի նրանք իրենց աճի շրջանում ստանան անհրաժեշտ քանակությամբ սննդարար նյութեր, դուրս գան զբոսանքի, մաքուր օդ և ձեռք բերեն առավելագույն քաշաճ:

Տոհմային աշխատանքի կազմակերպումը ոչխարաբուծական տոհմային տնտեսություններում: Ոչխարաբուծական տոհմային տնտեսությունների հիմնական նպատակն է ստանալ ամուր կոնստիտուցիայով, ցեղին բնորոշ և ժառանգական հատկանիշները լավ փոխանցող բարձր մթերատու այնպիսի խոյեր ու մաքիներ, որոնք տնտեսությունում աճեցվեն և վաճառվեն ապրանքային ֆերմաներում՝ որպես տոհմային կենդանիներ:

Այդ նպատակով տոհմային ֆերմաները կոմպլեկտավորում են մաքրացել, բարձր մթերատվություն ունեցող կենդանիներով, որոնք հիմնականում պետք է պատկանեն էլիտա և առաջին դասերին:

Տոհմային տնտեսություններում մաքիներին զոսգավորելու համար օգտագործում են միայն նույն ցեղի արտադրող փոյեր: Բոնիտավորման տվյալների հիման վրա առաջին դասի լավագույն ոչխարներն առանձնացվում են էլիտա խմբում: Այդ խմբում կարող են առանձնացվել նաև մյուս դասերի այն կենդանիները, որոնք ունեն այնպիսի առանձին լավագույն հատկանիշներ, որոնք մեծ արժեք են ներկայացնում հատուկ նպատակով կազմակերպվող զույգընտրության համար:

Տոհմային տնտեսություններում էլիտա խմբի կենդանիների հետ տարվող աշխատանքը անհատական բնույթ է կրում, իսկ հոտի մնացած մասի համար պետք է կատարել դասային անհատական ընտրություն, զույգընտրություն և համարակալում:

Տոհմային աշխատանքի շնորհիվ հոտում քշանում է ցածր դասերի կենդանիների քանակը, քանի որ ցածր դասի կենդանիներին խոտանում են և վաճառում ուրիշ տնտեսություններին: Տոհմային տնտեսության հոտը պետք է համալրել էլիտա և առաջին դասերի կենդանիներով: Այսպիսով, տոհմային տնտեսություններում կատարվող տոհմային աշխատանքը պետք է ուղղված լինի ոչխարների մթերատու հատկությունների անընդհատ բարձրացմանը:

Առաջին հերթին պետք է կատարել ոչխարների ընտրություն և զույգընտրություն՝ կենդանիներին միևնույն տիպին նմանեցնելու համար: Տնտեսությունում պետք է թողնել միայն հոտի տիպի հատուկ կենդանիներին և կազմակերպել ու զարգացնել ուրիշ արժեքավոր հատկություններ:

Երկրորդ ուղին համարվում է տվյալ տոհմային տնտեսության ոչխարների հատկանիշների զարգացումը մի որևիցե տոհմային գործարանի արտադրող խոյերի միջոցով (կլանում) և նրա վերածումը կցորդ գործարանի:

Երրորդ ուղին համարվում է տվյալ տոհմային տնտեսության կենդանիների ընդհանուր զարգացումը տարբեր տոհմային գործարանների խոյերով, որոնք ունեն տարբեր գործարանային տիպ: Այս դեպքում նպատակ է դրվում ստանալ ցեղի ընդհանուր տիպ, որը հաճախ տարբեր գործարանների կենդանիների արժեքավոր հատկանիշները համախմբելու հետևանքով ունենում է ավելի բարձր մթերատվություն, քան գործարանային կենդանիները, բայց ժառանգականության ավելի ցածր հատկություններ, քան գործարանային կենդանիները: Այս դեպքում գծային բուծումը պարտադիր չէ:

Վերջապես, որոշ տոհմային տնտեսություններում կենդանիներին նոր հատկանիշներ «պատվաստելու» և ոչխարների տոհմային հատկությունները բարելավելու նպատակով կարելի է կիրառել ոչխարների ներածական տրամախաչում:

Տոհմային տնտեսություններում ամեն տարի պետք է անցկացվեն հետևյալ միջոցառումները:

1. Մեկ տարեկան բոլոր շիշակների և խոյիկների բռնիտավորում, ինչպես նաև այն կենդանիների անհատական բռնիտավորում, որոնք ծնվել են էլիտա մաքիներից, կամ այն մաքիներից, որոնք թողնվել են ըստ սերնդի որակի խոյերի ստուգելու համար: Անկախ ծագումից, անհատական բռնիտավորման են ներթարկում նաև մեկ տարեկան այն կենդանիներին, որոնք բռնիտավորման ժամանակ առանձնացվել են էլիտա փամբում:

2. Կազմակերպել խոյերի սերնդի որակի ստուգում և գրծային բուծում:

3. Խոյերին տարեկան ստուգել երկու անգամ՝ գարնանը խուզելուց առաջ և աշնանը՝ ղուգավորելուց առաջ:

4. Անցկացնել էլիտա խմբի կենդանիների և ըստ սերնդի որակի խոյերին ստուգելու համար թողնված մաքիների և նրբանցից ստացված մեկ տարեկան գառների բրդատվության, կենդանի քաշի և պտղատվության անհատական հաշվառում:

5. Գառներին մայրերից անջատելիս բռնիտավորման ներթարկել այն սերունդը, որը ստացվել է էլիտա, կամ ըստ սերնդի որակի խոյերին ստուգելու համար թողնված մաքիներից և այն հոտերի մաքիներից, որոնք տերմնավորվել են մեկ խոյով:

6. Մերմնավորման ժամանակ խոյերը մաքիներին ամբացնելիս դասային մաքիների համար կատարել խմբակային նշանակում, իսկ էլիտա մաքիներին՝ անհատական:

7. Մեկ տարեկանից բարձր մատղաշների հոտերը կազմել ըստ նրանց դասայնության:

8. Ապահովել ոչխարների լիարժեք կերակրումը և լավ խնամքը:

Տոհմային աշխատանքի կազմակերպումը տոհմային գործարաններում: Ոչխարաբուծական տոհմային գործարանների հիմնական նպատակը այնտեղ եղած ոչխարների մթերատու և տոհմային հատկանիշների հետագա կատարելագործումը և նոր արժեքավոր գծերով, ամուր կոնստիտուցիայով ու որոշ գործարանային տիպով բարձր, մթերատու տոհմային կեն-

դանիներ ստեղծելն է, որոնք պետք է վաճառվեն մաքրացեղ գլխաքանակ ունեցող ապրանքային ու տոհմային աշխատանքի ու արհեստական սերմնավորման պետական կայաններին:

Տոհմային գործարանները կազմակերպվում են տոհմային տնտեսությունների լավագույն, բարձր-մթերատու հոտերի հիման վրա: Տոհմային աշխատանքի լավ կազմակերպման համար ցանկալի է, որ մեկ գործարանի կենդանիների քանակը լինի 5000—ից ոչ պակաս և 15—18 հազարից ոչ ավելի: Եթե գործարանը հնարավորություն ունի նշվածից ավելի ոչխարներ պահելու, ապա, բացի գործարանային կենդանիներից, այնտեղ ավելի նպատակահարմար է ունենալ նաև տոհմային կամ օգտագործվող կենդանիներ: Այս դեպքում օգտագործվող կենդանիները պետք է կենտրոնացվեն առանձին ֆերմաներում:

Յուրաքանչյուր ցեղի համար, ելնելով գլխաքանակից և տարածումից, ցանկալի է ունենալ 2-ից ոչ պակաս գործարաններ, որոնք մեկը մյուսից տարբերվեն գործարանային տիպով, կենդանիների ծագումով և մթերատվությամբ: Գործարանների ոչխարների հոտի տոհմային աշխատանքի համար պետք է օգտագործել սեփական արտադրող խոյեր:

Տոհմային գործարանային կենդանիները պետք է համապատասխանեն հետևյալ պահանջներին:

1. Ունենան տվյալ ցեղի 1-ին դասի համար սահմանված բրդատվություն և կենդանի քաշ:

2. Պատկանեն էլիտա կամ 1-ին դասին:

3. Ունենան որոշակի գործարանային տիպ, որը հատուկ է տվյալ գործարանի կենդանիների մեծամասնությանը (մաշկի ծալքավորման ձևը, գլխի և վերջավորությունների բրդակալման բնույթը, բրդի որակի առանձնահատկությունները և այլն):

4. Ունենան տոհմային բարձր արժեք և ժառանգաբար լավ հաղորդեն իրենց գրական հատկությունները, որը բնորոշ է գործարանային կենդանիներին և ձեռք է բերվել տոհմային երկարատև աշխատանքի շնորհիվ:

5. Ունենան հայտնի ծագում և գրանցված լինեն գործարանային կենդանիների պետական տոհմային գրքում:

Այս պահանջներին համապատասխանող բոլոր ոչխարները կոչվում են գործարանային-տոհմային կամ ուղղակի՝ գործարանային կենդանիներ:

Բոլոր գործարանային կենդանիները բոնիտավորման տվյալների և մթերատվության ու ծագման հիման վրա բաժանվում են հետևյալ խմբերի:

Գործարանային 1-ին դաս, որի մեջ մտնում են տվյալ գործարանի տիպին շատ բնորոշ ոչխարները.

ա) մթերատվությունը ցածր չէ 1-ին դասի համար սահմանված ցուցանիշներից,

բ) ծագել են գործարանային կենդանիներից:

Էլիտա 1-ին, որն ընդգրկում է գործարանային 1-ին դասի լավագույն այն կենդանիներին, որոնք իրենց բրդատվությամբ կամ կենդանի քաշով ավելի քան 10%-ով գերազանցում են 1-ին դասի համար սահմանված ցուցանիշները և ծագել են գործարանային կենդանիներից:

Էլիտա 2-րդի մեջ մտնում են բարձր մթերատու այն կենդանիները, որոնք թեկուզ իրենց բոլոր հատկություններով դեռ չեն հասել 1-ին դասի պահանջներին, բայց ունեն այնպիսի առանձին լավագույն հատկանիշներ, որոնք որոշակի արժեք են ներկայացնում հատուկ ընտրության ժամանակ, և ծագել են գործարանային կենդանիներից: Նրանց բրդատվությունը պետք է ցածր լինի 1-ին դասի համար սահմանվածից:

Տնտեսությունում եղած մնացած մաքրացել ոչխարները, որոնք չեն բավարարում էլիտա 1-ին, էլիտա 2-րդ և գործարանային 1-ին դասի պահանջներին, բաժանվում են 4 դասերի՝ տվյալ ցեղի համար սահմանված տվյալների հիման վրա:

Ոչ գործարանային 1-ին դասին պատկանող մաքրացել կենդանիները համարվում են տոհմային, բայց ոչ գործարանային: Այսպիսի դասի մաքիներից ստացված սերունդը աճեցվում է տոհմային վաճառքի համար:

Գործարանային կենդանիների գլխաքանակի լրացումը կատարվում է նրանցից ստացված միայն այն սերունդների հաշվին, որոնք բավարարում են սահմանված պահանջներին: Այս տնտեսություններում ստեղծվում է ոչ պակաս, քան 4—6 գիծ:

Ոչխարաբուծական տոհմային գործարանում մաքիներին զուգավորելու համար, որպես կանոն, օգտագործում են միայն իրենց գործարանի խոյերին, իսկ առանձին դեպքերում տվյալ ցեղի խորհրդի որոշմամբ կարելի է օգտագործել նաև նույն ցեղին պատկանող, բայց ուրիշ գործարանից բերված խոյեր: Զի թույլատրվում գործարանային կենդանիներին զուգավորել այլ ցեղի կենդանիների հետ:

Նրբագեղմ ոչխարների տոհմային գործարաններում ամեն տարի պետք է կատարել հետևյալ աշխատանքները:

1. Անցկացնել մեկ և երկու տարեկան կենդանիների բոնիտավորում, որից էլիտա 1-ին դասերի կենդանիներին՝ անհատապես:

2. Անհատական հաշվառման ենթարկել բոլոր գործարանային կենդանիների բրդատվությունը, կենդանի քաշը և պլուշատվությունը:

3. Կազմակերպել ու անցկացնել խոյերի ստուգում (ըստ սերնդի որակի) և գծային բուծում:

4. Անցկացնել խոյերի ստուգում գարնանը՝ խուզից առաջ և աշնանը՝ սերմնավորումից առաջ:

5. Կազմակերպել հոտում օգտագործվող յուրաքանչյուր արտադրողի տոհմային ծառայության հաշվառում:

6. Կազմակերպել գործարանային կենդանիներից ստացված 4 ամսական գառների բոնիտավորում:

7. Խոյերին անհատապես ամրացնել բոլոր գործարանային մաքիներին:

8. Ամբողջ տարվա ընթացքում կազմակերպել կենդանիների լիարժեք կերակրում և լավ խնամք:

Տոհմային գործի կազմակերպումը տոհմային աշխատանքի և արհեստական սերմնավորման պետական կայաններում: Տոհմային աշխատանքի և արհեստական սերմնավորման պետական կայաններն իրենց սպասարկած բոլոր տնտեսություններում իրագործում են տոհմային աշխատանքի ղեկավարությունը և կազմակերպում են արհեստական սերմնավորման աշխատանքներ:

Յուրաքանչյուր կայան պետք է ունենա բարձր մթերատու տոհմային արտադրողների մի խումբ (խոյեր), որոնց

պետք է օգտագործեն կոլտնտեսությունների և սովխոզների մաքրիներին սերմնավորելու համար:

Տոհմային ոչխարաբուծության մեջ խոյերի հոտը պետք է կազմվի պլանային ցեղի գործարանային խոյերից, իսկ ապրանքային ոչխարաբուծության գոտում, բացի հիմնական ցեղի խոյերից, կայանում կարող են լինել միևնույն ուղղության (նրբագեղմ) այլ ցեղի խոյեր, որոնց կարելի է օգտագործել տրամախաչման համար: Նրբագեղմ ոչխարաբուծության այն շրջանում, որտեղ կիրառվում է արդյունաբերական տրամախաչում, կայանի խոյերի հոտը պետք է կազմվի ինչպես նրբագեղմ, այնպես էլ մաստու՝ վաղահաս կիսանրբագեղմ ցեղերից:

Կայանի քարձորակ արտադրողների սերմն առաջին հերթին պետք է օգտագործել սպասարկվող կոլտնտեսությունների և սովխոզների մայրական հոտի լավագույն մասը սերմնավորելու համար:

Կոլտնտեսություններին և սովխոզներին պատկանող մաքրիներին սերմնավորելու համար յուրաքանչյուր տնտեսությանը կայանի կողմից ամեն տարի ամրացվում են որոշ արտադրող խոյեր, իսկ ազգակցական զուգավորումից խուսափելու համար ամեն Ներկու տարին մեկ կատարում են տնտեսություններին ամրացված խոյերի փոխանակում:

Խոյերի օգտագործումը կարելի է կազմակերպել հետևյալ կերպ:

1. Կայանում սերմը ստանալ և փոխադրել կոլտնտեսություններ և սովխոզներ:

2. Արհեստական սերմնավորման կամպանիայի ժամանակամիջոցում արտադրող խոյերին անմիջականորեն կոլտնտեսությունների ու սովխոզների կետերին հանձնել:

Բոլոր արտադրող խոյերին պետք է ստուգել ըստ սերնդի որակի ու ամեն տարի հաշվի առնել յուրաքանչյուր խոյի օգտագործման արդյունքները:

Ընտրությունը, որի արդյունքների հիման վրա հետագայում անց է կացվում զույգերի ընտրություն և աճեցվում են տոհմային բարձրաժնե կենդանիներ, տոհմային աշխատանքի կարևոր օղակն է: Ընտրության նպատակը հետևյալն է.

1) սերնդից ընտրել լավագույն կենդանիներին և նրանցով համալրել հիմնական հոտը,

2) տնտեսությունից խոտանել (վաճառել կամ մորթել) վատ որակի կենդանիներին,

3) կոնստիտուցիոն և մթերատու հատկանիշների հիման վրա հոտի ոչխարներին բաժանել խմբերի և կիրառել կենդանիների նպատակասլաց զույգընտրություն և լիարժեք կերակրում:

Ոչխարների ընտրությունը հնարավորություն է տալիս ստանալ ցանկալի ուղղության կենդանիներ և ապահովում է ոչխարների տնտեսապես օգտակար հատկանիշների փոփոխությունը հենց այն ուղղությամբ, որով տարվում է ընտրությունը: Այսպես, օրինակ, ըստ բրդի երկարության ոչխարների սիստեմատիկ ընտրությունը և նրանց հետագա բուծումը ստեղծում է երկարաբուրդ ոչխարների այնպիսի սերունդ, որպիսին առաջ հոտում գոյություն չի ունեցել:

Ոչխարաբուծական ապրանքային ֆերմաներում և սովխոզներում ընտրությունը, որպես կանոն, կատարվում է ըստ կենդանու մթերատվության և կոնստիտուցիայի ամրության, իսկ տոհմային ֆերմաներում, բացի մթերատվությունից և կոնստիտուցիայի ամրությունից, հաշվի է առնվում նաև կենդանու տեսակը, ծագումը, սերնդի որակը և այլ հատկանիշներ:

Ոչխարների ընտրությունը կատարվում է, ելնելով ա) կենդանիների բոնիտավորման գնահատականից, բ) նրանց մթերատվության հաշվառումից, որը կատարվում է ըստ բրդաշատվության (որակի և քանակի), կենդանու վաղահասունության, պտղատվության, կաթնատվության, մորթու և գառնե-

նու որակի գ) կոնստիտուցիայից, դ) ծագումից, ե) մարմնակազմի ձևից, զ) սերնդի որակից:

Ըստ մթերատվության հաշվառումը, որը կատարվում է համաձայն տնտեսության մեջ եղած հաշվառման տվյալների և կենդանու մարմնակազմության ու առողջության հիման վրա, դրական արդյունք է տալիս միայն կերակրման և պահվածքի լավ պայմանների, կազմակերպման և զոոտեխնիկական ճիշտ հաշվառման դեպքում:

Ըստ ծագման ոչխարների ընտրությունը ոչխարաբուծության պրակտիկայում մեծ նշանակություն ունի և լրացնում է ընտրվող կենդանու գնահատականը, որը կարելի է կիրառել միայն այն դեպքում, երբ տնտեսությունում տոհմային աշխատանք է տարվում ու համապատասխան փաստաթղթեր են լինում կենդանու ծնողների ու նախնիների մասին:

Ընտրությունը լիարժեք է համարվում միայն այն դեպքում, երբ ոչխարների գնահատումը կատարվում է նրանցից ստացված սերնդի համեմատությամբ, սա գնահատման ամենապատասխանատու օղակն է:

Այն կենդանիները, որոնք տալիս են ավելի բարձր սերունդ, գնահատվում են ավելի բարձր և ընդհանրապես:

Այսպիսով, ոչխարներին գնահատում են բազմակողմանի՝ ըստ անհատական առանձնահատկությունների (մարմնակազմության, առողջության, մթերատվության, ծագման և ստացված սերնդի որակի):

Արտադրողների ընտրության և անեցման առանձնահատկությունները: Ոչխարների բուծմամբ զբաղվող յուրաքանչյուր տնտեսությունում տոհմային հատկություններով և մթերատվությամբ գերազանց արտադրող խոյերի խմբերի ստեղծումը մթերատվությունը բարձրացնելու ուղղությամբ տարվող աշխատանքի հաջողության կարևորագույն պայմաններից մեկն է:

Տոհմային ֆերմաներ ունեցող տնտեսություններում և տոհմային գործարաններում արտադրող խոյերի խումբը համալրում են սեփական հոտի մաքիներից ստացված խոյիկների ընտրության և անեցման միջոցով, իսկ ապրանքային ֆերմաներ ունեցող տնտեսություններում՝ տոհմային տնտեսու-

թյուններից տոհմային արտադրողներ զննելու հաշվին (ցեղային շրջանացման պլանի և հոտի մթերատվության ընդունված ուղղության համապատասխան):

Տոհմային տնտեսություններում և տոհմային գործարաններում սեփական, տոհմային արտադրողների խմբի նորոգման նպատակով անեցվող փոյիկների ընտրությունը պետք է սկսել ոչ ուշ, քան գառների 10—14 օրական հասակից, իսկ ապրանքային ֆերմաներում՝ գառներին մայրերից անջատելու ժամանակ (4—6 ամսական հասակում): Դրա համար տնտեսության բոլոր արու գառներին անհատապես ղննում են, նրանցից լավագույններին ընտրում և առանձնացնում են խոյիկների խմբում:

Օրինակ, եթե հաջորդ տարում արտադրող խոյերի խմբի լրացման համար պահանջվում է 5 խոյ, ապա՝ ընթացիկ տարում, գառների անջատման ժամանակ, ընտրում և նորոգման խմբում առանձնացնում են ոչ պակաս, քան 20—30 խոյիկ:

Նորոգման համար, որպես կանոն, ընտրում են տնտեսության լավագույն էլիտային մաքիներից և խոյերից ստացված խոյիկները, որոնց անեցնում են հատուկ, ընտրված խմբում ու նրանց համար ստեղծում են կերակրման լավագույն պայմաններ:

Հաջորդ գարնանը, կենդանիների մեկ տարեկան հասակում, նորոգման խմբի համար ընտրված խոյիկներին ենթարկում են 2—րդ ընտրության՝ ըստ ծագման, բրդատվության, կենդանի քաշի ու անհատական բոնիտավորման տվյալների և կերակրման, խնամքի ու պահպանման լավագույն պայմաններում անեցվում են առանձին խմբով:

Բոնիտավորումից ստացված տվյալների և բրդատվության ու կենդանի քաշի ցուցանիշների հաշվառման հիման վրա, նրանցից ստացվող սերնդի որակը ստուգելու համար, կատարվում է խոյիկների նախնական նշանակում՝ գուգավորման համար: Այս նպատակով առանձնացված խոյիկների քանակը պետք է սահմանել պահանջից երկու անգամ ավելի: Օրինակ, եթե հաջորդ տարին տոհմային արտադրողների խումբը անհրաժեշտ է լրացնել 5—8 խոյով, ապա ըստ սե-

որնդի որակի ստուգման համար ընտրվում են 1,5 տարեկան հասակի 10—12 փոյիկ:

Աշնանը զուգավորումը սկսելուց առաջ անհրաժեշտ է սերմնավորման հրահանգի համաձայն ստուգման ենթարկել ըստ սերնդի որակի գնահատվող երիտասարդ բոլոր խոյիկներին:

Զուգավորումից առաջ ըստ սերնդի որակի գնահատվող 1,5 տարեկան հասակի ընտրված յուրաքանչյուր խոյիկին պետք է ամրացնել 2—4 տարեկան հասակի ցանկալի տիպի 50—70 մաքի: Յուրաքանչյուր խմբում պետք է մոտավորապես հավասար քանակով նույնանման ցուցանիշներ ունեցող (տարիքը, գույնը, բրդի որակը և այլն) կենդանիներ լինեն:

Մաքիներին պետք է զուգավորել արհեստական սերմնավորման մեթոդով և ավելի սեղմ ժամկետներում: Ցանկալի է, որ պահզի, ըստ սերնդի որակի գնահատվող խոյերի օրվա բեռնվածությունը միանման լինի:

Սերմնավորումից հետո մայրական բոլոր խմբերը պետք է դրվեն միանման, լավ կերակրման և խնամքի պայմաններում:

Ծնի ժամանակ, ըստ սերնդի որակի գնահատվող խոյերից ստացված բոլոր գառներին պետք է ականջի մետաղյա օղերով համարակալել, կշռել և նկարագրել: Ընդ որում, պետք է ցույց տրվի գառան սեռը, կենտ է ծնվել, թե՞ գույգ: Ստերջ մնացած բոլոր մաքիները պետք է հաշվի առնվեն: Գառներին, մայրերից անջատելուց հետո, պետք է նորից կշռել և միաժամանակ բնութագրել նրանց բրդի որակը: Գառների վերաբերյալ եղած բոլոր տվյալները պետք է գրանցել հատում մատյանի մեջ:

Արտադրող խոյերին գնահատելու համար նրանց սերունդը պետք է կշռել և նկարագրել նույնպես մեկ տարեկան հասակում. սակայն այդ դեպքում խոյերին վերջնական գնահատելու և նրանց այս կամ այն խմբի մաքիներին ամրացնելու համար կպահանջվի 2 տարի:

Արտադրող խոյերի գնահատումն արագացնելու և մեծարվա ընթացքում այն իրականացնելու համար նպատակահարմար է նրանց ըստ սերնդի գնահատելը սահմանափակել

երկու ժամկետներով՝ ա) ծնի ժամանակ, բ) գառները մայրերից անջատելու ժամանակ:

Արտադրող խոյերի վերջնական գնահատումը կատարվում է նրանցից յուրաքանչյուրի սերունդը, ինչպես միմյանց, այնպես էլ բոլոր խոյերից ստացված ամբողջ սերնդի միջին ցուցանիշների հետ համեմատելու միջոցով:

Ստացվող սերնդի որակի ստուգման համար հաշվի են առնում հետևյալ հատկանիշները. ա) լավագույն է համարվում այն խոյը, որի սերունդը, համեմատած մյուս խոյերի սերնդի հետ, տվել է ավելի մեծ քանակությամբ էլիտա և առաջին դասի կենդանիներ, բ) տվել է սերունդ, որն իր աչքի ընկնող հատկանիշներով ավելի մեծ չափով նման է իր հորը, գ) տվել է այնպիսի սերունդ, որը միջին հաշվով ըստ որակի ավելի լավն է, քան նրա մայրերը:

Խոյերի ստուգման արդյունքների մասին նախնական տեղյակները ստացվում են գառներին մայրերից անջատելու ժամանակ նրանց սերունդը գնահատելու, իսկ եզրափակիչ տեղյակները՝ մեկ տարեկան հասակում սերնդի մթերատվությունը գնահատելու հիման վրա:

Խոյերի ստուգման արդյունքները հետագայում հիմք են ծառայում զուգընտրության կարգով մաքիները նրանց ամրացնելու համար՝ արտադրողներին դասային կամ անհատական զուգավորման նշանակելիս. ընդ որում, խոյերի գնահատումը ըստ սերնդի որակի կատարվում է նրանց օգտագործելու հետագա ամբողջ շրջանում:

Արտադրող խոյերի գնահատման օրինակներ.

Խոյ № 4728—2: Ստացված գառների քանակի տեսակետից գրավում է միջին տեղը: Գառները ծնվելու մոմենտին եղել են ամենափոքրերը, սակայն ինտենսիվ զարգացման շնորհիվ մայրերից անջատելու ժամանակ այդ հատկանիշով նրանք գրավել են առաջին տեղը: Այս խոյը թե՛ հարաբերական և թե՛ բացարձակ քանակով տվել է ամենաշատ թվով սպիտակ գույնի գառներ, իսկ նուրբ և կիսանուրբ բրդով գառների համեմատական քանակով նա գրավում է երկրորդ տեղը: Նա գնահատվող արտադրողների մեջ ամենաբարձր է: Այդ խոյը տնտեսությունում կարող է լայնորեն օգտագործվել:

այնպիսի մաքիներին զուգավորելու համար, որոնք նման են այն մաքիներին, որոնց հետ նա զուգավորվել է ըստ սերնդի որակի գնահատվելիս:

Խոյ №7342—5: Տվել է համեմատաբար ամենաշատ քանակի (96,9%) գառներ, թեպետ նրանից ստացվել է միայն մեկ զույգ (1,6%), ընդ որում՝ գառների միջին կենդանի քաշը և՛ ծնի, և՛ մայրերից անջատելու ժամանակ համարյա համընկնում է բոլոր խոյերից ստացված գառների միջին կենդանի քաշին: Սպիտակ գույնի գառների համեմատական քանակով այս խոյը բռնում է 2-րդ տեղը, իսկ նուրբ և կիսանուրբ բուրդ ունեցող գառների քանակով՝ երրորդ տեղը: Նա բավարար որակի արտադրող է, կարող է օգտագործվել այնպիսի մաքիների հետ զուգավորելու համար, որոնք նման են այն մաքիներին, որոնց հետ զուգավորվելիս ստացվել է լավ սերունդ:

Խոյ № 2711—6: Զի տվել ոչ մի զույգ և նրանից ստացվել է ամենաքիչ քանակի գառ՝ զուգավորված մայրերի 91,7%-ի չափով: Այդ խոյերից ստացված գառները ծնվելու օրը բավական խոշոր են եղել, քայց մինչև մայրերից անջատելու անբավարար են աճել:

Բոլոր գնահատվող խոյերի մեջ այս խոյը տվել է ամենաքիչ թվով նուրբ և կիսանուրբ բուրդ ունեցող (77,3%) սպիտակ գույնի (78,8%) գառներ:

Իբրև անբավարար սերունդ տվող, նա պետք է խոտանվի, կարելի է օգտագործել միայն որպես փորձախոյ:

Ըստ սերնդի որակի մափիները ընտրելու առանձնահատկությունները: Տոհմային գործարաններում և տնտեսություններում քոլոր այն մաքիները, որոնք առանձնացվել են էլիտային խմբում, կամ գործարանային առաջին դասում ախտեմատիկ կերպով ստուգվում են ըստ սերնդի որակի, որը կատարվում է սերնդի որակը իրենց մայրերի որակի հետ համեմատելու միջոցով:

Այն մաքիները, որոնք երկու ծնից տվել են գերազանց սերունդ, իրենց հատկանիշները սերնդին փոխանցելու ընդունակությամբ համարվում են լավագույնները, իսկ այն մաքիները, որոնք երկու անգամ հաջորդաբար տարբեր արտա-

դրողներից անբավարար սերունդ են տվել, լավ չեն և նրանց պետք է փոխադրել դասային հոտը:

Այն մաքիները, որոնք աչքի են ընկնում երկարակեցությամբ և իրենց ամբողջ կյանքի ընթացքում տալիս են բարձր մթերատվություն, արժեքավոր են: Այդպիսի մաքիներից ստացված գառներին հարկավոր է հատուկ հաշվառման վերցնել:

ԽՈՅԵՐԻ ԵՎ ՄԱՔԻՆԵՐԻ ԶՈՒՅԳԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Զույգերի ընտրության էությունն այն է, որ արտադրող խոյն ըստ իր որակի և մթերատվության մակարդակի պետք է ավելի լավը լինի, քան զուգավորման համար նրան նշանակված մաքին, ընդունակ լինի ավելի լավ սերունդ տալու և տվյալ հոտին հատուկ որևէ էական թերություն, ինչպես նաև բացասական հատկություն չունենա:

Տնտեսություններում բարձր մթերատու կենդանիների քանակն ավելացնելու և կենդանիների տնտեսապես օգտակար աչքի ընկնող հատկությունները կատարելագործելու նպատակով կիրառվում է ոչխարների զույգընտրությունը:

Հոտում տոհմային աշխատանքի առաջին տարում զույգընտրությունը իրագործվում է բոնիտավորման տվյալների և մթերատվության հաշվառման հիման վրա: Հաջորդ տարիներին, այդ տվյալների հետ միատեղ, զույգընտրության ժամանակ պարտադիր կերպով հաշվի են առնվում նախորդ զոսգավորումների արդյունքները: Զուգավորման այնպիսի ձևերը, որոնք դրական արդյունք (լավ սերունդ) են տվել, հետագայում կրկնվում են, իսկ այն ձևերը, որոնք կիրառելիս վատ սերունդ է ստացվել, հետագայում փոփոխվում են, և մաքիները ամրացվում են այլ որակի խոյերի, որոնք տարբերվում են նախորդ զուգավորման ժամանակ օգտագործված խոյերից:

Ոչխարաբուծության մեջ կիրառվում է անհատական և դասային (խմբակային) զույգընտրություն:

Անհատական զույգընտրության ժամանակ յուրաքանչյուր մայր ոչխարի համար, նրա մթերատու հատկանիշներին հա-

մապատասխան, ընտրվում է այնպիսի արտադրող, որից ըստացվում է ցանկալի որակի սերունդ:

Այն մաքիններին, որոնք համապատասխանում են ընտրված ուղղությանը և մթերատվության բարձր ցուցանիշներ ունեն, ամրացվում են բարձր մթերատու խոյեր:

Ձուգավորման այս ձևը պետք է լայնորեն օգտագործել գծային բուծման ժամանակ:

Այն մաքիններին, որոնք թեև լրիվ չեն համապատասխանում ընտրված ուղղությանը, բայց աչքի են ընկնում մեկ կամ մի քանի առանձնահատկություններով (բուրդը շատ խիտ է, բլրդատվությունը բարձր է, բուրդը շատ նրկար է, բարձր կենդանի քաշ ունի և այլն), ամրացվում են երկու տիպի խոյեր: Այսպիսի մաքինների մի մասը զուգավորվում է ցանկալի տիպի այն խոյերի հետ, որոնք ունեն աչքի ընկնող այնպիսի հատկանիշներ, որոնք չունեն մաքինները: Այս դեպքում ստացվում է ծնողների դրական հատկանիշները համախմբող սերունդ: Մաքինների մյուս մասը զուգավորվում են այնպիսի խոյերի հետ, որոնց աչքի ընկնող հատկանիշները նույնն են, ինչ որ մաքիններինը, որի նպատակն է ստանալ ցանկալի որակի, շատ բարձր ցուցանիշներ ունեցող կենդանիներ (կենդանի քաշի, բրդատվության, բրդի խտության կամ այլ հատկանիշների ռեկորդները):

Այն մաքիններին, որոնք համապատասխանում են ընտրված ուղղությանը և ունեն էլիտա կենդանիների մթերատվության միջին ցուցանիշներ, ամրացվում են բարձր մթերատու խոյեր, որպեսզի ստացված սերնդի որակը մայրերից լավը լինի:

Անհատական և խմբակային զուգընտրության ժամանակ պետք է հաշվի առնել խոյերի և մաքինների հասակը այն հաշվով, որպեսզի երիտասարդ մաքիններին (1,5—2,5 տարեկան) ամրացվեն մեծահասակ խոյեր (3,5 տարեկան և բարձր), իսկ ժեր մաքիններին (4,5 տարեկան և բարձր) երիտասարդ խոյեր (1,5—3,5 տարեկան):

Դասային ընտրությունը կատարվում է ապրանքային ֆերմաներում և արդյունաբերական սովխոզներում: Այն լայնորեն կիրառվում է նաև սակավ մթերատու և բարձր մթերա-

տու ցեղերի տրամախաչման ժամանակ, հաշվի առնելով կենդանիների այս կամ այն դասի ընդհանուր բնութագիրը: Մաքիններից ավելի լավորակ սերունդ ստանալու համար միևնույն դասի մաքիններին ամրացվում է որոշակի որակի խոյ:

Եթե տնտեսությունում կա նույն դասին պատկանող այնքան ոչխար, որ հնարավոր է մի քանի հոտ կազմակերպել, ապա հոտերը կազմվում են տիպով և մթերատվությամբ ավելի մոտիկ կենդանիներից. այս դեպքում կատարվում է հոտի զուգընտրություն և հաշվի են առնվում տվյալ հոտի մաքինների առանձնահատկությունները:

Մթերատվության միևնույն ուղղություն ունեցող, բայց տարբեր ցեղերին պատկանող կենդանիների տրամախաչման ժամանակ բարելավող պլանային ցեղերը հարկավոր է ընտրել, ելնելով տվյալ կոլտնտեսության, ապրանքային ֆերմայի, սովխոզի մայրական հոտի դրական և բացասական հատկություններից և մյուս ցեղի արժեքավոր այն հատկություններից, որոնք ցանկալի է «պատվաստել» այդ ֆերմայի հոտին:

Ազգակցական բուծումից խուսափելու նպատակով ապրանքային ֆերմաների և արդյունաբերական սովխոզների հոտերում կատարվում է արտադրողների պարբերական փոխանակում:

Խմբային զուգընտրության հետ մեկտեղ ապրանքային ֆերմաներում և արդյունաբերական սովխոզներում կարելի է կատարել անհատական զուգընտրություն՝ բարձր մթերատու ծնողներից բարձրորակ կենդանիներ ստանալու համար: Բարձր մթերատու արտադրողներին առավել լրիվ օգտագործելու նպատակով անհրաժեշտ է լայնորեն կիրառել արհեստական սերմնավորումը:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Ոչխարների բոնիտավորումը կատարում է բոնիտավորող զոոտեխնիկը, որը զնահատում է ոչխարներին ըստ նրանց մթերատվության հատկանիշների և տոհմային արժեքի:

Բոնիտավորման հիմնական նպատակն է.

1. Ոչխարաբուծության ցանկալի ուղղությամբ համապատասխանող լավագույն կենդանիների ընտրության և ոչխարների դասերի բաժանելու միջոցով ապահովել խոյերի ու մաքիների զույգընտրությունն այն հաշվով, որպեսզի նրանցից հետագա սերունդներում ստացվեն լավագույն, բարձր մթերատու կենդանիներ:

2. Գնահատում է նախորդ զույգընտրության արդյունքները և որոշում է յուրաքանչյուր նոր ստացված սերնդի սրահական փոփոխությունները:

Կենդանիների բաշխումն ըստ դասերի հնարավորություն է տալիս նաև տարբեր մթերատվություն և տարբեր կոնստիտուցիայի տիպ ունեցող ոչխարներին դիֆերենցված կերակրել ու պահպանել և էլիտային ու առաջին դասի կենդանիների համար կերակրման ու պահպանման լավագույն պայմաններ ստեղծել:

Նրբագեղմ ոչխարներին՝ ու նրանցից և կոպտաբուրդ ցեղերից ստացված խառնածիններին ըստ դասերի բաշխելիս առաջին հերթին պետք է հաշվի առնել կենդանիների մթերատվությունը (բրդի մասսան, խտությունը, երկարությունը, բարակությունը և այլն), կոնստիտուցիան և ոչխարների արժեքը՝ նրանց հետագա տոհմային օգտագործման համար:

Բոլոր այն ոչխարները, որոնք մթերատվությամբ և տիպիկությամբ մոտ են քուծման համար ընդունված ցանկալի տիպին, բոնիտավորման ժամանակ առանձնացվում ու դասվում են առաջին դասում: Մնացած կենդանիները, որոնք այս կամ այն չափով շեղվում են առաջին դասից, առանձնացվում և դասվում են ավելի ցածր դասերում (2-րդ, 3-րդ և այլն):

Խորացված տոհմային աշխատանք անցկացնելու համար 1-ին դասի կենդանիներից առանձնացնում են էլիտային ոչխարների փառք: Էլիտային խմբում առանձնացնում են այնպիսի կենդանիներին, որոնք ունեն ամուր կոնստիտուցիա, լավ առողջություն, պիտանի են բազմացման համար և աչքի են ընկնում բարձր մթերատվությամբ, որը ցանկալի տիպի ոչխարների համար սահմանված ցուցանիշներից ցածր չէ, ինչպես նաև համապատասխանում են հոտի մթերատվության ընդունված ուղղությանը (ցանկալի տիպ): Էլիտային խմբում

կարող են առանձնացվել և այնպիսի կենդանիները (բացառությամբ վաճառքի համար նշանակված խոյերի), որոնք թեև բոլոր ցուցանիշներով դեռ չեն հասել ցանկալի տիպի պահանջներին, բայց ունեն աչքի ընկնող առանձին հատկանիշներ և արժեքավոր են հատուկ զույգընտրություն անցկացնելու համար:

Այն դեպքում, երբ տոհմային աշխատանքը ֆերմաներում նոր է սկսվում և էլիտա դասի համար պահանջվող ցուցանիշներով կենդանիների քանակն աննշան է լինում, խորացված տոհմային աշխատանք կատարելու համար առաջին դասի լավագույն կենդանիներից ժամանակավորապես թույլատրվում է առանձնացնել հատուկ խումբ (պայմանական էլիտա). որոնց մթերատվությունը, բրդատվությունը և կենդանի քաշը փոքր-ինչ բարձր է (մոտավորապես 10—15 % -ով) առաջին դասին դասված ոչխարների փաստացի մթերատվության ցուցանիշներից:

Այս փառքի հետ տոհմային աշխատանքը կատարվում է նույնպիսի մեթոդներով, ինչպիսի մեթոդներ կիրառվում են էլիտային հոտում:

Տոհմային մեծ տնտեսություններում, որտեղ մեծ քանակությամբ էլիտային կենդանիներ կան, խորացված տոհմային աշխատանք անցկացնելու համար թույլատրվում է լավագույն էլիտային կենդանիներին առանձնացնել առանձին խմբի մեջ:

Տոհմային աշխատանքի սկզբում բոնիտավորում են մեկ տարեկան և ավելի բարձր հասակի բոլոր կենդանիներին, որոնք պիտանի են բազմացման համար: Հետագայում յուրաքանչյուր տարի բոնիտավորում են.

ա) նախկինում բոնիտավորման չենթարկված բոլոր հասակավոր կենդանիներին, որոնք պիտանի են բազմացման համար,

բ) մեկ տարեկան հասակի բոլոր խոյերին և շիշակներին,

գ) երկու տարեկան հասակի բոլոր խոյերին և մաքիներին, որոնք նախկին բոնիտավորման ժամանակ դասված չեն

եղել էլիտա դասում, ինչպես նաև հոտում եղած բոլոր երկու տարեկան շիշակներին,

դ) բոլոր հիմնական արտադրող խոյերին:

Սահմանվում է բոնիտավորման երկու տեսակ՝ անհատական և դասային:

Անհատական բոնիտավորման ենթակա են՝

ա) էլիտա խմբի մեջ առանձնացված կենդանիները,

բ) բոլոր այն փոյերը և խոյիկները, որոնք ենթակա են վաճառքի տոհմային նպատակի համար, ինչպես նաև բոլոր այն արտադրող խոյերը, որոնք օգտագործվում են հոտում, անկախ նրանց դասից,

գ) այն մաքիները, որոնք նշանակված են խոյերին ըստ սերնդի որակի ստուգելու համար,

դ) անկախ դասայնությունից, այն անհատները, որը ստացվել է էլիտային և ընտիր մաքիներից, ինչպես և այն մաքիներից, որոնք առանձնացված են եղել խոյերն ըստ սերնդի որակի ստուգելու համար:

Տոհմային այն ֆերմաներում, որտեղ ոչխարների ոչ մեծ զխաքանակ կա, անհատական բոնիտավորման են ենթարկվում նաև առաջին դասի կենդանիները:

Նորագեղմ ոչխարներից և նրանց ու կոպտաբուրդ ոչխարների տրամախաչումից ստացված միատարր բուրդ ունեցող կենդանիների անհատական բոնիտավորում անցկացնելիս հաշվի են առնվում հետևյալ հատկանիշները.

1. Ցեղը	7. Բրդի միահավասարվածությունը
2. Տիպը և մաշկի ծալքավորվածությունը	8. Ճաղպաբորտիքը
3. Բրդի խտությունը	9. Կենդանու մեծությունը
4. Բրդի երկարությունը	10. Մարմնակազմը
5. Բրդի ոլորվածությունը	11. Կոնստիտուցիան
6. Բրդի բարակությունը	12. Ոտքերի և փորի բրդակալումը
	13. Ընդհանուր գնահատումը:

Էլիտա դասում դասված յուրաքանչյուր կենդանու համար հատկացնում են սահմանված ձևի հատուկ տոհմային քարտ, որի մեջ գրանցվում են տեղեկություններ նրա ծննդյան ժամանակի, սեռի, ծագման, անհատական բոնիտավորման տրվ-

յալների, ինչպես նաև կենդանու զոսգավորման, սերնդի որակի և մթերատվության մասին:

● Դասային բոնիտավորման են ենթարկվում հոտի մնացած բոլոր կենդանիները, որոնք պիտանի են բուծման համար: Դասային բոնիտավորման ժամանակ ոչխարների բաշխումը ըստ խմբերի կատարվում է յուրաքանչյուր կենդանու կոմպլեքսային գնահատման հիման վրա, որն անց է կացվում ոչխարների բրդի քանակի և որակի, նրանց մեծության և կոնստիտուցիայի համաձայն:

Դասային բոնիտավորման ժամանակ հաշվի է առնվում այս կամ այն դասին դասված ոչխարների քանակը, ըստ բոնիտավորման ենթարկված ոչխարների սեռահասակային խումբերի:

Բոնիտավորման չեն ենթարկվում ամորձատված, ինչպես նաև հյուծված, հիվանդ և այս կամ այն պատճառով բուրդ չունեցող ոչխարները:

Բոնիտավորման ժամանակ կատարվող ընտրության պահանջները մթերատվության ցուցանիշների նկատմամբ: Նրբագեղմ ոչխարների բուծման նպատակը բավարար քանակությամբ միս և բարձրարժեք բուրդ ստանալն է: Ուստի նրբագեղմ ոչխարներին բուծելիս ինչպես տոհմային, այնպես էլ ապրանքային ֆերմաներում մեկ ոչխարից ստացված բրդի քանակն ու որակը համարվում է ընտրության զբիսավոր ցուցանիշ: Քիչ կամ ցածր որակի բուրդ տվող կենդանիներին հարկավոր է խոտանել և փոխարինել բարձր մթերատու ոչխարներով:

Մեկ ոչխարից ստացած բրդի քանակը կախված է բրդի խտությունից, երկարությունից, կենդանու խոշորությունից և բրդակալման աստիճանից:

Բրդի խտությունը պայմանավորվում է ոչխարների ցեղով և կենդանու անհատական առանձնահատկություններով: Որքան բուրդը խիտ է, այնքան բրդատվությունը բարձր է:

Նրբագեղմ ոչխարների մեկ սմ² մաշկի վրա բրդաթելերի քանակը հասնում է 5—7 հազարի: Բրդի խտությունը լավացնելու համար մեծ նշանակություն ունի կենդանիների ընտրությունը:

Բրդի երկարությունը ուղիղ համեմատական է բրդատու-
վությանը և որոշում է բրդի տեխնիկական օգտագործման
ուղղությունը:

Ավելի արժեքավոր է 7 սմ և ավելի երկարության նուրբ
բուրդը. նրբագեղմ ոչխարների առաջին դասի բրդի երկարու-
թյան պահանջը սահմանված է 7 սմ: Այն կենդանիները,
որոնց բրդի երկարությունը 7 սմ-ից պակաս է, չեն կարող
առանձնացվել էլիտա և առաջին դասերում:

Բրդի բաժնակությունը մեծ նշանակություն ունի ոչխար-
ների ընտրության գործում: Նրբագեղմ ոչխարաբուծության
մեջ ամենացանկալի բարակությունը համարվում է 64-րդ
որակը, երբ բուրդն ունենում է 20,6-ից մինչև 23 միկրոն բա-
րակություն: Ավելի բարակ բուրդը, սովորաբար, նրբացած
կոնստիտուցիայի հետևանք է և հաճախ կարճ է լինում, իսկ
ավելի կոպիտ բուրդը (60-րդ որակից ոչ կոպիտը) արդյունա-
բերության համար մեծ արժեք է ներկայացնում: Այսպիսով,
նրբագեղմ ոչխարների ընտրություն կատարելիս պետք է ձեռ-
տել, որպեսզի ոչխարների բրդի բարակությունը տատանվի
60—70 որակների սահմաններում:

Բրդի միաճալասությունը մեծ նշանակություն ունի
ոչխարների գնահատման և նրանց ընտրության ժամանակ.
որքան բուրդը կենդանու տարբեր մարմնամասերի վրա միա-
հավասար է ըստ բարակության, այնքան բարձրարժեք է:

Բրդի մեջ ճարպափրփի բավարար քանակը և սառը
ջրով լվացվելու նրա դիմացկունությունը դրական հատկանիշ
է, քանի որ բրդաթելերին պաշտպանում է արտաքին ազդակ-
ներից և նպաստում է բրդի այնպիսի արժեքավոր ֆիզիկա-
կան հատկությունների պահպանմանը, ինչպիսիք են ամրու-
թյունը, առաձգականությունը, փափկությունը:

Կենդանու փորի լավ բրդակալումը ընտրության կարևոր
հատկանիշ է, քանի որ որքան փորի վրայի բուրդը երկար ու
խիտ է, այնքան ոչխարից շատ բուրդ է ստացվում:

Կենդանու խոշորությունը բրդի քանակի ավելացման
գործոն է: Նրբագեղմ ցեղերի մեծամասնության համար մա-
թիների կենդանի քաշը աշնանը կազմում է 42—62 կգ, իսկ
լավագույն հոտերում՝ 70 կգ:

Ոչխարների մարմնակազմության ձևերը սերտ կապված
են կենդանիների մթերատվության ուղղության, կոնստիտու-
ցիայի և առողջության վիճակի հետ: Վերջավորությունների
լայն և ուղիղ դրվածքը, խոր իրանը, երկար և ուղիղ մեջքը
հատուկ են առողջ, դիմացկուն, ամուր կոնստիտուցիա և բար-
ձր մթերատվություն ունեցող կենդանիներին:

Մաշկի ծալքալորումը կարևոր նշանակություն ունի նըր-
բագեղմ ոչխարների ընտրության գործում: Ավելի բրդատու
ուղղության նրբագեղմ ոչխարները բնութագրվում են մաշկի
ավելի շատ ծալքերով, իսկ ավելի վաղահաս ցեղերի ոչխար-
ների մաշկն ավելի հարթ է լինում:

Սակայն մաշկի չափից ավելի ծալքավոր լինելն անցան-
կալի է նաև բրդատու ուղղության ոչխարների համար, քանի
որ այդպիսիների բուրդն ավելի կարճ է, բրդի միահավասա-
րությունը ցածր է, որովհետև ծալքերի վրա բուրդը կոպտա-
նում է: Բացի այդ, այդպիսի ոչխարներին խուզելը շատ դժ-
վար է: Բազմաժալքավոր մաշկ ունեցող ոչխարները կերակրու-
ման ու պահվածքի պայմանների նկատմամբ շատ պահանջ-
կոտ են լինում և ունենում են շատ ճարպաքրտինք:

Նրբագեղմ ոչխարաբուծության մեջ ինչպես բրդատու,
այնպես էլ բրդամսատու ոչխարների համար ցանկալի է պա-
րանոցի 1—3 և իրանի մանր ծալքերը, որոնք նմանվում են
կնճիռների: Նրբագեղմ ոչխարների ավելի մսատու ուղղու-
թյան համար ցանկալի է մաշկի պակաս ծալքավորումը:

Անհատական բռնիտալորման բանալին: Անհատական
բռնիտալորման տվյալների գրանցումները հեշտացնելու հա-
մար գոյություն ունի գրանցման ձև, որը կատարվում է հա-
տույժ մշակված պայմանական նշանների օգնությամբ և կոչ-
վում է բռնիտալորման բանալի:

Բանալու միջոցով նշվում են ոչխարների հետևյալ հատ-
կանիշները. ցեղը, կենդանու տեսակը, մաշկի ծալքավորումը,
բրդի խտությունը, երկարությունը, ոլորվածությունը, բարա-
կությունը, գեղմի միահավասարությունը, ճարպաքրտինքը,
ոսկրակազմի ամրությունը, կենդանու խոշորությունը, էքրս-
տերյները, կոնստիտուցիան, վերջավորությունների և փորի
բրդակալությունը և ընդհանուր բալլը:

1 ՈՂԽԱՐԵՆԵՐԻ ԳԵՂԸ

Նշանակում են հետևյալ կերպ.

- AC—Ասկանիական նրբագեղմ
- KA—Կովկասյան նրբագեղմ
- AL—Ալթայական նրբագեղմ
- CL—Սալակի նրբագեղմ
- CT—Ստավրոպոլյան նրբագեղմ
- CM—Սովետական մերինոս
- GT—Գրոզնինյան նրբագեղմ
- KT—Ղազախական նրբագեղմ
- AG—Ադրբեջանական լեռնային մերինոս
- GTX—Վրացական նրբագեղմ ճարպապոչավոր
- BT—Վյատական նրբագեղմ
- 3T—Ջաբալկալյան նրբագեղմ
- AK—Ղազախական արխարոմերինոս
- KH—Կիրգիզական նրբագեղմ
- П—Պրեկոս

Խառնածին ոչխարներին անհատական բնիտավորման ենթարկելու ժամանակ կենդանու ցեղը նշելիս սկզբում գրվում են լավացնող, իսկ հետո լավացվող ելակետային ցեղերի սկզբնատառերը:

Մեր ռեսպուբլիկայում որպես ելակետային տնդական ցեղեր ընդունվում և պայմանական կերպով նշանակվում են հետևյալ ցեղերը՝

- M—Մազեխ
- B—Բոզախ
- BL—Բալբաս
- K—Ղարաբաղ
- Э—Հոփկ

Օրինակ: պրեկոսի և Ղարաբաղի ոչխարների տրամախաչումից առաջացած խառնածին ոչխարները կնշվեն $\text{П} \times \text{K}$, սովետական մերինոսի և բոզախի ոչխարների տրամախաչումից առաջացած խառնածինները՝ $\text{CM} \times \text{B}$, կովկասյան նրբագեղմի և մազեխի խառնածինները՝ $\text{KA} \times \text{M}$:

2. ԿԵՆՊԱՆՈՒ ՊԵՍԱԿԸ և ՄԱՂԿԻ ծալքավորումը

«C»-ը՝ ցանկալի տիպ է տվյալ ցեղի համար ըստ կոնքուսիտացիայի, մթերատվության և մաշկի պահեստի (ծալքավորման):

«C+»-ը՝ ցեղի սահմաններում կենդանին ունի թեքում դեպի միակողմանի զարգացած բրդատու ուղղություն և մաշկի պահեստը մեծ է:

«C—»—թեքում դեպի մասյին ուղղություն և մաշկի անբավարար պահեստ:

«C=»—աղբատ մաշկով, անծալքավոր կենդանի:

«CX»—բազմածալքավոր, չափեց ալելի շատ մաշկի պահեստով կենդանի:

3. ԲՐՊԻ ԽԱՌՈՅՈՒՆԸ

Բրդի խտությունը որոշվում է գեղմի գլխավոր մասի՝ կողքի վրայի բուրդը շոշափելով: Արտադրող խոյերի բնիտավորման ժամանակ այս հատկանիշը, բացի կողքից, գնահատվում է նաև ազդրերի հատվածում և փորի տակ ու գրանցվում է քարտում, ըստ շտապելների արանքում եղած կարի (տարածություն) լայնության և նշանակվում է հետևյալ կերպ.

«MM»—բուրդը շատ խիտ է

«M»—բուրդը նորմալ խտության է

«MP»—բուրդը նոսր է

«MP—»—բուրդը շատ նոսր է:

4. ԲՐՊԻ ԵՐԿԱՐՈՅՈՒՆԸ

Բրդի երկարությունը որոշվում է անմիջապես թիակների ետևում, որտեղ քանոնի միջոցով չափում են շտապելի բրնական երկարությունը՝ 0,5 սմ-ի ճշտությամբ և գրանցվում է երկարության թիվը՝ 8,5: Արտադրող փոյների բնիտավորման ժամանակ այս հատկանիշը, բացի կողքից, գնահատվում է նաև մեջքի վրա և ազդրերի հատվածում:

5. ԲՐՂԻ ՈՂՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ոլորվածության տեսակը բնութագրվում է կողքի բրդի ոլորվածությամբ և նշանակվում է հետևյալ կերպ.

«V» — ոլորվածությունը նորմալ է,

«VI+» — ոլորվածությունը բարձր է, պարզ արտահայտված,

«VI» — ոլորվածությունը լավ չի արտահայտված:

6. ԲՐՂԻ ԲԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բրդի բարակութունը որոշվում է կողքի վրա, իսկ արտադրող խոյերինը՝ լրացուցիչ կերպով որոշվում է նաև մեջքի և ազդրերի հատվածում՝ ըստ բարակության դասակարգման և համաձայն 9-րդ աղյուսակի գրանցվում են որակի թվերը:

Աղյուսակ 9

Բարակության որակները	Բարակությունը միկրոններով	Բրդիկի 1 սմ երկարության վրա լինում են ուրբներ
80	14,5—18,0	9
70	18,1—20,5	8
64	20,6—23,0	7
60	23,1—25,0	6
58	25,1—27,0	5
56	27,1—29,0	4—3
56/50	29,1—31,0	3
50	31,1—34,0	—

Մանրություն. ոլորվածքների քանակը առաջին և միայն մոտավոր բարակությունը, այդ պատճառով այն չի կարելի օգտագործել բարակությունը վերջնականապես որոշելու համար:

7. ԲՐՂԻ ՄԻԱՏԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ զեղմում և շապելներում

Գեղմի միահավասարությունը ըստ բարակության որոշվում է կողքի և ազդրերի բրդի բարակության տարբերությունով և նշանակվում է «Y» տառով:

«Y» — գեղմը միահավասար է, այդ տարբերությունը չի անկում մեկ բրադֆորդյան որակից (64—60):

«Y—» — ոչ լրիվ միահավասար է, տարբերությունը հավասար է երկու բրադֆորդյան որակի (64—58):

«Y=» — գեղմը միահավասար չէ, այդ տարբերությունը բրադֆորդյան երկու որակից ավելին է (64—56):

«Y» — գեղմը պարունակում է «շնամազ» (պեսիգա):

8. ՃԱՐԱԿԱՐԱԽԻՆՔ

«X» — ճարպաքրտինքը նորմալ է

«X+» — ճարպաքրտինքը առատ է

«X—» — ճարպաքրտինքը պակաս է

«X=» — ճարպաքրտինք չկա կամ բուրդը չոր է:

Արտադրող խոյերի բոնիտավորման ժամանակ, բացի այդ, որոշվում է մեջքի շտապելների մաքրության խորությունը (որն արտահայտվում է սմ-երով), և ճարպաքրտինքի գույնը:

9. ԿԵՆՂԱՆՈՒ ԽՈՇՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կենդանու խոշորությունը որոշվում է ըստ նրա զարգացման (մեծության), բոնիտավորման ժամանակ, որը հետագայում ճշտվում է կենդանի քաշի տվյալներով:

Խոշորության գնահատումը կատարվում է 5 բալային սխեմանով:

«5» — կենդանին շատ խոշոր է

«4» — կենդանին խոշոր է

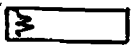
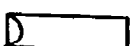
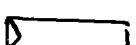
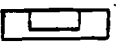
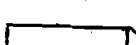
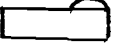
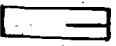
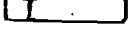
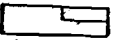
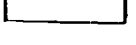
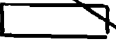
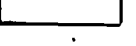
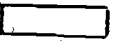
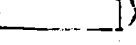
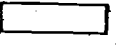
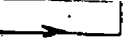
«3» — կենդանին միջին մեծության է

«2» — կենդանին փոքր է:

10. ԷՖԱՏԵՐՅԵՐԸ

Բոնիտավորման ժամանակ գնահատվում է ոչխարի էքստերիերի ամեն մի մարմնամաս և հաշվի են առնվում ինչպես նրա առավելությունները, այնպես էլ թերությունները:

էքստերիերը գնահատվում է ուղղանկյունների սխեմայի միջոցով. ընդ որում, մարմնամասի նորմալ զարգացումը առանձին նշանով ցույց չի տրվում:

	Հայն մեղավ		Սեղմվածություն թիակների ետևում
	Նեղ (բարձր) մեղավ		Հայն, թեք կողեր (Հայն իրան)
	Նրկար մեջք		Նեղ կողեր (նեղ իրան)
	Կարճ մեջք		Իբր ազդրեր
	Կախ կնկած մեջք		Նիհար ազդրեր
	Հայն գավակ		Բարձրատուր կենդանի
	Նեղ գավակ		Կարճատուր կենդանի
	Նրկար գավակ		Բարձր ուղղակիացմով կենդանի
	Կարճ գավակ		Կոպիտ ասկրակազմով կենդանի
	Կախընկած գավակ		Ոտքերի իջածև զրվածք
	Հայն կուրծք		Ոտքերի թրածև զրվածք
	Նեղ կուրծք		

Նկ. 18. էֆեմբրյեի գեանատուր ուղղանկյունների սխեմի միջոցով:

11. Կ Ե Ն Պ Ա Ն Ո Ւ Կ Ո Ն Ս Ի Մ Ո Ւ Ց Ի Ա Ն Ե Ո Ս Կ Ի Ր Ա Կ Ա Վ Ը

Կոնստիտուցիան որոշվում է մարմնակազմության (ոսկրակազմի ամրությունը, մառմնամասերը), մաշկի և ենթամաշկային հյուսվածքի (մաշկի հաստությունը, խորությունը և այլն) զարգացման և մազածածկի բնույթի կոմպլեքս գնահատականի հիման վրա ու նշանակվում է «K» տառով:
«K» — կոնստիտուցիան ամուր է, օսկրակազմը լավ զարգացած,
«KT» — թեքում ունի դեպի կոպտություն, օսկրակազմը կոպիտ է,
«KH» — թեքում ունի դեպի նրբություն, օսկրակազմի ամ-

րությունն անբավարար է, գլոսթը նեղ է, ձգված, օսկրները բարակ են:

12. Վ Ե Ր Չ Ա Վ Ո Ր Ո Ւ Ց Յ Ո Ն Ն Ե Ր Ի Ե Փ Ո Ր Ի Բ Ե Ղ Ա Կ Ա Վ Ո Ւ Մ Ը

Առջևի վերջավորությունների լավ բրդակալումը նշվում է առաջին 0-ն ընդգծելով (տե՛ս ընդհանուր գնահատականի զրոները):

Նտևի վերջավորությունների լավ բրդակալումը նշվում է վերջին 0-ն ընդգծելով:

Նորմալ բրդակալումը հատուկ չի նշվում:

Փորի տակի թավարար բրդակալումը հատուկ չի նշվում:

Փորի լավ բրդակալումը, երբ այնտեղ բուրդը որոշ շափով կարճ ու նուրբ է կողքի վրայի բրդից, բայց պաշտպանում է չափավոր կառուցվածքը, գրանցման ժամանակ նշված է միջին զրոների տակ մեկ անգամ ընդգծելով:

Փորի գերազանց բրդակալումը, երբ այնտեղ բուրդը շտապելային կառուցվածքի է և երկարությամբ ու խտությամբ քիչ է զիջում կողքի վրայի բրդին, գրանցման ժամանակ նշվում է միջին զրոներն ընդգծելով (զրոները ծառայում են կենդանու ընդհանուր գնահատականը նշանակելու համար):

Եթե կենդանիները փորի վրա ունեն նոսր կամ «թելիկավոր» բուրդ, նշվում է սեպածև նշանով, միջին զրոների վերևից: Վերջավորությունների նորմալ բրդակալումը հատուկ չի նշվում:

Վերջավորությունների անբավարար բրդակալությունը նշվում է սեպածև նշանով, համապատասխան զրոների վերևից:

13. Ը Ն Պ Ի Մ Ա Ն Ո Ւ Ը Գ Ե Մ Ա Ն Ա Տ Ա Կ Ա Ն Ը

Կենդանու ընդհանուր գնահատականը որոշվում է նրա խորությունը, էքստերյուրի, բրդի հատկությունների և կենդանու զարգացման ընդհանուր տպավորության միջոցով:

Ընդհանուր գնահատումը կատարվում է 5 բալային սխեմով, որտեղ յուրաքանչյուր բալլ արտահայտվում է զրոյի միջոցով, հետևյալ կերպ.

00000— ըստ բրդի մթերատվության և մարմնակազմության գերազանց կենդանի է:

0000— ըստ բրդի մթերատվության և էքստերյերի լավ կենդանի է:

000— կենդանին ունի բավարար մթերատվություն և էքստերյեր:

00— կենդանին վատ է ինչպես բրդի մթերատվությամբ, այնպես էլ էքստերյերով:

Նշված գնահատականների անցողիկ ձևերը ցույց են տրվում զրոններին գումարման կամ հանման նշաններ ավելացնելով:

Գ ր ա ն ց մ ա ն օ Ր Ի ն ա կ

KACMM8,5U60YЖ-5KГ 0000

Հարկավոր է կարդալ այսպես

Կենդանին պատկանում է կովկասյան ցեղին (KA), տիպը ցանկալի է, մաշկի ծալքավորումը նորմալ (C), բուրդը շատ խիտ է (MM), բրդի երկարությունը 8,5 սմ է, բրդի ոլորվածությունը նորմալ է (U), բրդի բարակությունը 60-րդ որակի է (60), շտապելների բարակության տարբերությունը կենդանու կողքի և ազդրերի վրա չի անցնում մեկ բրադֆորդյան որակից, փահավասար է (Y), բրդի մեջ ճարպաքտինքի քանակը պակաս է (Ж—), կենդանին ջատ խոշոր է (5), կենդանու կոնստիտուցիան թեթև ունի դեպի կոպտություն, իսկ ոսկրակազմը կոպիտ է (KГ), կենդանու առջևի ոտքերը վատ են բրդակալված, իսկ ետևի վերջավորությունները և փորի տակը՝ լավ (0 000), կենդանու կուրծքը և սրբանը լայն են, մեջքը հրկար է, (ընդհանուր գնահատականը տատանվում է 4-ի և 3-ի միջև (0000-ի), և 4-ի գերակշռումով:

Բալբաս ցեղի բռնիտավորումը

Ց ա ն կ ա լ ի տ ե ս ա կ ր

Այս ցեղի ոչխարները պետք է լինեն խոշոր, լավ արտահայտված մսաբրդատու և կաթնատու հատկանիշներով, ունեն

նաև լավ զարգացած ոսկրակազմ և էքստերյեր: Գլուխը պետք է լինի նորմալ, քիչ ուռուցիկ, դեմքի պրոֆիլով, իսկ երբեմն էլ ուղիղ: Խոյները լինում են եղջրավոր, իսկ մայրերն՝ առանց եղջյուրների: Ճարպային պոչը բաղկացած է երկու բարձիկներից: Բուրդն սպիտակ է և բավական խիտ: Բրդի ծամիկի երկարությունը պետք է լինի 13 սմ-ից ոչ պակաս, իսկ բըրդակալությունը՝ լավ:

Ցեղին յուրահատուկ են դնչի, աչքերի շուրջը, վերջավորությունների, ինչպես նաև ցատկիչ հոդերի վրա եղած սև նշանները: Բալբաս ցեղը բնութագրվում է մթերատվության հետևյալ նվազագույն ցուցանիշներով (աղյուսակ 14):

Աղյուսակ 10

Բալբաս ցեղի ոչխարների նվազագույն ցուցանիշները (կգ-նեկրով)

Հատկանիշները	2 տարեկանից բարձր ոչխարները	
	խոյեր	մայրեր
Կենդանի քաշը (աշնանը)	80—85	60—65
Մեկ գլխի տարեկան միջին բրդատվությունը	3,2—3,6	2,2—2,5
Կաթնատվությունը մեկ օրվա ցանցում	—	70—80

Բալբաս ցեղի ոչխարները բռնիտավորման ժամանակ բաժանվում են չորս մասի:

Մարմնակազմության արտաքին լավ հատկանիշներով և բարձր մթերատվությամբ այն լավագույն կենդանիները, որոնք բավարարում են ցանկալի տիպի պահանջները, առանձնացվում են էլիտա խմբում:

Ջրասերի բնութագրումը

Էլիտա խմբում առանձնացվում են այն ոչխարները, որոնց մսաբրդա-կաթնատու հատկանիշները լավ են արտա-

հայտնված: Ունեն քաղաքական խիտ բուրդ, որի քստամազը պետք է լինի նուրբ ու երկար: Կենդանու փորի տակը ունենալու է լավ քրդակալվածություն: Բացի այդ, էլիտա խմբում վարելի է առանձնացնել այն ոչխարներին, որոնք թեև որևէ մեկ հատկանիշով չեն համապատասխանում ցանկալի տիպի կենդանիների պահանջներին, բայց մյուս հատկանիշները արժեքավոր են ոչխարների հոտի հետագա ընտրության համար: Ոչխարների ընտրության ժամանակ առաջնություն է տրվում այն կենդանիներին, որոնք ավելի բազմապտուղ ու վաթնառատ են և նույնպիսի հատկանիշներ ունեցող սերունդներից են ստացվել:

Առաջին դասում առանձնացվում են այն կենդանիները, որոնք օժտված են մսաբրդա-կաթնատու ոչխարների հատկանիշներով և ունեն բարձր մթերատվություն ու լավ էքստերյոր:

Առաջին դասում առանձնացվող կենդանիները պետք է ունենան ամուր կոնստիտուցիա և լավ զարգացած ոսկրակազմ, համեմատաբար երկար վիզ, երկար ու ամուր վերջավորություններ, մեծ ճարպապուշ, որը պետք է լինի հավաքված վիճակում, կլորած և ցատկիչ հոդերից ցած շիշի:

Առաջին դասի կենդանիների բուրդը պետք է լինի խիտ, պարունակի նուրբ քստամազ, 13 սմ-ից ոչ պակաս երկարությամբ, առանց մեռած մազերի, փորը լավ բրդակալված, կուրծն ու պտուկները նորմալ զարգացած լինեն:

Երկրորդ դասում առանձնացվում են այն կենդանիները, որոնք ավելի փոքր են, փակ առանձին դեպքերում ունեն կապիտ մարմնակազմ, քաղաքական լավ զարգացած մսատու ուղղությամբ մարմնաձև, մեծ մասամբ կոպիտ ոսկրակազմ, էքստերյորի ոչ մեծ թերություններ և խոշոր ճարպային պուշ:

Այս դասի կենդանիների բրդատվությունը, համեմատած 1-ին դասի հետ, ավելի քիչ է, բուրդն ըստ մթերման ստանդարտի 2-րդ և 3-րդ դասերի է և երբեմն նոսր է: Աղվամազը նուրբ է, իսկ քստամազը կոպտացած, հաճախ հանդիպում են մեռած մազեր: Ոչխարի քրդակալությունը վատ է:

Նրբորդ դասում առանձնացվում են այն կենդանիները, որոնք ունեն չոր, ամուր, իսկ երբեմն էլ նուրբ կոնստիտուցիա: Սրանց կենդանի քաշը փոքր է, թույլ են զարգացս

մսատու հատկանիշները: Բուրդն ըստ որակի (մթերման ըստանդարտի) պատկանում է 1-ին դասին: Աղվամազի քանակը փերակշռում է քստամազից: Բրդակալությունը լավ է, իսկ քրդատվությունը նախորդ դասերի ոչխարներից պակաս չէ:

Չորերդ դասում առանձնացվում են այն կենդանիները, որոնք այս կամ այն պատճառով չեն կարող առանձնացվել առաջին երեք դասերում:

Այս դասի կենդանիներն ունեն ցածր մթերատվություն, էքստերյորի որոշ դեֆեկտներ, սակայն պիտանի են բուծման համար:

Բալբաս ցեղի ոչխարների անհատական բանիտավորման բանալին

Էլիտա խմբի և 1-ին դասի կենդանիներին ենթարկում են անհատական բանիտավորման, որոնց նկարագրումը և գրանցումները կատարվում են անհատական բանալիի օգնությամբ:

Անհատական բանիտավորման ժամանակ հաշվի են առնվում կենդանու հետևյալ հատկանիշները.

1. Ցեղը
2. Տեսակը
3. Կոնստիտուցիան
4. Բրդի խտությունը (մասսան)
5. Բրդի երկարությունը
6. Քստամազի նրբությունը
7. Չոր և մեռած մազերը
8. Բրդի տեսակը
9. Դեղմի միահավասարությունը
10. Ճարպաքրտինքը
11. Ոսկրակազմի զարգացածությունը և ամրությունը
12. Կենդանու խոշորությունը
13. Կենդանու էքստերյորը
14. Ճարպապուշի մեծությունը և ձևը
15. Ընդհանուր գնահատականը

16. Փորի և գլխի քրոակավածությունը

17. Կենդանու գունավորումը և գեղմի գույներ:

Անհատական բոնիտավորման նշված հատկանիշները գրանցվում են հետևյալ կերպ.

1. Կենդանու ցեղը

«Ե» — բալբաս ցեղ

2. Կենդանու տիպը

«ա» — բալբաս ոչխարի նորմալ տիպ

«Ծ» — մաստու ուղղություն ունեցող կենդանի

«Ե» — բրդատու ուղղություն ունեցող կենդանի

«Դ» — կաթնատու ուղղություն ունեցող կենդանի

3. Կենդանու կոնստիտուցիան

«ԿԿ» — ամուր կոնստիտուցիայով կենդանի

«ԿԴ» — կոպիտ կոնստիտուցիայով կենդանի

«ԿԵ» — նուրբ կոնստիտուցիայով կենդանի

4. Բրդի խտությունը (մասսան)

«Մ» — նորմալ խտությամբ բուրդ

«ՄՄ» — խիտ բուրդ

«ՄԲ» — նոսր բուրդ

5. Բրդի երկարությունը

Բրդի երկարությունը չափվում է 0,5 սմ-ի ճշտությամբ և նշվում է «Ա» տառով, որի կողքին գրանցվում են ծամիկի և աղվամազի երկարությունները: Մաժիկի երկարությունը նշվում է որպես համարիչ, իսկ աղվամազինը՝ հայտարար:

Օրինակ՝ D 19/15

6. Քստամազի նրբությունը

Նուրբ, բարակ և ճկուն քստամազը նշվում է «Դ» տառով, որի տակն ընդգծվում է (T), միջին բարակության քստամազը նշվում է առանց ընդգծման (T), իսկ կոպիտ քստամազը նշվում է «Դ» տառի վրա սեպածև նշան դնելով ($\hat{T}$):

7. Չոր և մեռած մազերը

Մեռած և չոր մազերը չի նշվում է «Մ=» տառով, երբ նրանք պատահական բնույթ են կրում, նշվում է «Մ—» տառով, իսկ երբ մեռած ու չոր մազերը գեղմի մեջ շատ են, նշվում է «Մ+» տառով:

8. Բրդի տեսակը

Բրդի տեսակը որոշվում է գեղմի հիմնական մասերի բրդի որակով և նշվում է «C» տառով, որի մոտ գրանցվում է մթերման ստանդարտով սահմանված դասը՝ «C₁», «C₂», «C₃»:

9. Գեղմի միաճավասարությունը

Գեղմի միաճավասարությունը որոշվում է կողքի և ազդրերի բրդի բարակության տարբերությունով և նշանակվում է «Y» տառով: «Y»-ն ցույց է տալիս, որ կողքի և ազդրերի բրդերն ըստ իրենց որակի համապատասխանում են մթերման ստանդարտի միևնույն դասին: Այսպիսի գեղմը համարվում է միաճավասար:

«Y—»-ն ցույց է տալիս անբավարար միաճավասարվածություն, որ այդ տարբերությունը հավասար է մեկ դասի (C₁ և C₂): «Y=» գեղմը անհավասար է և այդ տարբերությունը կազմում է երկու դաս (C₁ և C₃):

10. Ճարպաբույրությունը

Նշանակվում է «X» տառով:

«X»-ն ցույց է տալիս ճարպաքրտինքի նորմալ քանակը:

«X+»-ն ճարպաքրտինքն առատ է:

«X—»-ն ճարպաքրտինքը պակաս է՝ բուրդը չոր է:

11. Ոսկրակազմի զարգացածությունը և ամրությունը

Ոսկրակազմի զարգացած լինելն ու ամրությունը որոշվում է կենդանու ընդհանուր զննման միջոցով:

Ոսկրակազմը նշվում է «K» տառով:
«K»-ն ցույց է տալիս, որ ոսկրակազմը լավ զարգացած է, վերջավորություններն ամուր են ու ճիշտ դրված, մարմնակազմը լավն է: «KT»-ն նշանակում է, որ ոսկրակազմն անբավարար է զարգացած, գլուխը նեղ է ու ձգված, իսկ բերքովյան ոսկորները նուրբ են:
«KT»-ն ցույց է տալիս, որ ոսկրակազմը կոպիտ է

12. Կենդանու խոշորությունը

Կենդանու խոշորությունը որոշվում է նրա ընդհանուր զարգացմամբ և նշվում է հինգ բալային սխեմայով:

«5» — կենդանին շատ խոշոր է

«4» — կենդանին խոշոր է

«3» — կենդանին միջին մեծության է

«2» — կենդանին փոքր է

«1» — շատ փոքր կենդանի է:

Հետազայում այս հատկանիշները ճշտվում են կենդանի քաշի տվյալների հիման վրա:

13. Էֆստերյեբը

Էֆստերյեբի նկարագրությունը կատարվում է ուղղանկյունների սխեմայով, որոնց վրա նշվում են բաթաս ոչխարի աչքի ընկնող առավելություններն ու թերությունները:

14. Ճարպապոչի մեծությունը և ձևը

Ճարպապոչը ըստ մեծության և ճարպի կուտակման բաժանվում է 4 տեսակի և նշվում է հետևյալ կերպ.

«ЖБС» — ճարպապոչը մեծ է, կախ ընկած և սովորաբար իջնում է ցատկիչ հոդերից ցած, տեսքը տանձաձև է, երկարությունը գերազանցում է լայնությանը:

«ХБП» — ճարպապոչը մեծ է, վերև ձգված և ցատկիչ հոդերից ցած չի իջնում: Ճարպաբարձիկների երկարությունը և լայնությունը համարյա հավասար է, ունի կլորավուն ձև:

«ХСС» — ճարպապոչը միջին մեծության է և ցատկիչ հոդերից ներքև չի իջնում. երկարությունը զգալիորեն գերազանցում է լայնությանը:

«ХСП» — ճարպապոչը միջին մեծության է, վեր ձգված և չի հասնում մինչև ցատկիչ հոդերը. երկարությունն ու լայնությունը մոտավորապես հավասար են:

15. Ընդհանուր գնահատականը

Կենդանու ընդհանուր գնահատականը որոշվում է նրա մթերատվության կոմպլեքսային գնահատման հիման վրա և նշվում է հինգ բալային սխեմայով, որտեղ յուրաքանչյուր բալլ նշվում է զրոների միջոցով:

16. Փորի և գլխի բրդակալվածությունը

Նորմալ բրդակալվածությունը հատուկ նշան չի ստանում: Փորի լավ բրդակալվածությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի միջին զրոների տակն ընդգծելով (0000): Փորի վատ բրդակալվածությունը նշվում է նույն զրոների վերևից ընդգծելով (0000):

Գլխի լավ բրդակալվածությունը նշվում է առաջին զրոյի տակը ընդգծելով (0000), իսկ վատ բրդակալվածությունը՝ նույն զրոյի վերևից ընդգծելով (0000):

17. Կենդանու գունավորումը և գեղմի գույնը

Կենդանու գույնը որոշվում է ըստ գլխի և վերջավորությունների ծածկող մաշկի գունավորության, հաշվի առնելով առանձին մարմնամասերի խալերը: Գունավորումը նշվում է գույներով՝

1. սպիտակ

2. գորշ

3. չեկ

4. մոխրագույն

5. սև

6. խայտաբղետ (չալ)

Խայտաբղետ (չալ) փենդանու գունավորության պայմանական նշանի մոտ դրվում է խալի տեղը և գույնը: Վզի, պոչի ու վերջավորությունների վրա եղած ոչ մեծ նշաններ ունեցողները չեն դասվում խայտաբղետների շարքին:

Այդպիսի կենդանիների համար նշվում է հիմնական գույնը, եղած գույնը ցույց տալով գրավոր ձևով:
Բաճառ ցեղի անհատական բոնիտավորման գրանցման օրինակ՝

БаККММД^{19/12} ТМ = С₁УЖ + К5 ХБС0000 +

Բալբաս ցեղի ոչխար է (Б), տիպը նորմալ (а), կոնստիտուցիան ամուր է (КК), բուրդը շատ խիտ (ММ), ծամիկի երկարությունը՝ 19 սմ, իսկ ազվամազինը՝ 12 սմ (19/12), քստամազը նուրբ է և բարակ (Т), մեռած ու չոր մազեր չկան (М=), ըստ մթերման ստանդարտի բուրդը պատկանում է առաջին դասին (С₁), գեղմը միահավասար է՝ կողքի և ազդրերի բուրդը միեռանգան դասին է պատկանում (У), ճարպաքրքրտինքը առատ է (Ж+), ոսկրակազմը լավ զարգացած է, ոտքերը ամուր են և ուղիղ դրված (К), կենդանին շատ խոշոր է (5), ոչխարի կուրծքը և մեղմը լայն են, իսկ ազդրերը՝ գեր, ճարպապոչը մեծ է և կախ ընկած, ցատկիչ հոգերից իջնում է ցած, երկարությունը գերազանցում է լայնությանը (ХБС), փորի բրդակավածությունը լավ է (0000), իսկ գլխինը վատ (0000), ընդհանուր բալը լավ է (0000 +):

Հայկական կիսանբրազեղմ ճարպապոչավոր ոչխարի ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, ոչխարներն ունեն լավ զարգացած և ամուր ոսկրակազմ, մաշկը խիտ է, առանց ծալքերի, բուծման լեռնային պայմաններում շատ շարժուն են և դիմացկուն:

Բուրդը կիսանուրբ է, միատարր, բավարար միահավասարությամբ, հիմնականում՝ 56—58-րդ որակի: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 9—10 սմ-ից ոչ պակաս, խտությունը բավարար է, ճարպաքրքրտինքի քանակը բավարարում է բրդի ճկունության պահպանմանը: Գեղմը հիմնականում կիսաբաց շտապելով է, իսկ 58-րդ որակի բուրդ ունեն

Ա ղ յ ո ս ա կ 11

Հայկական կիսանբրազեղմ ճարպապոչավոր ոչխարների մթերավորյուն նվազագույն պահանջները (կգ):

(Երևանի ամսանաբուծական-անասնաբուծական ինստիտուտի գ/ա կենդանիների բուծման սովորոնի տվյալներով)

	Մեծահասակներ		Մեղ տարեկաններ	
	կենդանի բաշը	բրդատվությունը	կենդանի բաշը	բրդատվությունը
Խոյեր	90—100	5—5,5	60—65	3,5—4,0
Մաքիներ	60—65	3,5—4,0	45—50	3,0—3,5

ցողներինը փակ է: Բուրդը սպիտակ գույնի է, մուգ նշաններ կարող են լինել միայն դեմքի ու վերջավորությունների վրա: Փորի բրդակալումը գեղմային բրդով բավարար է, ոտքերի բրդակալումը հասնում է մինչև ծնկոսկորը և ցատկիչ հոդը: Գլխի բրդակալումը հաճախ անցնում է թշերի և ճակատի վրա:

Մարմնակառուցվածքը լավ է, մաքիների գլուխը նորմալ մեծության է, ուղիղ կիսադեմով, իսկ խոյերինը՝ պարզ արտահայտված սապատավորությամբ: Խոյերը և մաքիները հիմնականում անհղջուր են, խոյերը երբեմն ունենում են եղջյուրներ: Իրանը կոմպակտ է, կենդանիները փոքր-ինչ բարձրատուք են: Կրծքի վանդակը ծավալուն է, կրծքի լավ խորության և երկարության հաշվին:

Մեջքն ուղիղ է, գավակը՝ բավարար երկարության, քիչ կախ ընկած, ազդրերը լավ են լցված մկանունքով:

Պոչը S-աձև է, լցված ճարպով, երկու կլորավուն ձևի ճարպային բարձիկներով (փոքրը մեծի վրա ընկած) և իջնում է մինչև ցատկիչ հոդը, իսկ հազվադեպ՝ ավելի ցածր, ճարպապոչի փաթը 60 սմ-ից պակաս չէ (աշնանը): Վերջավորությունները ամուր են, ուղիղ դրվածքով և կճղակների խիտ եղջրաթաղանթով:

Պտղատվությունը ոչ պակաս, քան 115—120 գառ, յուրաքանչյուր 100 մաքուց:

Կաթնատվությունը, կուրծք և պտուկները: Կաթնատվությունը բարձր է, որն ապահովում է ոչ միայն գառների կերա-

կըրումը, այլև ապրանքային կաթի ելը՝ յուրաքանչյուր ոչ-
խարից կթի շրջանում (75 օր) 30—40 կգ շահով: Կուրծը և
պտուկները զարգացած են:

Դասերի բնութագրումը

Բոնիտավորման ժամանակ հայկական կիսանրբագեղմ
ճարպապոչավոր ոչխարները բաժանվում են 4 դասի: Ցանկա-
լի տիպի պահանջներին բավարարող լավագույն ոչխարները,
առավելապես առանձին դասից, առանձնացվում են էլիտային
խմբում:

Առաջին դաս: Այս դասում առանձնացվում են խոշոր,
առողջ, ամուր կոնստիտուցիա և բավարար արտահայտված
մսատու հատկանիշներ ունեցող ոչխարները: Բրդածածկույթը
միատարր է, բուրդը լավ խիտ, կամ խիտ, հիմնականում՝
56-րդ և 58-րդ որակի, երկարութունը՝ 9 սմ է ու ավելի:
Փորի բրդակալումը լավ է կամ բավարար, բուրդը բավարար
ճարպաքտինքային է, գեղմն ունի շտապելային կառուցվածք:

Երկրորդ դաս: Երկրորդ դասին դասվում են այնպիսի
կենդանիները, որոնք փոշորությամբ և մսաճարպային հատ-
կություններով փոքր-ինչ զիջում են 1-ին դասի կենդանիներ-
ին: Բրդածածկույթը միատարր է, բուրդը լավ կամ բավա-
րար խտության է, հիմնականում 56-րդ և 58-րդ որակի:
Բրդի երկարութունը 9 սմ-ից պակաս է, բայց 8 սմ-ից ոչ
կարճ: Փորի բրդակալումը լավ է կամ բավարար: Ծարպաքր-
տինքի քանակը բավարար է:

Նրբորդ դաս: Նրբորդ դասին դասվում են խոշոր և առողջ
այն կենդանիները, որոնք ունեն լավ արտահայտված մսա-
ճարպային հատկանիշներ: Նրանց բուրդը միատարր է, 46-րդ
որակից ոչ ցածր, ազդերի վրա թուլատրվում է կոպիտ
բրդի ոչ մեծ քանակութուն: Բրդի երկարութունը 9 սմ է ու
ավելի: Փորի բրդակալումն անբավարար է: Բրդի խտությունը
մեծ չէ, չոր է, գեղմը հաճախ ծամիկային կառուցվածք ունի

Չորորդ դաս: Այս դասին դասվում են մանր կենդանի-
ները, որոնք ունեն կոնստիտուցիոնալ կամ էքստերյերային
թերութուններ: Ոչխարների մսաճարպային հատկանիշներ

վատ են արտահայտված, բուրդը միատարր է, բայց նուրբ և
կարճ: Փորի բրդակալումը վատ է:

Այս դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք չեն
բավարարում նախորդ երեք դասերի պահանջներին:

Կովկասյան X մագելա կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, որն արտահայտված է ամուր,
բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմով: Կենդանիներն անծալքավոր
են, բայց պետք է ունենան խիտ և արձակ մաշկ: Ոչխարները
բնութագրվում են լավ դիմացկունությամբ և բուժման լեռնա-
յին պայմաններում բավական շարժուն են:

Ա ղ յ ու ս ա կ 12

Կովկասյան X մագելա խառնացեղ ոչխարների մթերատվության
նվազագույն պահանջները (կգ)
(Նրբագեղմ ոչխարների Ախուրյանի պետական արտադրանքի տվյալներով)

	Մեծահասակներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի քաշը	բրդատու- թյունը	կենդանի քաշը	բրդատու- թյունը
հոյեր	75—85	5,0—5,5	40—45	3,0—3,5
Մաքիներ	50—55	3,5—4,0	35—40	2,5—3,0

Բրդածածկույթը կիսանուրբ է, միատարր, նորմալ խտու-
թյան, առավելապես 56—58-րդ որակի: Բուրդն ամուր է, 12
ամսյա աճի դեպքում բրդի երկարութունը 8 սմ է ու ավելի,
բրդաթելերի ոլորվածութունն ավելի թույլ է արտահայտված,
բուրդը հավասարեցված է թե՛ գեղմում և թե՛ շտապելում:
Գեղմը փակ է կամ կիսափակ: Ծարպաքրտինքի քանակը և
որակը ապահովում է բրդի հատկությունների լավ պահպա-
նումը:

Բրդի մաքուր ելունքը կազմում է 50—55 %: Փորը պետք
բավարար չափով բրդակալած լինի երկար, գեղմային բրդով:
Գլխի և ոտքերի բրդակալումը չափավոր է:

Մարմնակազմությունը լավ է, գլուխը նորմալ մեծության է և քիչ զոգավոր կիսադեմով: Կուրծքը լայն է և խոր, մեջքն ուղիղ ու լայն է: Վերջավորություններն ամուր են ու լավ դրվածք ունեն:

Պաղատվությունը: Կերակրման բավարար պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացվում է 110—115 գառ: Կաթնատվությունը լավ է. գառները կշտանում են և ըստացվում է 30—40 կգ ապրանքային կաթ:

Դասերի բնութագրումը

Կովկասյան X մազեխ խառնացեղ ոչխարները բնիտավորման ժամանակ բաշխվում են չորս դասի: Ցանկալի տիպի պահանջներին բավարարող լավագույն կենդանիներն (առավելագույն առաջին դասի կենդանիներից) առանձնացվում են ընտիր ոչխարների խմբում:

Առանձին դեպքերում ընտիրների խմբում կարելի է առանձնացնել նաև այնպիսի կենդանիներ, որոնք թեև բոլոր ցուցանիշներով դեռ չեն հասել ցանկալի տիպի ոչխարների նկատմամբ առաջադրվող պահանջներին, սակայն ունեն աչքի ընկնող առանձին հատկանիշներ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում ընտրության համար:

Առաջին դասին դասվում են բրդածածկույթի լավ խրտուվյուն ունեցող, կիսանուրբ բրդով ոչխարները: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8 սմ է ու ավելի: Իսկ նրբությունը հիմնականում 56—58 որակի է: Գեղմն ունի շտապելային կառուցվածք և լինում է փակ կամ կիսափակ: Բրդի ոլորվածությունը տարբեր է՝ պարզ արտահայտվածից մինչև տափակ: Բրդի միահավասարությունը և ճարպաքրտինքի քանակը լավ է կամ բավարար, իսկ փոքի բրդակալումը բավարար է:

Կենդանիների կոնստիտուցիան ամուր է, մարմնակազմությունը լավ կամ բավարար, կենդանիներն անծալքավոր են, մաշկի բավարար պաշարով:

Երկրորդ դասին դասվում են կարճ, խիտ ու հաճախ պակաս հավասարեցված գեղմ ունեցող կենդանիները, որոնք

նույն մեծությունն ունեն կամ քիչ փոքր են, քան առաջին դասի կենդանիները: Գեղմը փակ է, շտապելային կառուցվածքի: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 7,0 սմ-ից կարճ է, բայց 6,0 սմ-ից ոչ պակաս, առավելագույն 56—58-րդ որակի: Բրդաթելերի ոլորվածությունը նորմալ է: Փոքի բրդակալումը բավարար է: Երկրորդ դասին դասում են այնպիսի կենդանիներին, որոնք թեքում ունեն դեպի կոպիտ, չոր կոնստիտուցիան, ոսկրակազմը կոպիտ է, մաշկը կոպիտ և խիտ մազերով ծածկված:

Մարմնակազմությունը հաճախ ավելի ճնշված է, քան առաջին դասի կենդանիներինը, սակայն առանց ակնհայտ արատների: Պարանոցի ստորին մասում և ազդրերի վրա թույլ է տրվում կոպիտ բրդի ոչ մեծ քանակություն և բարակ թրստամազի փոքր ծամիկներ:

Երրորդ դասին դասվում են երկար, բայց նոսր կամ ոչ հավասարեցված բրդով կենդանիները, որոնք հաճախ ավելի խոշոր են, քան առաջին դասի կենդանիները: Երրորդ դասի կենդանիներն ունեն ավելի լավ արտահայտված մաստու ձևեր և շեղվում են դեպի նուրբ կոնստիտուցիան, որն արտահայտվում է համեմատաբար թեթև ոսկրակազմով և փոխարինվում է Բրդի նրբությունը 56—58-րդ որակի է: Բուրդը չոր է և ոչ հավասարեցված, ինչպես գեղմում, այնպես էլ շտապելում: Պարանոցի ստորին մասում և ազդրերի վրա թույլ են տրվում կոպիտ բրդից և նուրբ քստամազից կազմված փոքր հյուսիկներ: Փոքի բրդակալումն ավելի հաճախ անբավարար է: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8 սմ է ու ավելի: Բրդաթելերի ոլորվածությունը թույլ է արտահայտված:

Չորրորդ դասին դասվում են ցածր մթերատվությամբ այն կենդանիները, որոնք չեն համապատասխանում առաջին երեք դասերի կենդանիներին առաջադրվող պահանջներին (նուրբ, գերզարգացած կոնստիտուցիայով, անբավարար մարմնակազմությամբ, շատ կարճ կամ ջատ նոսր բրդով, փոքի վատ բրդակալությամբ):

Սովետական մերինոս X բոգախ կիսանբազեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, որն արտահայտվում է ամուր
և ոսժեղ, քայքայ ոչ կոպիտ ոսկրակազմով, խոշերի լավ զարգա-
ցած եղջյուրներով: Մաշկը բավական խիտ է ու մեծ մա-
սամբ առանց ծալքերի:

Աղյուսակ 13

Սովետական մերինոս X բոգախ կիսանբազեղմ խառնացեղ ոչխարների
մթերատվության նվազագույն պահանջները (կգ)

(Հայկական ՍՍՌ գյուղատնտեսության մինիստրության անասնապահության
և անասնաբուժության գիտահետազոտական ինստիտուտի տվյալներով)

	Մեծահասակներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի քաշը	բրդատվու- թյունը	կենդանի քաշը	բրդատվու- թյունը
Խոշեր	70—75	6,0—6,5	35—40	3,5—4,0
Մաքիներ	45—50	3,5—4,0	30—35	3,0—3,5

Բրդի ունի ու բրդակալումը: Բուրդը սպիտակ է, բրդա-
ծածկը ունի լավ խտություն, բրդի թելիկների երկարությունը
12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ և ավելին է, գեղմը հիմնա-
կանում փակ է ու կիսափակ: Բրդաթելերն ամուր են, ոլոր-
վածությունը պարզ, իսկ երբեմն ավելի թույլ է արտահայտ-
ված: Ճարպաքրտինքը դեղնավուն է կամ սպիտակ գույնի:
Բրդի մաքուր ելունքը կազմում է 50—55 %:

Գլխի բրդակալումը հասնում է մինչև աչքերը միացնող
գիծը, իսկ հաճախ ավելի պակաս է, առջևի ոտքերի բրդակա-
լումը հասնում է մինչև ծնկահոդը՝ ցատկիչ հոդը:

Փորատակը ծածկված է գեղմային բրդով:

Պտղատվությունը: Կերակրման լավ պայմաններում յու-
րաքանչյուր 100 մաքուց հասնում է 120—130 գառի: Կաթ-
նատվությունը բարձր է, յուրաքանչյուր մաքուց բացի գառնե-
րի կերած կաթից ստացվում է նաև 20—30 կգ ապրանքային
կաթ:

Դասերի բնութագրումը

Սովետական մերինոս X բոգախ կիսանբազեղմ խառնա-
ցեղ ոչխարները բոնիտավորման ժամանակ բաշխվում են 4
դասի, բացի այդ, լավագույն, առավելագույն առաջին դասի
այն կենդանիներից, որոնք բավարարում են ցանկալի տիպի
պահանջներին, կազմվում է ընտիր ոչխարների փուլը:

Առաջին դասին դասվում են խոշոր, ամուր կոնստիտու-
ցիայով, համաչափ մարմնակազմությամբ, խիտ և երկար
բրդածածկույթ ունեցող կենդանիները: Բրդի երկարությունը
8,5 սմ է ու ավելի, նրբությունը՝ առավելագույն 56—58-րդ
որակի: Բուրդը հավասարեցված է թե՛ գեղմում և թե՛ շտապե-
լում: Գեղմը փակ է կամ կիսափակ, շտապելային կառուց-
վածքի: Փորատակը ծածկված է գեղմային բրդով: Ճարպա-
քրտինքը բավարար որակի և քանակի է, որն ապահովում է
բրդի հատկությունների լավ պահպանումը:

Երկրորդ դասին են դասվում այնպիսի կենդանիները,
որոնք առաջին դասի համեմատությամբ քիչ փոքր են, բայց
խիտ և կարճ բրդածածկույթ ունեն: Փորատակը լավ կամ բա-
վարար է բրդակալած, ճարպաքրտինքի քանակն ու որակը
բավարար է: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ-ից կարճ չէ:

Երրորդ դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք ունեն
երկար, բայց նոսր բուրդ: Բուրդը հավասարեցված չէ թե՛ գեղ-
մում և թե՛ շտապելում: Այս դասի ոչխարները խոշորությամբ
չեն զիջում, իսկ հաճախ գերազանցում են առաջին դասի կեն-
դանիներին, ունեն լավ արտահայտված մսատու հատկանիշ-
ներ, ու մարմնի ձևեր: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ է և ավելի,
նրբությունը հիմնականում 56—58-րդ որակի է: Փորատակի
բրդակալումն անբավարար է:

Չորրորդ դասին դասվում են մնացած բոլոր խառ-
նացեղ կիսանբազեղմ ոչխարները, որոնք ցածր մթերատու
են, մարմնակազմության արատներ ունեն, գերզարգացած են,
ունեն շատ նոսր բրդածածկույթ, ցածր կենդանի քաշ և չեն
համապատասխանում նախորդ 3 դասերի ոչխարների նկատ-
մամբ առաջադրվող պահանջներին:

Պրեկոս X բոգախ կիսանբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, մաշկը ծալքավորումներ չունի, ոսկրակազմն ամուր է, բայց ոչ կոպիտ: Կենդանիները դիմացկուն են և լավ հարմարված են բուծման լեռնային պայմաններին:

Աղյուսակ 14

Պրեկոս X բոգախ կիսանբագեղմ խառնացեղ ոչխարների

մրերատվության նվազագույն պահանջները (կգ)

(Երևանի անասնաբուժական-անասնաբուծական ինստիտուտի մանր անասնապահության ամբիոնի տվյալներով)

	Մեծահասակներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի բաշը	բրդատվությունը	կենդանի բաշը	բրդատվությունը
Խոյեր	80—90	4,5—5,0	40 45	3,0—3,5
Մաքիներ	50—60	3,5—4,0	35—40	2,5—3,0

Բրդի որակը և բրդակալումը: Բուրդը սպիտակ է, փխրանուրբ, բրդածածկը բավարար խտություն ունի, բրդաթելերը նորմալ են, իսկ ավելի սակավ դեպքերում ցածր ոչորվածությամբ: Գեղմը փակ է կամ կիսափակ: Բրդի նրբությունն առավելագույն 56—58-րդ որակի է, իսկ մսատու լավ հատկանիշներ ունենալու դեպքում կարող է լինել նաև 50-րդ որակի: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ ու ավելի է: Բրդածածկույթը հավասարեցված է ինչպես գեղմում, այնպես և շտապելում: Ոչ մեծ քանակությամբ քստամազ կարող է պատահել ազդրերի վրա: Ճարպաբերտիքի քանակն այնպիսին է, որ ապահովում է բրդի հատկությունների պահպանումը: Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 55—60 %: Փորատակը բավարար կամ թույլ է

բրդակալված: Գլուխը և ոտքերը գեղմային բրդով քիչ են բրդակալված:

Մարմնակազմությունը լավ է, մսատու հատկանիշները լավ են արտահայտված, իրանը երկար է, խոր և տակառած: Մեղմը, մեջքը և գավակը լայն են և ուղիղ, կուրծքը խոր է ու լայն, ոտքերն ամուր են և ճիշտ դրվածք ունեն:

Պաղատվությունը: Կերակրման ու խնամքի լավ պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացվում է 100—115 գառ: Մեկ մաքուց ստացվում է 30—35 կգ ապրանքային կաթ:

Դասերի բնութագրումը

Առաջին դասում դասվում են ամուր կոնստիտուցիա, լավ կամ բավարար բրդատվություն ունեցող կիսանուրբ բրդով ոչխարները: Բուրդը շատ խիտ է կամ խիտ, բրդաթելերի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ է ու ավելի: Բրդի նրբությունը 56—58-րդ որակի է: Գեղմը փակ է կամ կիսափակ, շտապելային կառուցվածքի: Ճարպաբերտիքի քանակը ու որակը ապահովում են բրդի հատկությունների լավ պահպանումը: Կենդանիները խոշոր են և ունեն ներդաշնակ մարմնակազմություն:

Երկրորդ դասին դասվում են ամուր կոնստիտուցիա, կիսանուրբ բուրդ ունեցող առողջ խառնացեղ ոչխարները: Ոչխարների գեղմը շտապելային կառուցվածքի է, փակ է կամ կիսափակ ու հավասարեցված է երկարությամբ ու նրբությամբ: Բուրդը 56—58-րդ որակի է, երկարությունը 8,5 սմ-ից պակաս է, բայց 7,5 սմ-ից կարճ չէ: Կենդանիները խոշորությամբ փոքր ինչ զիջում են առաջին դասի կենդանիներին: Այս դասի ոչխարների պարանոցի ցածի մասում և ազդրերի վրա կարող են լինել ոչ մեծ ծամիկներ:

Երրորդ դասի մեջ փմբավորվում են կիսանուրբ, երկար, բայց նոսր բուրդ ունեցող ոչխարները. բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ է ու ավելի: Բուրդը հիմնականում 56—58-րդ որակի է, մսատու հատկանիշները լավ զարգացած լինելու դեպքում թույլատրվում է նաև 50-րդ որակի բրդածածկույթ ունեցողներին դասել երրորդ դասում:

Իրենց խոշորությամբ ոչխարները և զրջում առաջին դասի յոթնամյակներին, քսկ հաճախ, նույնիսկ, նրանց գերազանցում են: Մասաու հատկանիշները լավ արտահայտված են:

Չորհուրդ դասում դասվում են բոլոր այն ոչխարները, որոնք իրենց կոնստիտուցիայով, մարմնակազմությամբ և մթերատվությամբ չեն համապատասխանում նախորդ 3 դասի ոչխարների նկատմամբ առաջադրվող պահանջներին (նուրբ են, գերզարգացած կոնստիտուցիայով, մարմնակազմության լուրջ թերություններ կամ արատներ ունեն, բրդածածկույթը շատ նուրբ է կամ շատ կարճ է և այլն):

ՊրեկուՊարաբադ կիսանբազեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկայի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, որն ապահովում է կենդանիների լավ առողջությունը, մասաու լավ հատկանիշները և վաղահասունությունը: Մաշկը ծալքեր չունի, շարժուն է և բավական խիտ: Լեռնային հեռագնաց պայմաններում նրանք ցուցաբերում են լավ դիմացկունություն ու շարժունություն, լավ համակերպված են այդ պայմաններին:

Աղյուսակ 15

ՊրեկուՊարաբադ կիսանբազեղմ ոչխարների մեծությունը և զանգվածը (կգ)

(Նրանք ամառնաբուսական-ամառնաբուսական խնամքի մասեր ամառնապահպանության ամբիոնի տվյալներով)

	Մեծահասակներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի քաշը	բրդատվությունը	կենդանի քաշը	բրդատվությունը
նոյեմբ	85—90	4,5—5,0	45—50	3,0—3,5
Մարտին	55—60	3,5—4,0	40—45	2,5—3,0

Բրդի որակը և բրդակալումը: Բրդածածկույթը բավարար խտությամբ է, գեղմը փակ է կամ կիսափակ: Բրդի նրբությունը առավելագույն 56—58-րդ որակի է, մասաու լավ հատկու-

թյունների դեպքում կարող է լինել 50-րդ որակի: Բրդի երկարությունը 8սմ է ու ալելի: Գեղմը հավասարեցված է բրդի թե' երկարությամբ և թե' բարակությամբ: Բրդաթելերի ոլորվածությունը նորմալ է, ալելի սակավ պատահում է ցածր ոլորվածություն: Ոչ մեծ քանակությամբ կոպիտ մազ կարող է պատահել ազդրերի վրա: Ծարպաբերտիքը քանակով և որակով ապահովում է բրդի հատկությունների պահպանումը: Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 55—60%:

Փորատակը կարող է լինել բավարար կամ թույլ բրդակալած, Գլխի և ոտքերի բրդակալումը գեղմային բրդով մեծ է:

Մարմնակազմությունը լավ է, մասաու ձևերի լավ կամ բավարար արտահայտվածությամբ: Իրանը երկար է, խոր և տակառած: Մեղմը, մեջքը և գավակը թայն են, կուրծքը, խոր է և լայն, ոտքերն ամուր են, թույլատրվում է ետևի ոտքերի փոքր-ինչ մոտեցվածություն և գավակի կախընկածություն:

Պաղատվություն: Բավարար կերակրման ու պահպանման պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացվում է 115—125 գառ: Մեկ մաքուց տարեկան ստացվում է 30—40 կգ կաթ, բացի գառների կերած կաթից:

Դասերի բնութագրումը

Առաջին դասին դասում են այն ոչխարներին, որոնք ունեն շտապեղային կառուցվածքի կիսանուրբ բրդածածկույթ: Բրդի նրբությունը հիմնականում 56—58 որակի է, երկարությունը 8 սմ է ու ալելի, բրդաթելերի յուրվածությամբ նորմալ է: Բրդածածկույթը բավական խիտ է: Ծարպաբերտիքի քանակը և որակը բավարար է բրդի հատկությունների պահպանման համար: Փորատակի բրդակալումը լավ է (թույլատրվում է փորատակի բրդածածկույթի փոքր-ինչ նստություն և բրդաթելիկների քարձր ոլորվածություն):

Կենդանիները խոշոր են, ունեն ամուր կոնստիտուցիա, լավ մարմնակազմություն, լավ կամ բավարար բրդատվություն ու կենդանի քաշ:

Երկրորդ դասին դասվում են կարճ ու խիտ բուրդ ունեցող ոչխարները, որոնք շեղում ունեն դեպի կուպիտ, չոր կոնստիտուցիան: Բրդի երկարությունը 8 սմ-ից պակաս է, բայց 7 սմ-ից ցածր չէ: Բուրդն ունի շտապելային կառուցվածք, կիսանուրբ է, 56—58-րդ որակի, ճարպաքրտինքի քանակը բավարար է:

Փորատակի և ազդրերի վրա թուլյատրվում է կուպիտ մազի և նուրբ քստամազի ծամիկների ոչ մեծ քանակություն:

Երրորդ դասին դասվում են նոսր կամ չհավասարեցված կիսանուրբ 56—58-րդ որակի բուրդ ունեցող ոչխարները: Այս դասի կենդանիները շեղում ունեն դեպի ավելի փուխր կոնստիտուցիան:

Նրանք մաստու ոչխարներին հատուկ լավ արտահայտված հատկանիշներ ունեն. հաճախ ավելի խոշոր են, քան վաճառականիշները: Բրդի երկարությունը 8 սմ է ու ավելի: Բուրդը կարող է լինել չոր:

Փորատակի և ազդրերի վրա թուլյատրվում է կուպիտ մազի և նուրբ քստամազի մանր ծամիկների ոչ մեծ քանակություն:

Չորրորդ դասին դասվում են կիսանուրբ բրդածածկույթ ունեցող ոչխարները, որոնք ցածր մթերատու են ու չեն բավարարում նախորդ երեք դասի կենդանիների նկատմամբ առաջադրվող պահանջներին (շատ մանր են, գերզարգացած կոնստիտուցիայով, անբավարար մարմնակազմությամբ, շատ կարճ կամ շատ նոսր և ոչ հավասարեցված բրդածածկույթով, վատ բրդակալվածությամբ):

Ո շ խ ա ր ն ե ր ի ն շ ա դ ր ու մ ր

Տոհմային աշխատանքների ճիշտ կազմակերպման համար ոչխարների նշադրումը անհրաժեշտություն է:

Ոչխարների նշադրումը անհատական համարներով կատարվում է՝

ա) ականջներին կտածելով,

բ) ականջներին մետաղյա օղեր անցկացնելով,

գ) եղջյուրների վրա խարանելով,

դ) ականջների վրա կտրվածքներ անելով:

Սպիտակ գույնի մաշկ ունեցող ոչխարների նշադրման հիմնական եղանակը ականջների կտածելն է, որի ժամանակ համարները պետք է դրվեն ականջի ներսի կողմից՝ անմազ մակերեսի վրա: Համարի թվերը պետք է ընթանան ականջի մեջտեղով և նրա երկարությանը հուգահեռ: Կտածումը կատարվում է ապանատուրացված սպիրտի կամ կարբոլյան թթվի 3%-ային լուծույթով, որի մեջ մինչև սերի թանձրությամբ բացվում է փոշիանման կոսպրային չոր հոլանդական մուրը: Կտածումը անց է կացվում մանրակրկիտ կերպով, զոտախնիկի հսկողությամբ և ստուգվում է 15—20 օրից հետո, եթե լավ չեն երևում, պետք է այն վերականգնել: Հատկապես կարևոր է գառների համարակալման որակի ստուգումը:

Գունավոր ականջներ ունեցող ոչխարների նշադրումը կատարվում է ականջի մետաղյա օղերի օգնությամբ, որոնք հատուկ աքցանի միջոցով հագցնում են կենդանու աջ ականջին:

Տոհմային ոչխարների նշադրումը կատարվում է հետևյալ կերպ.

1. էլիտային (ընտիր) մաքիներից ստացված գառներին, ինչպես և այն գառներին, որոնք ստացվել են խոյերն ըստ սերնդի որակի ստուգելու նպատակով առանձնացված մաքիներից, ծնվելու ժամանակ կտածման միջոցով նրանց ձախ ականջին դնում են նույն համարը, որը կրում է մաքին: Միաժամանակ, այդպիսի գառների աջ ականջի վրա դրվում է նրան հասնող անհատական համարը: Անհատական համարներն ամեն տարի սկսվում են մեկից, որի առջևում դրվում է կենդանու ծննդյան տարեթիվը (տարեթվի վերջին թիվը): Օրինակ՝ 1962 թ. էլիտա դասին պատկանող № 949 մաքեց ծնված № 254 գառան աջ ականջին պետք է դնել «2254» համարը, որի առաջին թիվը նշանակում է նրա ծննդյան տարեթվի վերջին թիվը, իսկ գառան ձախ ականջին դրվում է «949» համարը:

Անհատական համարը դրվում է նաև եղջիրավոր խոյերի աջ եղջյուրի վրա:

2. Դասային հոտի գառների (որոնք ստացվել են մեկ

խոյր որոշակի մաքիների հետ զուգավորելուց) սերնդի ծագումը հաշվի առնելու և անսխառն մաքակցական բուծումը կանխելու համար ձախ ականջին կտածման միջոցով դրվում է հոր համարը:

3. Անհատական բոնիտավորման ենթարկված, ինչպես և բոնիտավորման ժամանակ տարբեր դասերի դասված բոլոր նրբագեղմ ցեղերի ոչխարները նշվում են աջ ականջի վրա կտրվածքներ անելով: Դասերի նշումը կատարվում է հետևյալ կերպ:

էլիտա՝ աջ ականջի ծայրին արվում է «սլաք» կտրվածք:

Առաջին դաս՝ մեկ կտրվածք աջ ականջի ստորին եզրի վրա:

Երկրորդ դաս՝ երկու կտրվածք աջ ականջի ստորին եզրի վրա:

Երրորդ դաս՝ մեկ կտրվածք աջ ականջի վերին եզրի վրա:

Չորրորդ դաս՝ մեկական կտրվածք աջ ականջի վերին և ստորին եզրերի վրա:

Ընտիր փամբի մաքիների և զտացեղ նրբագեղմ խոյերի զուգավորումից ստացված կենդանիների (որոնք բավարարում են հայրական ցեղի առաջին դասի պահանջները) դասի նշումը նույնպես կատարում են աջ ականջի վրա և բացի այդ, ձախ ականջի ծայրին նշում են «սլաք» կտրվածքով:

4. Նրբագեղմ կոպտաբուրդ խառնացեղ ոչխարների դասերի նշումը կատարվում է ձախ ականջին, հետևյալ կերպ՝

ընտիր՝ ձախ ականջի ծայրին արվում է «սլաք» կտրվածք: առաջին դաս՝ մեկ կտրվածք ձախ ականջի ստորին եզրին,

երկրորդ դաս՝ երկու կտրվածք ձախ ականջի ստորին եզրին,

երրորդ դաս՝ մեկ կտրվածք ձախ ականջի վերին եզրին,

Մանրություն: Տոհմային աշխատանքը հեշտացնելու և արագացնելու համար, բացի կտածման միջոցով աջ ականջին համարը դնելուց, էլիտային մաքիների ականջին հագցվում է նաև նույն անհատական համարը կրող մետաղյա օղ: Օղը հագցնում են աշնանը՝ զուգավորումից առաջ (մաքիներին աշնանը կշռելու ժամանակ):

չորրորդ դաս՝ մեկ կտրվածք ձախ ականջի վերին եզրին և մեկ կտրվածք ստորին եզրին,

հինգերորդ դաս՝ երկու կտրվածք ձախ ականջի վերին եզրին:

Նկ. 19. Ոչխարների դասերի նշումն ականջների վրա:

Խառնածիւններ

Քաջի այդ, 60-րդ որակից ոչ կոպիտ նուրբ բուրդ ունեցող փառնացեղ ոչխարները, որոնք բոնիտավորման ժամանակ դասվել են խառնացեղերի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ կամ 4-րդ դասերին, կենդանու այս կամ այն դասի պատկանելիության նշանը դնելու հետ միասին ձախ ականջի ծայրին կատարում են «սլաք» կտրվածք:

Նշադրման այս եղանակի նպատակն է տնտեսության ոչխարների կազմի որոշումը ըստ բրդի որակի (նուրբ, կիսանուրբ, կիսակոպիտ), ինչպես նաև խոշոր հոտերում (մաքիների յուրաքանչյուր դասի սահմաններում) դիֆերենցված զույգընտրության անցկացումը:

Բոնիտավորման կազմակերպումը և անցկացումը

1. Բոնիտավորումը կազմակերպելու և անցկացնելու պատասխանատվությունը դրվում է՝

ա) տոփառներում՝ դիրեկտորների, ավագ զոոտեխնիկների և տոհմային աշխատանքի զոոտեխնիկների վրա,

բ) տոհմաբուծարաններում՝ դիրեկտորների և ավագ զոոտեխնիկների վրա,

գ) տոհմաբուծարանների կողմից չսպասարկվող շրջաններում՝ ավագ զոոտեխնիկների վրա:

2. Ոչխարների բոնիտավորումը պետք է հանձնարարել զոոտեխնիկ բոնիտավորողներին, որոնք ոչխարների բոնի-

տավորման գծով հատուկ պատրաստականություն ունեն կամ բարձրագույն և միջնակարգ կրթություն ունեցող զոտտեխնիկներին, որոնք ոչխարների բուհի տավորման գծով գործնական աշխատանքի երկարամյա փորձ ունեն:

3. Բոնիտավորող զոտտեխնիկը պետք է ստուգի բոնիտավորումից առաջ կատարած տոհմային աշխատանքի բոլոր տեսակի գրանցումների ճշտությունը և ծանոթանա զոտտեխնիկական հաշվառման տվյալներին (խուզի, զուգավորման, ծնի և գառներին մայրերից անջատելու մասին եղած հաշվետվություններին, կերային պլաններին ու տեղեկագրերին և այլն) և հոտի անասնաբուժական-սանիտարական դրույթյանը:

4. Բոնիտավորում անցկացնելու համար յուրաքանչյուր տնտեսությունում նախօրոք պետք է պատրաստել՝

ունելիներ՝ ականջներին կտրվածքներ կատարելու համար,

ունելիներ՝ կտածման համար, թվերի հինգ բներով և անհրաժեշտ քանակությամբ համարներով ու ներկով,

ականջի մետաղյա օղեր և դրանք ամրացնելու ունելիներ, թվերի և տառերի կոմպլեկտ՝ օղերի վրա համարներ և տառեր դնելու համար,

թվերի կոմպլեկտ՝ եղջյուրների վրա համարներ խարանելու համար,

մատյաններ՝ անհատական բոնիտավորման գրանցումների համար,

խալաթներ,

մեծ փահաններ՝ 3—4 մետր երկարությամբ,

փոքր փահաններ՝ 1 մետրանոց,

բոնիտավորման համար կամրջակ՝ 1,5 մ երկարությամբ և 35—40 սմ լայնությամբ:

Բոնիտավորողները պետք է ապահովված լինեն փոխադրական միջոցներով և անհրաժեշտ գործիքներով:

5. Բոնիտավորող զոտտեխնիկը պետք է անձնապես ստուգի կտածման կամ այլ եղանակով ականջին դրված համարի ճշտությունը:

6. Ոչխարների բոնիտավորում անցկացնելիս յուրաքանչ-

յուր տնտեսությունում անհրաժեշտ է խստիվ հետևել, որպեսզի պահպանվեն անասնաբուժական նախազգուշական բոլոր պահանջները:

7. Բոնիտավորումը կատարվում է գարնանը՝ ոչխարների խուզից առաջ:

Բացի դրանից, աշնանը գնում են բոլոր կենդանիներին, այն մաքիներին խոտանելու նպատակով, որոնք տարիքի, սիստեմատիկ ստերիլության և խրոնիկ հիվանդությունների պատճառով պիտանի չեն հետագա վերատադրման համար, իսկ էլիտային հոտերում՝ նաև որակով ավելի վատ էլիտային մաքիները դասայիններով և էլիտային շիշակներով փոխարինելու նպատակով:

8. Ըստ սերնդի որակի ստուգվող խոյերով ծածկված էլիտային կամ դասային մաքիներից ստացված մատղաշին, բացի մեկ տարեկան հասակում բոնիտավորման ենթարկելուց, ծնվելու ժամանակ անհատապես նկարագրում են, իսկ մայրերից անջատելիս ենթարկում են նախնական գնահատման:

Ծնվելու ժամանակ որոշվում է գառների կենդանի քաշը, նկարագրվում է գույնը, իսկ մայրերից անջատելիս նրանք գնահատվում են հետևյալ հատկանիշներով՝ 1) ծալքավորումների տիպը, 2) կոնստիտուցիան, 3) բրդածածկի խտությունը, 4) բրդի երկարությունը, 5) բրդի նրբությունը, 6) կենդանի քաշը, 7) ընդհանուր գնահատումը:

Այս գնահատումը կատարվում է մեծահասակ կենդանիների համար սահմանված մեթոդով, բայց ականջների վրա դասի մասին նշում չի կատարվում:

9. Խոյերի և էլիտային մաքիների բոնիտավորման տրվյալները գրանցվում են էլիտային ոչխարների անհատական բոնիտավորման տեղեկագրի մեջ: Բոնիտավորման հիման վրա լրացնում են առաջիկա զուգավորման կամպանիայում խոյերը մաքիներին ամրացնելու տեղեկագրերը:

Բոնիտավորումն ավարտելուց հետո՝ սահմանված ձևով կազմվում է ակտ և հաշվետվություն՝ երեք օրինակից:

ՏՈՀՄԱՅԻՆ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ

Տոհմային աշխատանք կատարող յուրաքանչյուր տղն-տեսուցյուն պետք է վարի տոհմային հաշվառում: Անհատական հաշվառումով ընդգրկվում են բոլոր այն տոհմային կենդանիները, որոնք բոնիտավորման ժամանակ դասվել են էլիտային խմբին, ինչպես նաև այլ դասերի այն մաքիները, որոնք նշանակված են խոյերին ըստ սերնդի որակի ստուգելու համար և այդ ոչխարների խմբերից ստացված սերունդը:

Տոհմային հաշվառման տվյալները գրանցվում են հետևյալ փաստաթղթերում՝

- ա) խոյերի և մաքիների անհատական քարտերում,
- բ) ոչխարների բոնիտավորման և խուզի մատյանում,
- գ) մաքիների զուգավորման և ծնի մատյանում,
- դ) խոյերին վերջնական կերպով զուգավորմանը նշանակելու տեղեկագրում:

Բոնիտավորման և խուզի մատյանի մեջ գրանցվում են բոնիտավորված յուրաքանչյուր կենդանու վերաբերյալ անհատական բոնիտավորման, կենդանի քաշի, բրդատվության տվյալները:

Զուգավորման և ծնի մատյանում գրանցում են էլիտային (ընտիր) խմբի մաքիների, ինչպես նաև ըստ սերնդի ստուգման համար նշանակված մաքիների զուգավորման և ծնի վերաբերյալ տվյալները:

Խոյերին զուգավորման նշանակելու տեղեկագրի մեջ գրանցում են նաև արտադրող խոյերի մասին եղած տվյալները և մաքիների յուրաքանչյուր հոտի զուգավորման ժամկետները:

Ոչխարների ծնի կամպանիայի նախապատրաստումը և անցկացումը

Մեր կամպանիան ոչխարաբուծության մեջ ամենապատահանատու պրոցեսներից մեկն է, որը ինչպես ընդունված է ասել, հավասարազոր է դաշտավարության մեջ բեր-

քահավաքին: Ոչխարների գլխաքանակի առաջադրանքի ապահովումը և բրդի, մսի ու կաթի արտադրանքի ավելացումը պայմանավորված է ծնի կամպանիայի նախապատրաստական աշխատանքների հաջող կազմակերպումով և անցկացումով:

Հղի ոչխարների կերակրումն ու խնամքը: Հղիության ժամանակ զգալիորեն փոխվում է ոչխարի վարքը, լավանում է ախորժակը, նա դառնում է ավելի հանգիստ, չի ցատկոտ և զգուշանում է սահուն տեղերով քայլելիս: Հղի ոչխարը ռիթմիկ ոչխարների հետ երբեք կովի չի բռնվում և խուսափում է նեղ տեղերով անցնելուց:

Հղիության վերջին շրջանում, երբ արագորեն աճող պրոդի պահանջը մեծանում է սննդանյութերի նկատմամբ, ոչխարին նույն քանակով կերակրելիս, նա սկսում է նիհարել, որովհետև չի հատցնում այնքան սնունդ ստանալ ու յուրացնել, որը պահպանի թե՛ նրա նորմալ վիճակը և թե՛ բավարարի պտղի պահանջները, որի հետևանքով կենդանին սկսում է ծախսել իր սննդանյութերի այն պաշարը, որը կուտակել է հղիության առաջին շրջանում:

Օրգանիզմի նորմալ վիճակի պահպանման ու նոր էակ զարգացնելու համար ամենից կարևոր պայմանը հղի ոչխարների լիարժեք կերակրումն է: Այս շրջանում ոչխարին պետք է լրացուցիչ կերեր տալ՝ խառնուրդի ձևով: Հատկապես ներանց հղիության երկրորդ շրջանում հարկավոր է տալ տղն-տեսուցյան ամենալավորակ կերերը, որոնք, նախքան կերակրելը պետք է նախապատրաստել՝ ջարդել կամ աղալ: Բացի խտացրած կերերով կերակրելուց, հղի մաքիներին անհրաժեշտ է տալ թիթեռնածաղկավորների նուրբ խոտ, որը մեծ քանակությամբ սպիտակուցային և հանքային նյութեր է պարունակում:

Ոչխարների կերաբաժինների անհրաժեշտ մասը պետք է կազմեն հանքային նյութերը: Հանքային աղերի պակասության դեպքում ծնված մատղաշները հիվանդանում են, ուսկորները փափկում են, նրանք մնում են թերզարգացած: Հասուն կենդանիների ոսկորները նույնպես փափկում են: Ոչխարներին անհրաժեշտ է կանաչ խոտի հետ միա-

սին կերակրել ջարդած ու մանրացրած կալճով՝ յուրաքանչյուր գլխին 5 գրամի հաշվով և սեղանի աղով՝ յուրաքանչյուր գլխին 8 գրամի հաշվով:

Հղիության երկրորդ շրջանում ոչխարներին ծավալային կերեր քիչ քանակությամբ պետք է տալ, քանի որ ստամոքսի խիստ մեծանալը ճնշում է պտղին ու դժվարացնում է նրա դարգացումը:

Բացի այդ, արագ դարգացող պտուղը հղիության երկրորդ շրջանում ավելի շատ սննդանյութեր է պահանջում, որը, կարելի է ապահովել խտացրած կերերի հաշվին:

Հղի մաքիներին լավ խնամելու համար մայրական հոտերին ամրացնում են ամենափորձված հովիվներին, որոնք հետևում են, որպեսզի նրանք միշտ գտնվեն հանգիստ վիճակում, չանցնեն երկար ճանապարհներ և դանդաղ շարժվեն: Ոչխարներին կերակրելիս անհրաժեշտ է հետևել, որպեսզի հղի ոչխարները կերն ուտելիս միմյանց չսեղմեն, որոնք կարող են վիժումների պատճառ դառնալ: Դրա համար հղի ոչխարների հոտը կերի վրա պետք է բաց թողնել ոչ թե միանգամից, այլ փոքր խմբերով: Մեկ ամիս առաջ անհրաժեշտ է մաքրել ոչխարների սմբակները, կտրել նրանց աչքերի, հետույքի և կրծի շուրջը եղած մազերը:

Ձմռանը ոչխարներին արածեցնելիս հարկավոր է հետեւել, որպեսզի նրանք չմրսեն: Հղի մաքիներին երբեք չի կարելի արածեցնել սառույցի, մանր ձյան և սառը ցողի դեպքում, որոնք նույնպես կարող են վիժումներ առաջացնել:

Ոչխարանոցների նախապատրաստումը: Ոչխարանոցները, որտեղ պետք է անցկացվի ոչխարների ծինը, պետք է լինեն լուսավոր, ընդարձակ, տաք, չոր ու առանց միջանցիկ քամիների: Մինչև ծինը սկսվելը ոչխարանոցները տախտակյա վահաններով անհրաժեշտ է բաժանել մասերի (վանդակների), որտեղ անց կացնել ոչխարների ծինը և հետագայում այնտեղ տեղավորել մատղաշներին: Վանդակների երկարությունը լինում է մեկ մ, լայնությունը՝ 0,7—0,8 մ, իսկ բարձրությունը՝ 0,8—1,0 մ: Խոշոր ցեղերի ոչխարների համար վանդակները պատրաստում են ավելի ընդարձակ: Վանդակների քանակը պետք է համապատասխանի հղի մաքիներին

գլխաքանակի 8—10%-ին: Վանդակներում անհրաժեշտ է տեղավորել կոպիտ և խտացրած կերերի մսուրներ և ջրամաններ: Ոչխարանոցում հերթապահություն սահմանելու ժամանակ անհրաժեշտ է ունենալ կախովի կամ ձեռքի լապտերներ:

Մեկ անցկացման ժամկետները: Մեկ ժամկետը որոշելը կախված է տնտեսության բնակլիմայական և տնտեսական պայմաններից: Ոչխարաբուծության մեջ ընդունված են ձմեռային և գարնանային ծնի ժամկետներ: Ձմեռային ծինը ոչխարների գլխաքանակի ավելացման և բրդատվության բարձրացման ուղիներից մեկն է:

Ոչխարների ձմեռային ծնի դեպքում քարձրանում է մաքիների պտղատվությունը և գառների կենսունակությունը. ձմռան ամիսներին կոլտնտեսություններում համեմատաբար պակասում է աշխատողների պահանջը և աշխատանքից ազատ կոլտնտեսականներին կարելի է օգտագործել հովվական քրիզադաներում՝ որպես օգնող ուժ:

Ձմռան ամիսներին ծնված գառները չեն տառապում ամռան շոգից, որովհետև մինչև շոգերն սկսվելը կարող են կադդուրվել և զարգանալ, իսկ արդեն ապրիլ ամսին նրանք կարողանում են արածել և լավ օգտագործել արոտային շրջանի առաջին կեսը, երբ արոտի կանաչը լինում է առանձնապես հյութալի և շատ վիտամիններ է պարունակում:

Ապրիլ ամսին ծնված գառներն, ընդհակառակը, սկսում են արածել միայն այն ժամանակ, երբ արոտների խոտը չորանում է և պակաս սննդարար է լինում:

Ոչխարների ձմեռային և վաղ գարնանային ծնից ստացված գառներն ավելի խոշոր են լինում և առաջին խոզի ժամանակ ավելի շատ բուրդ են տալիս, քան մարտ-ապրիլ ամիսներին ծնվածները:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ձմեռը ծնված գառները ոչխարների բոնիտափորման ժամանակ ունենում են ավելի երկար բուրդ և առանձնացվում են ավելի բարձր դասերում (էլիտա, ընտրված և առաջին), քան գարնանային ծնից ստացվածները:

Ոչխարների ծինը ձմեռային կամ գարնանային ամիսներ

րին անցկացնելու համար հարկավոր է ունենալ լավ ոչխարանոցներ, անհրաժեշտ գույք, գլխաքանակն ապահովել խոտով, հյութալի ու խտացրած կերերով և ծղոտի ցամաքով, առանց որի ոչխարների ձմեռային ծինն անօգուտ, և, նույնիսկ, վնասակար է:

Գարնանային ծինն ունի հետևյալ առավելությունները.

Սինը տեղի է ունենում համեմատաբար տաք եղանակին, և մաքրները ծնից հետո անցնում են արոտային պահվածքի, որի հետևանքով լավ են կերակրում գառներին: Գառներն ամռան և աշնան ամիսներին լավ են աճում և ձմեռը լավ են անցկացնում: Գարնանային ծնի ժամանակ ավելի քիչ ոչխարանոցներ և սարքավորումներ են պահանջվում, քան ձմեռային ծնի ժամանակ:

Գարնանային ծնի թերութունն այն է, որ գառները հաճախ հիվանդանում են մրսելուց և ճիճվալի հիվանդություններով ու կանաչ կերի կարիք են զգում: Ուստի, եթե ձմեռային ծնի համար անհրաժեշտ պայմաններ կան, ապա ծինը պետք է անցկացնել ձմռանը:

Մնի կամպանիայի ժամանակ անհրաժեշտ է առանձնացնել ծնի առաջին նշաններ ունեցող մաքրներին և նրանց պահել ու կերակրել առաձին խմբով, իսկ նախքան ծինն սկսվելը, ոչխարանոցներում սահմանել 24 ժամյա հերթապահություն:

Ոչխարները, մյուս գյուղատնտեսական կենդանիների հետ համեմատած, ավելի արագ ու հանգիստ են ծնում: Նորմալ ծննդաբերության դեպքում այն տևում է 20—40 րոպե, իսկ պտղի դուրս գալը՝ 4—6 րոպե: Նորմալ համարվում է այն ծինը, երբ ավարից երևում են գառան ոտները և նրանց վրա հենված գլուխը: Այս դեպքում հովվի օգնությունը ավելորդ է և միայն կարող է վնաս հասցնել թե՛ մորը և թե՛ գառանը: Եթե մայրն սկսում է տնքալ և չի կարողանում ծնել (որը հիմնականում լինում է պտղի անկանոն դիրքի հետևանքով), այդ ժամանակ օգնություն անհրաժեշտ է:

Երբ գառը դուրս գալուց հետո մաքին չի հանգստանում, նշանակում է գույգ է ծնելու: Սովորաբար երկրորդ գառը երևում է 10—15 րոպե հետո: Զույգ գառներ ծնելու դեպ-

քում գառների փոքր լինելու շնորհիվ ծնունդը հեշտ է տեղի ունենում:

Մենիուց անմիջապես հետո պետք է գառան բերանն ու քիթը մաքրել լորձուկից և դնել մոր առաջ, որ լիզի: Հաճախ մաքին հրաժարվում է լիզել գառանը, այդպիսի դեպքում հովիվը փափուկ խոտով կամ ծղոտով պետք է սրբի ու շորացնի նրան:

Երբ մաքին վեր է կենում, պորտալարը ինքն իրեն կտրվում է, բայց հաճախ պատահում են դեպքեր, երբ այն չի կտրվում: Այդպիսի դեպքերում այն զգուշությամբ կտրում են գառան մարմնից 8—10 սմ հեռավորության վրա և կապում թելով: Պորտալարի կտրված տեղն ախտահանում են:

Մնից հետո հարկավոր է հետևել ընկերքի դուրս գալուն, որը ընկնում է գառը ծնելուց 2—3 ժամ հետո: Ընկերքը դուրս գալուց հետո հարկավոր է մաքրել ոչխարի ետևի մասը, հավաքել ընկերքը և թաղել հողի մեջ:

Գառների անեցումը և մաքրների խնամքը ծնից հետո: Գառներին մինչև մայրերից անջատելը հարկավոր է լավ կերակրել ու խնամել, որովհետև այդ շրջանի կերակրման ու խնամքի աշխատանքները ճիշտ կազմակերպելու դեպքում գառները միջին հաշվով տալիս են իրենց ամբողջ տարեկան աճի 70 տոկոսը և նույնիսկ ավելին:

Ոչխարի կաթը պարունակում է գառների արագ զարգացման համար անհրաժեշտ բոլոր սննդանյութերը, ուստի գառների հիմնական սնունդը պետք է լինի մոր կաթը:

Մնվելուց հետո, երբ գառը ոտքի է կանգնում, չորանում և ի վիճակի է լինում ծծելու, հովիվն օգնում է նրան գտնելու մոր պտուկները: Մինչ այդ անհրաժեշտ է գույքը լվանալ և չորացնել մաքուր կտրծը, կթել կաթի առաջին շիթերը և միայն այս բոլորից հետո թույլ տալ, որ գառը ծծի: Նորածին գառների կյանքի առաջին օրերին խիժն անհրաժեշտություն է, որովհետև այն ներգործում է օրգանիզմի վրա որպես թեթև լուծողական և նորածին գառան ստամոքսը մաքրում է առաջին կղզղանքից: Խիժն իր մեջ պարունակում է շատ դուրամարս սպիտակուցային նյութեր, վիտամիններ և չոր նյութեր, որոնք գառան աճի ու զարգացման համար անհրաժեշտ են:

Մաքիներին և գառներին միացնում են խմբերում, հաշվի առնելով գառների հասակը, ընդ որում՝ որքան գառները փոքր են, այնքան խմբերն էլ փոքր են լինում: Այդ խմբերը կոչվում են «սակմաններ» կամ «սակմաճներ»: 6—7 օրական գառների խմբերը կազմում են 15—20 գլխից, մեկ շաբաթից հետո հասնում են 30—50 գլխի, երկու շաբաթ հետո՝ 100—150 գլխի, իսկ չորս շաբաթական հասակի գառների խումբը կազմում են 200—300 գլխից: Սակմանները քշում են արոտները ու հետ են բերում շատ դանդաղ: Այս դեպքում գառները միշտ գտնվելով մայրերի հետ, ցանկացած ժամանակ ծծում են մոր կաթը:

Գառներին աճեցնելու մյուս ամենատարածված մեթոդը մայրերից անջատ պահելն է: Մնից մեկ շաբաթ հետո գառներին առանձնացնում են մայրերից և օրական միայն երկու անգամ են թողնում մորը ծծելու:

Հարկավոր է հետևել, որ պեսզի գառները կաթը լրիվ ծծեն ու քաղցած չմնան:

Գառների համար ընտրում են ոչխարանոցի ամենատաք և չոր մասը:

Գառներն աճեցնելիս հովիվները պետք է աշխատեն, որ մայր ու գառ միմյանց լավ ճանաչեն ու գառները քաղցած չմնան: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել թույլ զարգացած, կամ զույգ ծնված գառների աճեցման վրա: Այդպիսի գառների մայրերի կերաբաժնում լրացուցիչ պետք է մտցրնել խտացրած կերեր: Եթե որք գառներ են լինում կամ մաքին կաթ չի ունենում, ապա գառները հարկավոր է գցել նույն ժամանակ ծնած և առատ կաթ ունեցող ուրիշ մաքի տակ, իսկ որպեսզի մաքին գառանն ընդունի, նրանց պահում են միասին, առանձին վանդակում, մինչև մեկը մյուսին վարժվեն:

Գառները պահելու ամենապատասխանատու շրջանը ծընվելուց հետո առաջին շաբաթն է, որովհետև գառների անկումների մեծ մասը տեղի է ունենում այդ ժամանակամիջոցում: Գլխավոր ուշադրությունը պետք է դարձնել գառներին սպիտակ փորված հիվանդությունից պաշտպանելու վրա, որն առաջանում է վատ հիգիենիկ պայմանների, զոռանաանբու-

ժական անձնակազմի թույլ հսկողության, ծինը վատ կազմակերպելու և անցկացնելու և գառներին անկանոն կերակրելու հետևանքով: Այս հիվանդության ժամանակ գառները դառնում են թմրած, գլուխները քաշ են գցում ու տնքում են, նրանց փորը լուծում է, կղկղանքը խիստ զարշահոտ է լինում, իսկ ծծած կաթը չմարսելու հետևանքով սպիտակ գույն է ստանում, որի պատճառով էլ այս հիվանդությունը կոչվում է «սպիտակ լուծ»: Եթե գառին անմիջապես չբուժեն, նա կսատկի: Հիվանդության նշանները երևալու դեպքում անհրաժեշտ է ինկույն առանձնացնել հիվանդ գառներին և դիմել անասնաբույժին:

Նրբագեղմ ոչխարները կամ նրանց խառնածիններից ստացված գառներն ունենում են երկար, նիհար պոչ, որը ցանկալի չէ, որովհետև պոչի միջոցով կեղտոտվում է բուրդը և բացի այդ, երկար պոչ ունեցող մաքիների գառներն աղեստամոքսային հիվանդություններով ավելի հաճախ են հիվանդանում, քան կարճ պոչավորներինը, որովհետև երկար պոչը թափահարելիս, բրդի հետ միասին, կեղտոտվում է նաև կուրծքը: Դրանից խուսափելու համար գառների մեկ շաբաթական հասակում սուր, ախտահանված դանակի միջոցով կտրում են նրանց պոչը. սկզբում ձգում են մաշկը դեպի վեր և կտրում են պոչը արմատից հաշված 3-րդ, 4-րդ ողբերի հոդում աֆն հաշվով, որ պոչի մնացած մասը ծածկի հետանցքը և անոթական ճեղքը:

20 օրական հասակից սկսած գառներին սովորեցնում են նուրբ խոտին, աղին ու ջրին: Խոտը դնում են ճաղավոր, մսուրների մեջ, կամ պարանով կախված վիճակում, գետնից 30—40 սմ բարձրությամբ: Ջուրը տալիս են հատուկ տաշտակներում, իսկ աղը՝ բարաղի ձևով: Գարնանը, երբ կանաչը դուրս է գալիս, գառներին զգուշությամբ սկսում են արածեցնել:

Արոտ դուրս բերելուց մեկ ամիս հետո կատարում են գառների ճիճվաթափում՝ մոնեզիտի հիվանդության դեմ:

Հոտի ընտրության համար ոչ պիտանի խոյիկներին ամորձատում են նրանց կյանքի երկու շաբաթական հասակում: Ամորձատումը կատարում են անասնաբույժը կամ փորձված հովիվները:

Ամորձատումը հարկավոր է կատարել տարվա տաք եղանակներին: Ամորձատման համար անհրաժեշտ բոլոր գործիքները հարկավոր է մաքուր լվանալ և ախտահանել:

Գառներին մայրերից անջատում են 3—5 ամսականից ոչ շատ: Մաքիներից անջատած գառներին անմիջապես քշում են հեռավոր արոտավայրերը, որովհետև նրանք իրենց մայրերի ձայնը լսելիս անհանգստանում են, չեն ուտում և հյուծվում են: Մաքիներից առանձնացրած գառներից կազմում են առանձին հոտեր՝ շիշակները խոյիկներից անջատելով: Առանձին հոտ են կազմում նաև թույլ, փոքր գառներից ու նրանց լրացուցիչ կերակրում են:

Գառները մաքիներից անջատելուց հետո կոմպլեկտավորում են այնպիսի հոտեր, որտեղ գառներն ունենան միևնույն տեսակի բուրդ և հնարավորին չափ միատեսակ զարգացածություն՝ սնվածությամբ: Մատղաշ գառներին հատկացնում են թարմ և հյութալի բուսականություն ունեցող արոտներ: Նրանց ջրում են ամեն օր և օրական 8—10 գրամ աղ են տալիս: Գառներին արածեցնում են դանդաղ, լայն փոփոխ հոտը, որպեսզի նրանք ավելորդ տարածություններ չանցնեն: Աշնան ցուրտ ու անձրևային եղանակներին գառներին արածեցնում են ոչխարանոցներին մոտիկ, որպեսզի նրանց խսկույն ներս քշեն:

Մայրերից անջատված գառներին անհրաժեշտ է լրացուցիչ կերակրել:

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄՆ ՈՒ ԽՆԱՄՔԸ

Ոչխարների գլխաքանակի պահպանման ու ավելացման և նրանցից փժան անասնապահական մթերքներ ստանալու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ոչխարների, գլխավորապես մատղաշների կերակրումն ու խնամքը ճիշտ կազմակերպել:

Ոչխարների հիմնական կերը կոպիտ կերերն են՝ փոտը, դարմանը, հացահատիկի մղեղը և այլն: Սակայն ոչխարներին միայն այդպիսի կերերով կերակրելիս հնարավոր չէ շատ մթերք ստանալ: Բացի կոպիտ կերերից, նրանց բավարար քանակությամբ պետք է տալ նաև հյութալի, հանքային ու

խտացրած կերեր, որոնք նպաստում են առողջ, խոշոր և կենսունակ, բարձր բրդատվությամբ ու մեծ կենդանի քաշ ունեցող գառներ աճեցնելուն:

Ոչխարների կերակրումը ճիշտ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է մանրամասն հաշվի առնել տնտեսության կերային բոլոր միջոցները, այդ թվում և տնտեսության սեփական միջոցները:

Մեծ նշանակություն ունի ոչխարներին որակյալ արոտներով ապահովելը և կենդանիների կազմակերպված արածեցումը: Ոչխարներն ամբողջ արոտային շրջանում պետք է ապահովված լինեն կանաչ խոտով, որի համար տնտեսությունում պետք է կազմակերպել արոտատեղերի հաջորդաբար օգտագործում (զագոնային արածեցում):

Կենդանիների կերակրումը ճիշտ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է ընդհանուր գաղափար կազմել կերերի, նրանց դասակարգման, քաղաղրության ու սննդարարության մասին, որոնցից ելնելով գնահատել կերի որակը և կազմել անհրաժեշտ կերաբաժիններ:

ԿԵՐԵՐԻ ԿԱԶՄԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ներկայումս կենդանիների համար որպես կեր օգտագործվում են տարբեր բուսական, կենդանական և հանքային ծագում ունեցող նյութեր և արդյունաբերության մնացուկներ: Ըստ ծագման կերերը բաժանում են 3 խմբի.

ա) բուսական ծագում ունեցող կերեր,

բ) կենդանական ծագում ունեցող կերեր,

գ) հանքային ծագում ունեցող կերեր:

Այս կերերը տարբերվում են իրենց քիմիական կազմով ու սննդարժեքով: Կերերը կազմված են ջրից, ճարպից, սպիտակուցից, թաղանթանյութից, անաբոտ էքստրակտային նյութերից, հանքային նյութերից, վիտամիններից ու ֆերմենտներից:

Ջրի քանակը տարբեր կերերի մեջ տարբեր է. տատանվում է 10—92 % -ի սահմաններում: Ամենից ավելի շատ ջուր պարունակում են արմատապտուղները (80—92 %), իսկ

ավելի քիչ՝ խտացրած կերերը (10—15 %): Կերի սպիտակուցը կենդանիների համար ամենաանհրաժեշտ սննդանյութն է, քանի որ այն կազմում է օրգանիզմի յուրաքանչյուր բջիջի գլխավոր ու անփոխարինելի քաղկացուցիչ մասը: Բացի այդ, կերի միջոցով ընդունված սպիտակուցներն օրգանիզմում մասնակցում են նոր բջիջների ու հյուսվածքների կառուցմանը և վերանորոգմանը: Սպիտակուցները մեծ դեր են խաղում նաև որպես օրգանիզմի էներգիայի աղբյուրը: Այստեղից պարզ է, որ գյուղատնտեսական կենդանիներին կերակրելիս առաջնակարգ տեղ պետք է տալ սպիտակուցներով հարուստ կերերին, որոնցից են քուսպերն ու ընդեղեն կուլտուրաների հատիկները:

Կենդանու օրգանիզմի համար կարևոր նշանակություն ունի նաև ճարպը, որը էներգիայի ու ջերմության աղբյուր է: Շատ ճարպ են պարունակում կանեփի, արևածաղկի, սոյայի և կտավատի սերմերը ու նրանցից ստացված քուսպերը, իսկ ամենից ավելի քիչ ճարպ պարունակում են ծղոտը, պալարապտուղները:

Սննդանյութերից ամենից հեշտ մարսվում են անազոտ էքստրակտային նյութերը, որոնք նույնպես օրգանիզմում օգտագործվում են որպես ջերմության ու էներգիայի աղբյուր: Այս նյութերով հարուստ են հացազգի բույսերի հատիկները օրգանիզմում եղած ավելորդ անազոտ էքստրակտային նյութերը կարող են վերածվել ճարպի և ծառայել որպես պահեստանյութ:

Կուպիտ կերերի մեջ (ծղոտ, մղեղ, խոտ) մեծ քանակությամբ թաղանթանյութ կա, որը բուսական բջիջ թաղանթի հիմնական մասն է: Թաղանթանյութը պարունակում է մարսելի (ցելյուլոզ) և չմարսվող (լիգնին) օրգանական նյութեր. երիտասարդ բույսերի քջաթաղանթը, որն ավելի բարակ է, հիմնականում կազմված է ցելյուլոզայից, ավելի հեշտ՝ մարսվում, քան արդեն հասունացած բույսերի քջաթաղանթը որն ավելի հաստ է և հարուստ լիգնինով: Կերերից ամենից քիչ թաղանթանյութ կա արմատապալարապտուղներում և խտացրած կերերի մեջ:

Կերերը պարունակում են հանքային նյութեր՝ ֆոսֆոր,

կալցիում, նատրիում, քլոր, երկաթ, յոդ, ֆոսֆոր, կալցիում, մագնեզիում և այլն: Հանքային նյութերն անհրաժեշտ են կենդանու օրգանիզմի նորմալ նյութափոխանակության և մարսողության համար: Հանքային նյութերը մեծ նշանակություն ունեն նաև պտղի և մատղաշի զարգացման շրջանում, քանի որ այդ ժամանակամիջոցում է տեղի ունենում ոսկրակազմի հիմնական աճն ու ամրացումը:

Կենդանիների վերաբաժնի մեջ անհրաժեշտ է հանքային նյութեր մտցնել, որոնցից ավելի կարևոր նշանակություն ունեն քլորը, կալցիումը, ֆոսֆորը, նատրիումը: Այդ նյութերով հարուստ են սեղանի աղը, կալիոնը, կրաքարը և այլն:

Կենդանիների առողջության, աճի ու զարգացման համար մեծ նշանակություն ունեն վիտամինները, որոնք կերերի մեջ կան, բայց աննշան չափով: Վիտամինների պակասության կամ դուրսընթացի, որոնք թեպետ և վարակիչ չեն, բայց մեծ վնաս են հասցնում կենդանու օրգանիզմին, Այդ հիվանդությունները կոչվում են ավիտամինոզներ:

Վիտամիններից շատերն անմիջականորեն մտնում են ֆերմենտների (բիոլոգիական կատալիզատորների) մեջ, որոնք գտնվում են յուրաքանչյուր կենդանու բջիջում: Բոլոր վիտամինների տեղաբաշխումն են բույսերը:

Վիտամիններից կենդանիների համար ավելի կարևոր են A, D, E, B և C վիտամինները:

A վիտամինը մեծ նշանակություն ունի կենդանիների առողջության ու պտղատվության համար: Այս վիտամինի բացակայության դեպքում մատղաշների աճը դանդաղում է և առաջանում է աչքի հիվանդություն, թոքերի բորբոքում, փորլուծ, իսկ մեծահասակ կենդանիներն անպտուղ են դառնում:

Բուսական կերերից այս վիտամինով (կարոտին) ամենից ավելի հարուստ են կանաչ բույսերը, դեղին և կարմիր գազարը, խոտը և սիլոսը:

D վիտամինի պակասության դեպքում օրգանիզմում խախտվում է կալցիումի և ֆոսֆորի փոխանակությունը, որոնք չեն յուրացվում: Այդ դեպքում մատղաշները հիվան-

դանում են ռախիտով, նրանց ոսկորները կանոնավոր չեն աճում, մնում են փափուկ և ծուռվում են:

Բույսերի մեջ գտնվող էրգոստերին կոչվող նյութն արեւի ճառագայթների ազդեցության տակ վերածվում է D վիտամինի, որի հետեւանքով անասուններին D վիտամինով ապահովելու տեսակետից ամառն արոտում պահելը, իսկ ձմռան արեւոտ օրերին զրոսանքի հանելը մեծ նշանակություն ունի:

E վիտամինը կոչվում է նաև բազմացման վիտամին: Այս վիտամինի բացակայության դեպքում արունների սերմը քիչ շաքժուն է լինում, բեղմնավորությունը վատ է կատարվում կամ բեղմնավորված ձվաբջիջներից առաջանում են թույլ սաղմեր, որոնք մեռնում են:

E վիտամինով հարուստ են կանաչ բույսերը, լավ խոտը, բուսական յուղերն ու սերմերը:

E վիտամինը մի քանի վիտամինների կոմպլեքս է (B₁, B₂, B₃ և այլն):

B₁ վիտամինի բացակայության դեպքում կենդանիները կորցնում են ախորժակը, խանգարվում է նրանց մարսողությունը, շարժումները դառնում են աննորմալ, իսկ երբեմն էլ կաթված է առաջանում: B վիտամինի բացակայության դեպքում անասունները (առանձնապես խոզերը) հիվանդանում են մաշկային հիվանդություններով (պելագրա), նրանց օրգանիզմում նյարդային խանգարումներ են տեղի ունենում:

C վիտամինի սխտեմատիկ բացակայության դեպքում կենդանիները հիվանդանում են լնդախտով: B և C վիտամինների հիմնական աղբյուր են կանաչ բույսերը, արմատապալարապտուղները, սիլոսը և խոտը:

Այսպիսով, այս վիտամինները տարբեր կերերի մեջ տարբեր չափով են գտնվում և տարբեր նշանակություն ունեն կենդանու օրգանիզմի համար: Դա ցույց է տալիս, որ կենդանու համար որպես սննդաղբյուր պետք է օգտագործվեն ինչպես բուսական, այնպես էլ հանքային ու կենդանական ծագում ունեցող կերերը:

Բուսական ծագում ունեցող կերերն իրենց ֆիզիկական

հատկություններով և քիմիական վազմով բաժանվում են՝ 4 խմբի:

1-ին խումբ՝ կոպիտ, մեծածավալ կերեր, որոնց մեջ մտնում են զանազան տեսակի խոտերը, ծղոտը, մղեղը և այլն: Այս կերերի բնորոշ հատկությունն այն է, որ շատ թաղանթանյութ են պարունակում, որի պատճառով էլ համեմատաբար ցածր սննդարարություն ունեն:

2-րդ խումբ՝ նյութալի կերեր, որոնց մեջ մտնում են արոտականաչը, սիլոսը, արմատապտուղները, պալարապտուղները, կաղամբը, կերի դդումը, ձմերուկը և այլն: Սրանք նույնպես մեծածավալ են և հարուստ են ջրով:

3-րդ խումբ՝ խտացրած կամ ուծեղ կերեր, որոնց մեջ մտնում են հացազգի և ընդեղեն հատիկները (վարսակ, գարի, աշորա, եգիպտացորեն, կորեկ, վիկ, ոլոռ, քուռուշնա, սոյա և այլն):

Սրանք պարունակում են քիչ ջուր ու թաղանթանյութ, որի շնորհիվ փոքրածավալ են և իրենց մեջ խտացրած ձևով պարունակում են շատ սննդանյութեր:

4-րդ խումբ՝ արդյունաբերության մնացուկներ, որոնք ձեթի, ալյուրի օսլայի, սպիրտի և շաքարի մնացուկներն են. դրանցից մի մասը նույնպես խտացրած կեր է (քուսպ, թեփ), իսկ մնացածը ջրառատ կերեր են (մզուր, տկուցք և այլն):

Կենդանական ծագում ունեցող կերերն ըստ փրենց ֆիզիկաքիմիական հատկությունների կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ 1. ջրառատ կերեր (կաթ և կաթի վերամշակման ժամանակ ստացվող մնացուկներ), քաշած կաթ, թան, շիճուկ և 2. խտացրած կերեր (արյան ալյուր, մսալյուր, մսոսկրային ալյուր, ձկնալյուր և այլն):

Հանքային կերերը ստացվում են մեծ մասամբ հանքավայրերից, որոնք մեկ կամ մի քանի հանքային տարրերի քիմիական միացություններ են (սեղանի աղ, կալիոհ, կրաքար և այլն):

Բուսական ծագում ունեցող խտացրած կերերից և արդյունաբերության մնացուկներից գործարանային եղանակով պատրաստում են կերերի զանազան խառնուրդներ, որոնք կոչվում են համակցված կերեր (կոմբիկերեր):

Աղյուսակ 16

Ուշխարները նաև հանքային կերերի և վիտամինների կա-
րիք մեջ զգուշանալով հարուստ են երեքնուկի
և առվույտի փոստը, քուսպն ու թեփը, խոկ աղմատապալա-
րապատուղների և սիլոսի մեջ հանքային նյութեր քիչ կան,
որի պակասը կարելի է լրացնել ուշխարներին կապիճ կամ

Կերերի տեսակները	Մեկ կիլոգրամ կերի մեջ	
	կերի միա- վորը (կգ)	մաքսելի սպիտակուս (գ)
Կոպիտ կերեր		
Նոնային խոտ	0,46	0,04
Մարգագետնի միջակ որակի խոտ	0,40	0,03
Արոտի կանաչ	0,18	0,02
Վիկի խոտ	0,46	0,07
Առվույտի միջակ որակի խոտ	0,50	0,08
Կորեզանի խոտ	0,52	0,08
Ցորենի ծղոտ (միջակ)	0,22	0,01
Գարու ծղոտ (միջակ)	0,36	0,01
Մղեղ՝ ցորենի	0,41	0,01
Մղեղ՝ գարու	0,39	0,01
Հյութալի կերեր		
Կերի ճակնդեղ	0,012	0,0003
Գաղար	0,17	0,01
Սիլոս՝ եգիպտացորենի	0,20	0,01
Սիլոս՝ արեածաղկի	0,20	0,01
Սիլոս՝ մոլախոտերի	0,12	0,01
Կարտոֆիլի միջուկ	0,30	0,01
Շաքարի ճակնդեղ	0,24	0,005
Խտացրած կերեր		
Վարսակ՝ միջակ որակի	1,0	0,08
Գարի	1,21	0,07
Քուսպ՝ կտավատի	1,14	0,24
Քուսպ՝ արեածաղկի	1,10	0,33
Քուսպ՝ բամբակի	1,16	0,33
Կորեկ	0,97	0,08
Կաղին՝ չորացրած պատյանով	1,15	0,04
Կաղին՝ առանց չորացրած պատյանի	1,25	0,04
Թեփ՝ ցորենի լավ տեսակի	0,79	0,11
Թեփ՝ գարու	1,10	0,11

Ձուրտ ոչխարանոցներում պահվող ոչխարներն ավելի շատ կեր են պահանջում, քան տաք ոչխարանոցներում պահ-

վողները) Դժուրաշարժ կենդանիներն ավելի շատ կեր են ուտում, քան դանդաղաշարժները)

Ոլխարների տարբեր խմբերի կերի պահանջի նորմաները բերված են 17-րդ աղյուսակում:

Աղյուսակ 17

Կիսանբազեղմ ոչխարների կերակրման նորմաներ

Կենդանի քաշը կիլոգրամներով	Մայրերին՝ հղիության առաջին շրջանում և ամորձատվածներին	
	կերային միավոր (կգ)	մարսելի սպիտակուց (գ)
40	0,70—0,80	60—65
50	0,80—0,90	70—75
60	0,90—1,00	75—85
70	0,95—1,05	80—90

Մայրերին՝ հղիության 2-րդ շրջանում

40	1,0—1,20	95—110
50	1,15—1,35	105—120
60	1,30—1,40	115—125
70	1,40—1,50	125—135

Մծմայրերին՝ մինչև 2 ամսական սպառներ ունեցող

40	1,4—1,8	140—180
50	1,6—2,0	170—200
60	1,8—2,1	180—210
70	1,8—2,2	190—220

Մծմայրերին՝ 2—4 ամսական գառներ ունեցող

40	1,2—1,6	100—150
50	1,3—1,7	110—160
60	1,4—1,8	120—170
70	1,5—1,9	125—180

Կենդանի քաշը (կգ)	Ս յ ի կ	
	կերի միավոր	սպիտակուց (գ)
32		
41	0,90	130
52	1,00	140
70	1,15	130
	1,40	150

Արտադրող խոյերին զուգավորման շրջանում

Կենդանի քաշը (կգ)	Օրական երկու ժամիկ կատարելու դեպքում		Օրական չորս ժամիկ կատարելու դեպքում	
	կերի միավոր	սպիտակուց	կերի միավոր	սպիտակուց
70				
80	1,4—1,6	120—135	1,6—1,7	185—200
90	1,5—1,6	130—145	1,7—1,8	200—225
100	1,6—1,7	140—155	1,8—1,9	220—245
110	1,7—1,9	150—165	1,9—2,0	240—265
	1,8—2,0	160—175	2,0—2,1	255—280

Խառնածինային ծագում ունեցող և կապտաբուրդ ոչխարների կերակրման նորմաներ

Կենդանի քաշը (կգ)	Մայրերին՝ հղիության առաջին շրջանում և ամորձատվածներին		Մայրերին հղիության երկրորդ շրջանում	
	կերի միավոր	սպիտակուց	կերի միավոր	սպիտակուց
40				
50	0,6	50	0,70	60
60	0,8	60	0,92	70
70	0,9	65	1,03	85
	1,0	70	1,15	90

Կենդանի քաշը (կգ)	Մծմայրերին՝ մինչև 2 ամսա- կան հասակի գառներով		Մծմայրերին՝ 2—4 ամսական գառներով	
	կերի միավոր	սպիտակուց	կերի միավոր	սպիտակուց
40				
50	1,4—1,5	125—135	1,3—1,40	115—125
60	1,6—1,7	143—161	1,45—1,60	116—135
70	1,7—1,8	149—167	1,55—1,70	122—141
	1,8—1,9	154—174	1,65—1,80	127—146

Ոչխարներին ճիշտ կերակրելու և միաժամանակ ծախսված կերերը հաշվի առնելու համար անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր հոտի ոչխարների զխաքանակին կեր տալ սահմանված չափով, իսկ հատուկ մատչանում գրանցել յուրաքանչյուր անգամ տրված կերի քանակը:

Կերակրելուց առաջ հարկավոր է կերը կշռել և ոչ թե կերակրել աչքաչափով, իսկ եթե կշռելու հնարավորություն չկա, ապա պետք է որոնել այլ միջոց:

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ՄՍՈՒՐԱՅԻՆ ՊԱՀՎԱԾՔԸ

Ոչխարների զխաքանակի ավելացման և մթերատվության բարձրացման գործում մեծ նշանակություն ունի մսուրային շրջանի կազմակերպումն ու անցկացումը: Մսուրային շրջանում պետք է ոչխարների զխաքանակը լրիվ պահպանել, տառնալ մեծ քանակությամբ ու որակով բուրդ և յուրաքանչյուր 100 մաքուց՝ 100 և ավելի գառ:

Ոչխարներին մսուրային պահվածքի փոխադրելը կապված է տարվա եղանակի հետ: Արածեցնելը դադարեցնում են արոտները՝ ձյունով լրիվ ծածկելու ժամանակ, իսկ ձմռան ամիսներին, եթե տնտեսությունն ունի ձմեռային արոտներ, չպետք է դադարեցնել արածեցնելը, չպետք է արածեցնել միայն ցուրտ օրերին կամ բուրբին:

Ոչխարների ձմեռումը հաջող անցկացնելու համար անհրաժեշտ է այդ պատասխանատու ժամանակաշրջանին նախապատրաստվել նախօրոք, այսինքն՝ մինչև ոչխարներին մսուրային շրջանի փոխադրելը, այս դեպքում շատ կարևոր է ոչխարներին աշնանը բավ կերակրելը, որպեսզի աշնան վերջին կենդանիներն ունենան միջակից բարձր գիրավթյուն:

Ոչխարներին նախքան մսուրային պահվածքի փոխադրելն անհրաժեշտ է ոչխարանոցների մոտ կենտրոնացնել մսուրային պահպանման համար անհրաժեշտ կերեր: Ընդ որում, լավագույն կերերը կենտրոնացնել առանձին տեղ և պահել մինչև ծնի ժամանակաշրջանը՝ մաքիներին կերակրելու համար: Որպես հիմնական կեր կուտակում են նուրբ ցողուն ունեցող բնական փոստ և արհեստական խոտհարքներից

ստացված թիթեռնածաղկավորների խոտ, որը պարունակում է շատ սպիտակուցային և հանքային նյութեր:

Մսուրային շրջանի սկզբում կերերը ձմեռանոցի մոտ պետք է փոխադրել ոչխարների մսուրային կերակրման համար պահանջվող կերերի քնդհանուր քանակի ոչ պակաս, քան մեկ երրորդ մասը, իսկ մնացած մասը փոխադրել հունվարի 1-ից ոչ ուշ:

Ձերմաներում ընդունված է ոչխարներին մսուրային շրջանում կերակրելու հետևյալ կարգը. մսուրային պահվածքի սկզբին կերցնում են ամենից ավելի սննդարար կոպիտ կերերը, որպեսզի նրանք կանաչ կերերից չոր կերերին անցնելիս չնիհարեն, ապա օգտագործում են պակաս սննդարար կերերը, իսկ որակով կերերը թողնում են ձմռան ավելի ցուրտ շրջանի համար, որը համընկնում է մաքիների հղիության երկրորդ շրջանի և ծնի կամպանիայի հետ: Պակաս արժեքավոր կերերը տալիս են ամորձատվածներին և ստերը մաքիներին: Խտացրած կերերը տալիս են առաջին հերթին արտադրող խոյերին, հղի ու ծնած մաքիներին և նրանց պահանջը բավարարելուց հետո միայն մնացած մասը տալիս են շիշակներին ու ամորձատվածներին:

Կերակրման այս կարգը պահպանելու համար տնտեսությունների զոտեխնիկները ամբողջ մսուրային շրջանի համար կազմում են կերերի ծախսման ամսական և տարեկան պլաններ:

Եթե մսուրային շրջանում լավ եղանակին ոչխարներն արածում են ձմեռային արոտներում, ապա նրանց կերակրում են օրական 3 անգամ, իսկ մսուրում՝ օրական 4—5 անգամ:

Հաճախակի և փոքր քաժիներով կերակրելիս ոչխարները կերերն ավելի ախորժակով են ուտում և լավ են մարսում: Կերերը խնայելու և բուրդը կեղտոտվելուց պաշտպանելու համար պետք է կերակրել մսուրներում: Խտացրած կերերը տալիս են հատուկ կերատաշտերի մեջ: Մսուրները և կերատաշտերը պետք է դրվեն ոչ թե ոչխարանոցներում, այլ ոչխարանոցի դիմացի հրապարակում (բակում), ուղիղ շարքերով, ոչխարանոցի երկարությամբ, մեկը մյուսից 3 մ հեռավորության վրա:

Կերակրելիս ոչխարներին բաց են թողնում խմբերով, որպեսզի նրանք կարողանան ազատ կանգնել կերամանների երկարութամբ: Ոչխարներին խոտով և լրացուցիչ կերերով դրսում կերակրում են միայն ցերեկը, իսկ գիշերը կերակրում են ոչխարանոցներում:

Մեր Միության առաջավոր կոլտնտեսությունների մի շարք տարիների փորձերը ցույց են տվել, որ ձմեռային արածեցման շնորհիվ բարձրանում է ոչխարների մթերատվությունը, բրդատվությունը զգալի կերպով ավելանում է և իջնում է բրդի ինքնարժեքը: Ոչխարներին ձմեռը պետք է արածեցնել հատկապես այն կոլտնտեսություններում, որտեղ կերերի պակաս կա:

Միջակ և միջակից բարձր սնվածության աստիճան ունեցող ոչխարները տաք բրդածածկ ունեն և ձմեռային արածեցման ժամանակ ոչ միայն չեն մրսում, այլ ընդհակառակը, արոտում լրացուցիչ կեր ստանալով ու ամբողջ ցերեկը շարժման մեջ և մաքուր օդում գտնվելով, ավելի առողջ և դիմացկուն են դառնում ու ծնում են ավելի կենսունակ գառներ: Այդ նպատակով կոլտնտեսություններում անհրաժեշտ է դեռ գարնանից հարավային թեթևություն ունեցող արոտամասերում առանձնացնել հարուստ բուսականություն ունեցող արոտներ և պահպանել աշնան ու ձմռան ամիսներին արածեցնելու համար: Այդ արոտամասերում բուսականությունն ունենում է 25 սմ բարձրություն, որը ոչխարները կարողանում են ուտել, նույնիսկ, ձյան որոշ շերտ լինելու դեպքում:

Վատ եղանակներին (խիստ սառնամանիքներին, ուժեղ ձյան, անձրևների և քամիների ժամանակ), ինչպես նաև ձյան խոր շերտ լինելու դեպքում ոչխարներին արոտ չպետք է հանել: Ձմեռային արոտի պետք է հանել միայն մեծահասակ ոչխարներին, իսկ մատղաշներին կամ հասակավոր, բայց նիհար ոչխարներին հարկավոր է խնամել ու կերակրել ոչխարանոցներում և միայն օրական 1—2 անգամ դուրս բերել զբոսանքի:

Ձմռանը ոչխարներին արածեցնելիս ոչխարաբույծները պետք է հետևեն, որ նրանք միշտ արածեն և շարժման մեջ

գտնվեն, որովհետև տեղում կանգնած, կուչ եկած կամ ձյան վրա պառկած ոչխարը շատ շուտ կարող է մրսել:

Մսուրային պահվածքի ժամանակ ոչխարներին ջրում են ամեն օր, օրվա ամենատաք ժամանակ: Ջուր խմելու համար նույնպես ոչխարներին խումբ-խումբ են բաց թողնում:

Աղբ մշտապես պետք է դնել կերատաշտերի մեջ, որպեսզի ոչխարները կարողանան ազատ կերպով լիզել:

Մսուրային շրջանում հովիվներն օրական երկու անգամ մաքրում են ոչխարանոցներն ու ցամաք փոխում հատակին:

Մսուրային շրջանում ոչխարների խնամքը լավ չկազմակերպելու, ոչխարանոցները մաքուր միճակում չպահելու հետևանքով նրանց բրդածածկը, հատկապես փորտապակի և ազդրերի հատվածները, խիստ կեղտոտվում են գոմաղբով, որը բացասաբար է ազդում նաև կենդանու առողջության և նրա հետագա մթերատվության վրա:

Ոչխարանոցում աշխատանքները պետք է կատարել հատուկ կարգով, որին ոչխարները հեշտությամբ ընտելանում են և իրենց ավելի հանդիստ են պահում:

Մսուրային պահվածքի դեպքում ոչխարներին մեկ անգամ ջրելիս խորհուրդ է տրվում կազմել հետևյալ աշխատակարգը (աղյուսակ 18):

Աղյուսակ 18

Աշխատակարգ՝ ոչխարների մսուրային պահվածքի ժամանակաշրջանի համար

Աշխատանքի անվանումը	Սկիզբը	Վերջը
Ոչխարանոցի մաքրումը և ոչխարների կերակրումը կոպիտ կերերով	6	8
Ոչխարների երկրորդ կերակրումը կոպիտ կամ հյութալի կերերով	8	10
Ոչխարների ջրումը	10	11
Ոչխարների կերակրումը խտացրած կերերով	11	12
Ոչխարների երրորդ կերակրումը կոպիտ կերերով	12	14
Ընդմիջում (ոչխարները պառկած են)	14	16
Ոչխարների չորրորդ կերակրումը կոպիտ կերերով (մայրամուտին)	16	18

Ոչխարներին Երկու անգամ ջրելիս խորհուրդ է տրվում հետևյալ աշխատակարգը (աղյուսակ 19)։

Աղյուսակ 19

Աշխատանքի անվանումը	Սկիզբը	Վերջը
Ոչխարանոցի մաքրումը և կենդանիների առաջին կերակրումը կոպիտ կերերով	6	7
Ոչխարների կերակրումը հյութալի կերերով	7	8
Ոչխարների ջրումը	8	9
Ոչխարների կերակրումը խտացրած կերերով	9	10
Ոչխարների երկրորդ կերակրումը կոպիտ կերերով	10	12
Ընդմիջում (ոչխարները պառկած են)	12	14
Ոչխարների երրորդ կերակրումը կոպիտ կերերով	14	16
Ոչխարների ջրումը	16	18
Ոչխարների չորրորդ կերակրումը կոպիտ կերերով	17	19

Ոչխարների հաջող ձմեռումը կախված է նաև թույլ և նիհար ոչխարների կերակրումից և փնամբից։ Թույլ, ինչպես նաև նիհար ոչխարներին անհրաժեշտ է առանձնացնել առանձին խմբերում և նրանց կերակրել լավորակ խոտով և խտացրած կերերով, իսկ նորմալ գիրությունը վերականգնելուց հետո նրանց նորից վերադարձնում են իրենց հոտը։

Ոչխարներին ցրտից պաշտպանելու համար, մինչև մսուրային շրջանի սկսվելը, անհրաժեշտ է բոլոր ոչխարանոցները նախօրոք շինարարողել և ախտահանել, որպեսզի ամբողջ մսուրային շրջանում կենդանիները գտնվեն միապաղաղ ջերմություն ունեցող շենքերում։

Երբ ոչխարանոցներում քավարար օդափոխություն չկա, օդը շարունակ կեղտոտվում է կենդանիների արտաթորություններից առաջացած վատ հոտ արտադրող գազերով և արտաշնչած ածխաթթվով ու ջրագոլորշիներով։ Բացի դրանից, կուտակվում են ջրագոլորշիներ, ջերմություն և գազեր, որոնք արտաթորվում են կենդանիների մաշկի միջոցով։ Այս բոլորի հետևանքով ջերմությունը քարձրանում է 20—25 և ավելի աստիճանի, իսկ ոչխարանոցի բարձր ջերմաստիճանի

և առաջացած գոլորշիների ազդեցության տակ բրդի աճը դանդաղում է, և ինչպես ասում են, քուրդը «գոլորշահարվում է» ու ժամանակից շուտ սկսում է թափվել։

Ոչխարները բարձր ջերմության կարիք չունեն, քանի որ բրդածածկը նրանց լավ պաշտպանում է ցրտից։ Մսուրային ամբողջ շրջանում ոչխարանոցում ջերմությունը պետք է պահպանել 5—6 աստիճանի սահմաններում։

Պետք է հետևել, որպեսզի ոչխարանոցի օդը մաքուր լինի, գազեր և գոլորշիներ չլինեն, օդանցքները նորմալ աշխատեն և հաճախակի քաց անել պատուհանները։ Տիպային ոչխարանոցներում օդը մաքրում են օդափոխիչների միջոցով, ոչ տիպային ոչխարանոցներում՝ դռները և պատուհանները քաց թողնելով, երբ ոչխարներն այնտեղ չեն։

ՈՇԽԱՐՆԵՐԻ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ՊԱՀՎԱԾՔԸ

Մյուս գյուղատնտեսական կենդանիների հետ համեմատած, ոչխարներն ավելի լավ են հարմարվում արոտային պահվածքին, նրանք երկար տարածություններ են անցնում, ավելի շատ տեսակի բույսեր են ուտում, օգտագործում են ամենից ավելի աղքատ, ցածր բուսածածկ ունեցող և ձմեռային արոտավայրերը։

Ոչխարը արոտային կենդանի է, ոստի նա լավ է զգում հատկապես լավ արոտներում և երբ արոտային շրջանը երկար է տևում։ Ոչխարների մթերատվությունը (մանավանդ բրդի որակը) կախված է նաև նրանց արոտային ժամանակաշրջանի պահվածքից և արոտների որակից։

Ոչխարների արոտային պահվածքի դեպքում մեծ շափով կրճատվում է խտացրած կերերի ծախսը և էժանանում է անասունների կերակրումը։

Ոչխարների արոտային պահվածքը կարգավորելու համար կոլտնտեսության զոոտեխնիկը նախապես հաշվում է կերի պահանջը՝ ըստ արոտային շրջանի ամիսների և կազմում է կերի քալանս։ Արոտային ժամանակաշրջանը սկսվում է ապրիլ ամսից և վերջանում հոկտեմբերի վերջերին։

Ոչխարներին արոտ դուրս բերելուց առաջ կատարում են զոոանասնաբուժական զննում, առանձնացնում են հի-

վանդ և թույլ ոչխարներին, նրանց բռնում են ու կերակրում լրացուցիչ խտացրած կերերով: Բացի այդ, մաքրում են և կտրում մառարային շրջանում երկարացած կճղակները, որոնք արտաավայրերում կարող են խանդարել նրանց շարժմանը, ցավ պատճառել և ի վերջո առաջացնել ոտքերի ծանր հիվանդություններ:

Ընթիվ ոչխարները չեն օգտվում ձմեռային արոտներից, ապա աղեստամոքսային հիվանդություններից խուսափելու և արոտային կերակրմանը վարժեցնելու համար անհրաժեշտ է կենդանիներին արոտային կերակրման դուրս բերել աստիճանաբար, օրըստօրե ավելացնելով նրանց զրոսանքի տևողությունը: Ընդ որում, որպեսզի ոչխարները առաջին օրերին արածելու մեծ կարիք չզգան և շատ քիչ արածեն, նրանց արոտ են դուրս թողնում մսուրում նախապես լավ կերակրելուց հետո:

Առաջին օրերին ոչխարներին արածեցնում են 1—3 ժամ, հետագայում 3—6 և միայն մեկ ու կես շաբաթից հետո՝ լրիվ օրը:

Երբ ոչխարները լրիվ ընտելանում են արոտին, նրանց ամբողջ օրը թողնում են այնտեղ: Արոտի դուրս գալուց առաջ խորհուրդ է տրվում ոչխարներին ջրել: Եթե նրանք արոտավայրում չեն կշտանում, ապա այնտեղից վերադառնալուց հարկավոր է կերակրել խոտով:

Ոչխարներին չի կարելի դուրս բերել արոտ առավոտյան ցոլի ժամանակ, որովհետև նրանք հիվանդանում են տիմպանիտով (փքուցք):

Նկատի ունենալով, որ կանաչը չոր կերերի համեմատությամբ ավելի քիչ հանքային նյութ է պարունակում, ոչխարներին քմառը ամեն օր պետք է աղ տալ, որը հանքային նյութերի պակասը լրացնելուց բացի, գրգռում է ախորժակը և նպաստում է մարսողությանը:

Ոչխարների բարձր մթերատվությունը մեծ մասամբ կախված է նաև արոտավայրերը ճիշտ և ռացիոնալ օգտագործելուց: Արոտավայրերը բարելավելու նպատակով հարկավոր է կազմակերպել արոտների հերթափոխ (զագոնային) արածելում: Այդ նպատակով արոտատեղերը լրացանում են

միանման դաշտերի և որոշում, թե որտեղ, որ անասունները պետք է արածեցնել: Բոլոր արոտատեղերի նկատմամբ պետք է որոշել արածեցնելու համար ճիշտ և հիմնավորված ժամկետներ և բոլոր արոտադաշտերն օգտագործել նախօրոք կազմված օրացուցային պլանով:

Հերթափոխ արածեցման մեթոդը արոտավայրերի օգտագործման լավագույն սխեման է, որը պետք է կիրառվի մեր բոլոր կոլտնտեսություններում:

Արոտավայրը մասերի բաժանելիս նրա սահմանները կարելի է նշել քարակույտերով կամ ակոսներով: Սկզբում անասուններին բաց են թողնում արոտի առաջին մասի վրա, որից հետո փոխադրում են երկրորդ մասը, ապա երրորդը և այսպես հաջորդաբար մինչև վերջին արոտամասը: Յուրաքանչյուր արոտամասում անասուններն արածում են 5—6 օր: Բոլոր արոտամասերի կանաչը մեկ անգամ օգտագործելուց հետո նույն կարգով կատարվում է երկրորդ արածեցումը, հետո երրորդը և այլն, մինչև արոտային շրջանի վերջը: Այս դեպքում յուրաքանչյուր արոտամաս 2—3 շաբաթ հանգրստանում է, որի ընթացքում կանաչը վերանում է:

Արոտամասերի քանակը և մեծությունը սահմանում են, ելնելով արածող անասունների զվաքանակից, արոտային շրջանի տևողությունից, արոտավայրի ռելիեֆից և այլ նազմակերպական-գոտեխնիկական պայմաններից:

Հերթափոխ արածեցման դեպքում միջին հաշվով 40—50 տոկոսով բարձրանում է արոտի արտադրողականությունը և ավելանում է օգտագործման ժամկետը: Միաժամանակ արոտի բուսածածկը լավանում է և ճնշում է մոլախոտերի աճանքը:

Մեծ նշանակություն ունի նաև արոտավայրերի սխեմամատիկ խնամքը՝ արոտավայրերում եղած աղբը հավաքելը, մոլախոտերն ու թունավոր բույսերը հեռացնելը, մրջյունների ու առնետների առաջացրած գուղձերը փոցխերով հարթեցնելը, փշերով և թփուտներով պատած արոտադաշտերը մաքրելը: Եթե մաքրելու հետևանքով առաջանում են խոտազուրկ տեղեր, ապա այդտեղ պետք է ցանել խոտախառնուրդի սերմեր:

Այսպիսով, ոչխարների արածեցման հերթափոխ սխառ-
մը հնարավորություն է տալիս ավելի կազմակերպված և ու-
ցիոնալ օգտագործել արտատեղերը և դրանք անասուններով
հավասարաչափ ծանրաբեռնել:

Ոչխարների հերթափոխ արածեցումը կազմակերպելուց
հետո միայն պետք է անցնել կենդանիների արոտային պահ-
վածքին: Ինչպես հայտնի է, արոտային շրջանում վիտամին-
ներով հարուստ կանաչ կերերը նպաստում են ոչխարների
արագ կազդուրվելուն և քրոի աճին, որի հետևանքով հերթա-
փոխ արածեցման ժամանակ ամեն կերպ պետք է աշխատել,
որ ոչխարները գարնան-ամռան ամիսներին մշտապես արա-
ծեն կանաչ և մանրատեղ բուսականություն ունեցող արո-
տամասերում, իսկ ամռան վերջին, երբ արոտավայրերում
բուսականությունը չորանում է, տեղափոխել բարձրադիր
արալյան արոտավայրերը, որից հետո հացահատիկի արտե-
րը, քանի որ հնձից հետո աճելու վրա քաղցկան աճած է լինում:

Ոչխարների արոտային պահվածքի շրջանում հատուկ
ուշադրություն պետք է դարձնել թույլ ու նիհար ոչխարների
խնամքին, որոնց, բացի արոտից, լրացուցիչ կերպով պետք
է տալ լավորակ խոտ, յուրաքանչյուր դեպքին՝ կերաբաժնի
կեսի շափով (0,8 կգ) և 100—150 գ խտացրած կեր (բուսա-
ջարդած գարի):

Ոչխարների արոտային պահվածքի համար աշխատա-
կարգ սահմանելիս հարկավոր է տարբերել երեք ժամանա-
կաշրջան՝ գարնանային, ամառային և աշնանային, որոնցից
յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունները:

Ոչխարների պահվածքի գարնանային շրջանը համընկ-
նում է նրանց արոտային պահվածքի սկզբից մինչև խոզի
ժամանակաշրջանի հետ: Այդ ժամանակ եղանակը ցուրտ է
լինում, իսկ արոտներն ունենում են փարթամ և հյութալի
բուսականություն: Այս շրջանում ոչխարներին կարելի է
արածեցնել ամբողջ օրը, բայց արոտի դուրս բերել ուշ, քանի
որ վաղ առավոտյան բուսածածկը պատած է լինում ցողով,
որն առաջացնում է կենդանիների լուծ: Ամառային շրջանում
քույսերը սկսում են կոպտանալ, որի հետևանքով ոչխարնե-
րին պետք է արոտի դուրս բերել հնարավորին չափ վաղ: Այս

շրջանում քույսերի վրայի ցողը, նույնիսկ, օգտակար է,
քանի որ այն նպաստում է քույսերի ավելի լավ ուտվելուն:
Աշնանը ոչխարներին արոտ են դուրս բերում ավելի ուշ՝ եղա-
նակը տաքանալուց հետո: Այդ շրջանում շոգերը համարյա
վերջանում են և ոչխարներին կարելի է արածեցնել ամբողջ
օրը:

Ոչխարներին արածեցնում են հոտի ծավալուն ճակատով,
որի համար մեկ հոգիով փնում է հոտի առջևից՝ գտակրով և
հավասարեցնելով ոչխարներին, որպեսզի նրանք ավելի լավ
օգտագործեն արոտի կանաչը և իզուր չտրորեն, իսկ մյուս
հոգիով՝ բռնելով հոտ մնացած ոչխարներին, շարժվում է հոտի
հետևից: Երբ հոտն արածեցնում է միայն մեկ հոգիով, ապա
նա միշտ պետք է գնա հոտի առջևից:

Ուժեղ քամիներին և ցուրտ օրերին ոչխարներին միշտ
արածեցնում են բռնելով քամու ուղղությամբ, իսկ շոգ օրե-
րին՝ քամու հակառակ ուղղությամբ, որը հեշտացնում է ոչ-
խարների շնչառությունը և հեռացնում ճանձներին:

Արև ժամանակ ոչխարներին արածեցնում են այն հաշ-
վով, որպեսզի կեսօրին արևը լինի ոչ թե նրանց դիմացից,
այլ կողքից կամ հետևից: Այդ նպատակով հոտն առավոտ-
յան արածելու են բռնել արևելյան ուղղությամբ, իսկ հետա-
գայում՝ թեքում են դեպի հարավ:

Ոչխարներին արոտներում ջրում են օթական երկու ան-
գամ՝ կեսօրվա հանգստից առաջ և երեկոյան՝ արածեցնելուց
առաջ: Աղը տալիս են քարադի ձևով՝ յուրաքանչյուր դեպքին
օթական 5—10 գրամի հաշվով, ջրերուց հետո:

Այսպիսով, ոչխարների արոտային պահվածքի աշխա-
տակարգը վաղ գարնանային և աշնանային շրջանում մոտա-
փորպես պետք է լինի այսպիսին (աղյուսակ 20):

Աղյուսակ 20

Աշխատանքի անվանումը	Սկիզբը	Վերջը
Ոչխարների արածեցումը (ցողի անհե- տանալուց հետո)	8—9	12—13
Հանգիստ	12—13	14—15
Ոչխարների ջրումը և արածեցումը (մին- չև արևամուտը)	14—15	20—21

Ոչխարների արոտային պահվածքի աշխատակարգն ամառային շրջանում մոտավորապես պետք է լինի ախպիսին (աղյուսակ 21):

Աղյուսակ 21

Ոչխարների անվանումը	Սկզբը	Վերջը
Ոչխարների արածեցում (արևածագին)	5—6	10—11
Հանգիստ	11—12	16—17
Ոչխարների շրում	16—17	17—18
Գիշերային արածեցում	17—18	22—23

Թե՛ ցերեկային և թե՛ գիշերային հանգստի ժամանակ հովիվներից մեկը մշտապես պետք է գտնվի ոչխարների մոտ նրանց տարբեր պատահարներից պաշտպանելու համար:

Ամեն օր առավոտյան մինչև ոչխարներին արածեցնելը և օրվա վերջում հաշվում են գլխաքանակը: Հոտն ամբողջ օրը պահպանելու համար յուրաքանչյուր ոչխարաբուծական հոտին ամրացնում են 4—5 հովվական շուն:

Ոչխարների աղյուսակը կամ ամառային շրջանի համար պատրաստված հատուկ ոչխարանոցները պատրաստում են չոր, ցածրադիր և քամիներից պաշտպանված տեղերում, գագոնների կենտրոնում՝ ավելորդ անցումներ չկատարելու համար:

Արոտային գիրացումը: Ոչխարների արոտային գիրացումը տնտեսության համար կարևոր և օգտակար միջոցառում է: Արոտային բուում կազմակերպելու դեպքում ավելի քիչ աշխատանք է պահանջվում, որի հետևանքով բուումը տնտեսության վրա ավելի է ծան է նստում, իսկ ոչխարի միսն ավելի համեղ է ստացվում: Արոտաբուումը տնտեսություններին հնարավորություն է տալիս մսի մթերման պետական պլանները հիմնականում կատարել ոչխարի մսի հաշվին:

Ախպիսով, մեծ քանակությամբ բարձրորակ ոչխարի մսի արտադրությունն ապահովելու հիմնական պայմանը ոչխարների արոտային գիրացման ճիշտ կազմակերպումն է:

Հանրահայտ է, որ ոչխարներն ջնդոնակ են լավ գիրա-

նալու և հատուցելու ծախսած կերերը, տալով բարձր քաշան, սպանդային ելք և համեղ միս:

Խնչպես ցույց են տալիս կոլտնտեսությունների առաջավորների փորձերը, ոչխարների արոտային գիրացումը լավ կազմակերպելու միջոցով կարելի է բարձր քաշան ստանալ, որը սկզբնական քաշի համեմատ և նայած գիրացման տեղոթյանը, հասնում է մինչև 50—65 և ավելի տոկոսի:

Արոտային բուումն են դրվում բոլոր տեղահասակային խմբերի ոչխարները (խոտանված մաքիները, 1—2 տարեկան արունները և ձմեռային ծնից ստացված մատղաշները): Գիրացվող ոչխարների օրական քաշաների չափը կախված արտի որակից, ջրելու պայմաններից, խնամքի ճիշտ կազմակերպումից, կենդանիների հասակից, գիրացման տեղոթյանից և այլ պայմաններից:

Արոտային գիրացում կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է կազմել պլան, որտեղ պետք է նշվի բուումն ենթակա անասունների գլխաքանակը, նրանցից սպասվող քաշանը, բուումն տակ դրված ոչխարներին ամրացվող արոտավայրերի տեղն ու չափերը, ինչպես նաև ջրելու տեղերը:

Գիրացվող կենդանիների համար պետք է հատկացնել լավորակ արոտավայրեր՝ իրենց ջրելատեղերով և այդ հոտերը կոմպլեկտավորել միևնույն սեռի, հասակի և միանման սնվածության աստիճան ունեցող ոչխարներից:

Այդ հոտերին ամրացնում են լավագույն հովիվներին, որոնք հոտի ընդհանուր խնամքից բացի, առանձնահատուկ խնամք են տանում համեմատաբար թույլ ոչխարների նկատմամբ, նրանց սնվածության աստիճանը հավասարեցնելով հոտի մյուս ոչխարների սնվածությանը:

Ոչխարների գիրացումն արագացնելու նպատակով արածեցնում են հացազգի և թիթեռնածաղկավոր քուսականություն հարուստ արոտավայրերում, որտեղ ոչխարներն արածոն են ախորժակով և կարճ ժամանակամիջոցում գիրանում են: Այդ արոտավայրերը միաժամանակ նպաստում են բրդի արագ աճմանը: Արոտային ամբողջ ժամանակաշրջանում որքան ոչխարները երկար ժամանակ են արածում կանաչ բու-

սականությունն ունեցող արտադրարկում, այնքան ավելի բարձր է լինում նրանց արդատությունը:

Պրոֆ. Ն. Ա. Մալաթյանի հետազոտությունների արդյունքներից երևում է, որ ոչխարների սնվածությունը միջակից ցածր աստիճանից մինչև ճարպային սնվածության աստիճանը հասցնելու դեպքում նրանց կենդանի քաշը բարձրանում է հետևյալ շափերով՝ մինչև 1 տարեկան ոչխարներինը՝ 18,4—19,2 կգ կամ 62,6—72,8%, 1—2 տարեկան ոչխարներինը՝ 13,6—17,8 կգ կամ 47,0—60%, 2—3 տարեկան ոչխարներինը՝ 5,0—6,6 կգ կամ 11,3—17%:

Լավ բուսման դեպքում մեծ շափով փոխվում է նաև մսեղիքի և ճարպի հարաբերական քաշը (սպանդային քաշը): Այսպես, պրոֆ. Մալաթյանի հետազոտությունների համաձայն, երբ ոչխարների սնվածությունը միջակից ցածր աստիճանից հասնում է մինչև ճարպային սնվածության աստիճանի, նրանց մսեղիքի հարաբերական քաշաճը բարձրանում է 10,2—18,8%-ով, պոչի ճարպի հարաբերական քաշաճը՝ 90,3—164%-ով, իսկ ներքին օրգանների ճարպի հարաբերական քաշաճը՝ 20,7—76,2%-ով:

1958 թ. ամռանը Հայկական ՍՍՌ Գորիսի շրջանի Խընձորեսկ գյուղի փոխտնտեսության հեռագնաց ամառային արտադրարկում մենք կազմակերպեցինք ոչխարների արտադրարկին բոտում, որը տևեց 3 ամիս: Բովոդ բոլոր ոչխարներին համարակալեցինք և անհատապես կշռեցինք: Այս հոտին ամբողջից ժամանակ քուսածածկ ունեցող արոտներ, որոնց մեջտեղում գտնվում էր ոչխարների կալատեղը:

Արտադրարկի ժամանակ կիրառվեց ոչխարների հերթափոխ արածեցում, որի դեպքում յուրաքանչյուր արտադրարկում ոչխարների հոտն արածում էր 5 օր, որից հետո տեղափոխվում էր մյուսը:

Փորձի վերջում կատարած կշռումները ցույց տվեցին, որ բոսման ժամանակ յուրաքանչյուր ոչխարի օրական անը միջին հաշվով կազմել է մոտավորապես 200 գրամ, իսկ ամբողջ հոտից 3 ամսվա ժամանակամիջոցում ստացվեց մոտ 9900 կգ ան:

Առավելագույն քաշան ստանալու գործում լավ արդյունք

է տալիս նաև ոչխարների գիշերային արածեցումը (ժամը 22-ից մինչև ժամը 2-ը): Գիշերային հովին կենդանիները շատ լավ են արածում և համեմատաբար կարճ ժամանակում գիրանում են:

ՈՇԽԱՐԱՆՈՑՆԵՐԸ

Ոչխարներին ցրտից, բամուց ու խոնավությունից պաշտպանելու, նրանց ճիշտ պահպանելու ու կերակրելու և մթերատվությունը բարձրացնելու համար պայմաններ ստեղծելու նպատակով անհրաժեշտ է ձմեռը ամբողջ գլխաքանակն ապահովել ընդարձակ, շոր, լոսավոր տիպային ոչխարանոցներով:

Ոչխարանոցը պետք է ունենա հատուկ բաժանմունքներ՝ ոչխարների ծնի համար, գառնանոց, արհեստական սերմնավորման կայան:

Յուրաքանչյուր ոչխարաբուծական ֆերմայում պետք է ունենալ մեկուսարան՝ վարակիչ հիվանդություններով հիվանդ և ալդ հիվանդությունների նկատմամբ կասկածների ոչխարներին պահելու համար: Մեկուսարանը պետք է պատրաստել անասնաբուծական շենքերից 200 մ-ից ոչ պակաս հեռավորության վրա: Մեկուսարանի բակը պետք է ցանկապատել և նրան կից պատրաստել անասնադեղանոց և գոմաղբահոր:

Յուրաքանչյուր ոչխարանոցին կից հարկավոր է ունենալ քամուց պաշտպանված բակ (բաղա), որը կահավորված լինի մսուրներով՝ ձմեռը ոչխարներին կերակրելու համար:

Կոշիկներն ախտահանելու համար ոչխարանոցի մուտքի դուռ պետք է գնել ախտահանիչ արկղեր: Կողմնակի անձանց և ալդ ոչխարանոցում չպահվող անասուններին առանց ֆերմայի վարժիչի կամ մասնագետների թույլտվության արգելվում է մտնել ախտեղ, հատկապես գառնանոցները:

Անասնապահական շենքերի շինարարության համար տեղի ընտրությանը պետք է մասնակցեն նաև տնտեսության գոտեկանիկն ու անասնաբույժը, հաշվի առնելով զոռանասնաբուծական հիգիենայի պահանջները:

Ոչխարանոցի տեղը պետք է լինի բարձրագիր և չոր, մոտ լինի ջրատեղին, գտնվի արոտների կենտրոնում և հնարավորին չափ պաշտպանված լինի քամիներից։ Ոչխարանոցը պետք է պատրաստել այն հաշվով, որպեսզի յուրաքանչյուր ոչխարին հատկացվի 1—1,3 ֆմ տարածություն (առանց գառների)։

Ձմեռային ծինն անցկացնելու համար ոչխարանոցներում մեկ մաքուն իր գառների հետ միասին հատկացվելու է հատակի 1,4—2 ֆմ տարածություն։ Շիշակների, խոյիկների և մինչև մեկ տարեկան հասակի ամորձատված մատղաշների ոչխարանոցներում մեկ գլխին հատկացնում են 0,7—0,8 ֆմ տարածություն։ Արտադրող խոյերի համար՝ 1,8—2,0 ֆմ, ցեղական խոյերի համար՝ 3 ֆմ, իսկ ոչխարներին քաղալում պահելու մեկ գլխին մեծահասակ ոչխարին պետք է հատկացնել 0,7 ֆմ տարածություն, մատղաշներին՝ 0,3—0,4 ֆմ։

Ոչխարանոցի ծավալը մեկ շափահաս ոչխարի համար պետք է լինի 4—6,5 ֆմ։

Ոչխարանոցի բարձրությունը պետք է լինի 2,6 մ, լայնությունը՝ 9 մ, իսկ երկարությունը՝ տարբեր։

Մնի կամպանիային նախապատրաստվելիս անհրաժեշտ է ստուգել ոչխարանոցները, փակել պատերի ու տանիքի անցքերը և ձեղքվածքները, ապակեպատել պատուհանները, վերացնել միջանցիկ քամիներ առաջացնող պատճառները։

Շենքերի ջերմությունը լավ պահպանելու և միջանցիկ քամիներից խուսափելու համար անհրաժեշտ է նախամուտքեր (տամբուրներ) կառուցել։ Որպեսզի դուրս և ներս անելուց ոչխարանոցը չցրտի, ոչխարանոցների ներսում, դռները առաջ անհրաժեշտ է շարժական վահաններից միջնորմներ կառուցել (անցքերով), դռանք ծածկելով եղեգով կամ ծղոտով։

Որպեսզի ձյան կամ անձրևի ջուրը չթափանցի շենքի ներսը, պետք է մաքրել ոչխարանոցի շրջապատի, ինչպես և տանիքի վրայի ձյունը։

Ոչխարներին խմբերով փառնված վիճակում տեղավորելը ու նեղվածությունը կարող է տարբեր վնասվածքներ և ծնի ժամանակ առանձին կենդանիների կորուստ առաջ բերել։

Ոչխարանոցներում պետք է բավարար քանակությամբ մաքուր և չոր օդ լինի, քանի որ ծանր օդով հազեցված շենքերում մատղաշը վատ է զարգանում և հիվանդանում է տարբեր տեսակի հիվանդություններով։ Դրա համար այնտեղ տեղավորում են օդափոխիչներ և սիստեմատիկ կերպով հետևում են դրանց աշխատանքին։

Ամենացուրտ օրերին ոչխարանոցի ջերմաստիճանը պետք է լինի (հատակի մակարդակին) 6—8 աստիճան, իսկ մայրական ոչխարանոցում՝ 8—10 աստիճան։

Մնի ժամանակաշրջանում մայրերին և գառներին ցրտից պաշտպանելու համար պետք է պատրաստել չոր, չբոբոսնած ցամաք (աշնանացանի ծղոտ)։

Դռները և պատուհանները, ինչպես նաև ոչխարանոցի մասերի քաժանելու համար օգտագործվող վահանատախտակները և մուրները պետք է պատրաստել լավ հղկված փայտից, որպեսզի ոչխարների բուրդը դրանց քսվելիս չպոկվի։

Ոչխարանոցի նորմալ լուսավորության համար պատուհանների մակերեսը հատակի մակերեսի 5—10%-ը պետք է կազմի։ Պատուհանները պետք է պատրաստել ոչխարանոցի երկու կողմից, հատակից 1,3—1,4 մ բարձրությամբ։ Պատերը կարելի է պատրաստել տարբեր նյութերից՝ փայտից, քարից, կավից, եղեգից և այլն։ Որպես տանիքի նյութ կարելի է օգտագործել կավի հետ խառնած խոտը, եղեգը, կղմինդը և այլն։ Խորհուրդ է տրվում հատակը պատրաստել հողից կամ կավից։

Խորհուրդ է տրվում ոչխարանոցի ներսում պատրաստել հիմնական միջնապատեր կամ քառիկներ, բացի այն մասից, որը կառուցվում է մաքիների ծինն անցկացնելու համար։ Միջնապատերը պետք է պատրաստել շարժական վահանատախտակներից։

Ոչխարներին լավ վիճակում պահպանելու պարտականությունը պետք է դնել ոչխարաբուծական ֆերմայի բրիգադի անդամներին։

Շենքի ախտահանումը։ Ախտահանումը անասնաբուժառականության կողմից իրականացվում է։ Ախտահանել նշա-

նակում է վարակազերծել, ոչնչացնել կամ կանխել հիվանդությունն առաջ բերող միկրոբների վարզացումը, բացի այդ, ոչնչացնել միջատներին և կրծողներին, որոնք տարածում են վարակիչ հիվանդությունները:

Ախտահանման դեպքում առաջին հերթին պետք է վարակազերծել հիվանդ կենդանիների արտաթորութիւնները, որոնք հիվանդութեան տարածման հիմնական պատճառն են:

Ախտահանումը կատարում են ինչպես քիմիական լուծույթներով, այնպես էլ մեխանիկական եղանակով. քիմիական լուծույթներից են՝ տաք մոխրաջրի 20—30 տոկոսանոց, նոր հանգցրած կրի 10—20 տոկոսանոց, տաք մոխրաջրի և նոր հանգցրած կրի 10—20 տոկոսանոց, քլորակրի (2,5 տոկոս ակտիվ քլորի պարունակությամբ), կծու նատրիումի 1—10 տոկոսանոց, կրեոլինի 2,5 տոկոսանոց, ֆորմալինի 1—5 տոկոսանոց լուծույթները և այլն: Մեխանիկական եղանակով ախտահանելու միջոցներից են՝ արևի տակ շորացնելը, բարձր ջերմաստիճանը և այլն:

Ախտահանությունը ներկայումս կարևոր պետական միջոցառում է, հատկապես կուլեկտիվ տնտեսությունների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱՔԱՆ	3
Ընտանի ուշխարների ծագումը	7
Ուշխարների բիոլոգիական և անատոմիական առանձնահատկությունները	10
Ընտանի ուշխարների ցեղերի դասակարգումը	12
Ուշխարների ցեղային շրջանացումը	16
ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿՈՆՍՏԻՏՈՒՅԻԱՆ ԵՎ ԷՔՍՏԵՐՅԵՐԸ	18
Ուշխարների կոնստիտուցիան	18
Ուշխարների էքստերիորը (մարմնակազմությունը)	25
Ուշխարների մարմնամասերի բնութագրումը	25
էքստերիորի զնահատումը	30
Ուշխարների շահումները և մարմնակազմի ինդեքսները	31
Ուշխարների տարիքի որոշելը ատամների միջոցով	36
ԲՐԴԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	39
Հասկացողություն բրդի մասին և բրդի ժողովրդատնտեսական նշանակությունը	39
Մազածածկի առաջացումը սաղմի վրա	42
Բրդի աճն ու բրդաթափումը	44
Կերակրման և այլ գործոնների ազդեցությունը բրդի առաջացման և աճման վրա	47
Բրդի հյուսվածաբանական կառուցվածքը	49
Բրդի քիմիական կազմը և հատկությունները	52
Բրդաթելերի տեսակները	52
Բրդի տաշերը խմբերը	55
Գեղմը և նրա բաղադրիչ մասերը	56
Բրդի հատկությունները	58
Բրդի մաքուր ելունքը	68
Բրդի մաքուր ելունքի որոշումը	71
Բրդի արատներն ու դեֆեկտները	76
Բրդի մթերման ստանդարտները	82

Բրդի հավաքումը, հակավորումը, նիշավորումը և պահպանումը	89
Ոչխարների խուզը	90
Բրդի հանձնումն ու ընդունումը	95
Բրդի մաքուր ելումների որոշումը բուրդը հանձնելիս	96
ԿԱՌՆՆՆԻԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	96
Խուճուճները, նրանց դասակարգումն ու բնութագրումը	97
ՄՈՒՇՏԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	99
ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿԱԹՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԻԹԸ	102
ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՑԵՂԵՐԸ	106
Նրբագեղմ ոչխարներ	106
Ոչխարների կիսանրբագեղմ ցեղերը	117
Կոպտաբուրդ ոչխարներ	127
Մուշտակատու ոչխարներ	127
Գառնենիատու ոչխարներ	128
Մսա-ճարպային ուղղության ոչխարներ	131
Մսա-բրդատու կոպտաբուրդ ոչխարներ	134
Մսա-բրդա-կաթնատու ոչխարներ	136
ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՒՄՈՒՄԸ	142
Մաքուր բուծում	142
Տրամախաշում	146
Զուգավորման տեխնիկան	156
Զուգավորման եղանակները	157
Սերմնավորման տեխնիկան	167
Ոչխարների հետ քարվոդ տոհմային աշխատանքը	178
Ոչխարների ընտրությունը	181
Խույրի և մաքիների զուգընտրությունը	187
Ոչխարների ընտրությունը	189
Ոչխարների նշագրումը	232
Բոնիտավորման կազմակերպումը և անցկացումը	235
Տոհմային հաշվառումը	238
Ոչխարների ծնի կառավարչափ նախապատրաստումը և անց- կացումը	238
ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿՆՐԱԿՐՈՒՄՆ ՈՒ ԽՆԱՄՔԸ	244
Կերերի կազմը և տեսակները	247
Ոչխարների լեկերակրումը	251
Ոչխարների մսուրային պահվածքը	256
Ոչխարների արտադրանքի պահվածքը	261
Ոչխարանոցները	269

Քաղաքացի Միխայիլ Գևորգի
Պետրոսյան Կամո Հայկի

ՈՉԽԱՐԱՐՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

Լ. Լ. Ղազանչյան
Նկարիչ՝ Գ. Գ. Սարգսյան
Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ք. Մանդակունի
Տեխ. խմբագիր՝ Ն. Ա. Ախրյան
Վերստ. սրբագրիչ՝ Լ. Ա. Ղուկասյան

ՎՖ 07011

Պատվեր 1669

Տիրաժ 3009

Հանձնված է արտադրության 16/VII 1965 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 22/II—1966 թ.:

Թուղթ՝ տպագրական № 2, տեսակ 1, 84×108¹/₃₂, հրատ. 12,3 մամ.,

տպագր. 17,5 մամ. = 17,35 պպմ. մամ.:

Գինը՝ 48 կոպ.:

ՀԱՍՈՒ Մինիստրների սովետի մամուլի պետական կոմիտեի պոլիգրաֆար-
դուստրությունների գլխավոր վարչության № 1 տպարան, Երևան,
Ալավերդյան փողոց № 65: